

Holásek Jan
II. a roč.
vyš. obch. školy.

Dr. Václ. Prácheňský
prof.

Jaroslav A.
II. r.
myní jako redak-
tor u g. obch. školy

VŠEOBECNÝ DĚJEPIS

pro vyšší třídy středních škol.

Napsali

Dr. Frant. Kameníček a Rud. Dvořák,
c. k. gymnasiální profesoři v Brně.

TŘETÍ DÍL:

Nový věk.

S 20 obrázky a 4 mapami.

Schváleno výnosem vys. c. k. ministerstva kultu a vnořování ze dne 18. května 1898
č. 11.590.

Cena 3 K 30 h. — Váz. 3 K 60 h.

NÁKLADEM J. OTTY V PRAZE.
1898.

Obsah:

Ú v o d.

Strana

1. Povaha a rozdělení dějin nového věku	1
---	---

Část první:

Rozkvět moci rodu Habsburského (1492—1648).

A) *Objevné cesty.*

2. Objevení Ameriky	3
3. Císař Maximilian I. (1493—1519)	9

B) *Náboženská reformace.*

4. Martin Luther	12
5. Cís. Karel V. (1519—1556)	14
6. Války císaře Karla V. s Františkem I., králem francouzským (1521—1544)	17
7. Reformace ve Švýcarsku. Oldřich Zwingli	19
8. Říšské sněmy ve Špýrech (1529) a v Augšburku (1530). Spolek šmalkaldský (1531)	20
9. Jan Kalvin	22
10. Vznik říše rakouské a boje Ferdinanda I. s Janem Zápolským a s Turky	22
11. Válka šmalkaldská a odboj stavů českých proti králi Ferdinandovi I. (1546—1547)	26
12. Náboženský mír v Augšburce (1555)	28
13. Reformace v Anglii. Tudorovci (1485—1603)	30

C) *Náboženská protireformace a katolická reformace.*

14. Řád Tovaryšstva Ježíšova a koncilium tridentské	34
15. Monarchie španělská za Filipa II. (1556—1598)	36
16. Odboj Nizozemska (1565—1581)	37
17. Náboženské války ve Francii za starší linie Orleanské (1493—1589)	41
18. Říše severní. Dánsko, Švédsko, Polsko, Rusko	45
19. Počátky protireformace na půdě rakousko-uherského mocnářství. Císař Ferdinand I. (1526—1564) a Maximilian II. (1564—1576)	50
20. Císař Rudolf II. (1576—1612) a Matyáš (1612—1619)	52
21. Třicetiletá válka. 1. Povstání české a válka falecká. 2. Válka dánská. 3. Válka švédská. 4. Válka švédsko-francouzská. 5. Mír vestfalský	57
22. První Stuarti v Anglii	67

D) *Vzdělanost.*

23. Zřízení státní a společenské	69
24. Literatura	72
25. Umění	76

Část druhá:

Doba absolutismu (1648—1789).

A) Věk Ludvíka XIV. (1643—1715).

	Strana
26. Francie za Ludvíka XIV. (1643—1715)	85
27. Vnitřní dějiny Francie za Ludvíka XIV.	89
28. Hrdinská doba Rakouska. Císař Leopold I. (1658—1705)	93
29. Válka o dědictví španělské (1701—1713)	97
30. Anglie za Cromwellovy republiky (1649—1660)	102
31. Restaurace Stuartů (1660—1688)	103
32. Říše severní v druhé polovici 17. století	106
33. Válka severní (1700—1721)	110

B) Doba evropské rovnováhy a osvětleného absolutismu (1715—1789).

34. Císař Karel VI. (1711—1740)	114
35. Vznik a vzrůst státu pruského	117
36. Marie Terezie (1740—1780)	118
37. Válka sedmiletá (1756—1763)	121
38. Vnitřní stav Rakouska počátkem XVIII. století. Opravy Marie Terezie	123
39. Poslední léta panování Marie Terezie	126
40. Císař Josef II. jako panovník rakouský (1780—1790)	128
41. První dělení Polska a jeho příčiny	131
42. Rusko od smrti Petra Velikého do konce 18. století	132
43. Francie za Ludvíka XV. (1715—1774)	136
44. Anglie za prvních panovníků z rodu Hannoverského	136
45. Dánsko a Švédsko v 18. století	140
46. Portugalsko a Španělsko	141

C) Vzdělanost.

47. Řáz sedmnáctého a osmnáctého století	144
48. Literatura	145
49. Umění	148

Část třetí:

Doba francouzské revoluce a prvního císařství (1789—1815).

50. Příčiny francouzské revoluce	157
51. Ludvík XVI. (1774—1792). Pokusy o odstranění státního dluhu a zlořídí společenských	159
52. Říšský sněm. Vítězství třetího stavu nad privilegovanými (od 1. května do 27. června 1789)	161
53. Výbuch revoluce a činnost sněmu ústavodárného (od 27. června 1789 do 30. září 1791)	163
54. Sněm zákonodárný (od 1. října 1791 do 21. září 1792)	167
55. Zřízení republiky a hrůzovláda konventu (od 21. září 1792 do 28. července 1794)	170
56. Druhé a třetí dělení Polska	173
57. Konec konventu (26. října 1795) a direkt. (27. října 1795 až 9. list. 1799)	174
58. První válka koaliční (1793—1797)	176
59. Násilnosti direktoria a výprava Bonapartova do Aegypta (1798)	178
60. Druhá válka koaliční (1799—1802). Konsulát (10. list. 1799 až 2. pros. 1804)	179
61. Zřízení císařství ve Francii (2. pros. 1804)	184
62. Třetí válka koaliční (1805)	185
63. Zřízení spolku rýnského (1806) a čtvrtá válka koaliční (1807)	187
64. Povstání španělské a opravy Steinovy v Prusku	188

	Strana
65. Válka rakouská r. 1809	190
66. Napoleon I. na vrcholu své moci. Úspěch vzpoury španělské	192
67. Válka ruská r. 1812	193
68. Boj za svobodu (1813) a pád Napoleonův	195
69. Hlavní ustanovení kongressu vídeňského (1815)	199
70. Návrat Napoleonův z Elby a druhý mír pařížský (1815)	201

Část čtvrtá:

Doba nejnovější. Od kongressu vídeňského (1815) až po naši dobu.

71. Evropa po kongressu vídeňském. Odtržení osad středo- a jihoamerických	204
72. Boje Srbův a Řeků za svobodu. Válka rusko-turecká (1829)	206
73. Červencová revoluce r. 1830	208
74. Následky červencové revoluce mimo Francii	208
75. Únorová revoluce r. 1848	212
76. Následky únorové revoluce v Německu. Sněm frankfurtský	213
77. Vzpoura proti Rakousku v Itálii a v Uhřích. Revoluční hnutí v Praze a ve Vídni	215
78. Vznik druhého císařství ve Francii (1852)	217
79. Zápletky na Východě a válka krimská (1854—1856)	218
80. Válka rakouská (1859) a sjednocení Itálie (1860)	220
81. Mexiko a Unie severoamerická	221
82. Vzrůst moci pruské	222
83. Státy evropské po roce 1871	227
84. Znatky na poloostrově Balkánském a válka rusko-turecká (1877)	228
85. Význačné události v Asii a v Africe v druhé polovici 19. století	230
86. Vnitřní vývoj Rakousko-Uherska za panování císaře Františka Josefa I. (od r. 1848)	233

Část pátá:

Vzdělanost od r. 1789 až po naši dobu.

87. Zřízení státní a společenské	234
88. Vědy	235
89. Vynálezy	239
90. Literatura	241
91. Výtvarné umění	247
92. Hudba	254

Obrazy:

1. Dvůr Cancellarie v Římě	75
2. Palác Farnese v Římě	76
3. Průchz chrámu sv. Petra v Římě	77
4. Letohrádek královny Anny (Belvedere) v Praze	78
5. Rafael: Škola athénská (ze stanzí vatikánských)	79
6. Corregio: Svatá noc	80
7. Náhrobek sv. Sebaldy v Norimberce	81
8. Mříž z okna věže sv. Víta	82
9. Chrám invalidů v Paříži	149
10. Chrám sv. Karla ve Vídni	150
11. Chrám sv. Mikuláše na Menším městě Pražském	151
12. Kostel sv. Mikuláše na Starém městě Pražském	152
13. Palác Nostický, nyní hr. Sylvy-Taroucey v Praze	153

	Strana
14. Dinzenhoferova „Amerika“ v Praze	153
15. Drážďanský Zwinger	154
16. Sochy Ig. Platzera a mříž u záp. vjezdu do hradu Pražského	154
17. Museum v Berlíně	248
18. Pařížská opera	250
19. Votivní chrám ve Vídni	251
20. Národní divadlo v Praze	253

Rodokmeny:

1. Rodokmen králů kastilských a aragonských	10
2. „ ml. linie Valois, čili st. linie Orleanské	17
3. „ Tudorovcův a Stuartovcův skotských	31
4. „ Habsburkův rakouských	52
5. „ posledních Habsburkův ve Španělsku	98
6. „ Stuartův anglických a panovníkův z rodu Hannoverského	104
7. „ králův pruských a císařův německých	118
8. „ Habsbursko-Lotrinský	127
9. „ Romanovcův a rodu Holštýnsko-Gottorpského	133
10. „ Bourbonův španělských a italských	143
11. „ Bonapartovcův	176
12. „ Braganza v Portugalsku	205

M a p y :

- I. Mapa významnějších objevných cest v novém věku s vedlejší mapkou poloostrova Yukatana a ostrova Haiti.
- II. Střední Evropa v době náboženské reformace a protireformace.
- III. Západní a střední Evropa v době absolutismu až do francouzské revoluce. Vedlejší mapky: Trojí dělení Polska. Pobřeží Baltského moře.
- IV. Evropa v době Napoleona I. Vedlejší mapky: Balkanský poloostrov v XIX. století. — Východní obce severoamerické. — Bojiště italská v devatenáctém století. — Bojiště r. 1870.

Ú v o d.

§ 1. Povaha a rozdělení dějin nového věku.

Objevnými cestami v XVI. století rozšířilo se jeviště světových dějin na východní i západní polokouli. Náboženskou reformací odtrhla se část západního křesťanstva od církve římské. Císařství pozbylo významu tím, že vedle Německa vzniklo několik rovnocenných států (Rakousko, Francie, Anglie, Španělsko a j.). Rakouské země staly se Evropě ochrannou hrází proti přívalu tureckému. — Španělsko vzrostlo ve světovou monarchii, a rod Habsburský dostoupil vrcholu své moci.

Válkou třicetiletou, jíž náboženské protivy se zmírnily, vzmohla se netušeně Francie; nejen politicky, nýbrž i vnitřním zařízením (absolutismem) byla vzorem ostatním státům evropským, vyjma Anglii, která vyvinula se ve stát čistě parlamentární. Absolutism, jak rozšířil se po Evropě, zničil výsady stavovské a povzněl blaho celku.

Podobný ráz, jako válka třicetiletá na počátku sedmnáctého, měla válka o dědictví španělské při vstupu do osmnáctého století: Habsburkové mladší větve domáhali se dědictví po starší větvi ve Španělech, — a proti nim francouzští Bourboni snažili se rozšířiti vliv svůj i na poloostrov Pyrenejský. Výsledek války nesplnil žádné z těchto snah, nýbrž přivodil evropskou rovnováhu, o níž se zaslouzala Anglie.

Vyměnění mladší větve rodu Habsburského vnutilo Evropě novou otázku, má-li totiž panství rakouské zůstatí sjednoceno. Ženskou posloupností na trůně rakouském byla záhada tato rozluštěna, avšak rod Habsbursko-Lotrinský pozbyl ztrátou větší části Slezska značně na váze v Německu. Válkou o dědictví rakouské ustálily se také poměry v Itálii a zůstaly tak až do revoluce. Týmž časem (na poč. 18. stol.) válkou severní rozhodnuto na prospěch velmocenského postavení Ruska úpadkem Švédska a Polska.

V polovici 18. století nastala v Evropě nová konstellace: spolek Rakouska s Francií a Pruska s Anglií. Rod Habsburský dosud spo-

joval se s Anglií a Holandskem, ale nedosáhl svých záměrů; proto spojil se s Francií, a válka sedmiletá měla mu pomoci nejen k dobytí Slezska, nýbrž i k větší moci v Německu. Avšak spolek Anglie s Pruskem osvědčil se mocnějším. Anglie válkou sedmiletou zjedнала si převahu v severní Americe, a když ji ztratila, našla si náhradu ve Východní Indii. Prusko vstoupilo v řadu evropských velmocí, kdežto Holandsko pokleslo. Spor mezi církví a státem vyřízen trvale na prospěch státu.

Dalekosáhlé opravy ve všech téměř evropských říších připravovaly v druhé polovici 18. století půdu mohutnému hnutí revolučnímu, které se ohlašovalo také v literatuře. Veliká revoluce francouzská zbožila absolutní říše. Místo monarchie žádán ústavní stát nebo republika, kde rozdíly v samých stavech měly býti zničeny.

Po revoluci, v 19. století, pásmo dějin světových na základě ústavním má ráz národnostní a sociální.

Dle toho lze rozdělití novověké dějiny na čtvero období:

- I. Na dobu rozkvětu moci rodu Habsburského za času objevných cest, náboženské reformace a protireformace, od počátku nového věku až do míru vestfalského (1492—1648).
- II. Na dobu absolutismu, čili neobmezené moci panovnické, od míru vestfalského do francouzské revoluce (1648—1789).
- III. Na dobu francouzské revoluce až do pádu Napoleonova (1789 až 1815).
- IV. Na dobu ústavních, národnostních a sociálních zápasův, od pádu Napoleonova až po naše dny.

Literatura o novověkých dějinách vůbec: Onckenova sbírka „Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen“, jejíž jednotlivé práce uvedeny jsou na patřičných místech zvlášť. — Geschichte der Neuere und der Neuesten Zeit, nákladem Groteovým, 6 sv. První tři napsal Dr. Mart. Philippson, ostatní Dr. Theod. Flathe. — E. Lavisse et E. Rambaud: „Hist. générale du 4e s. à nos jours,“ právě vychází a značně pokročilo do nového věku. — Weissovy a Webrovy všeobecné dějiny světové. — Lübke: Grundriss der Kunstgeschichte, 1886. — Jos. Braníš: Katechismus dějin umění 1895—96. — Ueberweg: Grundriss der Geschichte der Philosophie der Neuzeit, nově zpracoval M. Heinze, 1880.

Část první:

Rozkvět moci rodu Habsburského (1492—1648).

A) Objevné cesty.

Prameny a literatura: Harisse: *Bibliotheca americana vetustissima*. 1872 v Paříži. — Kolumbovy denníky. — Práce Prescottovy, Tschudi-ho a Cottovy. — Bernal Diaz de Castillo: *Entdeckung und Eroberung von Neuspanien*. 1838. (Ném. překlad od Rehfuessa.) — Gomara: *La historia general de las Indias*. 1554. — Kunstmann: *Die Entdeckung Amerikas, nach den aeltesten Quellen dargestellt*. 1859. — Kohl: *Geschichte der Entdeckungen von Amerika*. 1861. — Kunstmann: *Die Kenntniss Indiens im 15. Jahrhundert*. 1863. — R. H. Major: *The life of Prince Henry of Portugal*. 1868. — H. E. J. Stanley: *The three voyages of Vasco da Gama and his Viceroyalty. From the Lendas da India of Gaspar Correa*. 1869. — W. Irving: *Christoph Columbus*. — N. de Gray Birch: *The Commentaries of the great Alfonso d'Albuquerque*. 1875. — Peschl: *Zeitalter der Entdeckung*. 2. vyd. 1877. — Dr. Sophus Ruge: *Geschichte des Zeitalters der Entdeckungen*. 1881. (V Onckenově sbírce.) — Dr. Charnay: *Ansichten über das Alter und den Ursprung der Baudenkmäler*. 1882. — J. Malý: *Amerika od času svého odkrytí až na nejnovější dobu*. 6 dílů. 1858. (Hlavně die Prescottova.) — Frejlach: *Kryštof Kolumbus*. (Ve sbírce přednášek a rozprav, 1892.)

§ 2. Objevení Ameriky.

1. Kryštof Kolumbus. Úspěchy portugalských plavců při pobřeží africkém (II. § 96) brzy byly zastíněny objevnými cestami Španělů, kteří suazili se proplouti k Východní Indii cestou na západ přes Atlantský oceán,*) kudy dle mylných výpočtů tehdejšího znamenitého hvězdáře, Florenčana Toscanelli-ho, mělo býti do Vých. Indie blíže, než okolo Afriky. Tuto cestu chtěl podniknouti Janovan **Kryštof Kolumbus**, narozený roku 1446, a žádal k výpravě prostředky u panovnických dvorů západoevropských, ale všude byl odmrštěn. Celý svět předpovídal mu jistou záhubu. Konečně královna kastilská Isabella, rozradostněna vypuzením Maurů z Pyrenejského polo-

(* O cestách Normauů do Gronska a k pobřeží sev. Ameriky viz II. str. 61.

ostrova, poskytla mu tři chatrné lodi a něco peněz, ale vymínila si vrchní panství ve všech zemích, jež by Kolumbus na své výpravě snad objevil. Jemu pak i jeho potomkům úmluvou slíbeno bylo v zemích těch dědičné místodržitelství a desítina všech příjmů.

- 1492** Kolumbus vyplul dne 3. srpna r. 1492 z andalusského přístavu Palosa ke Kanarským ostrovům, odtud na počátku září vypravil se na západ a dostal se 12. října téhož roku k neznámému ostrovu, který nazýván byl od domorodců Quana-ani, a od Kolumba dostal jméno San Salvador (nyn. Watling v souostroví Bahamském). Na další plavbě objevil ostrov Kubu a Haiti, který nazval Hispaniolou. Ostrovy tyto pokládal za neznámé dosud části východních břehův asijských; jmenovitě o Kubě se domníval, že je zlatonosným ostrovem Zipangem, vzdáleným prý jen asi 20 stupňů délkových od Asie. — Návrat Kolumbův z první výpravy byl slavný. Plodiny, které přivezl, svědčily o velikém bohatství objevených zemí. Poněvadž Portugalci činili si nároky na země ty, papež Alexander VI. jako **1493** prostředník ustanovil (1493), že země, ležící 100 leguas*) západně Azor, patří Portugalcům, země vzdálenější Španělům. Následujícího roku však (1494) úmluva změněna tak, že Portugalcům přiřčeny země, ležící od Zeleného mysu 370 leguas na západ.

Kolumbus podnikl ještě tři cesty přes Atlantský oceán: Na druhé výpravě (1493—1496) objevil Malé Antilly, ostrovy Puertorico a Jamaiku, zakládaje všude evropské osady, jež však pro lakotu a krutost evropských osadníků neprospívaly (Isabella a San Domingo). Na třetí cestě (1498—1501) připlul k ostrovu Trinidadu a k ústí řeky Orinoka; jeden z plavců jeho odvážil se odtud k jihu a objevil Brasilii***) několik měsíců před tím, než tam připlul Portugalec Pedralvarez Cabral, jehož loďstvo, plující okolo Afriky do Přední Indie, proudem mořským zahrnáno bylo k neznámému pobřeží **1500** jižní Ameriky (1500). Brasilie dle úmluvy z roku 1494 zůstala Portugalcům.

Z třetí výpravy byl Kolumbus na rozkaz krále Ferdinanda aragonského poslán v okovech od královského komisaře Bobadilly do Evropy, neboť byl od svých nepřátel obviněn u španělského dvora z násilí a nesprávností. Ospravedlnil se sice, ale dlouho trvalo, než mu byla důstojenství jeho vrácena.

*) = španělské mili, jichž se počítalo 20 na jeden šířkový stupeň.

**) Název ten pochází odtud, že tam bylo nalezeno mnoho červeného dřeva, podobného řevavému uhlí. Barvu řevavého uhlí pak domorodci nazývali brazil.

Na čtvrté a poslední výpravě (1502—1504) Kolumbus poznal pobřeží Hondurasské, kde setkal se s yukatanskými kupci z kmene Maya,*) jejichž výrobky prozrazovaly vyšší vzdělanost, a marně potom pátral podle pobřeží po volném průjezdu na západ, aby se dostal k Východní Indii, v jejíž blízkosti se býti domýšlel.

Po smrti Isabellině (1504) Ferdinand Katolický zrušil smlouvu, která byla s Kolumbem ujednána ve příčině objevených zemí, což on velmi těžce snášel a utrápen tělesně i duševně zemřel ve Valladolidě r. 1506, nevěda, že objevil nový díl světa. Země jím nalezené nedostaly ani jména po něm, nýbrž nazvány byly Amerikou dle florentského šlechtice Ameriga Vespucciho, který po roce 1501 několikrát navštívil pobřeží jižní Ameriky a zábavně je popsal. Jméno Amerika objevuje se poprvé r. 1507. Souostroví při střední Americe byla na rozdíl od Východní Indie nazvána Západní Indií, a původnímu obyvatelstvu americkému, rudochům, zůstal název Indiánů. 1506

Ještě za života Kolumbova přistál Benátčan Jan Cabot (ve službách anglických) u břehů poloostrova Labrador, při čemž objevil ostrov Nový Foundland (1497); syn jeho Šebestián a portugalští plavci, bratři Cortrealové, prozkoumali východní pobřeží severní Ameriky od poloostrova Floridy až ke Gronsku.

Španěl Balboa překročil roku 1513 za velikých svízeli šíji Panamskou, 70 km širokou, vstoupil s mečem a praporem v rukou po kolena do širého moře, jež se před ním prostíralo, a prohlásil je i se všemi zeměmi a ostrovy za majetek Španělska. Balboa mnil v objevech pokračovati, avšak byl následkem vymyšlených obvinění od královského náměstka zemí při Darienské zátocě ležících, Pedraria de Avila, zajat a popraven. 1513

2. První plavba okolo světa (1519—1521). Poslední pochybnosti o kulatosti země zaplašil odvážný portugalský plavec (ve službách španělských) Ferdinand Magelhaens svou první plavbou kolem země. Dav se podle pobřeží jižní Ameriky, proplul úžinou mezi Ohňovou zemí a pevninou (přliv Magelhaensův) do širého moře, jež nazval Tichým oceánem, a pronikl na západ až k ostrovům Fili- 1519

*) Na poloostrov Yukatanský Španělé přišli z ostrova Kuby teprve roku 1517 a nemálo byli překvapeni duševní vyspělostí obyvatelstva, kmene Mayů. Nalezli tam kamenné domy a chrámy, sochy bohů (monolity), pyramidy, ohromné sochařské obrazy v krocích z bavlněné ltky a obrázkové písmo, dosud nerozluštěné. Zbytky staveb zachovaly se podnes u Uxmal u a Palenquy.

povým, kde byl od domorodcův usmrčen. Poněvadž na svých dřívějších cestách několikráte byl v Zadní Indii, považuje se za prvního plavce, který obeplul svět. Z výpravy jeho zbyla jediná loď, a ta se vrátila do Španělska s drahocenným nákladem koření a různých jiných plodin.

3. Objevení a dobytí Mexika (1519—1521). Téhož roku, co Ferdinand Magelhaens nastoupil cestu okolo světa, Ferdinand Cortez, statečný ale ukrutný plavec španělský, vypravil se z ostrova Kuby s jedenácti loďmi a 700 muži do Mexika, předního sídla staré vzdělanosti americké.

Již v 7. století po Kr. přišli pryč do Mexika vzdělaní Toltekové z poříčí Mississipi. Pěstovali rýži, bavlnu a pepř; na návrších stavěli domy a chrámy. Neznámo kdy, odtáhli na jih, a země byla osazena od Chichimeků, kteří založili mohutné město Tezkuko; dotud nazýváni také Tezkukany. Na počátku 14. století přišli do Mexika, rovněž od severu, Aztekové, založili město Tenochtitlan a vládli v zemi až do příchodu Španělů.

Aztekové i Tezkukové obývali náhorní rovinu Anahuackou. Vládli nad nimi více mečem než dobrou vůlí král Montezuma; sídlil v Tenochtitlaně, jež pro svou krásu a polohu — leželo uprostřed velkého jezera — bylo od Španělů pojmenováno „americkými Benátkami“. Do města byl možný vstup jen po třech hrázcích, opatřených umělými mosty, které mohly býti odstraněny a tím spojení se souší přerušeno. Tenochtitlan i Tezkuko měly vysoké, pevné hradby z cihel a malty, krásné paláce a velkolepé chrámy, vykládané uvnitř zlatem a zasvěcené bohu slunci. Bohoslužba byla ukrutná: ročně obětovány bohům tisíce lidí, zejména dítek.

Státní i vojenské zřízení Azteků budilo v Evropanech podiv. Měli obrázkové písmo, pěstovali astronomii a astrologii, uměli doloovati a taviti kovy; železa neznali. Rok dělili na 18 měsíců po 20 dnech, ku konci pak každoročně přidávali pět dnů. Provozovali průmysl a obchod hlavně se zbožím hrnčířským a řezbářským. Jejich ozdobné předměty, zlaté a stříbrné, vynikaly úhledností a jemností práce. Byli dobrými malíři a měli mapy celé říše. Obchod podporován byl četnými silnicemi a poštovním zřízením. Do Tenochtitlanu dopravována pitná voda umělým vodovodem. Také vzdělávání půdy bylo pečlivé: seli rýži, pěstovali bavlník, pepř, aloë, vanilku, tabák a banany.

Ferdinand Cortez, když přistál ku pobřeží a poněkud ohledal zemi, zničil své lodi až na jedinou, kterou s bohatým nákladem poslal

do Španělska. Potom rozmnožil vojsko své některými nespokojenými domácími kmeny, zmocnil se hlavního města a Montezumu zajal. Většina obyvatelstva vzchopila se sice, majíc v čele nového krále Quatemozina, k prudkému odporu a Corteza z hlavního města vypudila: ou však dobyl města podruhé a zemi pokořil úplně (1521). **1521** Všude zavedeny byly evropské řády, a lidské oběti odstraněny. Ferd. Cortez jmenován byl místodržitelem v Mexiku, které nazýváno „Novou Hispanií“. Úřad tento podržel do roku 1528, kdy mu místodržitelství bylo odňato a ponecháno jen velitelství vojenské, poněvadž vláda španělská ho podezřívala, že se chce státi v Mexiku panovníkem. R. 1535 objevil ještě Kalifornii a brzy potom odešel do soukromí. **1535** Zemřel r. 1547 u Sevilly v zapomenutí.

4. Dobytí Peruvska a Chilska. Uprostřed velkolepých pásem jihoamerických Kordiller, v krajině sice bohaté přírodními krásami, ale nehostinné, leželo hlavní město říše Inků, mohutné Kuzko nedaleko nádherného jezera Titikaky. Národ Aymará čili Peruvci, kteří zde bydleli, byli starším kulturním národem, než mexičtí Aztekové. Ctíli slunce a hvězdy; také horám, řekám a pramenům přikládali vyšší moc. Chrámy ozdobovali uvnitř zlatem, jehož byl v zemi dostatek. Kněží kladení v důstojnosti hned po rodině královské. Lidé (chlapeci) obětováni zřídka. Mrtví pochováváni jako mumie. Šlechta zastávala nejvyšší úřady, obecný lid však byl úplně nesamostatný; způsob života i oděv byl mu předepsán. Pozemky byly státní a rozdělovány každoročně; pracovati musel každý. Pole zavlažována umělými vodovody; rodilo se zvláště mnoho rýže a bramborů. V teplejších údolích pěstován bavlník. Poněvadž neznali železa, měli nástroje z mědi, bronzu nebo z kamene. Ozdobné předměty, zlaté, kamenné nebo dřevěné, pak tkaniny byly neméně umělé než v Mexiku. Hrazená města bývala v noci zavírána. Domy stavěny z kamene, nejčastěji o jednom poschodí, a osvětlovány dveřmi. Široké, dlážděné silnice sbíhaly se v Kuzku. Do příkrých skal vtesávána celá schodiště. Zboží nosily lamy, neboť Peruvci povozů neznali. Řeky překlenovali mosty nebo lanovými lávkami. Poštovní zřízení a velkolepé vodovody byly dokonalejší, než v Mexiku. Nechybělo ani četné a dobře ozbrojené vojsko (asi 200.000 mužů), jehož pochody konány dle zvuku trub a bubnů. Avšak písma neměli, nýbrž jen uzlové znaky.

Říši peruvskou ovládali po roce 1525 dva bratři, Huascar se sídlem v Kuzku, a Atahualpa v Quitě, válčíce spolu neustále o vrchní panství. Právě tehdy přišli tam se svými družinami španělská plavci František Pizarro a Diego Almagro. Na cestu se

- 1531** vydali r. 1526, avšak do země vnikli teprve r. 1531 a využitkovavše sporu v královské rodině, Atahualpu zajali a města Kuzka téměř bez boje se zmocnili. Zatím co Pizarro zaváděl v Peruvsku evropské řády, při čemž položil základ k novému hl. městu Limě (1535), Almagro vydal se s malou družinou k jihu, a za nesmírných útrap
- 1537** objevil Chile, odkudž teprve r. 1537 se vrátil. Již od delší doby trvala mezi Pizarrem a Almagrem řevnivost, která konečně propukla v boj, v němž Almagro byl poražen, zajat a usmrčen (1538). Almagrův syn pomstil otce svého, dav r. 1541 usmrtiti Pizarra, který ukrutnostmi svými potřásl jméno španělské v jižní Americe. Byl nevzdělaným dobrodruhem, napodobujícím Ferdinanda Corteza. — K řece Amazonce Španělé se dostali teprve r. 1541.

5. Objevy Portugalců v Asii. Po výpravě Vasca de Gama, již nalezena byla cesta okolo Afriky do Přední Indie, Portugalci snažili se navázati první přímé obchodní styky s domorodci, aby vymahnili se z prostřednictví arabského. Počátek v té příčině učinili Cabral a po něm František d'Almeida, jenž byl r. 1503 jmenován prvním místokrálem portugalských osad indických. Vlastním však budovatelem portugalského panství i obchodních styků v Indii byl nástupce Almeidův Alfonso d'Albuquerque, poctivý, spravedlivý a vzdělaný muž, který založil první portugalské kupecké skladiště v Kočíně, dobyl důležitého města Goy a učinil je hlavní portugalskou stanicí v Indii. K domorodcům měl se přátelsky a podporoval

1511 sňatky jejich s Portugalci. Roku 1511 zmocnil se v Zadní Indii města Malakky, kam až z Molukk dováželo se koření. Po jeho smrti Portugalci osadili Molukky, domovinu hřebíčkův a muškátových ořechů, prozkoumali velké ostrovy Sundské, roku 1516 navštívili poprvé Čínu (Macao) a r. 1542 Japan. Z ostrovů Sundských však byli v 17. století vytlačeni Holanďany, kteří pronikli až do moře Ochotského a na Kurily.

6. Ostatní výzkumné plavby. V letech 1536—1543 Španělé
- 1561** konali plavby Tichým oceánem a objevili Novou Guineu; roku 1561 blíž se ohledali ostrovy Filipovy.

O prozkoumání nejsevernějších částí Ameriky při Gronsku zjednali si veliké zásluhy angličtí plavci John Davis ku konci 16. a Henry Hudson s Williamem Baffinem na počátku 17. století, hledající cesty okolo severní Ameriky k Tichému oceánu.

Myšlenku, proniknouti do Tichého oceánu okolo severní Evropy a Asie, první pronesl Šebestián Cabot, Vlach ve službách angli-

ckých. Pokusy však, později podniknuté, se nezdařily; proniknuto jen do Karského moře; r. 1596 objeveny Spitzberky.

7. Následky objevných cest týkaly se nejen života praktického, nýbrž i duševního. Z hustě obydlené Evropy nastal vystěhovalecký proud do nových zemí. Evropské výrobky našly tam hojného odbytu, kdežto do starého světa dostaly se nové plodiny, jako brambory, bavlna, tabák, kukuřice a chinová kůra; Evropané za to v Americe zavedli pěstování obilí, kávy, čaje a cukrové třtiny; také domácí zvířata starého světa našla tam brzy svůj druhý domov. Do Evropy bylo přiváženo ohromné bohatství drahých kovův.

Z věd obohaceny zeměpis, národopis a přírodopis. Potvrzena kulatost země, poznány její rozměry a poloha ve všemíru.

Naproti tomu však evropské Španělsko, jemuž plynuly veliké poklady z objevených zemí, počalo pustnouti. S původním obyvatelstvem v objevených zemích nakládáno téměř všude ukrutně a nelidsky, hůře než se zvířaty, proto ho rychle ubývalo. Bývalí majitelé pozemkův a zlatých dolů v Americe byli zotročeni a nuceni k nejtěžším pracím. Dominikán Las Casas sice navrhl, aby místo slabých Indiánův užíváno bylo ve službách otrockých silnějších Negrův afrických, avšak tím jen způsobil rozsáhlý obchod s otroky na obou polokoulích.

Obchodní města středomořská Janov, Pisa, Benátky a j. pozbyla světového významu obchodního, a na jich místě záhy povznesly se přístavy při Atlantickém oceáně, který stal se mostem, spojujícím nový svět se starým, nejen v obchodu, nýbrž i ve vzdělanosti. Tato z Evropy rozšiřována do Ameriky jednak školami (založeny university v Mexiku a Limě), jednak šířením křesťanství, proti němuž však domácí obyvatelstvo následkem španělských ukrutností pojal nepřemožitelný odpor.

Objevené země španělské v Americe spravovala „indická rada“, sídlící ve Španělech při královském dvoře, a jí byli podřízeni místokrálové v jednotlivých územích.

§ 3. Císař Maximilian I. (1493—1519).

Objevné cesty přispěly také k rozmnožení moci rodu Habsburského.

1. **Činnost císař. Maximiliana I. v Německu.** Maximilian I. byl zvolen za krále římského již roku 1486, v době úpadku říše. Ještě za života otce svého, císaře Bedřicha III., utvořil švábský spolek, aby konec

učinil dlouholetým sporům, jež právě ve Švábsku byly nejostřejší. Zastoupena byla v něm šlechta, praelati a města. Když pak sám se ujal vlády, přál opravám, jsa mužem vzdělaným, spravedlivým a energickým. Na sněmě vormském (1495) dal rozhlásiti v říši věčný mír: různice mezi německými stavy neměly býti urovnávány válkou, nýbrž nejvyšším říšským komorním soudem se sídlem ve Frankfurtě nad Mohanem, jehož předsedu jmenoval císař, knížata pak volila 16 přísedících, osm ze šlechty a osm z doktorů práv. Na témže sněmu byl mu povolen všeobecný peníz (fenik), říšská daň na válečné potřeby, hlavně proti francouzským výbojům v Itálii; avšak peníze sbírány velmi liknavě, tak že opět sáhlo se ke starému zvyku zemských berní a stavovského vojska. Švýcarsko k těmto novotám nepřistoupilo, neuznalo ani říšského soudu, ani nechtělo platiti fenikové daně.

Pro všeobecnou netečnost v říši Maximilian I. ve válkách, zvláště proti Francii, neměl úspěchův, ačkoli se o vojenství velmi staral; jmenovitě položil základ ke stálému vojsku lancknechtů, sborů žoldnérských, v boji otužilých a vycvičených, a provedl opravy v dělostřelectvu.

1512 Roku 1512 rozdělil říši německou na deset krajův a v každém jmenoval krajského hejtmana jako svého zástupce, jemuž byly přiděleny záležitosti správní, finanční i vojenské, a jež dbal o provádění rozsudků říšského soudu. V rozdělení nebyly pojaty ani Švýcarsy ani země české, ale ovšem země burgundské.

1500 Moc rodu svého Maximilian I. značně rozmnožil. Když vymřel Linhartem rod hrabat Gorických (1500), získal na základě úmluv dědičných Gorici a Gradišku, k Tyrolům pak připojil Kufstein. Ale nade vše důležitým byl sňatek syna jeho Filipa Sličného s dcerou Ferdinanda Katolického a Isabelly Kastilské Johannou*),

*) Rodokmen králů kastilských a aragonských:

Jan I., král kastilský a leonský (1379—1390)

Jindřich III., král kastilský (1390—1406)		Ferdinand I., král Aragonie a Sicílie (1410—1416)	
Jan II. (1406—1454)		Alfons V. Moudrý (1416—1458)	Jan II. (1458—1479)
Jindřich IV. (1454—1474)	Isabella Kastilská (1474—1504)	Ferdinand Katolický, král aragonský (1479—1516)	
	Isabella m. Emanuel, král portug.	Jan Infant († 1479)	Johanna († 1555) m. Filip Sličný († 1506), syn císaře Maximiliana I.
Karel V. (1516—1556), zakladatel větve španělské r. Habsburského.		Ferdinand I. (1521—1564), zakladatel habsb. větve rakouské, m. Anna, sestra Ludvíka II.	Marie m. Ludvík II., král český a uherský.

jež stala se po matce († 1504) dědičkou koruny kastilské a osad v Americe. Z manželství toho narodili se synové Karel a Ferdinand, z nichž onomu po smrti otcově (1506) dle práva prvo- **1506**
rozenství náležely země habsburské a burgundské, po smrti pak děda jeho Ferdinanda Katolického (1516) přešla na něho i koruna **1516**
aragonská.

Maximilian I. za císaře korunován nebyl a přijal pouze název voleného císaře římského; byl také literárně činným, sepsav allegorické epos, v němž vylučuje svůj zápas o získání burg. kněžny Marie.

2. Boje v Itálii. Veliké nesnáze Maximilianovi I. činily poměry italské, kde vzájemná nedůvěra politických stran a jednotlivých států byla příčinou ustavičných třenic. Moc říše německé byla tam nepatrná, ač mnohá panství trvala dosud k říši v poměru lenním.

Ze sousedních států zvláště Francie těžila z vnitřního rozkladu Itálie. Když r. 1495 nepodařilo se Karlovi VIII. zmocnití se Neapolska trvale (viz II. § 92), nástupce jeho Ludvík XII. vybojoval si pomocí benátskou a papeže vévodství milánské a přijal je od Maximiliana I. v léno (1504), čině si na Milánsko nároky jako potomek rodu Visconti po přeslici. Ludvík Moro, milánský vévoda, zahynul ve francouzském žaláři. Téhož roku Ludvík XII. ve spolku s Ferdinandem Katolickým vypudil z Neapolska posledního krále Bedřicha II., ale při dělení kořisti Francouzi dali se oklamati od španělského vojevůdce Gonsalva de Cordova a utrpěli takovou porážku, že museli celé Neapolsko nechat Španělům.

Kambrejská liga (1508) a svatá liga (1511). Tehdejší papež Julius II. (1503—1513), mistr v diplomatických zápletkách, smluvil s císařem Maximilianem I., Ludvíkem XII. a Ferdinandem Aragonským spolek proti republice benátské, jejíž území chtěli si rozdělití. Benátčané však po menších bojích smřili se s papežem i s Ferdinandem Aragonským a utvořili s nimi, přibravše do spolku Švýcary, proti Francii nový spolek, tak zvanou svatou ligu (1511), k níž později se přidal také císař Maximilian I. a Jindřich VIII., král anglický. Když papež Julius II. zemřel (1513), v čelo ligy postavil se jeho nástupce Lev X. (1513—1521). Válka s počátku se dařila: Švýcaři vyhnali Francouze z Milánska a dosadili tam syna Ludvíka Mora, Maximiliana Sforzu. Avšak Benátčané nemožouce se dohodnouti s císařem Maximilianem o kořist v Itálii, záhy přešli k Francouzům. Boje na čas přeneseny do Francie, kdež bylo válčeno se střídavým štěstím, až roku 1515 **1515**
podařilo se Františkovi I., nástupci Ludvíka XII. ve Francii, zvítěziti nad Švýcary v bitvě u Marignana. Maximilian Sforza opět

1495 učinil dlouholetým sporům, jež právě ve Švábsku byly nejostřejší. Zastoupena byla v něm šlechta, praelati a města. Když pak sám se ujal vlády, přál opravám, jsa mužem vzdělaným, spravedlivým a energickým. Na sněmě vormském (1495) dal rozhlásiti v říši věčný mír: různice mezi německými stavy neměly býti urovnávány válkou, nýbrž nejvyšším říšským komorním soudem se sídlem ve Frankfurtě nad Mohanem, jehož předsedu jmenoval císař, knížata pak volila 16 přísedících, osm ze šlechty a osm z doktorů práv. Na témže sněmu byl mu povolen všeobecný peníz (fenik), říšská daň na válečné potřeby, hlavně proti francouzským výbojům v Itálii; avšak peníze sbírány velmi liknavě, tak že opět sáhlo se ke starému zvyku zemských berní a stavovského vojska. Švýcarsko k těmto novotám nepřistoupilo, neuznalo ani říšského soudu, ani nechtělo platiti fenikové daně.

Pro všeobecnou netečnost v říši Maximilian I. ve válkách, zvláště proti Francii, neměl úspěchův, ačkoli se o vojenství velmi staral; jmenovitě položil základ ke stálému vojsku lancknechtů, sborů žoldněřských, v boji otužilých a vycvičených, a provedl opravy v dělostřelectvu.

1512 Roku 1512 rozdělil říši německou na deset krajův a v každém jmenoval krajského hejtmana jako svého zástupce, jemuž byly přiděleny záležitosti správní, finanční i vojenské, a jenž dbal o provádění rozsudků říšského soudu. V rozdělení nebyly pojaty ani Švýcarscy ani země české, ale ovšem země burgundské.

1500 Moc rodu svého Maximilian I. značně rozmnožil. Když vymřel Linhartem rod hrabat Gorických (1500), získal na základě úmluv dědičných Gorici a Gradišku, k Tyrolům pak připojil Kufstein. Ale nade vše důležitým byl sňatek syna jeho Filipa Sličného s dcerou Ferdinanda Katolického a Isabelly Kastilské Johannou*),

*) Rodokmen králů kastilských a aragonských:

Jan I. král kastilský a leonský (1379--1390)

Jindřich III., král kastilský (1390—1406)		Ferdinand I., král Aragonie a Sicílie (1410—1416)	
Jan II. (1406—1454)		Alfons V. Moudrý (1416—1458)	Jan II. (1458—1479)
Jindřich IV. (1454—1474)	Isabella Kastilská (1474—1504)	Ferdinand Katolický, král aragonský (1479—1516)	
	Isabella m. Emanuel, král portug.	Jan Infant († 1479)	Johanna († 1555) m. Filip Sličný († 1506), syn cis. Maximiliana I.
Karel V. (1516—1556), zakladatel větve španělské r. Habsburského.		Ferdinand I. (1521—1564), zakladatel habsb. větve rakouské, m. Anna, sestra Ludvíka II.	Marie m. Ludvík II., král český a uherský.

jež stala se po matce († 1504) dědičkou koruny kastilské a osad v Americe. Z manželství toho narodili se synové Karel a Ferdinand, z nichž onomu po smrti otcově (1506) dle práva prvo- 1506 rozenství náležely země habsburské a burgundské, po smrti pak děda jeho Ferdinanda Katolického (1516) přešla na něho i koruna 1516 aragonská.

Maximilian I. za císaře korunován nebyl a přijal pouze název voleného císaře římského; byl také literárně činným, sepsav allegorické epos, v němž vylučuje svůj zápas o získání burg. kněžny Marie.

2. **Boje v Itálii.** Veliké nesnáze Maximilianovi I. činily poměry italské, kde vzájemná nedůvěra politických stran a jednotlivých států byla příčinou ustavičných třenic. Moc říše německé byla tam nepatrná, ač mnohá panství trvala dosud k říši v poměru lenním.

Ze sousedních států zvláště Francie těžila z vnitřního rozkladu Itálie. Když r. 1495 nepodařilo se Karlovi VIII. zmocnit se Neapolska trvale (viz II. § 92), nástupce jeho Ludvík XII. vybojoval si pomocí benátskou a papeže vévodství milánské a přijal je od Maximiliana I. v léno (1504), čině si na Milánsko nároky jako potomek rodu Visconti po přeslici. Ludvík Moro, milánský vévoda, zahynul ve francouzském žaláři. Též roku Ludvík XII. ve spolku s Ferdinandem Katolickým vypudil z Neapolska posledního krále Bedřicha II., ale při dělení kořisti Francouzi dali se oklamati od španělského vojévůdce Gonsalva de Cordova a utrpěli takovou porážku, že museli celé Neapolsko nechat Španělům.

Kambrejská liga (1508) a svatá liga (1511). Tehdejší papež Julius II. (1503—1513), mistr v diplomatických zápletkách, smluvil s císařem Maximilianem I., Ludvíkem XII. a Ferdinandem Aragonským spolek proti republice benátské, jejíž území chtěli si rozdělit. Benátčané však po menších bojích smřřili se s papežem i s Ferdinandem Aragonským a utvořili s nimi, přibравše do spolku Švýcary, proti Francii nový spolek, tak zvanou svatou ligu (1511), k níž později se přidal také císař Maximilian I. a Jindřich VIII., král anglický. Když papež Julius II. zemřel (1513), v čelo ligy postavil se jeho nástupce Lev X. (1513—1521). Válka s počátku se dařila: Švýcaři vyhnali Francouze z Milánska a dosadili tam syna Ludvíka Mora, Maximiliana Sforzu. Avšak Benátčané nemohouce se dohodnouti s císařem Maximilianem o kořist v Itálii, záhy přešli k Francouzům. Boje na čas přeneseny do Francie, kdež bylo válčeno se střídavým štěstím, až roku 1515 1515 podařilo se Františkovi I., nástupci Ludvíka XII. ve Francii, zvítěziti nad Švýcary v bitvě u Marignana. Maximilian Sforza opět

byl z Milánska vypuzen, a severní Itálie dostala se z větší části pod moc Francie, kdežto jižní náležela Španělsku.

Stát církevní v těchto válkách nabyt hlavně zásluhou papeže Julia II. v podstatě té podoby, jakou měl po celou dobu nového věku až do svého zrušení. Vnitřní jeho zřízení a politický význam zabezpečovaly papežům v Itálii pevné a samostatné postavení.

B) Náboženská reformace.

Prameny a literatura: Spisy Lutherovy, Melancthonovy, Zwingliovy a Kalvinovy. — Sleidanus: De statu religionis atque reipublicae Carolo V. Caesare commentarii (1555) — Ulrici Hutteni opera, vydal E. Böcking, 5 sv., 1859—1862. — L. v. Ranke: Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation, 6 sv. — Téhož: Gesch. der germ. und roman. Völker 1494—1514 (1874). — L. Häusser: Geschichte des Zeitalters der Reformation, 1868. — Fr. Bezold: Deutsche Reformation, v Onckenově sbírce, 1890. — Döllinger: Die Reformation und ihre Wirkungen, 3 sv. 1846—1848. — J. Köstlin: Martin Luther, sein Leben und seine Schriften, 2 sv. 1883. — Max Lenz: Martin Luther, 1883. — W. Maurenbrecher: Gesch. der katholischen Reformation. Jen 1. díl. 1880. — K. Hagen: Deutschlands litterarische und religiöse Verhältnisse im Reformationszeitalter, 3 sv. 1841. — Joh. Janssen: Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgange des Mittelalters — J. G. Sepulveda: De rebus gestis imperatoris Caroli libri XV. Práce souvěká, vydaná teprve roku 1784. — K. Lanz: Korrespondenz des Kaisers Karl V., 3 svazky, 1844 a n. — Téhož: Staatspapiere zur Geschichte Karl V. 1845. — H. Baumgarten: Geschichte Karls V. 1885 a n. — Lenz: Die Schlacht bei Mühlberg, 1879. — Moritz Ritter: Der Angsburger Religions-Friede. 1555. (Histor. Taschenb. 1882.) — Geffken: Staat und Kirche nach der Anschauung der Reformationszeit. — Huber: Geschichte Oesterreichs. — Krones: Handb. d. Gesch. Oesterreichs. — Pažout-Tupetz: Oesterreich im Reformationszeitalter, 2 díly (1879). — Kronika Bartoše Písaře (1524—1531). — Bucholz F.: Geschichte der Regierung Ferdinand I. 1831—38. — Ant. Rezek: Zvolení a korunování Ferdinanda I. za krále českého (1526—27). 1878. — W. Wl. Tomek: Novější dějepis Rakauský (od r. 1526—1860). 1887. — K. Tieftrunk: Odpor stavů českých proti králi Ferdinandovi I. r. 1547. (1872). — Z. Winter: Kulturní obraz českých měst v XV. a XVI. století, 3 sv. 1890 a n. — Jar. Vlček: Dějiny české literatury. Vycházejí od r. 1892. Posud do konce 16. stol. — Ranke: Englische Geschichte, 1. sv. — Maurenbrecher: England im Reformations-Zeitalter (1866).

§ 4. Martin Luther.

Církevní sněmy 15. století neprovedly všech oprav, po nichž toužilo mnoho věřících, kněží i laiků; hlavní zlořády, které byly příčinou hnutí husitského, potrvaly i potom: kněžstvo z velké části zů-

stalo oddáno rozkoším a požítkům světským, v klášteřích nedbáno kázně ani předepsaného pořádku. Nejhůře však bylo, že ku konci 15. a na počátku 16. století papežové příliš horlivě se oddávali světským snahám a mnozí z nich i soukromým životem svým vzbuzovali pohoršení. Byl to především papež Alexander VI. z rodu Borgiaův (1492—1503), muž beze všeho mravního základu, jehož snahy šly jediné za zvětšením moci vlastního rodu, kdežto nástupci jeho, Julius II. a Lev X., měli na mysli sice ušlechtilý cíl, okrášlit Řím uměleckými památkami, avšak o nutné opravy církevní také se nestarali. Julius II. mimo to pečoval hlavně o rozvoj státu papežského. Tak se stalo, že veřejné mínění obracelo se vždy příkřeji proti autoritě římské stolice, a to tím více, že i někteří učenci té doby, zvl. humanisté, jali se ve svých spisech kárati zlořády a nedostatky v církvi. Humanism razil reformaci dráhu tím, že přenesl zásadu volného bádání na studium sv. písma a učení církevního. K humanistům řadili se spisovatelé satiričtí, kteří ve spisech svých toužili po novotách a podkopávali autoritu duchovní i světskou.

Příležitost k veřejnému vystoupení proti církvi zavdal papež Lev X., když za příčinou stavby chrámu sv. Petra v Římě dal prodávati po Evropě odpustky. Přehmaty, jež se při tom děly, způsobily všeobecné pohoršení, jemuž dal výraz augustinianský mnich a professor při vittenberské universitě, Dr. Martin Luther, narozený v Eislebenu r. 1483. S počátku nepomýšlel ani na nutnost nápravy ani na boj s církví, ačkoliv od vstupu svého do kláštera mnoho uvažoval v srdci o nejtěžších záhadách theologických, zvláště o spasení duše po smrti. 1483

Teprve když r. 1517 dominikán Jan Tetzel nedůstojným způsobem vyhlašoval a prodával v Německu odpustky nejen pro papeže, nýbrž částečně také pro mohučského arcibiskupa, Martin Luther jal se proti němu horliti kázanými a listy k arcibiskupovi a k okolním biskupům. Když to nepomohlo, dal přibiti 31. října r. 1517 na vrata zámeckého kostela ve Vittenberce 95 thesů a vyzýval Tetzla k veřejné disputaci o nich. Tetzel vydal protithese. K oběma stranám přidalo se záhy mnoho stoupenců, vydávány spisy polemické, a spor nabyl takových rozměrů, že papež Lev X. nařídil kardinálu Tomáši de Vio z Gaëty, legatu svému při říšském sněmu augšburském, aby Luthera předvolal. V Augšburce (1518) Luther odmítl odvolati některé výroky své, jimiž vyslovoval pochybnost o neomylnosti papežové i koncilia, a opustiv město odvolal se „od papeže špatně zpraveného k papeži lépe pouče- 1517

nému“. Ztráty osobní svobody se nebál, poněvadž ho chránil mocný
1519 kurfirst saský Bedřich Moudrý. — Na počátku r. 1519 podařilo se
 přece papežskému komoří, Karlu Miltitzovi, pohnouti Luthera ke slibu,
 že bude mlčeti, umlknou-li jeho protivníci; papeži pak Luther zaslal
 list, ve kterém se pokořoval autoritě papežské, ale ničeho neodvo-
 lával; bylť již ve vnitru svém příliš se odchýlil od církve katolické,
 a vlastní strana ho také před povolností varovala. Smrt císaře Maxi-
 miliana I. (1519) a spory o trůn v říši podporovaly značně rozvoj
 strany jeho. Úmysl papežův, srovnati spor s Lutherem, překazil učený
 ingolstadtský professor Dr. Eck tím, že začal theologickou disputaci
 v Lipsku s Lutherovým přítelem Bodenšteinem (Karlstadtem) o pa-
 pežském primatě a autoritě koncilia (1519). Disputace účastnil se
 také Luther; v zápalu řečnickém vyslovil se i proti papežskému pri-
 matu i proti neomylnosti koncilií a tvrdě, že ku spasení postačí pevná
 víra (justificatio sola fide), postavil se tím na půdu mimocírkevní.
 Také se ujímal Husa. V dalších sporech vydatně podporoval Luthera
 Melanchthon, mladý professor vittenberské university, svou učeností
 a vážným vystupováním.

Po lipské disputaci sporu účastnili se také humanisté (Oldřich
1520 z Huttena) a Luther, jimi podporován, odřekl se veřejně církve
 (1520). Dr. Eck vymohl však zatím na papeži bullu, v níž vy-
 tknuto bylo za kacířské 41 vět ze spisů Lutherových, jež měly býti
 spáleny. Neodvolá-li učení svého do 60 dnů, měl býti prohlášen za
 kacíře. Luther však bullu papežskou, kterou vyhlášována kletba proti
 němu, okázale spálil před branou vittenberskou (1520):

§ 5. Karel V. (1519—1556).

1. **Panství Karla V.** Císař Maximilian I. zemřel na počátku
 roku 1519, a po dlouhých sporech zvolen byl proti nebezpečnému
 soku, francouzskému králi Františkovi I., za panovníka vnuk Maxi-
 milianův Karel V. Narodil se v Gentě r. 1500. Po svém otci zdědil
 17 úrodných a bohatých provincií nizozemských a svobodné hrabství
 burgundské (Franche-Comté), po dědovi, císaři Maximilianu I., alpské
 země rakouské se statky venkovskými, po matce a druhém dědu svém Fer-
 dinandovi Španělsko, Neapolsko se Sicilií a Sardinií a konečně objevené
1520 země španělské. Od r. 1520 spravoval též Virtembersko, jehož panovník
 byl pro porušení zemského míru od švábského spolku vlády zbaven.
 V Karlu V. rod Habsburský dostoupil vrcholu moci. — Mládí měl
 smutné. Otec jeho Filip zemřel již r. 1506, a matka žila v trudno-

myslnosti a samotě. V 15. roce byl prohlášen za plnoletého, a po smrti Ferdinanda Katolického (1516) stal se králem aragonským. S počátku vládl za něho ve Španělech kardinál Ximenez († 1517).

V Německu knížata voličové vyměnili si při volbě Karlově, aby bez jejich svolení ani války nebyly vedeny, ani spolky umlouvány, ani říšské sněmy svolávány, úřady pak aby byly udělovány jen rodilým Němcům. Karel V. však, jehož snahou bylo zříditi světovou moc císařskou, úmluv těchto nešetřil. Ve věcech duchovních byl rozhodným katolíkem. Vystoupení Lutherovo pokládal za smělost, jsa přesvědčen, že církevní opravy, jimž nebyl nepřítiv, musejí vycházeti od úřadů k tomu povolanych. Avšak do poměrů v Německu mohl zasáhnouti teprve, když již naukou Lutherovou zachváčena byla valná část národa německého.

2. Říšský sněm ve Wormsu (1521). Teprve roku 1521 Karel zahájil říšský sněm wormský, na němž urovnal poměry v říši, a země rakouské udělil dle přání tamějších stavů do správy svému bratru Ferdinandovi, čímž rod Habsburský rozdělil se na dvě větve: na starší španělskou, Karlem založenou, a na větev mladší, rakouskou, počínající Ferdinandem, která záhy dosáhla také německého trůnu a udržela se na něm po staletí. 1521

Nemenší význam říšského sněmu wormského však jest v tom, že k němu byl obeslán Dr. Martin Luther, maje zajištěnu průvodním listem osobní bezpečnost. Dostavil se v polovici dubna r. 1521. Po dvou-denním jednání ve sněmu bylo na něm žádáno, aby nauky své odvolal. Když pak, jsa ujištěn ochranou některých knížat, učiniti tak odepřel, byl dán jako zatvrzelý kacíř do říšského ačtu, a zakázáno rozšiřovati v Německu jeho učení. Knihy jeho měly býti spáleny. Na cestě z Wormsu Luther přepaden byl na oko od zakuklenců, kteří ho odvedli na hrad Vartburk, kde žil přes rok pod ochranou kurfirsta Bedřicha Moudrého jako „panoše Jiří“. Počal tam překládati z textů původních bibli do němčiny. Překlad ten, zvláště poslední vydání z roku 1545, přispěl k rozvoji jednotné spisovné mluvy německé.

3. Povstání měst španělských (1521). Karel právě tehdá válčil se španělskými městy, která nechtěla snášeti vlády cizincův, a naléhala na četné opravy ve vnitřní správě říše. V čele povstání bylo město Toledo a vůdcem Don Juan de Padilla. Pomocí šlechty španělské, jež ze staré revnivosti proti městům spojila se s Karlem, povstání bylo potlačeno bitvou na polích Villalarských. Nejbližším následkem vítězství tohoto bylo utvrzení moci panovnické ve Španělech.

4. **Rozvoj nauky Lutherovy v Německu.** Pro nauku Lutherovu prohlásila se universita vittenberská a hlavně professor Melanchthon, k němuž hrnuli se studenti z celého Německa. Vyvíjeje nauku Lutherovu vědecky, Melanchthon zavrhoval coelibat a skládání klášterních slibů, ze svátostí pak dokazoval jen oprávněnost křtu a večeře Páně.

1522 Roku 1522 Luther objevil se opět ve Vittenberce. Říšský „regiment“, ustanovený na sněmu vormském k vládě v říši za nepřítomnosti Karlovy, vydal sice zákazy proti náboženským novotám, ale říšský sněm v Norimberce (1523) vyslovil zřejmě přání po opravách, a jiný říšský sněm v témž městě (r. 1524) prohlásil, aby edikt vormský byl zachováván, pokud lze. Proto se učení Lutherovu dařilo. Města Norimberk, Štrassburk, Bremy, Hamburk, Vratislav, Erfurt, Magdeburk a jiná přijala reformaci; podobně mnohá knížata, mezi nimi Jan, kurfírst saský, bratr a nástupce Bedřicha Moudrého († 1525), a Filip, lantkrabí hesský; oba r. 1526 spojili se v Torgavě na ochranu reformace, a k tomuto spolku přistoupila i některá jiná knížata německá s říšským městem Magdeburkem.

1525 Roku 1525 odřekl se církve katolické velmistr řádu Německého Albrecht Braniborský a s přívolením svého vrchního pána, krále polského, přeměnil území řádu ve světské panství.

5. **Výstřední nauky reformační.** Některé výroky Lutherovy daly podnět k četným výstřelkům a nebezpečným novotám, jak náboženským, tak společenským. Karlstadt jal se brojiti proti bohatství a proti útiskům poddaného lidu od vrchností. Ve Švábsku a při horním Dunaji vznikla selská povstání, jež směřovala k odstranění desátkův a osobního poddanství, žádala svobodnou volbu farářů, svobodu náboženskou, volnost houby, rybářství, odstranění roboty a volnost v lese (12 článků). Sedláci dovolávali se při tom Lutherova spisu „o evangelické svobodě“. Povstání, jehož také účastnil se rytíř Götz von Berlichingen, rozšířilo se do Frank a Elsaska; i švábský spolek musel se podrobiti. Zámky a kláštery byly páleny.

Zvláštního významu povstání nabylo v Durynsku, kde téměř všeobecně se ujalo blouznivé kommunistické učení, přenesené z Cvikavy, k němuž se připojil theolog Tomáš Münzer. Byli to anabaptisté (novokřtěnci), kteří chtěli na zemi uskutečniti kommunistické „království Boží“. Zavrhovali křest dítek a zaváděli křest dospělých, přidržující se také učení chiliastického. Luther od tohoto i podobných učení se úplně odvrátil.

1525 Po tuhých bojích byli sedláci a novokřtěnci poraženi u Frankenhausena (1525), kde Münzer padl. Vzpouřa byla hrozně po-

trestána; Luther sám pobádal šlechtu k ukrutnostem „proti loupeživým sedlákům“, kteří dostali se potom ještě do tužšího poddanství než dříve; pouze Filip Hesský a Ferdinand Rakouský povolili některé úlevy.

6. **Anabaptisté v Münsteru.** Pádem Münzerovým anabaptism zničen nebyl. Rozšířil se dosti značně v Nizozemsku, ve Švábsku, v Bavorích, v Tyrolích, v Rakousích a v polovici 16. století také na Moravě. Novokřtěnci všude byli nenáviděni a pronásledováni. Jen v Münsteru ve Vestfalsku podařilo se jim získati pro sebe většinu v městské radě přičiněním „proroka“ Jana Mattysa a bývalého krejčího Jana Bockelsona. Obyvatelstvo, které s nimi nesouhlasilo, bylo z Münsteru vypuzeno a v městě zřízeno na základech učení anabaptistů království zionské s Bockelsonem jako králem v čele. Vláda jeho byla ukrutná a nemravná. Proto katolická a protestantská sousední knížata zmocnila se po tuhém odporu města a zavedla v něm opět staré řády. Náčelníci anabaptistů byli popraveni (1535).

1535

§ 6. Války císaře Karla V. s Františkem I., králem francouzským (1521—1544).

Po Karlu VIII., jímž r. 1498 vymřel rod Valois, nastoupil ve Francii Ludvík XII. (1498—1515) z rodu Orleanského*) (1498 až 1589), panovník u národa velmi oblíbený, ale v podnicích nešťastný. Neapolsko musel ponechat Španělům, Milánsko Maximilianu Sforzovi. Šťastnějším byl zeť a nástupce jeho František I. (1515 až 1547), muž znamenitého vzdělání, milovník nádhery, přítel umění a věd, zvláště klassických studií, avšak také etížádostivý, smyslný a despotický. Bitvou u Marignana (1515) zmocnil se Milánska, a s papežem umluvil konkordát, jímž dosáhl práva obsazovati vyšší du-

1498

*) Rodokmen ml. linie Valois, čili starší linie Orleanské:

Ludvík, věv. orleanský, bratr krále franc. Karla VI.

Karel, věv. orleanský	Jan, hr. z Angoulému	
Ludvík XII. (1498—1515)	Karel	
Klaudia, m. František I.	František I. (1515—1547) m. Klaudia	Markéta, m. Jindř., král navarrský
	(Jindřich II. m. 1547—1559) Kateřina Medic.	Johanna, m. Antonín Bour- bonský
František II., Alžběta, Karel IX., Jindřich III., Markéta Jindřich IV. (1559—1560) m. Filip II. (1560—1574) (1574—1589) m. m. (1589—1610), Špan. Jindř. IV. m. Markéta.		

chovní úřady. Ve snaze domoci se koruny německé musel ustoupiti Karlu V., s nímž záhy dostal se do dlouholetých válek.

První válka (1521—1526). Karel V. žádal na Františkovi I. vrácení Milánska a vévodství burgundského. František I. naproti tomu s obavami pohlížel na vzrůstající moc rodu Habsburského, která Francii se všech stran hrozivě obepínala; nad to domáhal se jižní části království navarrského a království neapolského, jež obě byla od Ferdinanda Katolického připojena ke Španělsku. Válka, počavši roku 1521, skončila se porážkou Francouzů. Karel V. zjednal si v Anglii a Benátkách spojence, a v bitvě u Pavie (1525) František I. byl poražen a zajat. Vůdcem vojska císařského byl mocný vasal krále francouzského a znamenitý válečník Karel Bourbonský, jenž nepohodnuv se s Františkem, přešel ke Karlovi a konal mu výborné služby. O vítězství u Pavie měl také zásluhu Jiří Frundsberg, náčelník německých žoldnéřů (lancknechtů).

1526 V míru madridském (1526) král francouzský vzdal se všech nároků na Itálii i na vévodství burgundské. Dva synové Františkovi zůstali jako rukojmí při dvoře Karlově.

Druhá válka (1527—1529). Sotva však František I. dostal se na svobodu, prohlásil madridský mír za vynucený a počal novou válku, spojiv se s papežem Klimentem VII. (1523—1534) a některými státy italskými. Němečtí lancknechtí, jimž z nedostatku peněz nebyl vyplacen žold, přinutili vůdce své, Jiřího Frundsberga a Karla Bourbonského, k výpravě na Řím; poněvadž však Frundsberg na pochodu byl raněn mrtvicí a Karel Bourbonský po prvním útoku na hradby římské padl, nevázané vojsko německé, dobyvši Říma, vydrancovalo nelítostně domy, paláce i kostely. Papež obležen byl na hradě Andělském a dostal se na svobodu jen za veliké výkupné. Také v jižní a severní Itálii zbraně císařské vítězily zvláště zásluhou Janovanů (vůdce jejich Ondřej Doria), proto všichni nepřátelé žádali Karla V. za mír: napřed papež, potom Benátčané, konečně i král francouzský, s nímž umluven „dámský mír“ v Cambray (1529) za prostřednictví matky Františkovy Luisy Savojské a tety Karlovy Markety Rakouské. Panství v Itálii zůstalo císaři, ale vévodství burgundské ponecháno Francii, která za propuštění královských synů zaplatila císaři 2 milliony tolarů.

1530 V Miláně dosedl opět František Sforza. Karel V., ještě než opustil Itálii, dal se v Bologni od papeže Klimenta korunovati za císaře (poslední císařská korunovace, 1530) a do Florencie dosadil opět rod Medicejský, jenž byl odtud po dobytí Říma vypuzen.

Třetí válka (1536—1538). Mírem cambrayským však války mezi Karlem V. a Františkem I. skončeny nebyly: Když císař r. 1535 bo- 1535
joval v severní Africe proti Chaireddinu Barbarossovi, panovníku alžírskému a tunisskému, jehož poddaní loupežili na Středoze­m­ním moři, František I. počal válku třetí, vzav si za záminku smrt bez dětného vévody milánského Františka Sforzy (1535), který byl císaře jmenoval svým dědicem. František I. spojil se s tureckým sultanem Solimanem II., ochráncem Chaireddinovým. Karel ukončil tedy rychle válku v Tunisu, Chaireddina porazil a dobytou zemi odevzdal jinému vladaři Hassanovi; sám pak si nechal jen město Golettu s okolím. Potom vrátil se rychle do Italie, aby překazil záměry krále francouzského ve příčině Milánska. Po střídavém štěstí válečném oba sokové sjednali na 10 let příměří v Nizze (1538), v němž každý 1538
podržel, čeho se byl zmocnil: František I. Savojsko, Karel V. Pie­montsko.

Čtvrtá válka (1542—1544). František I. ještě po čtvrté — opět ve spolku s Turky — zkusil štěstí proti císaři, když loďstvo Karlovo, vyslané r. 1541 proti korsarům do Afriky, bylo mořskými bouřemi zničeno. Karel získal spojence v Angličanech, kteří oblehli a konečně i dobyli Boulogně; sám pak vtrhl skoro až k Paříži a Fran- 1544
tiška I. donutil k míru v Crespy (1544), jímž spor o Milánsko a Savojsko odložen. František I. prohlásil, že se již nebude spojovati proti císaři ani s Turky ani s protestanty.

§ 7. Reformace ve Švýcarsku. Oldřich Zwingli.

Téměř současně s Lutherem, ale od něho nezávisle, vystoupil proti katolické církvi ve Švýcarsku Oldřich Zwingli, narozený r. 1484 v kantoně sv.-havelském. Nabyv důkladného vzdělání humanistického na universitách ve Vídni a v Basileji, stal se napřed farářem v Glarusu, potom v Einsiedelu a od roku 1519 měst- 1519
ským kazatelem v Curychu. I on pokládal bibli za jediný zdroj víry, zavrhoval prodávání odpustků, zповěd, brojil proti coelibatu a proti učení o transsubstanciaci; tvrdil, že mše sv. jest pouhou památkou poslední večeře Páně, a že slov kněžských: „toto jest tělo mé“ a „toto jest krev má“ nelze bráti doslovně, nýbrž symbolicky, totiž: „toto znamená tělo a krev“. V tom hlavně lišil se od Luthera.

Roku 1522 Zwingli vystoupil z církve katolické, získav městskou 1522
radu curyšskou a mnoho přívrženců v kantonech basilejském, bern-

ském, glarusském, appenzelském, graubündenském, svato-havelském a v některých jihoněmeckých městech, jako v Ulmu, Štrassburce, Reutlingách, Kostnici a j. Horlivým pomocníkem v šíření nauky byl mu učený Oecolampadius.

Lantkrabí Filip hesský byl by rád viděl, aby Luther s Zwinglim se spojili. Pozval si oba na zámek Marburk (1529), aby jim poskytl příležitost k theologickým rozmluvám. Luther však na konec odmítl jakékoliv spojení, poněvadž Zwinglii proměnu chleba a vína v tělo a krev Kristovu pojímá symbolicky.

Zwinglii horlil také proti obvyklému zlořádu, že vlády některých kantonů pronajímaly mladé muže do služeb vojenských cizím státům, aby v zájmu jejich na bojištích prolévali krev často druh proti druhu.

Staré kantony švýcarské, Schwyz, Uri, Unterwalden, Luzern a Zug postavily se na odpor i náboženským i politickým novotám Zwingliho, a když měly býti k jednotě přivedeny mocí, zvítězily nad 1531 Curyšskými v bitvě u Kappela (1531), kde Zwinglii padl. Stoupenci jeho přidali se později k učení Kalvinovu.

§ 8. Říšské sněmy ve Špýrech (1529) a v Augšburku (1530). Spolek šmalkaldský (1531).

Nejméně přívrženců nové učení Lutherovo mělo v Bavorsku. Také v alpských zemích rakouských bratr císařův Ferdinand důrazně vystupoval proti reformaci. Když pak lidové hnutí v Německu bylo potlačeno, vznikl u mnohých značný odpor proti nauce Lutherově, která měla býti vyhlazena, poněvadž jí přičítána vina selského povstání. I Melanchthon začal pochybovati o vítězství lutheranismu.

Císař Karel V. mnil sice po vítězné první válce s Františkem I. francouzským úplně provéstí usnesení říšského sněmu vormského proti Lutherovi, ale zdržen byl v tom druhou válkou s Francií, a na sněmě špýrském (1526) bylo prohlášeno, že každý má ve víře chovati se tak, jak dovede před Bohem a císařem zodpovídati.

Kurfirst saský zatím dal zvláštní komisi, v níž byl Melanchthon, dva jiní theologové a tři světští rádcové, provéstí v letech 1527 a 1528 náboženskou visitaci v Sasku a položití základ k novým řádům, jež se vztahovaly jak na věřící a duchovenstvo, tak na bohoslužbu. Zřízení byl úřad superintendentů, katolické církevní statky byly zabírány a některých užito ke zřízení druhé protestantské university v Marburce. Podobná organizace provedena byla i v některých jiných krajinách Německa.

Říšský sněm ve Špýrech (1529). Císař zasáhl účinněji do vývoje **1529** nového učení teprve roku 1529, když se končila druhá válka s Francií. Svolal z Itálie říšský sněm do Špýrů, na němž katolická většina se usnesla, že dlužno edikt vormský zachovávat, a nové církve že nemají se zřizovati.

Jan, kurfirst saský, a Filip Hesský ohlásili s jinými přívrženci Lutherovými proti těmto usnesením protestaci „k císaři a ku příštímu svobodnému křesťanskému konciliu“ (od té doby nazývání protestanty), a některá knížata s městy proti vůli Lutherově ujednala spolek na obranu víry. — Usnesení říšského sněmu špýrského nebylo lze provésti následkem turecké války v Uhrách, v níž císař i říše německá účinně Ferdinanda podporovali.

Říšský sněm v Augšburce (1530). Po šťastném osvobození Vídně od Turků (1529) císař svolal říšský sněm do Augšburka (1530), **1530** kde osobně chtěl žádati stavy za vydatnější pomoc proti Turkům a za zvolení bratra svého Ferdinanda králem „římským“, proto mnil o náboženství co nejméně jednati. Ale knížata protestantská přišla do Augšburka s učenými theology, a Melanchthon předložil císaři a katolickým stavům náboženskou konfessi dle nauky Lutherovy (konfesse augšburská), podepsanou od vynikajících knížat německých.

Katoličtí stavové setrvali na ustanovení sněmu vormského; protestantům dána lhůta do polovice dubna r. 1531, do které měli se **1531** vrátiti do svazku církve katolické a vydati všecky církevní statky. Říšský komorní soud měl bdíti nad provedením těchto usnesení.

Spolek šmalkaldský (1531). To bylo příčinou, že Luther i Jan Saský svolili konečně k rozhodnější obraně proti císaři. Ve Šmalkaldech sjednán byl od knížat protestantských na 6 let obranný spolek, v jehož čelo postaveni Jan Saský a Filip Hesský (1531).

Když roku 1532 sultan Soliman II. vpadl do Uher, spolek šmalkaldský odepřel císaři i Ferdinandovi pomoci. Následkem toho došlo k náboženskému míru v Norimberce (1532), jímž císař slíbil **1532** nechat protestantům úplnou volnost náboženskou do příštího koncilia a zastaviti pře říšského komorního soudu proti členům šmalkaldského spolku, který za to slíbil císaři pomoc proti Turkům.

Úmluvy norimberské zůstaly v platnosti po 14 let k velikému prospěchu protestantství; v době té markrabí badenský, vévoda pomoránský, král Kristian III. dánský, kurfirst braniborský a falcký, mnoho menších knížat německých a říšských měst přijalo konfessi augšburskou a většina z nich také přistoupila ke spolku šmalkaldskému.

Luther zemřel 19. února 1546. *ny*

§ 9. Jan Kalvin.

Také ve Francii podnícen byl vznik a vývoj reformace horlivým studiem starých klassiků, které bylo velmi podporováno od krále Františka I. Příležitost k reformaci francouzské dalo vystoupení Jana Kalvina v Ženevě.

Jan Kalvin (Jean Cauvin) narodil se v Noyoně v Picardii r. 1509, studoval v Orleansu a v Paříži, a se zápalem pěstoval též humanism. Poněvadž se v Paříži prohlásil za přítele reformace, byl nucen opustiti 1536 Francii a odešel do Basileje, kde r. 1536 uveřejnil nejdůležitější svůj spis: *Institutio christianae religionis*. Ještě téhož roku usadil se v Ženevě, kde nalezl půdu pro náboženské novoty připravenu působením některých kazatelů. Kalvin upravil tam poměry náboženské i politické dle své vůle; avšak záhy pro přísné vystupování proti každému, kdo nebyl s ním téhož mínění, odvrátil od sebe přízeň obyvatelstva a byl roku 1538 z města vypovězen. Odešel do Štrassburka; po třech letech byl přáteli svými opět do Ženevy povolán a postaven v čelo města. Vládl tam potom až do své smrti neomezeně; kdo ho neposlechl, byl pronásledován a krutě trestán.

Kalvinovo učení. Základním jeho dogmatem bylo učení o predestinaci, že totiž každému člověku určen jest napřed jeho osud. Bohoslužbu zavedl velice jednoduchou a celý život věřících postavil pod přísnou kázeň. Nejznamenitějším ze žáků Kalvinových byl učený Beza.

Hlavním církevním úřadem byla konsistoř, v níž zasedalo 6 duchovních a 12 starších lidu (laiků), kteří byli jmenováni od „malé rady“, jako nejvyššího úřadu světského.

Rozšíření kalvinismu a lutheranismu. Calvinism ujal se ve Francii, v Nizozemí, ve Švýcarech, kde přívrženci jeho nazývali se reformovanými, v druhé polovici 16. století také v Německu, ve Skotsku (John Knox), v Čechách, na Moravě, v Uhrách a v Sedmihradsku. Lutheranism na-proti tomu udržel se hlavně v severním Německu, v Dánsku, Norsku, Švédsku a v baltských zemích, Estonsku, Livonsku a Kuronsku. K rozšíření reformace přispělo bažení knížat a vrchností světských po bohatých statcích církevních.

§ 10. Vznik říše rakouské a boje Ferdinanda I. s Janem Zá- polským a s Turky.

1. **Bitva u Moháče (1526).** Po smrti Vladislava II. Jagjelovce (1516) nastoupil v Čechách a v Uhrách jediný nezletilý syn jeho

Ludvík I. (1516—1526), těla chorého a slabého. Za plnoletého byl prohlášen r. 1522, v době, kdy Čechy a Uhry zmítány byly politickými i náboženskými spory, a kdy Turci zahájili pravidelné vpády do zemí uherských, jež beztoho místy byly téměř na pokraj záhuby přivedeny velikým povstáním selským r. 1514.

Nejmocnějším magnatem uherským tenkrátě byl Jan Zápolský, vévoda sedmihradský, který již za Vladislava II. snažil se dostati s rodem Jagjelovců v příbuzenství, ucházeje se o ruku Vladislavovy dcery Anny; tím chtěl si zjednati nějaké právo k trůnu uherskému, poněvadž viděl, že Ludvík jest slabého těla. Avšak Vladislav zasnoubil Annu s Ferdinandem Rakouským, bratrem císaře Karla V., a Ludvík pojal za manželku sestru Ferdinandovu Marii, při kteréžto příležitosti obnoveny byly staré dědičné smlouvy mezi panovnickým rodem českým a rakouským. Jan Zápolský domáhal se potom aspoň poručnictví v Uhrách ve jménu nezletilého Ludvíka, ale ani toho nedosáhl; Vladislav jmenoval k tomu úřadu císaře Maximiliana I. a bratra svého Zikmunda, krále polského.

Roku 1520 nastoupil v Cařihradě Soliman II. (1520—1566), nejbojovnější ze sultanů 16. století. Již roku 1521 zmocnil se Bělehradu a Šabce, tvrzí, jež byly klíčem k zemím uherským, a r. 1526 1526 podnikl s celou vojenskou mocí svou výpravu do Uher. Král Ludvík odvážil se s malým vojskem bitvy u Moháče (29. srpna), v níž byl poražen a zahynul. Neštěstí toto zavinił hlavně Jan Zápolský, jenž s vojskem asi 40.000 mužů zůstal v ležení u Szegedina a v čas ke králi se nepřipojil.

2. Ferdinand Habsburský králem v Čechách a v Uhrách. Smrtí krále Ludvíka, jenž zemřel bez potomků, uprázdnil se trůn v Čechách a Uhrách. Dle dědičných úmluv, a jsa manželem Anny, sestry Ludvíkovy, měl v obou zemích nastoupiti Ferdinand Rakouský, ale narazil tu i tam na odpor. V Čechách po dlouhém jednání dosáhl sliby a milostmi, že zvolen byl od čtyřiaadvacetičlenné komise, určené k volbě od sněmu, jednohlasně za krále, avšak bylo mu svoliti k četným přáním stavů, jimiž moc královská v Čechách měla býti se slabena; jmenovitě musel vydati revers, že byl zvolen za krále z dobré vůle stavů. Moravané, nebyvše k volbě Ferdinandově pozváni, uznali dědičné právo Annino.

Větší obtíže s volbou Ferdinand měl v Uhrách. Jan Zápolský, který byl na svou stranu přilákal téměř veškeré zemanstvo uherské, svolal o své ujmě volební sněm do Stoličného Bělehradu, kde byl zvolen za krále uherského a hned také korunován. O měsíc později

(ku konci r. 1526) zvolen byl na sněmě v Prešpurce, řádně od palatina svolaném, za krále Ferdinand, ale od menšiny uherských velmožů. Poněvadž Jan Zápolský nechtěl ustoupiti, nastala válka.

3. Boj Ferdinanda s Janem Zápolským a s Turky o Uhry. Král Ferdinand bojoval s počátku se stálým štěstím, a Zápolský nucen byl ustoupiti až do Polska (1528). Ferdinand uznán byl potom v celých skoro Uhrách, v Charvatsku i Sedmihradech. Avšak Janu Zápolskému dostalo se podpory jednak od krále polského Zikmunda, jednak od Francie, která mu posílala měsíčně 30.000 dukátů; hlavní však pomoci dosáhl od Turků, jichž neostýchal se žádati za ochranu, podvoluje se jejich svrchovanosti. Sultan Soliman II. vypravil se do Uher s vojskem 250.000 mužů, zmocnil se Budína a dosadil Zápolského opět za krále jako svého vasala. Pak vypravil se k Vídni a město **1529** oblehl (1529). Ve Vídni byla posádka 16.000 mužů s dostatečnými zásobami; obranu města řídil statečný hrabě Mikuláš Salm, a z Německa, z Čech i ze Španělska scházely se hojné pomoci. Proto vojsko turecké, když se mu počalo nedostávatí potravin, jelikož předměstí vídeňská byla vypálena, a když nastaly tuhé mrazy, odtáhl s nepořízenou po třech nedělích (v říjnu 1529), ale na zpátečním pochodu vydrancovalo mnoho krajin rakouských i uherských a odvedlo asi 80.000 lidí do zajetí. Jan Zápolský v dalších bojích záhy ztratil západní a severní část Uher/

Moc Ferdinandova značně se zvětšila, když na sněmu v Augšburce císař Karel V. odevzdal mu do správy Virtembersko (1530), a když roku následujícího (1531) dal jej zvoliti proti vůli spolku šmalkaldského za svého nástupce v Německu.*) Přes to Ferdinand ucházel se v Cařihradě o mír; avšak jednání nevedlo k cíli, a Soliman II. vypravil se r. 1532 Janu Zápolskému podruhé na pomoc. **1532** Tentokráte dařilo se mu v Uhrách hůře, než roku 1529. Po devatenácte dní marně dobýval hradu Kyska, jehož hájil srdnatý Mikuláš Jurišič s posádkou 700 mužů. Císař a Ferdinand využítkovali doby té a sebrali asi 80.000 pěších a 6000 jízdných. Sultan neodvážil se bitvy s tak velkou mocí a odtáhl, popleniv Štyrsko, Kraňsko a Charvatsko.

Jan Zápolský záhy poznal, že Turci mu nedůvěřují, a proto hledal s Ferdinandem sblížení; došlo mezi nimi k tajné smlouvě ve **1538** Velkém Varadině (1538). Zápolský podržel doživotně své výboje

*) Spolek šmalkaldský uznal Ferdinanda za příštího krále německého teprve při míru kadaňském (1534), jímž Ferdinand se vzdal Virtemberska na prospěch bývalého panovníka Oldřicha.

v Uhrách a celé vévodství sedmihradské s titulem královským; kdyby mu ty země od Turků byly vzaty, měl dostati od Ferdinanda přiměřenou náhradu. Ferdinand ustanoven byl za nástupce Zápolského ve všech jmenovaných zemích; kdyby Jan Zápolský měl potomky, zaručeny jim otcovské statky a dědičné županství spišské.

Avšak smlouvy této nebylo dodrženo: Jan Zápolský odkázal na smrtelné posteli panství v Zátisí a Sedmihradech právě narozenému synu svému Janu Zikmundovi; když Ferdinand tomu odpíral, sultan turecký ujal se Jana Zikmunda, vtrhl roku 1541 do Uher, obsadil Budín a vykázal Janu Zikmundovi jen Zátisí s panstvím sedmihradským pod ochranou porty a za roční poplatek. Krajinu mezi Tisou a Dunajem ve středních Uhrách nechal sobě a založil tam pašalik budínský (1541). 1541

S Ferdinandem ve válce pokračováno: sultan zmocnil se Ostřehoma (1543) a stolice novohradské (1544), tak že Ferdinand obávaje se, aby neztratil všech zemí uherských, vymohl si u porty napřed příměří na půl druhého roku (1545) a nedlouho potom mír na 5 let (1547), slíbiv z části Uher, jež mu zbyla, roční poplatek 30.000 dukátů, který byl potom dlouhá léta posílán do Cařihradu. 1547

Poručníkem Jana Zikmunda Zápolského a zároveň vladařem sedmihradským byl Jiří Utěšinovič (Martinuzzi), biskup varadinský, jehož snahou bylo udržeti jednotu zemí uherských. S počátku domýšlel se, že jednotné panství uherské jest možné pod Janem Zápolským, a proto ho vytrvale v jeho snahách podporoval. Po zřízení pašaliku budínského prohlédl však cíle tureckého sultana a jal se tedy pracovati pro Ferdinanda, jemuž mnil v trvalé panství odevzdati Sedmihrady i se Zátisím, kdežto Janu Zikmundovi mělo se náhradou dostati knížectví opolského a ratibořského v Horním Slezsku (1549). Utěšinovič toho dosáhl přes odpor Isabelly, matky Jana Zikmunda, a byl jmenován od Ferdinanda v Sedmihradech místodržícím. Z toho vznikla nová turecká válka. Bojováno v Temešvarském Banátě se střídavým štěstím, při čemž Utěšinovič neustálým vyjednáváním s Turky zbavil se důvěry Ferdinandovy a byl od vojevodce císařského Jana Castalda zavražděn (1551). Král Ferdinand byl konečně přece donucen vydati Sedmihrady Janu Zikmundovi (1555) a mírem cařihradským (1562) postoupiti Turkům území temešvarského, kde si zřídili nový pašalik. Poplatek 30.000 dukátů zůstal. Mír tento byl sice sjednán na osm let, ale Turci ho nezachovávali, vpadajíce rok co rok na plen do zemí Zápolského i Ferdinandových. 1562

4. Reformace v zemích rakousko-uherských. Již v době zasedání říšského sněmu vormského novoty náboženské zasáhly také země našeho mocnářství. V Praze rozšiřoval učení Lutherovo farář Týnský Havel Cahera, v Jihlavě německý kazatel Pavel Speratus. Nalezli přízně nejvíce u německého obyvatelstva a u podobojích. Ještě více učení Lutherovo šířilo se ve Slezsku a v Lužicích. V zemích rakouských páni a rytíři přijímali na statky své protestantské duchovní, neohlížejíce se, vhod-li to poddaným, a r. 1541 žádali již na panovníku náboženskou svobodu. V Uhrách kalvinství šířilo se s počátku jen v německém obyvatelstvu a teprve později ve šlechtě maďarské. V Sedmíhradech Sasové usnesli se již **1545** roku 1545 vyznávatí jen konfessi augšburskou. Ostatně v této zemi také učení Kalvinovo mělo velmi mnoho vyznavačů. Ze zemí rakousko-uherských jediné Charvatsko nebylo reformací zasaženo.

§ 11. Válka šmalkaldská a odboj stavů českých proti králi Ferdinandovi I. (1546—1547).

Papež Pavel III. (1534—1549) svolal na přání císařovo na rok 1537 všeobecné koncilium do Mantue. Luther a jeho přátelé mínili je s počátku obeslati, později však účastenství odřekli, a koncilium odloženo. **1545** Nové koncilium svoláno bylo teprv na rok 1545 do Tridentu za účelem povznéstí víru křesťanskou a křesťanské náboženství, vypleniti bludy, sjednotiti církev a provésti opravy v duchovenstvu i věřících.

Císař vyzval členy spolku šmalkaldského, aby připravili ke koncilii svá přání; knížata však odepřela, žádajíce srovnání náboženských sporů v říši samé bez koncilia, kterého prý neuznávají. Když pak členové spolku šmalkaldského nedostavili se osobně ani na říšský sněm do Řezna, císař počal zbrojiti a po něm také spolek šmalkaldský (1546).

V čele protestantských stavů byli Jan Bedřich, kurfirst saský, a Filip, lantkrabí hesský. Císař vydal na ně říšský acht a spojil se k potlačení jejich odporu s bratrem svým Ferdinandem, králem českým a uherským, a s Moricem, vévodou saským, který, ač protestant, byl získán tím, že mu dáno pod ochranu arcibiskupství magdeburské a smlouvou v Praze přeneseno na něho kurfirství za Jana Bedřicha saského. Také vévoda bavorský byl na císařově straně, a z Nizozemí i z Itálie přirazila značná vojenská pomoc.

Knížata protestantská postavila vojsko v jižním Německu pod vůdcovstvím výtečného Šebestiana Schärtlina z Burtenbacha, s nímž se později také Filip a Jan Bedřich spojili.

Zatím Moric a Ferdinand vpadli do kurfirství saského. Jan Bedřich obrátil se proti nim, vypudil je ze svých zemí, vpadl do území Moricova a oblehl Lipsko.

Král Ferdinand, chtěje Moricovi přispěti na pomoc, žádal české stavy, aby sebrali zemskou hotovost a shromáždili se v ustanovenou dobu u Litoměřic. Katoličtí stavové čeští a Moravané poslechli, ale nekatoličtí stavové v Čechách odepřeli sebrati hotovost bez předchozího sněmovního svolení a chystali se v odboj proti Ferdinandovi. K nim přidala se s Prahou v čele téměř všechna královská města česká (mimo Plzeň, Budějovice a Ústí nad Labem). Králi Ferdinandovi byla poslána stížnost, ve které žádána náboženská svoboda a odstranění novot, které Ferdinand za své vlády v Čechách zavedl. Potom sebrali značné vojsko pod Kašparem Pluhem z Rabštejna, jemuž nařízeno poslouchati jen rozkazů stavovského výboru, který zasedal v Praze. Kašpar Pluh postavil se u Lokte; avšak stavovský výbor neodhodlal se ke spojení českých vojsk se spolkem šmalkaldským, a císař porazil německé protestanty v bitvě u Mühlberka (1547), kde kurfirst Jan Bedřich byl zajat a odsouzen později k vazbě do vůle císařské. Části území jeho dostalo se jeho synům, části Moricovi. Na přímluvy neutralního kurfirsta braniborského a Morice vzdal se v Halle také Filip, lantkrabí hesský, a zůstal rovněž u císaře v zajetí. Hessko dáno jeho synům. 1547

Vítězství svého nad náčelníky protestantskými v Německu císař mínil použiti k obnovení jednoty církevní. Ale poněvadž se byl právě tenkrát zneprátelil s papežem Pavlem III. hlavně pro neshody ve příčině koncilia tridentského, které již po dvě léta zasedalo, umínil si prozatím odstraniti náboženskou roztržku v Němcích bez papeže a bez koncilia. Vydal totiž r. 1548 z říšského sněmu v Augšburce zatímné nařízení (interim), vypracované od katolických a protestantských theologů, v němž se protestantům do konečného rozhodnutí koncilia dovolovalo přijímání pod obojí způsobou, sňatky kněží a užívání zabraných církevních statků katolických. 1548

S tímto nařízením nebyli spokojeni ani katolíci ani protestanté, a císař provedl zvláště v jižním Německu interim jen násilím. Z měst severního Německa Magdeburk opíral se mu po 13 měsících. — Papež schválil interim r. 1549.

Následky bitvy u Mühlberka v Čechách. Po bitvě u Mühlberka nastal v Čechách zmatek. Stavovské vojsko se rozešlo, a odbojní stavové prosili krále Ferdinanda o milost v jeho ležení u Litoměřic. Ferdinand užil této příležitosti k sesílení moci královské v Čechách; odtáhl ku Praze a z hradu Pražského oznámil podmínky milosti své takto:

1. Praha i ostatní města, jež se odboje účastnila, musila vydati ke komoře královské téměř všechny své statky i obecní důchody, a odevzdati děla a zásoby vojenské. — 2. Předložila svá privilegia ku přehlédnutí a k opětnému potvrzení, pokud by to panovník uznal za dobré. — 3. Podvolila se nové dani z nápojů, tak zvanému posudnému nebo pobečovnému. — Dva zemané a dva měšťané pražští byli popraveni. O něco později král Ferdinand uvedl královská města ve větší ještě odvislost od koruny tím, že zřídil v každém městě úřad královského rychtáře, v Praze pak městské hejtmany, aby dozírali na jednání konšelfů, a na hradě Pražském zřídil královský appellační soud, k němuž bylo odvolání ze všech zemí koruny české (1548). Těmito opatřeními byla svoboda královských měst v Čechách téměř zničena.

§ 12. Náboženský mír v Augšburce (1555).

1. **Smlouva pasovská (1552).** Proti zámyslům Karla V., provésti v Německu jednotu církevní a sesílení císařskou moc na úkor říšských knížat, vystoupil nenadále posavadní spojenec císařův, Moric Saský. U protestantů byl nenáviděn a pokládán za zrádce, proto chtěje si opět zjednatí jejich důvěru, odtrhl se nenadále od císaře. Záminkou bylo mu, že tehán jeho, Filip, lantkrabí hesský, posud byl držán ve vězení. Spojil se tajně s některými protestantskými knížaty v Německu a peníze k válce proti císaři opatřil si smlouvou s králem francouzským Jindřichem II., jemuž postoupil území čtyř biskupství, Met, Toulu, Verdunu a Cambray ve formě říšského vikariátu. Poněvadž byl od císaře ustanoven za vykonavatele říšského achtu proti neposlušnému městu Magdeburku, mohl nerušeně sbíratí vojsko, s kterým místo proti Magdeburku vytrhl do jižního Německa a odtud do Tyrol k Inšpruku, kde Karel V. právě prodléval, aby byl na blízku tridentského koncilia. Vpád Moricův do Tyrol byl tak náhlý, že císař stěží unikl do Běláku. Poněvadž seznal, že vystoupením Moricovým všechny jeho zámysly se hrouťí, přijal prostřednictvím bratra svého Ferdinanda a svolil ke smlouvě pasovské

(1552). Moric žádal nepodmíněný náboženský mír bez ohledu na koncilium. Bylo však ustanoveno, aby v půl roce svolán byl říšský sněm k urovnání sporů náboženských v tom smyslu, jak si Moric přál. Do té doby povolena úplná svoboda vyznání protestantského, čímž interim pozbyl platnosti. Jan Bedřich Saský i Filip Hesský byli propuštěni na svobodu. 1552

2. **Říšský sněm augšburský (1555)**. Nedlouho po smlouvě pasovské zemřel kurfirst Moric na výpravě proti markrabí Albrechtovi braniborsko-kulmbašskému (1553). Avšak stavové katoličtí a protestantští v Německu i po jeho smrti naléhali na provedení úmluv pasovských, žádající svolání říšského sněmu. Císař, nechťže býti účasten pádu náboženské jednoty v Německu, svěřil veškero jednání bratru svému Ferdinandovi, který svolal říšský sněm do Augšburka (1555) a tam s knížaty protestantskými umluvil náboženský mír s těmito podmínkami: 1555

1. Povolena byla svoboda vyznání augšburského (Kalvinisté tím byli vyloučeni). — 2. Nabyla platnosti zásada: „čí jest země, toho at jest náboženství“ (cujus regio, eius religio), což znamenalo, že stavové říšští směli uložití svým poddaným to náboženství, jež sami vyznávali. Kdo by z poddaných nechtěl poslechnouti, směl se vystěhovati. — 3. Říšským stavům samým bylo dovoleno znáti se k augšburskému vyznání, avšak kdyby přestoupil ku protestantismu církevní hodnostář katolický (arcibiskup, biskup, opat atd.), statky s jeho úřadem spojené mají zůstatí církvi katolické (reservatum ecclesiasticum). Proti tomuto dodatku ohradili se protestantští stavové, avšak spokojili se ujištěním Ferdinandovým, že ohrazení jejich bude ve sněmovním snesení zaznamenáno.

Náboženský mír augšburský jest definitivním. Papež však ho neschválil.

3. **Smrt Karla V. (1558)**. — V míru augšburském císař Karel V. viděl zničeny všechny snahy po náboženské jednotě v Německu a tím zároveň pozbyl chuti k dalšímu panování. Ještě před sněmem augšburským dal synu svému Filipovi za příležitosti jeho sňatku s anglickou královnou Marií vévodství milánské a Neapolsko. Následujícího roku (1555) odevzdal mu slavnostně v Brusselu vládu v Nizozemsku a roku 1556 ve Španělsku. Sám pak vstoupil do kláštera Justského ve Španělech, odkudž oznámil knížatům voličům, že se i důstojnosti císařské vzdává. Ferdinand však uznán byl za jeho nástupce v říši německé teprve roku 1558, a několik měsíců 1556
1558

potom císař Karel V. zemřel, zajímaje se až do smrti i v klášterní celi o politické události. *Haym*

§ 13. Reformace v Anglii. Tudorovci (1485—1603).

Reformace v Anglii byla dílem panovníků.

První z Tudorovců, Jindřich VII. (1485—1509) vládl téměř neobmezeně, neboť mocná šlechta, jež vůli panovnické vždy se opírala, vyhynula v posledních válkách, a nová šlechta byla povznesena od něho. Jindřich neodvážil se sice sáhnouti na práva parlamentu, ale obcházel je, vydávaje nařízení s platností zákonnou a trestaje přísně každou neposlušnost pomocí soudního dvoru (hvězdné komory), jež vynášela rozsudky bez porot a neodvolatelně. Král nesvolal parlamentu po 13 let, a národ byl spokojen, poněvadž říše zkvétala blahobytem a trvalým mírem. Nejstaršího syna svého Arthura oženil s Kateřinou, nejmladší dcerou Ferdinanda Katolického a Isabelly Kastilské. Když Arthur zemřel, pojal Kateřinu za manželku druhý syn jeho a nástupce Jindřich VIII. Papež dal k sňatku tomu svolení.

Jindřich VIII. (1509—1547) byl muž vzdělaný a milovník nádhery. Vládl despoticky a ukrutně; předním jeho důvěrníkem byl kardinál Wolsey, arcibiskup yorkský. Učení Lutherovo, ač posud bylo v Anglii dosti přívrženců Wycliffových (měli jméno Lollardi), nenašlo tam obliby; za to však Lollardi připravovali půdu jiné reformaci. Král sám vystoupil r. 1521 proti Lutherovi spisem, v němž hájil sedm svátostí, tak že se mu od papeže dostalo čestného názvu „Obhájece víry“. Když však několik let potom kurie papežská odpírala jeho žádosti o rozvod s Kateřinou Aragonskou, aby mohl pojeti za manželku dvorní dámu Annu Boleynovu, odpadl od Říma a zřídil pomocí Tomáše Cranmera, jehož učinil arcibiskupem canterburským a primasem Anglie, samostatnou církev anglickou, za jejíž hlavu sám se dal od parlamentu prohlásiti (1532). V učení neuchýlil se tenkrát v ničem od církve katolické; odstranil jen papežský primat a jal se rušiti kláštery, jejichž jmění sekularisováno. Všichni, kdož novotám těmto nepřáli, mezi nimi bývalý kancléř Tomáš More (nástupce Wolseyův) a biskup rochesterský Fisher, byli pronásledováni a popraveni. Bývalý předseda tajné rady Tomáš Cromwell jmenován byl královským vikářem ve věcech církevních a řídil rušení klášterů. Anna Boleynova stala se Jindřichovou manželkou a porodila mu dceru Alžbětu; záhy však, byvši obviněna

z rozličných pokleskův, byla popravena. Král zasnoubil se potom ještě čtyřikráte.

Po smrti Jindřicha VIII. nastoupil desítiletý jeho syn Eduard VI. (1547—1553), *) za něhož byla zřízena zatímní vláda. Královský su-
premat byl ponechán, ale bohoslužba upravena dle vzoru Lutherova
a Kalvinova. Arcibiskup Cranmer složil všechny náboženské novoty
do 42 článků, jež byly všeobecně rozhlášeny (1552). Důstojnost biskup- 1552
ská podržena.

Eduard VI. na smrtelné posteli jmenoval svou nástupkyní vnučku
Jindřicha VIII. Johannu Grayovu, dívku vzdělanou a jemnou, vy-
chovanou ve víře anglikánské. Johanna Grayova sice na trůn na-
stoupila, avšak po devíti dnech svržena byla od Marie, dcery Jin-
dřicha VIII. a Kateřiny Aragonské, za vydatné pomoci strany kato-
lické, k níž Marie se hlásila. Johanna Grayova byla později po-
pravena.

Marie Tudorovna (1553—1558) vytkla si za úkol přivésti Anglii
opět do svazku církve katolické, k čemuž pobádána byla také sňatkem
svým s králem španělským Filipem II. Arcibiskup Cranmer zahynul na
hranici, a zákony o kacířství v Anglii byly zase obnoveny. — Pod-
porujíc manžela svého ve válce proti Francii, ztratila na pevnině
evropské poslední anglickou državu, město Calais, které po 200 let
bylo v moci anglické. Roku 1558 zemřela. 1558

Po ní nastoupila sestra její Alžběta (1558—1603), dcera Anny
Boleynovy, panovnice energická a vysoce vzdělaná. Činila si sice ná-

*) Rodokmen Tudoroveův a Stuartoveů:

Jindřich VII. (1485—1509)
m. Alžběta Yorkská.

Arthur, † 1502 m. Kateřina Arag.	Jindřich VIII. (1509—1547) manž.:	Marketa m. Jakub IV. Stuart., král skotský, † 1513	Marie 1. m. Ludvík XII. Franc. 2. m. Karel, vév. ze Suffolku
	1. Kateřina Ara- gonská,	Jakub V., † 1542	Františka m. Jindřich Gray
	2. Anna Boleynova,	m. Marie z Guise.	Johanna Grayova † 1554.
	3. Joh. Seymourova,	Marie Stuartovna † 1587	
	4. Anna Clevská,	1. m. Frant. II. Franc.	
	5. Kat. Howardova,		
	6. Kat. Parrova.		
Marie z 1. m. Alžběta z 2. Eduard VI. 2. m. Jindř. Darnley (1553—1558) manž. z 3. manž. 3. m. hr. Bothwell	m. Filip II. (1558—1603)	(1547—1553)	Jakub VI., král angl. a skot. (1603—1625).

roky na trůn také pravnučka Jindřicha VIII. Marie, královna skotská z rodu Stuartův, katolička, ale všichni přívrženci rozkolu církevního v Anglii zastali se Alžběty, vychované v duchu Jindřicha VIII.

Alžběta s počátku v otázkách náboženských byla opatrnou, zapovídajíc katolíky pronásledovati, teprve později rozhodla se obnoviti schisma; z té příčiny odmítla také ruku Filipa II. Španělského. „Act of supremacy“, vyneseny parlamentem, prohlásil Alžbětu za svrchovanou hlavu anglikánské církve a ukládal všem úředníkům přísahu na její supremát. V liturgii zavedeny řády, podobné katolickým i s úřadem biskupským, proto také církev anglikánská nazvána jinak episkopální. Roku 1562 vyhlášena konfesse 39 článků, jež jsou dosud základem víry církve anglikánské. Katolíci a rozhodní kalvinisté (nazývaní v Anglii puritany) vyloučení byli ode všech úřadův a ti, kteří se protivili, byli vězněni, mrzačeni i popraveni.

1562 Skotsko. Ve Skotsku po Bruceovcích († 1370) přijat byl za panovníka syn sestry posledního krále Robert, jímž nastoupil rod Stuartů (1370—1603). Za prvních panovníků toho rodu, Roberta II., III. a Jakuba I. (okolo r. 1400) bylo Skotsko v přátelském spolku s Francií a udržovalo tyto styky i později. V druhé polovici 15. století a na počátku 16. nastaly tam různice, jež z osobních příčin nejvíce podněcoval anglický panovník Jindřich VII. Stuart Jakub V. († 1542) zanechal skotský trůn právě narozené dceři Marii, za níž vládla její matka Marie z Guise, opírajíc se s počátku o protestanty, k nimž se hlásili přední lordové, později však jala se horlivě podporovati katolictví. Marie zatím vychována byla ve Francii a zasnoubena s dauphinem, potomním králem Františkem II. Když po smrti manžela svého (1561) vrátila se do Skotska a ujala se vlády, musela, ač katoličkou, přikloniti se k mocné kalvinské (presbyterianské) straně. Skotsko počalo se tím odcizovati Francii. Za pomocníka a rádce zvolila si Marie nevlastního bratra Jakuba z Murraye; proti jeho i Alžbětině vůli pojala potom za manžela příbuzného svého Jindřicha Darnleye, z kteréhož manželství se narodil syn Jakub, potomní král anglický a skotský. Avšak Darnley byl r. 1567 od Mariina důvěrníka, hraběte Bothwella, a jeho přátel ze světa sprovoden, a královna pokládána všeobecně za spoluvinnici této vraždy. Nedbajíc toho, pojala v osudné lehkomyšlnosti po třech měsících Bothwella za manžela, čímž způsobila v celé zemi proti sobě takovou bouři, že musela se vzdáti trůnu na prospěch syna svého Jakuba a utéci do Anglie pod ochranu královny Alžběty (1568). Ve Skotsku byla zřízena za Jakuba VI. zatímní vláda, a učení Kalvinovo zavedeno v celé zemi.

Královně Alžbětě cit radil vzít Marii Stuartovnu pod ochranu, ale politické poměry přiměly ji jednati jinak. Marie totiž jmenovala se, pokud byla ve Francii, i ve veřejných listinách královnou anglickou, a Alžběta později marně na ní žádala, aby se výslovně toho názvu zřekla. Proto byla na radu státního tajemníka Cecila (pozdější lord Burghley) zatčena a při dvoře anglickém vězněna. Když pak se dokázalo, že byla ve spojení s anglickými spiklenci proti životu Alžbětinu (spiknutí Babingtonovo), byla téměř po devatenáctileté vazbě odsouzena k smrti a státa (1587).

Poslední léta vlády Alžbětiny. Od roku 1570, kdy 1587 byla královna Alžběta dána od papeže do klatby, vystupovala pořád rozhodněji na prospěch protestantství. Ve Skotsku podporovala presbyteriany, v Holandsku námořní geusy (viz § 16.), ve Francii hugenotty. Zničením nepřemožitelné armády Filipa II. (v. § 16.) padla naprosto naděje obnoviti katolickou víru v Anglii, a na moři zajištěna převaha Anglie nad Španělskem. Pro rozvoj námořské moci anglické v Asii zřízena Východoindická společnost (1600). Anglie stala se 1600 evropskou velmocí a dosáhla zvláště v zámořském obchodě plného rozkvětu, vymanivši se z dosavadní odvislosti od německé Hansy. Tento rozkvět byl ještě zvýšen objevnými cestami a kolonizací zvláště v sev. Americe (Drake, Hudson, Davis, Walter Raleigh). Zvelebení hmotného blahobytu přispělo též k rozvoji duševního života (Shakespeare, Baco a j., viz § 24.).

Stav selský však a řemesla v této slavné době poklesly. Na statečích šlechtických chována veliká stáda ovcí (pro vlnu), a soukennictví stává se odtud hlavním průmyslem anglickým. Podobně bylo při řemeslech: rozvoj průmyslnictví a výroby ve velkém zničil malé řemeslníky. Bídu zvyšovala ještě špatná mince, kterou zvláště Jindřich VIII. rád zaváděl.

C) Náboženská protireformace a katolická reformace.

Prameny a literatura: Spanish reformers, 2 díly, 1874. (Sbírka pramenů.) — Prameny ku povstání Nizozemska sebrány byly od Gacharda. — K děj. franc. současně dílo: J. A. de Thou: Historia sui temporis (1604—1620). — Aug. v. Diuffel: Briefe und Akten zur Geschichte des XVI. Jahrh., I—III., 1873. — F. C. v. Khevenhiller: Annales Ferdinandi, 9 sv. 1640—1646. — J. G. v. Meiern: Acta pacis Westphalicae, 6 sv., 1734—36. — Paměti Vil. Slavy. — Kronika Pavla Skály ze Zhoře (vyd. K. Tieftrunk, 1865). — Schmiedl: Historia Societatis Jesu. — J. Huber: Der Jesuitenorden 1873. — M. Philippson: Kamenec-Dvořák: Všeob. dějepis pro vys. tř. st. škol. III.

La Contre-révolution religieuse du XVIe siècle, 1884. — Týž: Westeuropa im Zeitalter vom Philipp II., Elisabeth u. Heinrich IV., 1882, v Onekenově sbírce. — M. Menendez-Pelayo: Historia de los Heterodoxos españoles, 1880. — H. Forneron: Histoire de Philipp II., 4 díly, 1881—82. — Koch: Untersuchungen über die Empörung und den Abfall der Niederlande von Spanien, 1860. — Kervyn de Lettenhove: Les Huguenots et les Gueux, 1883. — W. G. Söldan: Geschichte des Protestantismus in Frankreich bis zum Tode Karls IX., 2 sv., 1855. — Gottl. v. Polenz: Geschichte des französischen Calvinismus, 1857. — Gustav Droysen: Geschichte der Gegenreformation, 1893. — Týž: Gustav Adolf, 2 sv., 1869—70. — Týž: Das Zeitalter des 30jähr. Krieges, 1888, v Onekenově sbírce. — Ant. Gindely: Gesch. der böhm. Brüder. — Týž: Rudolf II. und seine Zeit, 2 sv., 1862. — Týž: Geschichte des 30jähr. Krieges, 4 sv. 1869—1880. — Fr. Hurter: Geschichte Kaiser Ferdinands II., 4 sv., 1857—64. — G. Winter: Geschichte des 30jähr. Krieges, 1893, v Onekenově sbírce. — L. v. Ranke: Geschichte Wallensteins. (Sebr. spisů XXIII.) — O. Heine: Der Kurfürstentag von Regensburg 1630 (1866). — F. W. Barthold: Geschichte des grossen deutschen Krieges vom Tode Gustav Adolfs ab, 2 sv. 1842—43. — H. Hallwich: Wallensteins Ende, 2 sv. 1879. — J. Goll: Poměry evropské po bitvě na Bílé Hoře. (Č. Č. M. 1875.) J. Pekař: Dějiny Valdštejnského spiknutí (1630—1634), 1895. — Antonín Rezek: Dějiny saského vpádu do Čech (1631—1632) a návrat emigrace, 1889. — Týž: Děje Cech a Moravy za Ferdinanda III. do konce 30leté války, 1890. — T. Bílek: Dějiny konfiskací, 2 díly, 1882 a n. — M. Topin: Louis XIII et Richelieu, 1874. — K. F. Hauser: Deutschland nach dem 30jähr. Kriege, 1862. — J. Heilmann: Das Kriegswesen zur Zeit des 30jähr. Krieges, 1850. — L. Geiger: Renaissance und Humanismus in Italien und Deutschland, 1882, v Onekenově sbírce. — Alfred Stern: Geschichte der Revolution in England, 1881, v Onekenově sbírce. — M. Brosch: Oliver Cromwell und die puritanische Revolution. — Gebhardi: Geschichte von Dänemark, 1770. — E. G. Geijer: Geschichte Schwedens (něm. od Lefflera), 3 sv., 1844 a n. — Ch. Schieman: Russland, Polen und Livland bis zum 17. Jahrhr., 2 sv. 1886—87, v Onekenově sbírce. — A. Brückner: Geschichte Russlands bis zum Ende des 18. Jahrhrts., 1896. — Mimo to díla, jež poznamenána byla při jednol. zemích ve středním věku.

§ 14. Řád Tovaryšstva Ježíšova a koncillium tridentské.

Vystoupení reformátorů způsobilo církvi katolické veliké škody. Germanský svět byl protestantským z velké části zachvácen, u romanských a dílem i u slovanských národů náboženské novoty zapouštěly také kořeny. Překážky, jež novotám činili jednotliví panovníci, nepomohly. Bylo nutno sesílití uvnitř katolickou církev a zabrániti dalším ztrátám, pokud možno získati nazpět ztracené území. Úkol ten připadl jednak nově zřízenému řádu Tovaryšstva Ježíšova, jednak tridentskému koncilliu.

1. **Zřízení řádu Tovaryšstva Ježíšova.** Počátek vnitřního obrodu a nápravy církevní učinily v první polovici 16. století řády kapu-

cínův (zal. 1525) a milosrdných bratří (zal. 1540), jejichž členové neunavnou činností a vzorným životem prokázali církvi služby neocenitelné. Mimo to i kněží zakládali spolky, jichž účelem bylo vzorným příkladem povznášeti mravnost jak u věřících tak u duchovenstva. Z kněžských spolků nad jiné vynikl řád Tovaryšstva Ježíšova, jehož zakladatelem byl Ignac Lopez z Recalde, jinak zvaný Loyola dle baskického zámku, v němž se narodil (1491). Byl jako setník při obléhání města Pampelony od Francouzů poraněn (1521). V nemoci četl skutky svatých a mučedníků Páně, které na něho tak mocně působily, že rozdal po svém uzdravení veškeru své jmění a navštívil jako chudý poutník Palaestinu. Potom v 33 roce věku svého oddal se pilně studiu. Theologické nauky poslouchal v Paříži, kde roku 1534 se svými krajany Františkem Xaverem 1534 a Lainezem položil základy k novému řádu, jehož účelem mělo býti hlásání slova Božího ve Svaté zemi. Záhy však změnil pro rozličné překážky tento úmysl, odebral se do Říma a tam dosáhl r. 1540 1540 od papeže Pavla III. schválení a potvrzení svého řádu, jemuž dal jméno Tovaryšstva Ježíšova. Všichni členové museli býti kněžími, a vedle tří obvyklých slibů klášterních, chudoby, čistoty a poslušnosti k svému představenému bylo se jim zavázati, že život svůj úplně věnují Kristu a stoliči papežské.

Řád jezuitský zabýval se mimo církevní správu zvláště výchovou mládeže v kolejích a missiemi. Do kolejí přijímali především jinochy z vyšších stavů. Aquaviva († 1615) sepsal vyučovací osnovu (ratio studiorum), které jezuité se podnes podřizují. Členové dělili se na několik stupňů důstojnosti, a v čele byl generál, doživotně volený se sídlem v Římě. Prvním generálem byl Ignac z Loyoly; již za jeho života řád měl přes 1000 členů. — Na počátku 17. století (1610) Jezuité založili si stát v Paraguayi pod ochranou Španělska, kde pokřtěné Indiány učili spořádanému životu. Ve střední Evropě pak bojovali proti protestantismu s takovým výsledkem, že nejen zastavili další jeho šíření, nýbrž obrátili k víře katolické i některé knížecí rody německé.

2. **Koncilium tridentské** (1545—1563). Papež Pavel III. i jinak pečoval o obranu katolictví proti reformaci. Vyhovuje přání císaře Karla V. a téměř všeho katolického světa, svolal k roku 1545 oekumenické koncilium do Tridenta, tedy na pňdu mimoitalskou. Koncilium řídili papežští legati, a většina katolických panovníků zastoupena byla vyslanci. Protestanté odepřeli účastenství, a tak nebylo dosaženo hlavního účelu, totiž náboženské jednoty v Evropě, nýbrž 1545

naopak propast mezi katolictvím a protestantstvím se ještě více rozšířila; koncilium podrobně vymezilo články víry katolické (dogmata), aby úplně vynikl rozdíl mezi starou církví a protestantismem. Císař a španělstí biskupové naléhali, aby jednáno bylo i o církevních opravách; dosáhli aspoň toho, že v organisaci provedeny dalekosáhlé změny. Nižší duchovenstvo bylo postaveno pod přísnější dozor biskupů, kteří museli trvale bydlet ve svých diecesích, a při všech sídlech biskupských ustanoveno zříditi semináře pro výchov kněží; nařízena přísná zkouška pro faráře, zakázána simonie a provedeny některé opravy v klášteřích.

Koncilium tridentské položilo základ k dalšímu rozvoji církve katolické, a ustanovení jeho platí podnes. Sezení konána velmi nepravdělně; po vpádu kurfirsta Morice do Tyrol (1552) nastala desítiletá přestávka.

§ 15. Monarchie španělská za Filipa II. (1556—1598).

Syn a nástupce Karla V., Filip II., vládl ve Španělsku, Neapolsku, Milánsku, Nizozemí, Franche Comté a v objevených zemích zámořských neobmezeně, jsa přesvědčen o božském původě panovnické moci. Byl pečlivě vychován, tělem i duší Španěl; samotářstvím a chladnou nepřístupností odpuzoval od sebe každého, kdežto jeho otec uměl příkrost povahy své zakrývati rytířskostí a lidumilností. Byl čtyřikráte ženat, podruhé s Marií, královnou anglickou (1554). Syna svého Dona Karlosa z prvního manželství, při němž jevily se známky duševní choroby, dal do vězení, kde zemřel (1568). V zahraničných podnicích dařilo se mu s počátku velmi dobře. Když papež Pavel IV. (1555—1559) chtěl Španěly vypuditi z Italie a povolal si na pomoc Francouze, vojevůdce Filipův, vévoda z Alby, papeže pokořil; jiná vojska španělská ve spolku s Angličany porazila Francouze r. 1557 u Saint-Quentina a r. 1558 u Graveling, kde vynikl statečný **1559** Hollanďan hrabě Egmont. V míru v Château-Cambresis (1559) Francie musela Španělsku a Savojsku postoupiti všech dobytých pevností a krajin, za to však podržela Calais, jehož se byla ve válce na Angličanech zmocnila. Mírem tímto skončily se dlouholeté války mezi Francií a Španělskem, jež trvaly od dob Karla V. a Františka I.

Ještě slavněji španělské vojsko bojovalo proti Turkům, kteří tehdyž byli na vrcholu moci a udeřili na ostrov Kypr. Benátčané, jako páni ostrova, spojili se k obraně s papežem Piem V. (1566

až 1572), jenž pohnul ke spolku také Španělsko. Velké loďstvo spojenců pod velením Dona Juana d'Austria, nevlastního bratra Filipova, zničilo turecké loďstvo v zátocě u Lepanta (1571); 130 lodí 1571 zajato a 12.000 galejních otrokův křesťanských bylo osvobozeno. Bohužel spojenci nevyužítvali tohoto vítězství, jež znamená počátek úpadku Turecka, poněvadž jednak sami se nedohodli, jednak Filip žárliv byl na slávu Dona Juana, muže ctižádostivého a nad míru samolibého.

Spojení Portugalska se Španělskem. V Portugalsku vládl od r. 1383 levý rod Burgundský, jenž objevnými cestami rozšířil panství portugalské v jižní Americe, při pobřeží africkém a na jihu i východě Asie. Stalo se to zvláště za panovníků Jana II. (1481 až 1495) a Emanuela Velikého (1495—1521). Pravnuk Emanuelův Sebastian (1557—1578) vydal se na výboje do Marokka, byl však poražen v bitvě u Alcassara (1578) a zmizel, tak že se posud neví 1578 o jeho osudě. Nástupcem jeho, kardinálem Jindřichem (1578—1580), vymřel Burgundský rod po meči. Filip II. Španělský, jako syn Isabelly, dcery Emanuela Velikého, prohlásil své právní nároky na trůn portugalský, dal zemi obsadit (1581) od vévody Alby a uhájil se tam proti několika nápadníkům (Lži-sebastianům). Tím říše španělská na byla největšího rozsahu. Spojení obou říší trvalo do r. 1640, 1640 ale již ta doba postačila, že Portugalsko v každé příčině pokleslo.

V náboženských otázkách Filip II. byl rozhodným zastancem katolictví, a protestantství ve všech svých zemích bezohledně potíral. Ve Španělech hlavní sídla přívrženců reformace byla v Seville a ve Valladolidě, v Nizozemsku nauka Kalvinova rozšířila se ve všech severních provinciích. Také Moriskové v jižním Španělsku byli krutě pronásledováni.

§ 16. Odboj Nizozemska (1565—1581).

K Nizozemsku v 16. století náleželo území nynějšího království hollandského s Lucemburkem a Belgie s Henne-gavskem, Flanderskem a hrabstvím Artois; skládalo se ze sedmnácti provincií, z nichž každá spravovala se dosti samostatně. Stavové v jednotlivých provinciích a rovněž tak zvaní generální stavové celého Nizozemí měli ze starších dob zabezpečena mnohá práva a svobody, z nichž nejdůležitější bylo povolování berní, tak že panovníci španělští nemohli tam vládnouti úplně neobmezeně. Severní provincie, kalvinské,

měly obyvatelstvo převahou německé, jižní, katolické, převahou francouzské.

Příčiny odboje. Císař Karel V. vládl v Nizozemí dosti libovolně a nestaral se mnoho o stavovské svobody; bylť v zemi velmi oblíben, poněvadž se v Gentě narodil, flamsky mluvil a nejvyšší hodnosti u dvora Nizozemcům svěřoval. Mohl i značné berně ukládati, poněvadž země kvetla průmyslem a obchodem; Antverpy byly tehdáž prvním přístavem světa. Také jeho mandaty proti kacířům obyvatelstvo klidně snášelo. — Jinak bylo za Filipa II., jehož Nizozemci pokládali za cizince a záhy postřehli, že usiluje zemi těsněji připoutati ke Španělsku a učení kalvinské všemi prostředky vyhladiti. Za vladárku Filip dosadil do Nizozemí nevlastní sestru, vévodkyni Marketu z Parmy, paní mužné povahy a rozhodnou katoličku. Rádcem byl jí Granvella, biskup arraský, muž pracovitý a učený, avšak bezohledný a ve víře fanatický, proto byl všude neoblíben. Marketě a Granvellovi ku pomoci Filip zřídil na oko ještě státní radu, složenou z nejznamenitějších velmožův a úředníků.

Již osobu Granvellovu v čele zemské správy Nizozemci těžce snášeli; ještě více však byli znepokojeni, když po míru v Château Cambresis španělská vojska zůstala bez potřeby v Nizozemí a týrala obyvatelstvo, a když Filip proti zemským zákonům dal v Nizozemsku zříditi 3 nová arcibiskupství a 15 biskupství, proti nekatolíkům pak zaváděl španělskou inkvisici.

V čele nespokojených byli Vilém Nassavský, princ Oranžský, znamenitý státník, a hrabě Egmont, vítěz u Graveling. Po prvních stížnostech Filip odvolal z Nizozemí španělská vojska i Granvella, avšak rozkazy proti kacířům byly zostřeny, ač Egmont osobně v Madridě žádal za jejich odstranění. Proto smluvili někteří nižší 1565 šlechtici nizozemští (v nich i několik katolíků) ku konci r. 1565 spolek (kompromis) a přísahou si slíbili, že bojovati budou proti inkvisici a proti rušení zemských svobod. V dubnu pak roku 1566 přednesli v Bruselu Marketě písemní stížnost, v níž doprošovali se odstranění inkvisice a svolání generalních stavů. Stížnost tuto vyšší šlechta nepodepsala, a proto jeden z rádců Marketiných prohlásil, že není příčiny lekatí se stížností, které podává jen houf žebráků (geusů). Od té doby členové kompromisu nazývali se sami geusy. Marketa slíbila sice, že stížnost králi předloží a za splnění spravedlivých přání se přimluví, ale Filip nedal ani odpovědi. Proto lid, podněcený protestantskými kazateli, vrhl se na katolické chrámy

a nelidsky je drancoval. Katolíci ovšem po těchto událostech ze spolku vystoupili.

Princ Oranžský a hrabě Egmont snažili se bouři lidu utišiti, a byli by toho asi dosáhli, kdyby Filip nebyl se rozhodl zničiti při této příležitosti nejen náboženskou, nýbrž i politickou svobodu Nizozemska.

Boj za náboženskou a politickou svobodu. Na rozkaz Filipův Marketa zakázala konati protestantské služby Boží a do jednotlivých měst dala silné vojenské posádky. Všeobecné zděšení nastalo, když do Nizozemí poslán byl s 10.000 muži přísný vévoda z Alby.

Tisíce obyvatel opustili Holland; také Vilém Oranžský v čas odešel na své německé statky, kdežto hrabata Egmont a Horn zůstali, spoléhajíce na své zásluhy. Marketa Parmská vzdala se vladářství a Alba nastoupil na její místo (1567—1573). Potlačiv nepokoje, dal uvězniti Horna i Egmonta a nedlouho potom s jinými četnými šlechtici popraviti na náměstí brusselském (1568). Rada nepokojův (lid jí říkal rada krvavá), jím zřízená, odsuzovala na smrt i podezřelé, a statky odsouzených byly skonfiskovány.

Vpády geusů do země i útok Viléma Oranžského, jež podniknul z Německa najatým vojskem, byly odraženy, a krutost Albova neznala mezí. Žádal na přestrašeném obyvatelstvu jednou pro vždy stý díl všeho movitého i nemovitého jmění, dvacátý díl z prodeje nemovitostí a desátý z prodeje věcí movitých; krom toho zakázal obchod s Anglií. To mělo za následek nové všeobecné povstání protestantův i katolíkův: všichni zavírali obchody a řemeslníci přestali pracovati. V této nejosudnější době námořní geusové zmocnili se na svých lodích přístavního města Brielu při ústí řeky Maasy (1572). Vilém Oranžský vpadl znova do země, a kalvinské severní provincie, vyhnavše španělské úřady, provolaly ho za svého místodržitele. Francie a Anglie snahy jejich proti Španělsku podporovaly, a statečností Vilémovou odboj zmohl se tak, že král Filip konečně odvolal Albu, vida, že by další jeho pobyt v zemi mohl míti za následek ztrátu celého Nizozemí (1573).

1573

Nástupce Albův Don Luis de Zuñiga y Requesens (1573 až 1576) odstranil radu nepokojův a nejobtížnější berně, avšak volnosti náboženské povolití nesměl. Geusy porazil na souši, ale na moři nedosáhl žádných úspěchů. Město Leydy, jež obléhal, bránilo se mu statečně a v největší nouzi zachránilo se probořením mořských hrází, čímž velká část země byla vodou zaplavena a ve vlnách pohřbeny tisíce Španělů. Leydští v odměnu za svou statečnost do-

stali universitu (1575). Po smrti Requesensové (1576) vzbouřilo se španělské vojsko, poněvadž nedostávalo žoldu, a plenilo zemi. Proto všechny provincie nizozemské mimo Lucembursko umluvily jednotu **1576** v Gentě (1576), aby společnými silami vypudily ze země Španěly a obnovily bývalou svobodu.

Teprve potom Filip II. odhodlal se mírností zjednatí v Nizozemí pokoj a poslal tam za vladaře Dona Juana d'Austria, který povolností vášně obyvatelstva zmírnil a s provinciemi mimo Holland a Seeland, jež setrvaly v odporu, vyjednal tak zvaný „stálý edikt“ **1577** (1577) a přivedl je k poslušnosti. Ale jen na krátko. Vilém Oranžský, nesmířitelný odpůrce Španělů, vešel ve spolek s Alžbětou, královnou anglickou, jež poskytla peněz na další vedení války (1578). Donu Juanovi podařilo se sice porazit i nová vojska nizozemská, ale k úplnému pokoření země nedostalo se mu dosti podpory ze Španělska: zemřel ještě téhož roku, stížen starostmi a neustálým rozčilením.

Nástupcem jeho v místodržitelství byl Alexander Farnese, syn Markety Parmské, znamenitý státník a výtečný vojevůdce. Za jeho vladařství jižní katolické státy odloučily se od severních kalvínských: ony utvořily spolek k ochraně katolické víry a zůstaly pod panstvím Španělska, tyto pak, sedm počtem (Holland, Seeland, Utrecht, Geldry, Overijssel, Groninky a záp. Frisy) sjednaly unii **1579** utrechtskou (1579) na obranu náboženské svobody a po dvou letech (1581) odtrhly se úplně od Španělska, čímž položen základ k samostatné republice hollandské. V čele stál Vilém Oranžský, který však již roku 1584 sešel úkladnou vraždou. Potom přejala správu republiky státní rada, jejímž předsedou později byl zvolen syn Vilémův Moric.

Zatím Alexander Farnese dobyl proti republice několika vítězství, jmenovitě zmocnil se po delším obléhání města Antverp (1585). Tím přestrašení, stavové hollandští nabídli panství v zemi Alžbětě anglické, jež tam poslala svého zástupce hr. Leicestra, avšak po dvou letech panství se vzdala.

Filip II. vystrojil proti Anglii a Hollandsku velkolepé loďstvo, nepřemožitelnou armádu, jejímž vůdcem byl námořnictví neznalý vévoda Medina Sidonia (1588). Valná část korábfů zničena byla více mořskými bouřemi než loďstvem anglickým, které proti „armádě“ bylo pod vůdcí Drakem, Hawkinsem a Forbisherem vypraveno. Moc Španělska na moři byla neštěstím tímto trvale podvrácena, a svoboda republiky hollandské zabezpečena. **1588**

Když Alexander Farnese zemřel (1592), Filip ustal v dalších bojích proti Holandsku a před svou smrtí odevzdal správu jižních katolických provincií arciknížeti rakouskému Albrechtovi, synu císaře Maximiliana II., s rukou své dcery Isabelly Kláry Eugenie. Albrecht učinil s Moricem Oranžským roku 1609 dvanáctileté příměří. Republika holandská zkvétala utěšeně přes všechny vnitřní spory mezi monarchickou stranou oranžskou a republikány, tak že stala se ještě v 17. století vedle Anglie nejznamenitějším obchodním a námořským státem světa. V Indii a na ostrovech Sundských Hollandané zjednali si proti Portugalcům bohaté osady zámořské. 1609

Španělsko do polovice 17. století. Po smrti Filipa II. (1598) říše španělská ztrácela vážnost na venek a blahobyt uvnitř. Již Filip II. snažil se zbaviti Maury na jihu říše náboženství, řeči i zvyků; nástupce jeho Filip III. (1598—1621) vypudil je docela, a tím zbavil se více než půl milionu nejpracovitějších poddaných, kteří v obchodu, v průmyslu a hlavně v zemědělství prokazovali říši služby neocenitelné.

Za Filipa IV. (1621—1665) Španělsko účastnilo se války třicetileté, bojujíc s Francouzi a republikou holandskou; nad to vzbouřilo se Neapolsko, Katalonie a Portugalsko (1640). V prvních dvou zemích povstání bylo, ovšem napjetím všech sil, potlačeno, Portugalci však vybojovali si svobodu, kterou jim Karel II. (1665—1700) nucen byl povoliti v míru lissabonském (1668). Svoboda Holandska uznána byla již dvacet let dříve v míru vestfalském. 1640 1668

§ 17. Náboženské války ve Francii za starší linie Orleanské (1498—1589).

František I. (§ 6.) byl horlivým katolíkem a pronásledoval v říši své přívržence Lutherovy i Kalvinovy, poněvadž v náboženských novotách spatřoval nebezpečí pro panovnickou moc. Avšak pro politické účely, to jest proti Habsburkům, spojoval se nejen s protestanty, nýbrž i s Turky.

Neméně horlivým v potlačování reformace byl jeho syn a nástupce Jindřich II. (1547—1559), panovník duchem nepatrný a rozmařilý. Ale přes to za jeho vlády Jan Kalvin s houževnatostí sobě vrozenou (ne osobně, nýbrž svými spisy a radou) rozšiřoval po Francii své učení, tak že v polovici 16. století značná část vzdělanějších vrstev národa vyznávala jeho víru; všem vyznavačům toho

učení ve Francii dostalo se v druhé polovici 16. století názvu „hugenotti“. I Jindřich, ač doma hugenotty stíhal, v Německu spojoval se s protestanty a získal tím biskupská území Met, Toul, Verdun a Cambrai. Angličanům odňal město Calais a mírem v Château Cambresis ukončil dlouholeté války mezi Francií a Španělskem. Byl při turnaji v oku poraněn a zemřel, zanechav tři syny, Františka, Karla a Jindřicha.

Brzy po smrti Jindřicha II. počínají ve Francii náboženské nepokoje, v nichž hugenotti zápasili o volnost víry a nejmocnější rodové v říši o zeslabení moci královské.

Za slabé vlády Jindřichovy zjednal si totiž u dvora velikou moc katolický rod Guisů, zvláště vévoda František a bratr jeho Karel, arcibiskup remešský, nazývaný obyčejně kardinálem lotrinským. Guisové postavili se v čelo francouzských katolíkův, a moc jejich vzrostla, když po Jindřichovi nastoupil na trůn 16letý jeho syn František II. (1559—1561), který pojal za manželku skotskou královnu Marii Stuartovnu, spřízněnou s rodem Guisů. Proti nim však vystoupili jako náčelníci hugenottů členové mocného rodu Bourbonnského, Antonín, jenž sňatkem stal se králem navarrským (severně Pyrenaejí), a bratr jeho Ludvík, princ Condé.

Guise podporovala u dvora vedle Marie Stuartovny také matka králova, Kateřina Medicejská, paní ctižádostivá a úskočná; když však po brzké smrti Františka II. stala se vladarkou za jedenáctiletého Karla IX. (1561—1574), obávajíc se přílišné moci Guisů, přiklonila se k Bourbonům. Následkem toho hugenottům ve Francii nastaly lepší časy: v jediném roce vystavěli si 2050 kostelův, a v Paříži konána jejich bohoslužba veřejně. To katolíky velmi pobouřilo. Vévoda František Guise vyjednával s lutheránskými knížaty německými o spolek proti francouzským kalvinistům, a na cestě Champagní u městečka Vassy byli hugenotti při své bohoslužbě od jeho 1562 ozbrojeného průvodu přepadeni a z části povražděni (1562). Tato událost způsobila u hugenottů zděšení, kdežto katolíci v radosti nad podařeným útokem jali se sbíratí vojsko na úplné vyhlazení „kacířů“. Hugenotti sáhli rovněž ku zbrani, a tak vznikly ve Francii dlouholeté války náboženské, které náležejí k nejkrvavějším v dějinách. Počítá se jich osm. — Hugenotti vyžádali si pomoc od Anglie, katolíci od Španělska. Když byli buď vraždou nebo v boji padli hlavní strůjcové válek těch. Antonín, král navarrský, František Guise a Ludvík princ Condé, došlo po třetí válce k míru v St. Germainu en Laye, jímž byla hugenottům povolena svoboda ná-

boženská, občanská rovnost a přístup k úřadům. K zajištění těchto práv byly jim vydány čtyři pevnosti v poříčí řeky Loiry, z nichž hlavní byla La Rochelle (1570).

Noc bartolomějská (1572). Po míru v St. Germainu král i Kateřina odstranili ode dvora Guisy a přátelili se s hugenotty. Admirál Kašpar Coligny, vůdce hugenottů v posledních válkách, povolán byl ke dvoru jako královský důvěrník. Marketa pak, sestra králova, zasnoubena mladému Jindřichovi, královi navarrskému, synu Antonínovu, vychovanému v nauce reformované a vůdci hugenottů.

Coligny radil králi, aby podporoval odboj Nizozemska a vypověděl válku Španělům; také Kateřinu přál si míti odstraněnu ode dvora. Ona však zmařila tyto zámysly a pojala nesmířitelnou zášť proti admirálovi. Když nezdařil se jí útok na jeho život, navedla krále, aby dal ve Francii všechny čelnější hugenotty povraždit; potom že bude míti země pokoj. Král poslechl, ježto mu bylo namluveno, že hugenotti rozsáhlým spiknutím usilují o jeho bezživotí. V době, kdy většina vynikajících hugenottů sešla se v Paříži ke sňatku Jindřicha Navarrského s Marketou, v noci ze dne 23. na 24. srpen 1572 dán povel k jejich povraždění (noc bartolomějská). V Paříži pobito na 2000, v provinciích na 30.000 hugenottů, mezi nimi i Coligny. Jindřich Navarrský vyvázl jen odprisáhnutím víry své.

Nocí bartolomějskou Karel IX. i Kateřina přivodily na Francii nové vnitřní bouře, kterých král nedovedl potlačit, zvláště když bratr jeho Jindřich, byv zvolen za krále polského, Francii opustil (1573). Tu teprve král počal litovati svého unáhlení, chřádl na těle i na duchu a r. 1574 zemřel bez mužských potomků.

Jindřich III. (1574—1589). Králem stal se bratr jeho Jindřich, který, opustiv Polsko, nastoupil bez překážky ve Francii vládu. Byl mužem jemného vzdělání, přítelem věd a umění, ale zženštilý a pohodlný. Kalvinistů nenáviděl. Vynikající muže odstranil ode dvora a obklíčil se jen povrechnými lidmi, svými milci (mignons). Také matku svou zbavil vší moci.

Jindřich Navarrský, opustiv dvůr, vrátil se opět ke kalvinismu a postavil se v čelo hugenottů. Jemu, jako nejbližšímu příbuznému, měl připadnouti královský trůn, poněvadž Jindřich III. byl posledním potomkem starší rodiny Orleanské a nebylo naděje, že by zůstavil dědice. Poněvadž katolíci francouzští si nepřáli, aby trůn dostal se rodině nekatolické, spojili se, majíce v čele Jindřicha Guisa, syna

1570

1572

1573 ✓

Františkova, s Filipem II. španělským v tak zvanou svatou ligu, k níž přidal se i Jindřich III. Když však poznal, že Guisové mocí svou stávají se mu nebezpečnými, a když pokus smířiti strany se mu nezdařil, dal Jindřicha Guisa a kardinála lotrinského zavraždit. Tu liga vystoupila veřejně proti králi, jenž byl nucen hledati ochrany u Jindřicha Navarrského a hugenottů. Vytrhl s nimi proti Paříži, jež se proti němu zbouřila, byl však při obléhání zavražděn od dominikánského mnicha Jakuba Clementa (1589). Několik měsíců před ním zemřela v opuštěnosti matka jeho Kateřina Medicejská.

1589 **Jindřich IV.** (1589—1610). Jindřich III. doporučil na smrtelné posteli za nástupce svého Jindřicha z Navarry, jímž nastupuje ve Francii rod Bourbonický (1589—1792). Jindřich musel si však francouzský trůn teprve vybojovati. Katolické obyvatelstvo setrvalo proti němu v odboji, jsouc podporováno Filipem II. Španělským, jenž chtěl získati francouzský trůn pro svou dceru Isabellu, jejíž matka byla sestrou krále Jindřicha III. Proto Jindřich IV. odhodlal se přestoupiti ke katolictví: r. 1593 byl v Saint-Denisu slavnostně přijat do svazku církve katolické a za jásotu obyvatelstva vjel r. 1594 slavnostně do Paříže, jejíž brány mu ochotně byly otevřeny. I papež se s ním smířil a sprostředkoval mu mír s Filipem II. Neustranným vystupováním nového krále utišily se pohnáhlí v zemi náboženské války, které formálně ukončeny ediktem nanteským (1598). Jím povolena svoboda učení kalvinskému ve Francii, prohlášena rovnost hugenottů s katolíky a dovolen jim přístup ke dvoru i k úřadům.

1598 Jindřich IV. získal si úplně lásku národa, když jal se polo-spustlou a ochuzenou zemi zvelebovati zavedením pořádku ve financích, úpravou daní, stavbami silnic, průplavův a mostů, podporou průmyslu (hedbávnictví v Lyoně) a obchodu, při čemž mu byl nápomocen ministr jeho Sully. Zřídil si nové a četné vojsko, tak že bylo nejsilnějším v Evropě. V Americe založil osadu kanadskou.

V zahraniční politice Jindřich IV. směřoval jako jeho předchůdce k zeslabení moci rodu Habsburského. Spor julišsko-klevský (§ 20) poskytl mu příležitost míchat se do záležitostí Německa a naléztí důvod k válce. Již byl připraven k útoku jak na německé tak na španělské Habsburky, když zasáhla ho v Paříži dyka náboženského blouznivce Ravailaca (1610).

1610 Po smrti Jindřicha IV. nastoupil jeho syn Ludvík XIII. (1610 až 1643). Poněvadž mu nebylo ani 10 let, vládl za něho jeho matka Marie Medicejská. Po třech letech (1613) se s ní zneprátelil a vládl sám pomocí milců svých nesamostatně a beze všeho cíle. Vážný

obrat nastal teprve r. 1624, když ministrem se stal kardinál Richelieu, jenž po 18 let řídil osudy Francie. Krále s matkou smířil; když však jala se mu ve spolku s bratrem královým, vévodou Orleanským, činiti nástrahy, dovedl je mistrně zmařiti a zůstal vítězem. 1624

Za cíl vnitřní politiky stanovil si zjednati panovníku ve Francii absolutní moc. Proto odstranil všemi prostředky vynikající členy nejmocnějších rodů z úřadův a osazoval je lidmi povolnými. Hugonotům odňal větší část jejich práv, dobyl na nich pevnosti La Rochelle, avšak volnost vyznání jim ponechal.

Mimo říši pokračoval v zámyslech Jindřicha IV., snaže se zničiti velikou moc rodu Habsburského. Za tou příčinou spojoval se ve válce třicetileté s protestantskými stavy říše německé a s protestantskými panovníky severní Evropy, avšak výsledku války se ne-dočkal: zemřel r. 1642, několik měsíců před Ludvíkem XIII. 1642

§ 18. Říše severní.

1. **K Dánsku** v 16. století náležel poloostrov Jutský s přiléhajícími ostrovy, Šlesvik, Holštýn, Skony, Norsko a Island. Král Kristian II. byl po štokholmské řeži také z Dánska vypuzen, a králem zvolen jeho strýc Bedřich I. (1523—1533), horlivý rozšiřovatel víry protestantské (vyznání augšburského), která za jeho nástupce, Kristiana III. (1533—1559), byla v Dánsku již panujícím náboženstvím, avšak s tou zvláštností, že tam důstojnost biskupská ponechána. V Norsku i na Islandě protestantství přijímáno bylo od lidu s odporem. Kristian III. bojoval vítězně s hanseaty, kteří podrobením Dánska chtěli Baltské moře uzavřiti nizozemskému obchodu. — Za jeho nástupců Bedřicha II. (1559—1588) a Kristiana IV. (1588 až 1648) šlechta domohla se značných práv na úkor moci královské, ale říše zkvétala obchodem i průmyslem. Za války třicetileté Dánsko súčastnilo se bojů v Německu jak ochránce německých protestantův, ale bylo poraženo a přinuceno k míru v Lubeku (1629). 1629

2. Švédsko a Polsko.

a) **Ve Švédsku** Gustav Vasa (1523—1560) zaváděl po zrušení unie kalmarské nauku Lutherovu a zabíral katolické duchovní statky. Na stavech si vyžádal, aby koruna švédská prohlášena byla v jeho rodině za dědičnou, a posavadní způsob volby krále zrušen. — Syn Gustavův Erich XIV. (1560—1569), panovník sice vzdělaný, ale na-

ruživý a náhlý, odňal Rusům Estonsko s městem Revaem. Po několikaleté kruté vládě stížen byl duševní chorobou, zbaven trůnu a konečně otráven od svého bratra Jana III. (1569—1592), který jako král působením své manželky, Kateřiny polské, a členů Tovaryšstva Ježíšova přiklonil se ke katolictví a prováděl v říši přísnou protireformaci. Syna svého Zikmunda, příštího nástupce, dal také vychováti ve víře katolické. Po smrti své manželky ustal v protireformaci; v tom byla synu jeho nabídnuta koruna polská.

1496 b) **Polsko.** V druhé polovici 15. století zmohtnělo panství šlechty v Polsku tou měrou, že důstojnost královská byla téměř prázdným názvem. Piotrkowský sněm z r. 1496 toto panství šlechty znamenitě zabezpečil ustanovením, že všecko nešlechtické obyvatelstvo patří k nevolníkům, a že ani měšťané nesmějí dosáhnouti vyšších hodností duchovních. Král byl ve všech záležitostech odkázán na senátní radu, skládající se ze 146 nejvyšších dvorních úředníkův, a obmezeno mu i právo vypovídati válku a sjednávatí mír. V krajích konány pravidelné provincialní sněmy, jejichž zástupcové na říšských sněmích obyčejně stěžovali jednání.

Z panovníků zaslужují zmínky poslední dva Jagjelovci. Zikmund I. (1506—1548) a Zikmund II. August (1548—1572).

Zikmund I., moudrý, spravedlivý ale slabý panovník, dovedl stěží odraziti útoky Rusův a Tatarů, kteří vnikli do jeho říše. Také udržel Prusko pod svrchovaností polskou, avšak velmistr Albrecht přestoupil ku protestantství (1525). Po vymřeni mazovské linie Pia-
1526 stů připojil i tuto zemi k ostatní říši (1526). Vyplácel zastavené královské statky, podporoval vědy (humanism), zemědělství a řemesla. Avšak sedláci upadli za jeho vlády v úplné poddanství, museli robotovati a odňato jim i právo posílati dítky do vyšších škol nebo dávati je na řemesla. V náboženství byl dosti snášelivým: v Královci
1544 dovolil r. 1544 zříditi protestantskou universitu, a českým bratrům, když vyháněni byli z Čech, poskytoval útulku.

Za Zikmunda II. Augusta, panovníka duchaplného, rozšířilo a upevnilo se protestantství v Polsku. Král dopisoval si s Kalvinem a studoval jeho i Lutherovy spisy. Teprve později z osobních příčin jal se nepřátelsky vystupovati proti nekatolíkům, následkem čehož vytvořil se z bratrů českých, Lutheránův a kalvinistů v Sandoměri náboženský spolek (consensus Sandomiriensis) na ochranu volnosti náboženské (1570); král stvrzení svého mu odepřel.

V rozšiřování říše byl šťastným: r. 1561 získal od řádu mečověho, jehož velmistrem byl tehďáz Gotthard Kettler, Livonsko, a ostatní

území téhož řádu, totiž Kuronsko se Samgalií, přijal v ochranu. Tím Polsko nabylo největšího rozsahu, sahající od Finského zálivu ke Dněstru, od Noteče až k Desné. Na říšském sněmu v Lublině (1569) spojily Polsko a Litva v nerozdílnou říši s jedním 1569 panovníkem, jedním sněmem, senatem a společnou mincí, ale s výhradou samostatnosti úřadův a zřízení.

Zikmundem II. Augustem vymřel v Polsku rod Jagielovců (1572). 1572 Na říšském sněmu, svolaném za příčinou volby nového krále, spojili nekatolíci (dissidenti) provedli návrh, že mají míti s katolíky táz práva. Nový král, Jindřich z Anjou, princ francouzský, musel tedy nekatolíkům povolití úplnou náboženskou svobodu (1573).

Jindřich z Anjou vládl jen několik měsíců: na zprávu o smrti svého bratra Karla IX. opustil Polsko a ujal se vlády ve Francii. Poláci čekali na svého krále celý rok, a když se nevrátil, zvolili si působením stavů nekatolických za panovníka sedmihradského vévodu Štěpána Batora (1575—1586), o němž dissidenti se domýšleli, že přeje reformaci. On však z příčin politických stál při šlechtě katolické a dissidentům působil mnohé nesnáze, zvláště podporou Jesuitů; nejvíce však uškodily polským nekatolíkům vnitřní hádky a spory, pro něž čelné rody šlechtické vrátili se ke katolictví.

V rozsahu říše za Štěpána Batora nebylo změny: Livonska, jehož Rusové se chtěli zmocniti, statečně uhájil (1577—1582). Na jihovýchodě své říše spořádal vojensky záporožské Kozáky (při prazích Dněpra) a měl v nich pevnou hráz proti Tatarům. Byli to ruští a polští sedláci, kteří útoky Tatarů byli přinuceni opustiti své zaměstnání a cvičiti se ve zbrani k ochraně rodin a majetku. Vůdcové jejich sluli atamany. Jiné středisko Kozáků bylo při dolním Donu (Kozáci donští).

Štěpán Batory provedl opravy v soudnictví, v zákonodárství a v bernictví; pomocí svého kancléře Jana Zamojského snažil se povznésti královskou moc, a skutečně vláda jeho byla silná. Zemřel bez potomků.

Při volbě nového krále většina rozhodla se pro Zikmunda, korunního prince švédského, menšina pro habsburského prince Maximiliana, bratra císaře Rudolfa II. Z toho vznikla občanská válka, v níž u Byčiny Maximilian byl poražen, a Zikmund v Polsku potom všeobecně uznán (1588).

Za Zikmunda III. Vasovce (1587—1632), oddaného úplně katolictví, protireformace v Polsku činila veliké pokroky; vyšší i nižší šlechta vracela se k církvi katolické, protestantství z Polska

a z Litvy téměř vymizelo, a církevní jednota mezi oběma zeměmi
1596 zpečetěna unii břeščskou (1596), v níž litevští pravoslavní uznali papežský supremát, ale podrželi národní liturgii.

Zikmund válčil s Rusy, Turky a Švédy: Rusům odňal Černigovsko, Seversko a Smolensko, Turky přinutil k obnovení míru. Častější styky měl se Švédskem.

1592 Když tam totiž r. 1592 zemřel Zikmundův otec Jan III., zdědil i Švédsko a udržel se tam až do roku 1599, ovšem tak, že Švédové si vyhradili úplně samostatnou vládu. Katolíci švédští očekávali, že Zikmund provede církevní jednotu i ve Švédsku. Pokusil se o to, avšak protestanté spojili se se Zikmundovým strýcem Karlem, vévodou südermannlandským, Zikmund byl r. 1599 s trůnu sesazen a zatímní vláda svěřena Karlovi, jenž pomocí oddaného lidu zlomil moc šlechty a zavedl ve Švédsku vládu absolutní. Roku 1604 byl zvolen za krále a vládl do r. 1611 za neustálých válek s Rusy a Poláky. Syn a nástupce Karla IX. ve Švédsku, mohutný Gustav II. Adolf (1611—1632), jest zakladatelem velmoci švédské. Proti Rusku

1617 dobyl Ingridie a Karelie (1617), čímž spojil Finsko s Estonskem, a na Polácích vybojoval Livonsko (1629), tak že dříve ještě, než zasáhl do třicetileté války, Švédsko vládlo větší částí pobřeží Baltského moře. Slavné činy Adolfovy a jeho vůdců ve válce třicetileté způsobily, že dcera a nástupkyně jeho Kristina dosáhla v míru vestfalském znamenitého rozšíření říše, tak že Švédsko bylo odtud nejsilnější říší na severu Evropy.

Polsko naproti tomu za války třicetileté zachovávalo neutrálnost nejen za Zikmunda, nýbrž i za slabé vlády jeho syna Vladislava IV. (1632—1648), který téměř výhradně zabýval se myšlenkou, jak nabyti trůnu švédského.

3. V Rusku nástupcem Ivana III. byl Vasil IV. Ivanovič (1505—1533), jenž dobyl na Polácích Smolenska. Protestantism šířil se i na Rus, avšak neudržel se tam. — Mohutným panovníkem byl **Ivan IV.** (1533—1584), Vasilův syn. Za jeho nezletilosti vládli násilně a ukrutně bojaři a vštěpovali také mladému Ivanovi ukrutnost a zatvrzelost srdce. Když ve 14. roce sám nastoupil vládu (1544), dal

1552 popraviti většinu náčelníků mocných rodů. Vyvrácením chanatu ka-
1557 zaňského (1552) a astrachaňského (1557) rozšířil panství své k hranicím Asie a ke Kaspickému moři; dbal také o vnitřní rozkvět říše své, povoláváje z ciziny učence, lékaře, stavitele a řemeslníky; vydal první zákonník a při soudech zaváděl poroty. V Moskvě zřídil

první knihtiskárnu (1564). Jádrem vojska byl nový vojenský sbor střelců.

Po smrti manželky své Anastasie Romanovny (1560) stal se ukrutným dávaje popravovati na pouhé často nařknutí tisíce poddaných a bořiti města (Novgorod). Války, které tenkrát vedl se Švédy a Poláky, nebyly šťastny, za to však bez jeho zásluhy bratří Stroganovi s atamanem Kozáků donských Jermakem dali se na výboje východně pohoří Uralského a položili tam základ k nynějšímu ruskému panství v Asii (1579).

1579

Za slabého syna Ivanova Feodora (1584—1598) dosáhl při dvoře největší moci Boris Godunov, bratr jeho manželky, který vida, že Rurikovci vymírají, snil o cařské koruně. Bratra Feodorova Dimitrije i jeho příbuzné dal zavraždit (1591); potom naklonil si duchovenstvo tím, že ruskou církev úplně oddělil od Cařihradu povýšením moskevského metropolity na patriarchu, — a šlechtu získal zákonem o nevolnictví sedláků (1592). Po Feodorovi, jímž vymřel slavný rod Rurikovců, skutečně dosáhl trůnu (1598—1605).

1598

Jako cař pronásledoval mocné rody Romanovců a Šujských i jiných a zbavil se tím přízně šlechty. Snažil se sice povznést Rusko, povoláváje do země cizince a posílaje mladé Rusy na západ do učení, ale národ nepřilnul k němu, poněvadž na něj uvalil nevolnictví.

Právě v době, kdy na Rusi zuřil hlad (1603), vyskytl se v Polsku bývalý mnich a dobrodruh Řehoř Otrepěv, jenž se vydával za mladšího bratra Feodorova Dimitrije (Lžidimitrij) a domáhal se trůnu jako svého dědictví. Zikmund III., král polský, uznal jej a slíbil mu pomoc. V bojích, které z toho vznikly, Boris Godunov náhle zemřel, a domnělý Dimitrij, podporovaný také od Kozáků, vjel slavně do Moskvy (1605).

1605

Nový cař panoval mírně, tak že Romanovci a Šujští opět se do vlasti vrátili, ale velmi podporoval katolictví a příliš dal se ovládati Poláky. Proto r. 1606 vzniklo v Moskvě proti němu vzbouření vedením Vasila Šujského, Lžidimitrij byl zavražděn a Poláci z Rusi vypuzeni.

Za caře povolán byl sám vůdce povstání Šujský (1606—1610). Vláda jeho nebyla pokojna. Vystoupili proti němu noví Lžidimitrijové, a šlechta na konec ho přinutila, aby vstoupil do kláštera. V nešťastných dobách těch Karel IX. švédský zmocnil se Smolenska. Rusko došlo pokoje teprve, když z vůle národa povolán byl za caře

Michail Feodorovič Romanov, spřízněný s rodem Rurikovců, jímž **1613** domohl se trůnu na Rusi slavný rod Romanovců (1613—1762).

Michail Feodorovič Romanov (1613—1645) nastoupil jako nezkušený mladík. Rusko bylo následkem posledních událostí ve stavu velmi bídném: v provinciích hospodařily loupežné roty, a šlechta navyklá odbojům. Města a dědiny ležely v rozvalinách. Michailu pomáhal při vládě otec jeho Filaret, jenž z metropolitu povýšen byl na patriarchu Rusi. Získal si veliké zásluhy o zlepšení vnitřních poměrů říše. Na venek vláda Michailova nebyla šťastna: Švédové, zmocnivše se Ingrie a Karelíe, zamezili Rusům přístup k Baltu. Poláci pak zabrali Smolensko, Seversko a Černigovsko. Krimští Tataři drželi pobřeží Černomořské, a tak Rus měla přístup jen k Severnímu ledovému moři. — Pouze v Sibiři ruské panství rozšířilo se za Michaila až k Tichému oceánu. *Mořem*

§ 19. Počátky protireformace na půdě rakousko-uherského mocnářství. Ferdinand I. (1526—1564) a Maximilian II. (1564—1576).

Král Ferdinand I. ostřeji vystupoval proti nekatolíkům teprve po válce šmalkaldské; vydal přísný mandát proti českým bratřím, které pokládal za původce stavovského odboje v Čechách. Vůbec staral se všude, v zemích rakouských i českých, o povznesení církve katolické a o zastavení dalších pokroků protestantství. Proto členy Tovařystva Ježíšova povolal do Vídně a do Trnavy (1551), do Prahy **1561** (1556) a do Olomouce (1558). Roku 1561 obsadil Antonínem Brusem z Mohelnice arcibiskupství pražské, jež bylo po 130 let uprázdněno. V Čechách mimo to odňal protestantům osazování konsistoře pod obojí (1562) a pro země české i rakouské vymohl na **1564** konciliu tridentském (1563) i na papeži (1564) přijímání pod obojí způsobou, aby tím protestantům i podobojím poskytl příležitosti vrátiti se do svazku církve katolické. Nedosáhl však cíle toho a zemřel r. 1564 zůstaviv 3 syny, z nichž nejstarší, Maximilian, přijat byl již roku 1549 za krále českého, roku 1562 za krále římského a 1563 korunován byl v Uhrách. Ze zemí alpských dostal Horní a Dolní Rakousy. Druhozenému Ferdinandovi dostalo se Tyrol a zemí venkovských (Burgau, Breisgau, Sundgau, Horní a Dolní Elsas a zemské fojtství nad 10 městy v Elsassu), nejmladšímu Karlovi Štýrska, Korutan, Kraňska, Gorice a Istrie s Terstem. Tím rod Habsburský rozdělil se na tři větve: rakouskou, štýrskou a tyrolskou.

obojí země, toho koncilij r. 1562

Maximilian II. (1564—1576), panovník jemného vzdělání, ale nerozhodný, bojoval hned po svém nastoupení s Janem Zikmundem Zápolským o sporné kraje ve východních Uhrách. Jan Zikmund v tísní povolal si na pomoc Turky. Staříčský sultan Soliman II. vytrhl osobně s ohromným vojskem do Uher (1566) a oblehl město Sziget, jehož 1566 hájil statečný bán charvatský Mikuláš Zriňský. Když po dlouhých bojích konečně i hrad byl zapálen, Zriňský obětoval se smrti. S malým hloučkem zbylých bojovníkův učinil poslední výpad na Turky a zahynul v boji hrdinském. Den před pádem Szigetetu zemřel ve staně Soliman II. Smrt jeho byla zatajena, pokud v Cařihradě nebyl povolán za panovníka jeho syn Selim, méně bojovný, jenž s Maximilianem sjednal mír (1568) opět na 8 let. Turci získali Sziget s okolím 1568 a na východě krajinu mezi Marošem a Bílým Kőröšem, kdežto císař podržel krajiny dobyté na Zápolském. Poplatek 30.000 dukátů zůstal. Zvláštní smlouvou s císařem (1570) Jan Zikmund Zápolský uznán byl za dědičného panovníka v Sedmihradsku a v části severovýchodních Uher, když se byl zřekl názvu krále uherského.

Jan Zikmund Zápolský zemřel bez potomků hned r. 1571, a stavové sedmihradští přijali za vévodu domácího šlechtice Štěpána Bátora, nepřítele Habsburků, který zvolen byv nedlouho potom za krále polského, postoupil Sedmihrady bratru svému Kryštofovi. Císař Maximilian sám tenkrát ucházel se o korunu polskou, ale nedosáhl jí. 1571

V náboženství Maximilian II. byl velmi snášenlivý. Za života otcova stýkal se s protestantskými theology, a všeobecně se očekávalo, až nastoupí na trůn, že přestoupí k protestantství; zůstal sice katolíkem, ale vždy šetřil náboženské svobody u svých národů. Rakouským stavům dovolil tak zvanou „koncessí“ volnost vyznání na jejich statech a domech mimo města královská. pouze měli se dohodnouti o společné vyznání víry; když to učinili, dal jim i písemné stvrzení té svobody tak zvanou assekurací (1571).

Také v Čechách Maximilian II. žádal na nekatolických stavech, aby se shodli o společnou konfessi. Po delších úradách spojili se jen protestanté s českými bratry, a tím vznikla „konfesse česká“, kterou císař ústně potvrdil (1575), avšak zůstavil si právo osazovati 1575 konsistoř podobojí. Stavové byli při tom sprostěni závazku řídit se kompaktaty.

Podobně ústní povolení svobody náboženské dostali stavové štyrští, korutanští a krajinští (1560) od arciknížete Karla; jen v Tyrolích arcikníže Ferdinand setrval při víře katolické a nekatolíky přísně pronásledoval.

V Uhrách jak Ferdinand tak Maximilian nemohli důrazněji zasáhnouti ani do věcí politických ani náboženských, poněvadž panství Habsburků tam bylo vratké, a stavové při každé příležitosti vyhrožovali odpadnutím k Sedmíhradsku, kde náboženské novoty byly podporovány.

1576 Císař Maximilian II. zemřel 1576 zanechav 6 synů:*) Rudolfa, Arnošta, Matyáše, Maximiliana, Albrechta a Václava. Nejstarší Rudolf stal se jeho nástupcem, ostatním synům dostalo se pravidelných ročních důchodů z Horních a Dolních Rakous. V druhých zemích alpských vládly posud vedlejší větve rodu Habsburského, štyrská a tyrolská. *Wojsem*

§ 20. Císař Rudolf II. (1576—1612) a Matyáš (1612—1619).

Rudolf II. staral se ještě méně o říši německou, než jeho otec Maximilian II. Sídlel v Praze. Vládu svěřoval svým rádcům, kdežto sám zabýval se astrologií, alchymií a sbíral starožitnosti. Při jeho dvoře žili hvězdáři Tycho Brahe a Jan Kepler. Jsa horlivým katolíkem, byl v otázkách náboženských nesnášenlivým, neměl však ani soustavy ani vytrvalosti v boji proti nekatolíkům, kteří se i za jeho vlády vzmáhali, ačkoli mezi nimi vznikly strany vzájemně se

*) Rodokmen Habsburků rakouských.

Ferdinand I. (1526—1564) m. Anna Jagjelovna.			
Maximilian II. (1564—1576)	Ferdinand Tyrolský († 1595) m. Filipína Welserová	Karel Štyrský († 1590) m. Marie Bav.	Anna m. Albrecht Bav.
	Karel, mark. burgavský († 1618)		
Rudolf II. (1576—1612), Matyáš (1612—1619), Albrecht († 1621), Václav († 1577).	Arnošt († 1595), Maximilian († 1618), Václav († 1577).	Ferdinand II., 1619—1637	Leop. bisk. Anna p. v Tyrol. m. Zik- (1628—1632) mund,
Ferdinand III. (1637—1657) m. Marie Anna, dc. Filipa III. šp.	Leop. Vilém bisk. pasov. a štraab.		III., kr. polský.
Ferdinand IV. († 1654), m. Marketa Theresie, dc. Fil. IV. šp.	Leopold I. (1657—1705), m. Marketa Theresie, dc. Fil. IV. šp.	Karel Josef, bisk., Marie Eleonora, m. Michal Višňo- věcký, král polský.	Ferdinand Karel 1632—1662, Zikmund, kard. († 1665).
Marie Antonie, m. Max. Em. Bavorský	Josef I. (1705—1711)	Karel VI. (1711—1740).	
Josef Ferdinand, († 1699), Karel Albert, kurf. bav. († 1745) cís. VII.	Marie Amalie Maximilian Josef († 1777)	Marie Josefa m. Bedřich August III., kurf. saský a král polský.	Leopold († 1716) Marie Theresie (1740—1780), Marie Anna, Marie Amalie.

potírající. Jinak poměry náboženské utvářily se v různých zemích našeho mocnářství rozličně:

V Dolních Rakousích vídeňský probošt Melchior Khlesl obrátil téměř všechno protestantské obyvatelstvo k víře katolické. Také v Horních Rakousích provedena byla po přemožení velikého povstání selského protireformace s úplným zdarem (1600). V zemích štyrských arcikníže Karel byl nucen povolití stavům i městům značnou volnost náboženskou, avšak syn jeho Ferdinand, vychovaný od Jesuitů při dvoře svého strýce v Inšpruku, jenž nastoupil r. 1590, přinutil do roku 1601 všechno obyvatelstvo Štyrska, Korutan i Kraňska k víře katolické.

V Čechách zůstala i za Rudolfa v platnosti česká konfesse. Podobojí spravovali se konsistoří. Na Moravě, ve Slezsku a v Lužicích byla náboženská volnost téměř úplná, ač stavové neměli v té příčině žádných záruk. Teprve po roce 1602 císař Rudolf II. počal 1602 ve všech svých zemích vydávati mandáty proti nekatolíkům, zvláště proti českým bratřím.

Války turecké. Mír s Turky byl po roce 1568 několikrát, vždy na osm let, prodloužen, ale menší vpády tureckých vojsk přes hranice opakovaly se rok co rok. Bylo nutno vydržovati na pomezích hradech neustále značné síly vojenské. Obyvatelstvo na hranicích, nejsouc jisto od vpádů tureckých, sestoupilo se v branná družstva (Uskokové v Charvatsku, Hajduci v Uhrách), jež stále byla pohotově k boji proti nepříteli. Roku 1592 bosenský baša Hasan dobyl pevnosti Bihače a r. 1593 jal se obléhati Sisek; byl však od císařského vojska poražen a padl. Turci prohlásili boj u Siska za porušení míru. V dlouholetých válkách, jež se z toho vyvinuly, vítězství s počátku klonilo se ke straně císařské. Vrchní řízení věcí vojenských v Uhrách měl po většině arcikníže Matyáš jako místodržící v Rakousích. Turci zmocnili se sice Rábu (1595), ale císař získal v téže době znamenitého spojence v sedmihradském vévodovi Zikmundu Batorym, synu a nástupci Kryštofovu, jenž odpadl od Turků.

Vojsko císařské zmocnilo se Ostřehoma a Hátváně, tak že sultan Muhamed III. osobně vypravil se do Uher, aby zamezil další ztráty. Zvítězil sice v krvavé bitvě u Keresteše (1596), ale vítězství nevyužítkoval, a císařští vypudili Turky opět z Rábu (1598). Nedlouho potom (1602) Zikmund Batory, panovník sice statečný a vtipný, ale vrtkavý, vzdal se trvale panství v Sedmihradech, a císařský vůdce Basta zemi ihned obsadil. 1596

1594 Osm let před tím (1594) císař Rudolf zdědil po smrti strýce svého Ferdinanda Tyroly. I válka s Turky klonila se k míru; tu však nová bouře v Uhrách prodloužila boje o několik let.

Povstání Štěpána Bočkaje (1604—1606). V Uhrách byla náboženská svoboda neobmezená. Když však roku 1604 stavové uherští na sněmě v Prešpurce žádali písemné její stvrzení, nejen že byli odmítnuti, nýbrž uvedeny jim na paměť mandáty proti kacířům z dob krále Vladislava II. Jagjelovce. To způsobilo odboj protestantské šlechty v severovýchodních Uhrách. V čelo postavil se bývalý polní hejtman Zikmunda Batora Štěpán Bočkaj, který nemoha dosíci na císaři Rudolfovi vrácení statků svých v Sedmihradech, jež mu byly kdysi od Ondřeje Batora odňaty, vystoupil ve spolku s kalvinskými Hajduky jako obhájce svobody náboženské. Dobil severních i západních Uher, a jeho vojska poplenila strašně jihovýchodní Moravu (1605). Právě když se Turci nabízelí Bočkajovi za spojence, arcikníže Matyáš z nařízení císařského počal jednati s povstalci o mír a smluvil konečně ve Vídni (1606) tyto hlavní výminky:

V Uhrách prohlášena rovnost náboženství katolického, lutheránského a kalvinského. Bočkaj dostal na čas života Sedmihrady s částí Zátisi a knížecím názvem. Mír vídeňský měl míti platnost jen tehdy, když bude ujednán také mír s Turky, což se stalo téhož léta v Tokoru nad řekou Žitvou. V míru žitvatorockém Turci podrželi své výboje v Uhrách, upustili od posavadního poplatku 30.000 dukátův a uznali mír vídeňský, pokud se jich týkal. Uhry zůstaly roztrženy na tři části.

Štěpán Bočkaj zemřel v prosinci r. 1606 a proti úmluvám vídeňským ustanovil ve svém panství nástupce. Po dlouhém jednání stal se vévodou sedmihradským Gabriel Batory.

Spory mezi Rudolfem II. a Matyášem. Míry vídeňský a žitvatorocký daly podnět k vypuknutí nepřátelství mezi císařem a bratrem jeho Matyášem, jehož příčiny byly staršího původu. Císař Rudolf totiž nejsa ženat neměl zákonných dědiců, tak že nástupcem jeho měl se státi arcikníže Matyáš, jako nejstarší z bratří, již zůstali na živě. Když r. 1600 císař stížen byl duševní chorobou, Matyáš domáhal se zatímního vladařství, a v době povstání Bočkajova, když císař opět ochuravěl, byl bez vědomí jeho uznán od bratří za hlavu rodu Habsburského. Rudolf následkem toho svému bratru nedůvěřoval a domýšleje se, že nehájil dosti zájmů císařských proti Turkům, nechtěl míru žitvatorockého potvrditi. Matyáš spojil se tedy se stavy uherskými, rakouskými a moravskými (Karel st. ze Žerotína) pod zá-

mínkou vynutiti na císaři potvrzení míru s Turky, při tom však vlastním jeho úmyslem bylo zmocniti se proti Rudolfovi trůnu. I stavové čeští byli ke spolku vyzváni, avšak odřekli, když jim byl Rudolf slíbil svobodu náboženskou. Matyáš přirazil až ku Praze, ale vida, že císař jest k boji připraven, volil cestu smírnou. V míru libeňském (1608) císař postoupil mu Uher, Rakous a Moravy a uznal ho 1608 za svého nástupce. Matyáš, aby dosáhl holdování v zemích nově získaných, musel stavům povolití značné výhody náboženské a v Uhrách i politické; císař Rudolf pak stavům českým přinucen byl za jejich věrnost podepsati majestát (1609), jímž písemně schválena byla 1609 konfesse česká, universita i konsistoř podobojí dány ve správu protestantům a povoleno jim zvoliti si k ochraně víry obhájce (defensory) po dvanácti z každého stavu. Ve zvláštním narovnání mezi stavy katolickými a nekatolickými bylo ustanoveno, že protestanté mají právo stavěti si na statech královských a komorních kostely a školy. Také stavové slezští dostali tehdy značnou svobodu náboženskou.

Vpád Pasovských (1611). Císař Rudolf přemýšlel hned po míru libeňském o způsobu, jak by Matyášovi postoupené země zase odňal. Toho využitkoval bratranec jeho arcikníže Leopold, biskup pasovský a štrassburský, čině si sám naděje na trůn. Dal sebrati vojsko (asi 12.000 m.) v okolí Pasova a vyslal je Horními Rakousy do Čech, kde zmocnilo se Budějovic, Tábora i jiných měst a na konec také Malé strany Pražské. Císař, který byl dříve Leopoldovi důvěřoval, octl se úplně v jeho moci. Avšak stavové čeští odepřeli Leopoldovi poslušnost a povolali na pomoc z Moravy Matyáše, který přitrlh ku Praze, Pasovské z Čech vypudil a císaře přinutil k nové smlouvě, již mu vydal Čechy, Slezsko i Lužice (1611). Matyáš měl býti zvolen 1611 také za panovníka německého, ale než se to stalo, Rudolf zemřel na počátku roku 1612.

Říše německá za císaře Rudolfa II. Císař Rudolf II. byl ke stavům říše německé v každé příčině, a tedy také v náboženství, shovívavým, a to je svádělo k různým přehmatům. V říšském městě Donauwörte protestanté zneuctili katolické processí o Božím Těle (1605). Katolický vévoda bavorský Maximilian ujal se katolíkům a obsadil Donauwört (1607). Protestantští stavové říše německé prohlásili to za násilí a utvořili proti katolíkům ochranný spolek, unii protestantskou, s kurfirstem falckým v čele (1608). Francouzský 1608 král Jindřich IV. slíbil unii v každé příčině podporu. Katolická kní-

žata sestoupila se rovněž ve spolek, nazvaný katolickou ligou (1609), jejíž náčelníkem byl vévoda bavorský Maximilian.

ševně **Spor o dědictví jülišské (1609).** Záhy vyskytly se první různé mezi unií a ligou. R. 1609 zemřel totiž poslední potomek rodu Jülišsko-klevského, jemuž náleželo také vévodství bergské, hrabství markské a ravensberské. O dědictví se hlásili falckrabí Vilém neuburský a kurfirst Jan Zikmund braniborský, oba protestanté, mající oporu v unii a Jindřichovi IV. francouzském. Císař však mnil dáti jülišské země kurfirstovi saskému, a než se záležitost rozhodne, dal země spravovati od arciknížete Leopolda, biskupa pasovského a štrassburského. Jindřich IV. a stavové protestantští již sbírali vojska, aby počali válku, když náhlá smrt Jindřicha IV. překazila všechny další podniky. Spor o dědictví po několika letech skončil se tím, že rodiny neuburská a braniborská o země ty se rozdělily.

Císař Matyáš (1612—1619). Vláda Matyášova byla slabší Rudolfovy. Řídil se ve všem svým tajným radou biskupem vídeňským Khleslem, jemuž vymohl i důstojnost kardinálskou. Stavové čeští před korunovací žádali na Matyášovi povolení některých přání, jimiž moc královská značně měla býti obmezena. Císař svolil jen k jednomu z nich: potvrdil totiž spolek stavů českých se stavy slezskými na obranu víry. Ostatní přání stavův odložena byla na dobu pozdější, avšak mohla býti každou chvílí obnovena; proto poměr mezi panovníkem a stavy byl neustále napjatý.

Poněvadž se chýlilo také k válce s Turky, Matyáš svolal stavy zemí rakouských, českých a uherských do Lince (1614), žádaje pomoci. Jest to první pokus o společný sněm všech zemí rakouských. Stavové však pomoci odepřeli, a tak císař byl nucen usilovně jednati s Turky o mír (1615), jímž musil se vzdáti vchňho panství nad Sedmíhradskem, kde již r. 1613 po Gabrieli Batorovi nastoupil nepokojný Gabriel Betlen.

Císař Matyáš byl bezdětek. Právo k nástupnictví měli bratří jeho Maximilian a Albrecht, kteří rovněž neměli potomků; proto vzdali se nároků na trůn na prospěch arciknížete Ferdinanda Štyrského, který byl roku 1617 přijat za krále v Čechách a roku 1618 v Uhrách. Dříve však, než zvolen byl za císaře v Německu, vypuklo v Čechách povstání, které jest počátkem třicetileté války.

§ 21. Třicetiletá válka (1618—1648).

Příčinou války byly protivy mezi katolíky a protestanty: nešetřilo se zásad míru augšburského (1555); protestantští stavové nutili katolické poddané ke své víře a bezohledně zabavovali katolické církevní statky, reformovaní pak, kteří byli z míru augšburského vyloučeni, chtěli dosáhnouti týchž svobod, jaké měli lutheráni a katolíci. Chuf k boji podněcoval hlavně kardinál Richelieu, aby podvrátil moc rodu Habsburského. Podnět k válce zavdala vzpoura českých stavů.

1. České povstání.

Stavové čeští pozorovali, že od volby Ferdinandovy za krále českého Matyáš nemíní vůbec jednati o přáních, jejichž splnění dosud jen odkládal. Mimo to počali se obávat, že rozhodný Ferdinand postará se i v zemích českých o vymýcení nekatolictví, jako to byl učinil ve svých zemích štyrských. Proto protestantští stavové čeští, přeceňující své síly, připravovali proti Ferdinandovi odpor; mnozí měli k tomu také osobní příčiny a záměry; tak hrabě Jindřich z Thurnu byl zklamán ve svém očekávání, že král Ferdinand za své zvolení se mu odvděčí vysokým úřadem, a chtěje se mu pomstiti, čekal jen na vhodnou k tomu příležitost. Ta se brzy vyskytla. Protestanté v Broumově vystavěli si po vydání majestátu Rudolfova proti vůli opata broumovského nový protestantský kostel. Podobně stalo se v Hrobě, kde podací právo náleželo pražskému arcibiskupu. Avšak po korunování Ferdinanda za krále českého vydány byly zostřené mandáty proti nekatolíkům, proto opat broumovský dal protestantský kostel zavřítí a arcibiskup pražský kostel v Hrobě rozbořiti. Defensoři prohlásili to za násilí, jímž prý porušeno narovnájí mezi stranami v Čechách po vydání majestátu. Na sjezdu nekatolických stavů v koleji Karlově dávána byla vina pražským místodržícím, zvláště Vilému Slavatovi a Jaroslavu z Martinic. Shromáždění stavové odešli na hrad, majíce v čele hr. Jindřicha Thurna, vnikli do kanceláří a v hádce s místodržícími svrhli z okna do hradního příkopu, 28 loket hlubokého, Slavatu, Martinice a písaře Fabricia (23. kv. 1618). Štastnou 1618 náhodou žádný se z nich smrtelně neporanil.

Událost tato jest počátkem povstání českého. Stavové čeští zvolili hned potom zatímní vládu 30 direktorův a jali se sbíratí vojsko, jehož velitelem jmenován Jindř. Thurn. Také vyslali poselstva o pomoc do ostatních zemí českých, do Rakous i do Uher. Bylo patrné, že po-

vstání směřuje proti panovnickému rodu. Císař Matyáš návodem hlavního rádce svého, kardinála Khlesla, který z osobních příčin nevrážil na krále Ferdinanda, konal velmi liknavě přípravy ku potlačení odporu, proto arcikníže Maximilian a král Ferdinand odstranili Khlesla ode dvora, davše jej tajně odvézti na tyrolský hrad Ambras, a do Čech posláno ihned vojsko, jemuž však se hrubě nedařilo.

Čechům po prvních vítězstvích dostávalo se pomoci ze všech stran. Unie protestantská poslala do Čech Mansfelda se 4000 muži, Anglie, Francie, Hollandsko, vévoda savojský i Benáťčané slibovali pomoc. Z českých zemí připojilo se k povstání nejdříve Slezsko a Lužice. Moravští stavové na radu Karla st. ze Žerotína odepřeli se připojití a namáhali se mírniti Čechy. — Na počátku roku 1619 císař Matyáš zemřel.

Ferdinand II. (1619—1637). Nástupce jeho král Ferdinand marně nabízel českým stavům potvrzení všech privilegií i s majestátem a konfoederací se stavy slezskými; stavové Horních Rakous připojili se k Čechům a stavové dolnorakouští jali se sbíratí proti Ferdinandovi vojsko. Když pak i Moravané, přinuceni Thurnem, přidali se k povstání, rod Habsburský byl ve vážném nebezpečí. — Hr. Thurn vytrhl k Vídni, a stavové dolnorakouští, tím osměleni, vnikli do hradu naléhajíce na Ferdinanda, aby povolil úplnou svobodu náboženskou a rozpustil vojska. Smělý pokus ten se však nezdařil jednak pro duchapřítomnost Ferdinandovu, jednak příchodem 500 kyrysníků Dampierrových, poslaných do hradu na ochranu panovníka.

Hned potom Ferdinand odejel do Frankfurta nad Mohanem, kde byl v srpnu 1619 zvolen za císaře. Den před tím svolán byl v Čechách na generalním sněmu za krále Bedřich kurfirst falcký, náčelník protestantské unie a přívrženec učení Kalvinova.

Čechové získali ještě před frankfurtskou volbou znamenitého spojence v sedmíhradském vojvodovi Gabrielu Betlenovi, který užil nesnází Ferdinandových k rozšíření svého panství a zmocnil se severních Uher. Pak se spojil s Thurnem k útoku na Vídeň, avšak oba museli odtáhnouti s nepořízenou. Po tomto neúspěchu Gabriel Betlen s císařem se smířil, ale záhy povstal opět, dal se prohlásiti za krále uherského a Čechům poslal značnou vojenskou pomoc.

Císaři Ferdinandovi dostalo se vydatné pomoci z Polska a ze Španěl. Mimo to Maximilianovi Bavorskému slíbil v zástavu Horní Rakousy, Janu Jiřimu, kurfirstovi saskému, obě Lužice a tím je získal

oba. Čechové naproti tomu ztratili většinu přátel, kteří záviděli český trůn Bedřichovi Falckému, panovníku slabých schopností.

Spojené vojsko císařské (50.000 m.) pod Maximilianem, vévodou bavorským a Bouquoyem zmocnilo se Horních Rakous, vtrhlo do Čech a porazilo vojska česká (25.000 m.) pod Anhaltem a Hohenlohem na Bílé Hoře u Prahy (8. listop. 1620). Jedinou touto bitvou 1620 povalen byl téměř všecek odpor v Čechách. Bedřich, král český, nazývaný „zimním králem“, vyžádal si po bitvě od Maximiliana osmihodinné příměří, uprchl s Anhaltem, Hohenlohem, Thurnem a j. z Čech a Praha se vzdala.

Stavové moravští, jejichž vojsko na Bílé Hoře nejstatečněji bojovalo, zůstali ještě nějakou dobu v odporu, ale na radu Karla st. ze Žerotína vzdali se konečně také a vyslali do Vídně poselství prosit za milost. Jen Slezané dosáhli vytrvalým odporem jak odpuštění tak i náboženské svobody, jež jim byla povolena „akkordem saským“ (1621). Lužice pokořil Jan Jiří, kurfirst saský. Také s Betlenem po některých válečných podnicích císař smluvil mír v Mikulově (1621) 1621 na základě dřívějšího stavu, při čemž Uhrům dostalo se potvrzení jejich náboženských i politických svobod. Dolní Falc Bedřichova byla opanována od Spaněhlův, a „zimní král“ byl nucen prchnouti až do Hollandska.

Čechy, Morava a s nimi také Horní Rakousy byly potrestány velmi přísně:

1. V únoru 1621 zjímání byli hlavní původcové povstání, kteří zůstali v Čechách, a z nich 27 bylo v červnu t. r. popraveno na Staroměstském náměstí v Praze.

2. Roku 1622 vydán byl „generalní pardon“, t. j. všeobecné odpuštění, pokud se týkalo ztráty hrdla nebo svobody, avšak účastníci povstání byli potrestáni ztrátou jmění dle velikosti provinění. Za plnomocné komisaře při provádění vále královské jmenování byli v Čechách kníže Karel z Liechtenšteina a na Moravě biskup olomoucký, kardinál František z Dietrichšteina. 1622

3. Z Čech, Moravy a Horních Rakous vypuzeni byli všichni protestantští kazatelé a z Čech a z Moravy čeští bratří (1623 a 1624). Ke všem kostelům dosazeni katoličtí kněží. a obyvatelstvo v městech i na venkově nuceno zachovávat řády církve katolické. Proto valná část obyvatelstva raději vystěhovala se do ciziny.

4. Roku 1627 vydáno bylo „obnovené zřízení zemské“ pro 1627 Čechy a roku 1628 pro Moravu, jímž prohlášena dědičnost trůnu če- 1628

ského v mužském i ženském potomstvu rodu Habsburského, a stanoveny i v Čechách čtyři zemské stavy: duchovní (nově zřízený), panský, rytířský a měšťský. Zemským sněmům odňata iniciativa v zákonodárství, a ponecháno jen povolování berní. Jazyky německý a český prohlášeny v zemích českých za rovnoprávné.

5. Konečně v týchže letech bylo nařízeno, aby všichni nekato-ličtí obyvatelé v Čechách, na Moravě a v Horních Rakousích buď přiznali se do roka k víře katolické, nebo se vystěhovali. Proto vystěhovalo se z Čech do Uher, Polska a Německa přes 150 rodin šlechtických a asi 36.000 rodin měšťanských.

1621 Ve příčině zemí alpských císař Ferdinand II. ustanovil v zá-
věti, sepsané již r. 1621, aby nedílně přecházely na dědice panovníkova a tudíž aby vždy byly spojeny s korunou českou a uherskou. Avšak sám se od toho uchýlil, dav bratru svému, arciknížeti Leopoldovi, Tyroly a země venkovské (1623), kde jeho rod zůstal až do r. 1665. To však bylo již poslední dělení zemí alpských.

1623 **Válka falcká.** Hned po potlačení vzpoury české obrácen byl zřetel k pokoření a potrestání Bedřicha Falckého. Císař vyhlásil na něho říšský acht a prohlásil jej za zbavena jeho zemí i důstojenství kurfirstského. Tilly, vůdce vojska ligistického, dobyl Horní i Dolní Falce v Porýní, a Bedřich musil podruhé utéci se do Hollandska. Ferdinand II. na sněmě v Řezně (1623) přenesl titul kurfirstský s Bedřicha na Maximiliana Bavorského a přiřkl mu v majetek Horní Falci. Tamže uděleny dle slibu daného Lužice Janu Jiřímu, kurfirstovi saskému.

2. Válka dánská (1625—1629).

Pokořením českého povstání a Bedřicha Falckého nebyla válka ukončena, naopak nabyla ještě větších rozměrů. Bedřicha ujali se Hollandané a král anglický Jakub, jehož dceru Alžbětu měl vypuzený kurfirst za manželku. Pomocí anglickou a hollandskou Mansfeld sebral opět silné vojsko, v jehož čele měl obnoviti válku proti Ferdinandu II. Tomuto pak právě tehdyž vyvstal nový a mnohem nebezpečnější nepřítel ve Francii.

Značný vzrůst moci rodu Habsburského, patrný v Evropě po přemožení českého povstání, pohnul francouzského ministra, kardinála Richelieua, že počal jednati s Kristianem IV. Dánským a Gustavem Adolfem Švédským o novou válku proti císaři. Gustav Adolf tentokrát odřekl, poněvadž byl zaměstknán válkou s Polskem; za to Kri-

stian IV., který, jsa pánem v Holštýnsku, byl členem říše německé, vystoupil proti císaři jako ochránce německých protestantů.

Císař měl pro počátek války v Německu jen vojsko ligy katolické, v jehož čele byl zkušený Tilly. Z nesnází pomohl mu český šlechtic Albrecht z Valdšteina, který se nabídl sebrati vojsko a sám se starati o jeho opatrování.

Albrecht z Valdšteina narodil se r. 1583 v Heřmanicích, v severovýchodních Čechách. Původně hlásil se po rodičích ke straně podobojí, později však stal se horlivým katolíkem. Jako voják vynikl již za povstání českého, hlavně v bojích proti Gabrieli Betlenovi; po bitvě na Bílé Hoře (které se však nesúčastnil) skoupil v Čechách mnoho statků, tak že náležel k nejbohatším a nejmočnějším českým šlechticům. Na počátku války dánské císař Ferdinand II., přijav jeho nabídku, jmenoval ho velitelem císařských vojsk a povýšil ho za vévodu friedlandského. Válka skončila se potom dosti rychle: Mansfeld poražen byl od Valdšteina u Desavy a pronásledován do Uher, kde prodal Turkům děla a rozpustil vojska (1626). Zemřel brzy potom v Bosně. 1626 Tilly pak téhož roku s vojskem ligistickým zvítězil nad Kristianem Dánským u Luttera pod Barenberkem, a celé severní Německo i s některými zeměmi dánskými octlo se v moci císařské. Valdšteinovo vojsko, vzrostlé na 70.000 mužů, žilo bezohledně v zemích přátelských i nepřátelských. Ač byly v té příčině podány stížnosti k císaři od stavů katolických i protestantských, Valdštejn nejen že nebyl potrestán, nýbrž jmenován byl dokonce vévodou meklenburským, odkudž posavadní panovník jako spojenec Dánska byl vypuzen. Valdštejn potom dobýval přímořských měst, avšak od města Štralsunda, jež za pomoci švédské statečně se hájilo, musel odtáhnouti s nepřízenou.

Kristian Dánský, jehož země částečně obsazeny byly vojskem císařským, umluvil s císařem Ferdinandem II. mír v Lubeku (1629), 1629 jímž dostal nazpět všechny své země, ale za to slíbil, že již nebude vkládati se do záležitostí německých ani spojovati se s nepřáteli císařovými.

Restituční edikt (1629) a sjezd kurfirstů v Řezně (1630). Císař Ferdinand mínil užití posledních vítězství k posilnění katolictví v Německu. Dva měsíce před mírem lubeckým nařídil, aby ve smyslu církevního reservátu všechny statky arcibiskupské, biskupské, praelatské, klášterní a vůbec statky církevní, jež od roku 1555 církvi katolické jakýmkoli způsobem byly odňaty, opět katolíkům byly vráceny (restituční edikt). Nařízením tímto měly se valně proměnit majetkové

poměry v Německu. Knížata protestantská obávala se, že ztratí svobodu náboženskou i statky, za reformace nabyté. K tomu se družily obavy, jež sdílela i knížata katolická, že císař pomocí vojska Valdšteina učiní konec samostatnosti říšských knížectví. Na sjezdu kurfirstů v Řezně obě strany tedy naléhaly na císaře, aby nenáviděného vojevůdce, jehož vojska v Německu nesnesitelně řádila, sesadil. V témž směru působil i kardinál Richelieu. Císař, který si přál, aby kurfirstové zvolili jeho syna Ferdinanda za krále, propustil tedy, ač nerad, Valdšteina, doufaje, že kurfirsti vykonají potom volbu. Avšak zklamal se: knížata, dosáhnuvše čeho chtěla, rozjela se bez volby.

Propuštěný Valdštejn odebral se na své statky do Čech.

Po válce dánské císař odevzdal vévodovi bavorskému mimo Horní Falc také část Falce Dolní, kdežto druhá její část zůstala v moci Španělů, kteří tu zemi byli obsadili. Za to Horní Rakousy opět byly vráceny k zemím rakouským.

3. Válka švédská (1630—1635).

Císař propustil Valdšteina ze svých služeb v době vážné a pro panství rodu Habsburského v Německu velmi nebezpečné.

Statečný král švédský totiž, Gustav Adolf, když byl šťastnými válkami odňal Rusům a Polákům značné části baltského pobřeží, dohodl se s Francií, Anglií a Holandskem proti císaři a hned roku 1630 vstoupil s malým, ale dobře vycvičeným vojskem opět jako 1630 ochránce německých protestantů na půdu německou. Za záminku vzal si vypuzení vojvod meklenburských, kteří byli jeho příbuznými. Bohuslav XIV., vévoda pomoránský a poslední mužský potomek slavného kdysi panovnického rodu slovanského, byl přinucen spojit se se Švédy. Podobně učinili vévodové meklenburští, vévoda sasko-výmarský, lantkrabí hessko-kasselský a říšské město Magdeburk. Jiří Vilém, vévoda braniborský, připojil se z přinucení teprve roku 1631. Naproti tomu kurfirst saský s ostatními knížaty sešli se v Lipsku, kde prohlásili svou neutralitu, bude-li restituční edikt odvolán.

Císař měl v Německu opět jen vojsko ligistické pod Tillym, jenž 1631 oblehl Magdeburk a dobyl ho (1631); město bylo dílem zbořeno dílem spáleno. Potom se obrátil proti kurfirstovi saskému, aby ho přinutil ke spolku s císařem. Ten však povolal na pomoc Gustava Adolfa, a oba porazili Tillyho u Breitenfelda (1631) tak, že ztratil polovici vojska. Gustav Adolf vyslal ihned do Čech saské vojsko pod Arnimem, aby tam obnovil poměry, jak byly před bitvou bělo-

horskou, sám pak táhl Durynskem a Franky k Rýnu, kde v Mohuči přezimoval, zabývá se myšlenkou, zříditi z Německa a Švédska veliké protestantské císařství. Na jaře r. 1632 vyrazil do Bavor a šťastně 1632 překročil Dunaj u Donauwörtu; ale při přechodu přes Lech Tilly postavil se mu v cestu. V dělostřelbě, jež nastala, Tilly byl smrtelně raněn a záhy zemřel; Gustav Adolf pak, překročiv Lech, vtrhl vítězně do Mnichova (1632).

Zatím v Čechách Arnim zmocnil se Prahy a ujal se vlády v celé zemi jménem kurfirsta saského. Mnoho vystěhovalců z doby pobělohorské vrátilo se pod ochranou Sasů do vlasti, ale všichni byli zklamáni, neboť nedostalo se jim ani od Sasův, ani od Švédův podpory, jakou očekávali. Většina z nich odešla opět do vyhnanství.

Císaři v těchto nesnázích nezbylo, než jednati s Valdšteinem, aby opět převzal vedení války. Valdštejn s počátku se zdráhal, později však velitelství přijal, avšak jen jako neobmezený vojevůdce (generalissimus) s právem jmenovati důstojníky a vyjednávat s říšskými knížaty i v záležitostech politických (1632). Potom sebral na Moravě značné vojsko a vyhnal Sasy z Čech. S Gustavem Adolfem setkal se poprvé u Norimberka, kde oba vůdčové stáli proti sobě v opevněných táborech 10 neděl. Konečně Gustav Adolf odvážil se k útoku, a byv odražen, vytrhl do Bavor, doufaje, že protivníka za sebou přiláká. Ale Valdštejn zaměřil od Norimberka do Sas, aby tam přezimoval. Poněvadž jeho vojsko působilo v zemi mnoho škod, Sasové povolali krále švédského z Bavor na pomoc. Tak došlo v listopadu r. 1632 ke krvavé bitvě u Lützena, kde Švédové sice zvítězili, ale Gustav Adolf padl. Velitelství nad Švédy přejali hned na bojišti Bernard Výmarský a general Horn.

Smrtí Gustava Adolfa válka skončena nebyla. Ve Švédsku zřídili jménem nezletilé dcery jeho Kristiny (1632—1654) zatímni vládu, a válečné záležitosti v Německu svěřeny říšskému kancléři Axelu Oxenstiernovi.

Konec Valdštejnův (1634). Bernard Výmarský pustošil r. 1633 země kurfirsta bavorského. Ten marně doprošoval se pomoci Valdšteinovy, jenž nečinně tábořil s vojskem téměř 100.000 mužů ve Slezsku a v Čechách, vyjednávaje při tom neustále se saským vůdcem Arnimem a se Švédy. Přirozeno, že byl obviňován u dvora ze snah velezrádných. Císař uznávaje, že neobmezená Valdšteinova moc jest důstojnosti panovnické na úkor, zajistil si přední jeho generaly a dal ho stříci. Když pak Valdštejn v Plzni vyzádal si na důstojnících zápis, že mu zůstanou věrni, Ferdinand II. vydal tajný rozkaz, jímž

ho zbavil vrchního velitelství, tak že důstojníci i vojsko měli poslouchati Gallasa, a po několika týdnech prohlásil ho za zrádce. Generalové Piccolomini, Gallas a Aldringen dostali z Vídně zprávy, že císař si přeje, aby zajistili se Valdšteínovou osobou buď zajetím nebo smrtí. Valdšteín odejel z Plzně do Chebu, kde císařský plukovník Buttler o své újmě dal ho zavraždit, aby usmrcením zrádce získal si 1634 zásluhu. S Valdšteínem zahynuli také čtyři jeho pobočníci (1634).

Valdšteín byl ukrutný a ctižádnostivý válečník, muž pověřivý, peněz chtivý a nepřítel rodu Habsburského. Svou bezohledností odvrátil od sebe konečně i císaře, který mu nejdéle důvěřoval.

Mír pražský (1635). Vrchní velitelství císařských vojsk svěřeno bylo po smrti Valdšteínově císařovu synu Ferdinandovi, jemuž k ruce přidělen Gallas, který porazil Švédy u Nördlink (1634) a obsadil skoro celé jižní Německo. Vítězství toto mělo za následek, že kurfirst saský ujednal s Ferdinandem II. mír v Praze (1635), jímž 1635 dostal v léno od koruny české Horní a Dolní Lužici a stal se císařovým spojencem. Restituční edikt v některých zemích odložen na 40 let, v některých docela odvolán. K míru pražskému za nedlouho přistoupila většina knížat německých a říšských měst.

4. *Válka švédsko-francouzská (1635—1648).*

Švédové byli v Německu po odpadnutí spojenců téměř osamoceni, a kancléř Oxenstierna počal s císařem vyjednávat o mír. Tu však vystoupil kardinál Richelieu veřejně jako nepřítel rodu Habsburského a spojenců Švédů, jimž dosud jen přispíval penězi na vedení války. Bernard Výmarský vstoupil do služeb francouzských a zahájil boj při Rýně v Elsasku. Císařský vůdce Gallas vytrhl proti němu a pronikl pomocí španělskou přes Rýn až k Paříži. Francii z této tísně pomohl švédský vůdce Banér, poraziv císařská vojska 1636 v severním Německu u Wittstocka (1636), tak že Gallas musel opustiti Francii, aby hájil Německa proti Švédům.

Nedlouho po vítězství Banérově byl v Řezně císařův syn Ferdinand zvolen za německého krále; záhy také skutečně nastoupil vládu, 1637 poněvadž otec jeho hned v únoru roku 1637 zemřel.

Za Ferdinanda III. (1637—1657) válka již nemá rázu náboženského, nýbrž stává se loupežnou a výbojnou. Po smrti vévody Bohuslava XIV. (1637) Švédové zmocnili se dle dřívější úmluvy Pomořan.

Na bojišti v sev. Německu Gallas a Banér bojovali se střídavým štěstím, na Rýně však Bernardovi Výmarskému podařilo se zmocniti Elzaska i Breisgova; po jeho náhlé smrti obsadili země ty Francouzi sami. Nedlouho potom zemřel i Banér, jenž dvakráte (1639 a 1640) vpadl do Čech a zemi velmi zpustošil; po něm vůdcem Švédů stal se Torstenson, nejznamenitější po Gustavu Adolfovi švédský válečník. Roku 1642 dobyl Slezska, vpadl do Moravy a zmocnil se Olomouce, kde švédská posádka zůstala po dlouhá léta. Z Moravy odtáhl proti vojsku císařskému, jemuž po Gallasovi veleli arcikníže Leopold Vilém a hrabě Piccolomini, do Saska a porazil je v bitvě u Breitenfelda (1642). Roku 1643 vtrhl podruhé na Moravu a vstoupiv ve vyjednávání s novým vévodou sedmihradským Jiřím I. Rákóczym (od r. 1629), pobouřil ho proti císaři. Že spolek Rákóczeho s Torstensonem neměl větších následků, způsobilo Dánsko, jež náhle spojilo se s císařem proti Švédům, a Torstenson byl tedy povolán na sever, kde Dány porazil a přinutil k míru. Potom vrátil se do Čech, zvítězil nad Götzem u Jankova (1645), a vpadnuv potřetí na Moravu, oblehl Brno, které však bylo obhájeno statečným plukovníkem Radvitem de Souche. 1642
1645

Poněvadž Francouzi pod Turenem, nástupcem Bernarda Výmarského, bojovali vítězně na Rýně i proti Španělsku, císař urychloval jednání o mír, které bylo zahájeno již r. 1643 s Francií v Münsteru a se Švédskem v Osnabrücku, ale posud nebylo lze pokročiti v úradách pro otázku, mají-li při jednání zastoupena býti také knížata německá. Po bitvě u Jankova císař svolil, aby zástupcové knížat protestantských účastnili se jednání se Švédy v Osnabrücku a zástupcové knížat katolických v Münsteru s Francouzi. Ale poněvadž Švédové kladli příliš obtížné podmínky, bylo pokračováno v boji, ač jednání o mír přerušena nebyla.

Po Torstensonovi, který pro dnu vzdal se velitelství (1645), nastoupil Wrangel, jenž ve spojení s francouzským Turenem bojoval hlavně v jižních Bavořích. Podvůdce jeho Königsmark vpadl do Čech, zmocnil se některých měst a konečně zradou dobyl Malé strany Pražské s hradem královským. Také Starého a Nového města Pražského chtěl se zmocniti a oblehl je; v tom však došla zpráva, že 24. října r. 1648 v Münsteru a v Osnabrücku podepsán byl mír (vestfalský). 1648

5. *Mír vestfalský (1648).*

Mír vestfalský týkal se věci náboženských i teritorialních, avšak jen v říši německé; země rakouské v něj nebyly pojaty.

a) Ve příčině víry bylo ustanoveno, že v Německu povoluje se svoboda vyznání augšburského i reformovaného (kalvinského).

Rok 1624 určen byl za normalní, to jest, statky církevní, které měli v držení katolíci nebo protestanté 1. ledna 1624, zůstanou jim trvale, ostatní však že mají býti vráceny původním držitelům. Zásada, či jest země, toho ať jest náboženství, pozbyla platnosti, poněvadž stanoveno, že knížata mají ve víře k poddaným býti snášenlivými.

b) Změny teritorialní byly velmi značné:

Švédsko dostalo od říše německé Přední Pomořany s ostrovem Ranou, ústí řeky Odry se Štětínem, město Vismar, území arcibiskupství bremského a biskupství verdského, čímž nabylo práva účastniti se říšských sněmů německých, mimo to 5 mill. tolarů válečné náhrady.

Francie nabyla Elsaska, Sundgova s Breisachem a s právem posádky ve Filipšburku; císař vzdal se úplně Met, Toulou Verdunu a Cambray, jež byly v moci Francie již od časů Moricových.

Švýcarsko a republika nizozemská prohlášeny za úplně samostatné.

V říši německé bylo všem říšským knížatům přiřknuto právo suverenní jak v politických tak v náboženských věcech, a dovoleno jim vstupovati ve spolky s cizími panovníky.

Majetkové poměry v Německu měly býti upraveny tak, jak byly před rokem 1618; pouze Sasko podrželo Lužice, Branibory dostaly Zadní Pomořany a území čtyř saekularisovaných biskupství; Hessen-Kasselsko dostalo peněžitou náhradu (600.000 tol.) a také některá bývalá duchovní území; Bavorsko podrželo Horní Falc s důstojností kurfirstskou. Dolní, čili Rýnská Falc měla odevzdána býti Karlu Ludvíkovi, synu zimního krále Bedřicha, a mělo se zřídití pro něho osmé kurfirstství. Meklenbursko za ztracený Vismar dostalo území dvou biskupství.

Mezi Francií a Španělskem pokračováno ve válce i po míru 1659 vestfalském; teprve r. 1659 byl sjednán mezi nimi mír pyrenaeský, v němž Španělsko muselo postoupiti Francii na jihu hrabství Rousillon a na severu hrabství Artois s městem Arrasem, pak

některá města ve Flandřích a v Lucembursku. Převaha Francie nad Španělskem byla v tomto míru již patrna.

Následky války třicetileté byly jak po stránce hmotné tak mravní strašny. Blahobyť obyvatelstva, které v Německu zmenšilo se na polovici, v Čechách ze 3 mill. na 800.000, byl zničen na dlouhá desetiletí. Města, vesnice, kostely a kláštery byly většinou zbořeny nebo vypáleny, celé kraje pustý a nevzdělány. Lupičské tlupy a divoká zvěř proháněly se tam, kde před válkou byla sídla spokojených a pilných obyvatel. Lehká mince ničila obchod a vštěpovala všem vzájemnou nedůvěru.

Ještě horší bylo poklesnutí mravní. Cit pro čest, národní hrdost, náboženská horlivost zanikly a na jich místě vybuchela surovost a zdivočelost v nejhorším významu slova. Ukrutnosti, páchané od vojáků ve válce třicetileté, přesahují meze lidskosti v míře ode dávna neslýchané.

Také socialně válka třicetiletá působila zhoubně. Nastaly větší rozdíly ve stavech; hlavně šlechta pohlížela na měšťanstvo a lid jako na nízký, ztročený dav. Pronásledování čarodějství u mužův i žen vyžádalo si tolik obětí, jako v žádné jiné době.

§ 22. První Stuarti v Anglii.

Alžběta ustanovila za nástupce svého Jakuba, syna Marie Stuartovny, a tím spojeno bylo trvale Skotsko s Anglií. Jakub I. (1603—1625) nazýval se králem Velké Britannie. Byl s počátku od národa milován, ale pozbyl té lásky svou marnotratností, nedostatkem energie a přílišným přeceňováním moci královské. Rád se také chlubil učností, jež přecházela někdy v malicherný pedantism. Byl vychován ve víře presbyterianské, ale církve anglikánskou povýšil za náboženství státní, pöněvadž se mu líbil supremát. Katolíkům slíbil sice býti panovníkem spravedlivým, avšak zákony, vydané proti nim za Alžběty, byly přece prováděny. Ještě méně byl přízniv presbyterianům. Katolíci se potají spikli a zamýšleli krále i s parlamentem vyhoditi do povětří (1605); tomu však bylo včasným vyzrazením spiknutí zabráněno.

Ve věcech zahraničných nebyl důsledným. Chtěje zasnoubiti syna svého Karla s infantkou španělskou, měl přátelské styky s katolickým tamním panovníkem, a přece bylo Španělsko dávným nepřitelem Anglie. K sňatku však nedošlo. Za českého povstání nepodporoval dostatečně

zetě svého Bedřicha Falckého, ač národ si toho přál, a tím přispěl ke konečnému jeho pádu. Proto i parlament se od něho odvrátil, zdráhaje se mu povolovati zvyšování berní a žádaje uskrovnění dvorských výdajů.

Také Jakubův syn Karel I. (1625—1649), panovník vážný, avšak poněkud vrtkavý, měl hned na počátku vlády své nesnáze s parlamentem, jenž mu nechtěl povolovati berní v té výši a pro taková období, jak si přál. Dvojjí parlament z té příčiny byl rozpuštěn, a třetímu král byl nucen povolití tak zvanou „prosbu za právo“ (petition of right, 1628), jíž slíbil odstraniti libovolné vybírání berní a zatýkání osob. Avšak slibu nedostál, a když parlament proti zkracování práv svých se ohradil, rozpustiv jej, vládl po jedenáct let bez parlamentu. Nepovolená od parlamentu cla byla nyní z pouhé vůle královské rok co rok vybírána a k nim ještě přibrána nová daň lodní, prý na stavbu válečného loďstva. Nevole vypukla zjevně, když král jal se mocně zasahovati do církevních záležitostí Skotska, nařizuje, aby presbyteriální obřady kalvinistů přeměněny byly dle episkopální církve anglické. Ve Skotsku utvořil se spolek na obranu staré víry. Karel, aby zjednal si pomoci, svolal r. 1640 opět parlament, tak zvaný „krátký“, poněvadž jej musel brzy rozpustiti, když se postavil proti němu žádaje, aby napřed byly odstraněny nepořádky v samé Anglii. Král vypravil se potom jen s malým vojskem do Skotska, ale byl poražen; ještě téhož roku 1640 svolal nový parlament, jehož zasedání s přestávkami trvalo až do r. 1660, a proto slove „parlamentem dlouhým“. Členové jeho hned v prvních zasedáních obžalovali rádce králova, hraběte Strafforda z velezrády a odsoudili jej bez dostatečných důkazů k smrti; král byl tak zastrašen, že rozsudek potvrdil. Týž osud stihl tři léta potom i canterburského arcibiskupa Lauda, který byl příčinou náboženských novot králových ve Skotsku.

V parlamentě samém utvořily se dvě strany: puritani, kteří usilovali obmeziti královskou moc, a menšina, jež přála si zachovati práva královská neztenčená. Boj stran zostřil se nenadálými výtržnostmi v Irsku, kde utiskovaní katolíci povraždili několik tisíc protestantův, a vina toho byla přičítána králi, vlastně manželce jeho Marii Jindřišce, která pocházejíc z Francie, byla katoličkou.

Na počátku roku 1642 král žádal na parlamentu, aby mu vydáno bylo pět hlavních strůjcův odporu. Když parlament prohlásil to za porušení svých práv a žádaných osob nevydal, sbíráno k rozkazu královi v severní části Anglie vojsko, a roztržka mezi králem a parlamentem nabyla rázu revolučního. Sever a západ Anglie s Irskem byl

při králi, jih a východ při parlamentu. Strana parlamentní spojila se však r. 1643 se Skoty a porazila vojsko královské v bitvě u Naseby (1645). Král hledal útočiště u Skotů; ti však ho vydali za značnou summu peněz anglickému parlamentu (1647). Na čas zdálo se, že král přece vyvázne, neboť mezi vítězi nastala roztržka: puritani byli ochotni s králem se smířiti, dovolí-li, aby víra presbyteriální byla zavedena v celé Anglii; avšak vítězné vojsko, v jehož čele byl Oliver Cromwell, přidalo se k tak zvaným independentům, kteří stáli příkře jak proti anglikanům tak proti puritanům, žádali odloučení církve od státu, úplnou svobodu náboženských obcí a v politických snahách zrušení království a zřízení republiky. Independenti zmocnili se osoby královny a obsadili Londýn; tím byl osud kráľův rozhodnut. Zkusil sice ještě jednou pomocí Skotův, Irčanův a zbytků strany své v Anglii štěstí válečné, ale přívrženci jeho byli od republikánského vojska znovu poraženi. Potom byla z parlamentu násilně vyloučena většina členů jeho, a „kusý parlament“, republikánsky smýšlející, dal odsouditi krále jako tyranu, zrádce, vraha a nepřitele státu k smrti. Poprava vykonána mečem 30. ledna 1649, a v Anglii zřízena republika s Oliverem Cromwellem v čele.

D) Vzdělanost.

§ 23. Zřízení státní a společenské.

Císařové Maximilian I. a Karel V. měli nejlepší snahu povznésti říši německou z úpadku, v němž byla za vlády císaře Bedřicha III. S počátku byl úspěch patrný, avšak reformace zmařila téměř úplně jejich dílo; zničila sice zbytky rytířstva, jež druhdy vydávalo se na dobrodružství a loupeže, ale politicky říše poklesla, neboť náboženskými boji rozpadla se na množství suverenních celkův, a název císařský byl pouhým stínem. Jednotu Německa měl představovati říšský sněm, jehož se účastnili císařští poslové a 240 říšských stavův, avšak málokdy sbor tento se na něčem usnesl, poněvadž při schůzích mínění bývala příliš různá — a když přece něco ustanoveno, poslouchali jen ti, jimž takové rozhodnutí přinášelo užitek. Císařové, počínajíc Ferdinandem I., více si hleděli zemí rakouských, českých a uherských, jež byly ohroženy výbojností tureckou.

Alpské země, Čechy a rakouská část Uher tvořily v 16. stol. tři samostatné celky státní pod vládou jednoho panovníka. Pojítkem

zemí alpských byl centrální úřad ve Vídni, zvaný regiment; společné záležitosti zemí českých spravoval dvorský kancléř a v Uhrách dvorský kancléř uherský. Panovník měl neobmezenou moc ve správě korunních statků, v řízení věcí zahraničných a jako nejvyšší velitel vojska. V zákonodárství, v soudnictví, v ukládání berní a při výpravách za hranice byl obmezen sněmy jednotlivých zemí, jejichž stavové v 16. století s panovníky neustále bojovali o obmezení moci královské; nejpatrnější to bylo v Čechách a na Moravě. Avšak Ferdinandovi I. přece se podařilo při obnově zemských desk, jež byly požárem r. 1541 zničeny, dosáhnouti, že stavové čeští uznali manželku **1545** jeho Annu za dědičku zemí českých (1545).

K řízení společných záležitostí všech tří celků Ferdinand zřídil tajnou radu pro záležitosti zahraničné; byl to jen poradný sbor, skládající se ze čtyř členů. Pro vojenství měl dvorskou vojenskou radu, pro bernictví a správu státních příjmů dvorskou komoru.

V jiných zemích evropských v 16. a na počátku 17. století panovníci vládli více méně absolutně.

Ve Španělsku příjmy státní byly vždy menší než vydání, ač důchody, zvláště z objevených zemí, byly ohromné. Španělé navykli si pokládati práci za věc člověka nedůstojnou, proto role nebyla vzdělávána, obchod a řemesla již za Karla V. provozovali částečně cizinci. Řeky byly zaneseny pískem, a cest na suchu nebylo. Třetinu dní v roce pro samé svátky se nepracovalo.

Francie v 16. století uvnitř znamenitě se povznesla. Z Itálie usadilo se tam množství zručných řemeslníků, hlavně v Lyoně, kam pěl Jindřicha IV. a ministra jeho Sullyho se přestěhovalo kdysi slavné florentské hedbávnictví. Soukennictví, tkaní kobercův a spracování železa bylo nejlepší v Evropě. Přístavy v Dieppe a v Hâvru (nově založený) měly význam světový. Největší obchod byl s Levantou. Tím lze si vysvětliti, že Francie i za marnotratné vlády Františka I. finančně byla daleko před Španělskem.

Itálie živořila v 16. století v politickém úpadku. Bylo tam mnoho stran a vojenský duch v obyvatelstvu úplně pokleslý; Italové pořád bojovali jen pomocí žoldnéřů. Nejvíce tam rozhodovali Španělé, vládnoucí na Sicílii, v Neapoli, Sardinii, v Milánsku a některých malých územích.

Úplně samostatnými byly jen církevní stát, vévodství savojské a republika benátská.

Církevní stát, a zvláště jeho hlavní město Řím, byl v první polovici 16. století sídlem bohatství, blahobytu, rozkvětu umění i humanismu, ale také sídlem rozmařilosti. Vévodství savojské s knížectvím piemontským a hrab. nizzejským nemělo v té době velkého významu, jsouc tísněno na jedné straně od Švýcarů, na druhé od Francie. Republika benátská byla sice vzorně spravována, ale objevnými cestami pozbyla dřívější důležitosti.

V Anglii náboženské a stavovské spory přivodily nejen hmotný úpadek nižších vrstev lidu, nýbrž na konec i pád monarchie. Anglická revoluce s popravou krále (1649) jest o 150 let před revolucí francouzskou.

Z říší severoevropských nejlépe prospívalo Švédsko, jež domohlo se mírem vestfalským velmocenského postavení. V Dánsku moc královská valně byla zeslabena šlechtou. V obou říších reformace neblaze působila na stav selský, který se dostal do tuhého nevolnictví; také města pozbyla bývalého významu.

Polsko v 16. stol. nabylo sice největšího rozsahu, ale uvnitř klesalo pořád hlavně pro nepřirozený poměr moci šlechty k autoritě královské. Zásadou jednohlasnosti, přijatou na sněmu velkém i na sněmících (1589), zabránilo se navždy pokusům o hlubší reformu ve zřízení polském.

Rusko naproti tomu sbíralo své první síly k budoucí velikosti. Mravy, z dob tatarských zdivočilé, zušlechtovány hlavně školami, jichž počet valně rozmnožen. Církevní knihy opravovány a překládány. Cař byl neobmezeným pánem říše a poddaných. Vládl pomocí „du my“, rady předních bojarů, jíž sám předsedal. V případech nejvýznamnějších svolován „sobor“, sněm, složený ze zástupců všech stavů.

Na Balkanském poloostrově moc turecká v této době dosáhla svého vrcholu; národové slovanští, Bulhaři a Srbové, byli v úplné jejich porobě.

Následky náboženské reformace. Vystoupení reformátorů mělo mimo rozdvojení církve také následky politické a sociální. Jednota říše německé se uvolnila; k tomu pracovala strana katolická i protestantská, jichž ve víře sjednotiti nebylo lze; říše zbavena mocného vlivu stolice papežské, jejíž legati přestali zahajovati říšské sněmy. Zemské míry byly lépe zachovávány, a rozsudky říšského komorního soudu byly prováděny jako nikdy před tím. Protestantská knížata získala zabráním duchovních statků, z nichž jen část věnovala na dotace chrámův a škol; panovnická moc jejich rovněž vzrostla, poněvadž knížata rozhodovala i v záležitostech církevních ve svém území po-

mocí zvláštních sborů, tak zvaných konsistoří, a jmenovala superintendenty. I katolická knížata říše německé zmocnila se za reformace mnohých práv v záležitostech církevních, jichž dříve neměla.

Za to reformací velmi utrpěl blahobyť. Řemesla a obchod poklesly, obyvatelstvo upadlo v bídu a do dluhů.

§ 24. Literatura.

a) U národů germanských:

Překlad Nového zákona, opravený od Luthera r. 1545, jest pro rozvoj německé řeči téměř epochálním — znamená totiž základ novoněmecké prozy. Reformace i jinak na literaturu působila: Hans Sachs (1494—1576), nejznamenitější „mistr pěvec“, napsal v dojmu reformačním „Wittenbergisch Nachtigall“; také jeho dramatické spisy dotýkaly se morálky a etnosti.

Počátkem 17. stol. objevila se snaha očistiti mluvu německou od vlivů cizích; byla znešvářena výrazy francouzskými, španělskými a italskými. Utvořilo se za tou příčinou několik společností (Sprachgesellschaften). V básnictví zmínky zasluhují dvě slezské školy; Martin Opitz († 1639) a Christ. Hoffmann von Hoffmannswaldau (1618—1679) byli hlavními jejich zástupci. Na počátku 17. století počíná v Německu a Rakousku novinářství. Ve vědách theologie nabyla v 16. století převahy. Jako humanisté vynikli Jan Reuchlin († 1522), Erasmus Rotterdamský († 1536) a Filip Melancthon († 1560), který zakládal v protestantských městech latinské školy (gymnasia, akademie). Z katolické strany přčetné školy založil řád jezuitský. Středisky humanismu staly se hlavně nově založené university (Vittenberk, Jena, Tübinky, Št. Hradec a j.).

V Anglii za královny Alžběty a Jakuba I. psal **William Shakespeare** (1564—1616), nepřekonaný mistr umění dramatického. Povznesl uvědomění svého národa dramaty, k nimž látku čerpal z dějin anglických. Současně s ním založil nový směr ve filosofii František Bacon (1561—1626), totiž empirii (zkušenost) a metodu indukční (od jednoduchého k obecnému). Všeobecný dějepis napsal Walter Raleigh († 1618).

V Dánsku a Skandinavii činnost literární rozvojem protestantismu získala. Písmo sv. přeloženo z překladu Lutherova a nejvíce prací bylo theologických. Nejdůležitější světská báseň 16. století v Dánsku jest překlad dolnoněmeckého „Reineke de Vos“. Vědy pě-

stovány téměř všechny, nejvíce však mimo theologii pracováno ve filologii a astronomii.

b) U národů romanských:

Utěšeně se vyvíjela v literatuře Itálie; vlaská řeč byla v 16. stol. duševním majetkem téměř každého vzdělance.

Ze spisovatelů vynikl Ludvík Ariosto (1474—1533), jehož mistrné dílo „Lítý Roland“ (1515) náleží k nejlepším epickým básním v 16. století. Psal také veselohry, znělky a satirické verše. Z básníků lyrických nad jiné se vyznamenala Vittoria Colonna, napodobitelka veršů Petrarcových. — Torquato Tasso (1544—1595) opěvoval v „Osvobozeném Jerusalemě“ první křížovou výpravu.

Lidové hry divadelní, obsahu rozmarného, byly v Itálii oblíbenější, než veselohry umělé a sluly „Commedia dell' arte“.

Z dějepisců zmínky zasluhuje Macchiavelli, jehož dějiny Florencie byly psány na přání papeže Klementa VIII. Znamější však stala se jiná kniha jeho, nadepsaná „Il principe“, v níž rozbírá zásady, jimiž by stát nejlépe mohl býti spravován, a schvaluje užívání jakýchkoli prostředků, jen když poslouží vládnoucím. Největším fysikem a astronomem 17. stol. byl Galileo Galilei (1564—1642), narozený v Pise.

Ve Španělsku literatura i umění dosáhly ku konci 16. a na počátku 17. století vrcholu rozvoje. Ze znělek Dona Diega de Mendoza bije do očí pýcha, síla a sebevědomí mocného a výbojného národa. Miguel de Cervantes Saavedra (1547—1616) jest původcem humoristicko-satirického románu „Život a činy šlechtetného Dona Quixota de la Mancha, rytíře smutné postavy“. Jako dramatikové přední místo zaujali Lope de Vega (1562—1635), který složil statisíce veršů, a Calderon de la Barca (1600—1681). V dějepise pracoval Sepulveda.

Portugalcům napsal velikolepé hrdinské epos Luis de Camoës († 1580), nadepsané „Os Lusíadas“, v němž básnicky zvěčnil výzkumné cesty Portugalců, zvláště okolo Afriky, činnost jejich v Indii i dále na východě. Do básně mistrovsky jsou vetknány i starší dějiny portugalské.

Ve Francii velikou měl vážnost satirik a romanopisec Rabelais (1483—1533), jehož „Gargantua a Pantagruel“ originelně ale neuprosně tepe převrácenosti tehdejších stavův. Duchaplným lyrikem byl Clément Marot; novelly a básně psala také Marketa Navarrská (1492—1549). — Ve vědě pěstována byla filologie a archaeologie jako nikde jinde. V právnictví evropský vėhlas měla uni-

versita v Bourges; ve filosofii první proti Aristotelovi vystoupil Petr La Ramée; v lékařství prvním chirurgem 16. stol. byl Ambrosius Paré. — V Lyoně tisklo se poměrně nejvíce knih na světě. Francina vedle latiny byla ve správě i u soudů jazykem obvyklým.

c) U národů slovanských:

Polsko má v XVI. století i v literatuře svůj zlatý věk. Největším básníkem té doby jest Jan Kochanowski († 1584) a vedle něho Šebestián Klonowicz († 1608), řízný satirik.

Astronomii nové dráhy vytkl Mikuláš Koperník, kanovník v Toruni († 1543), který ve svém díle (*de revolutionibus orbium coelestium libri sex*) dokázal nesprávnost sluneční soustavy Ptolemaeovy a založil novou soustavu, dle které slunce stojí a země jako planeta se otáčí. Soustavu tuto hájil zvláště Vlach Galilei. Němec Jan Kepler († 1630) vyzkoumal zákony, dle kterých se planety pohybují. Žil jako Tycho Brahe nějaký čas u dvora císaře Rudolfa II.

U Jihoslovanů nejlepší básníci vynikli v Dalmacii. Splět a Dubrovnik jsou přední sídla umění i učenosti. Jmenovati sluší Ivana Gunduliče († 1638).

V Čechách nastal utěšený ruch v literatuře jednak působením humanismu, jednak že náboženské spory aspoň v některých desítiletích 16. století poněkud utuchly; ale ve mnohých oborech přece ještě převládala latina. Básnictví světské i církevní bylo horlivě pěstováno.

Působením vyššího školství počalo se v 16. století vyvíjeti v Čechách také básnictví dramatické, zvláště lidové hry, obsahu žertovného a fraškovitého.

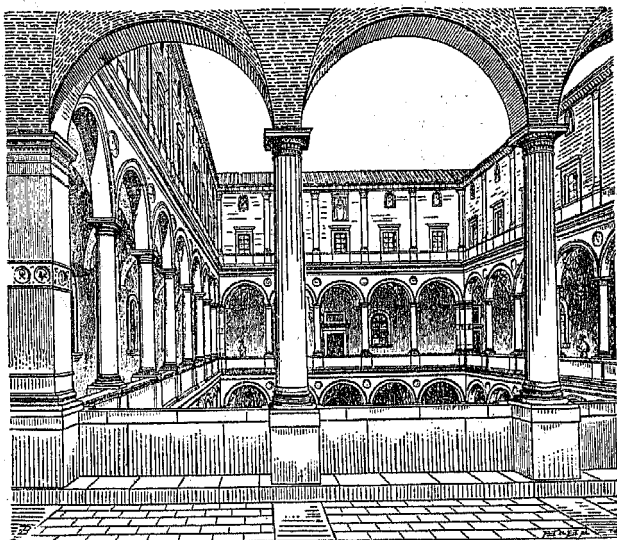
V literatuře naukové vyskytují se hojně překlady bible do českého jazyka, nade všechny bible Kralická, šestidílná, jež pro svou důkladnost obsahovou a jazykovou ryzost nabyla neobyčejného významu (1579—1593).

Nejznamenitěji pěstováno bylo právnictví: Z památek moravských vynikají Kniha Tovačovská (1490), již stavové moravští si vážili jako zákonníka, a Kniha Drnovská, vhodný k ní doplněk. — V Čechách vznikly o něco později Viktorina Kornelia ze Všehrd „O právech země České knihy devatery“. Práva městská sebral M. Briek z Licka (1536) a zvláště Pavel Kristian z Koldína (1579). V dějepise lahodným způsobem vypravování, ale malou kritičností známými se stali Daniel Adam z Veleslavína a Václav Hájek z Libočan (*Kronika země České*, 1541). O jednotlivých obdobích psali: Bartoš Písař (knihy o pozdvižení jedněch proti druhým v obci Pražské, l. 1524—1530), Sixt z Ottersdorfa (*Akta aneb Knihy*

památné let 1546 a 1547), Václav Budovec z Budova a Mikuláš Dačický z Heslova. Prokop Lupáč napsal „Historii o císaři Karlovi, toho jména čtvrtém“ (1584).

Z cestopisů lahodným slohem psány jsou „Příhody Václava Vrat. z Mitrovic“ v zajetí tureckém.

Znamenitou cenu mají listy moravských pánů Viléma z Pernštejna a Karla st. ze Žerotína.

Obr. 1. Dvůr Cancellarie v Římě.

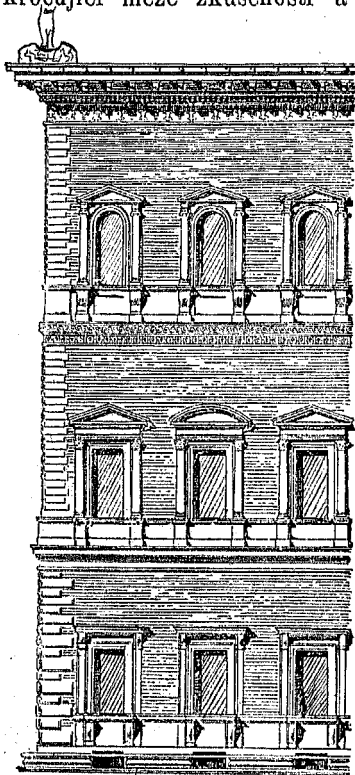
Naukami přírodními zabýval se Tadeáš Hájek z Hájků (Herbář).

Z nauk mluvnických nejdůležitější jsou grammatiky Jana Blahoslava (1571) a Vavřince Benedikta z Nudožer (1683), (psaná latinsky, ale úplnější).

Nesmrtelná díla vědecká i výchovatská napsal českobratrský biskup **J. A. Komenský** (1592—1671), jenž ve školství položil důraz hlavně na realie a názor. Působil v Anglii, v Čechách, v Polsku, ve Švédsku, v Uhrách a v Holandsku.

Počátky novověké filosofie. Filosofie novověká v začátcích vyznačuje se tím, že částečně upustila od závislosti církevní i Aristotelovy, dávši se směrem volného bádání; byl to následek jednak studií

klassických jednak náboženské reformace. Vyvíjela se trojím směrem: *a)* empirickým, to jest obmezením filosofického bádání na zkušenost a kombinace ze zkušenosti vyplývající; *b)* dogmatickým, který snažil se překročiti meze zkušenosti k absolutnímu principu, a *c)* skeptickým, jenž pochyboval o každé jestotě překročující meze zkušenosti a opíral se jen o rozum jako pramen

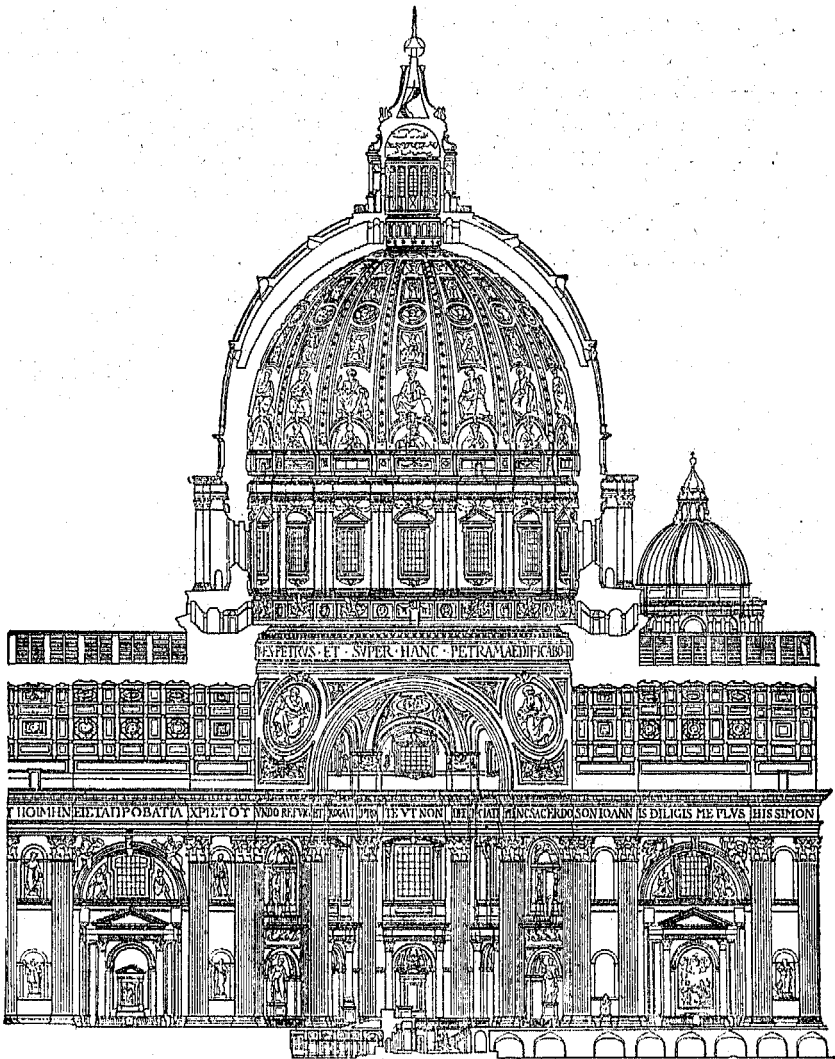
Obr. 2. Palác Farnese v Římě.

poznání (rationalism). Hlavním zástupcem empirismu jest Francis Bacon Verulamský (1560 až 1626), dogmatismu a skepticizmu René Descartes (1596—1650), zakladatel analytické geometrie, jehož spisy „Discours de la methode“ a „Principia philosophiae“ považovány byly v 17. století hlavně ve Francii za zdroj filosofického vědění. Učení Descartesovo bylo dualistické, poněvadž mimo hlavní podstatu (Boha) rozeznával dvě podružné podstaty, myslící (duši) a prostornou (tělo). Proti Descartesovi Baruch Spinoza (1632—1677) postavil podstatu jedinou, Boha ve všemíru, čili pantheism. Zavrhoval zkušenost a nade vše kladl rozum; byl tedy čistým racionalistou. Descartes i Spinoza postupovali ve filosofii methodou mathematickou.

§ 25. Umění.

V Itálii dosáhlo za doby renaissanční umění všech odvětví svého vrcholu. Hlavními středisky byly Florencie, Řím a Benátky.

1. **Ve stavitelství** léta 1500—1580 nazývají se dobou vyspělé renaissance. Umění milovný papež Julius II. shromažďoval okolo sebe nejznamenitější mistry světa. Řím byl v jeho době předním uměleckým městem, jako Atheny v době Perikleově. Umělcům, studujícím pilně klassické vzory, ponechávána při palácových i chrá-

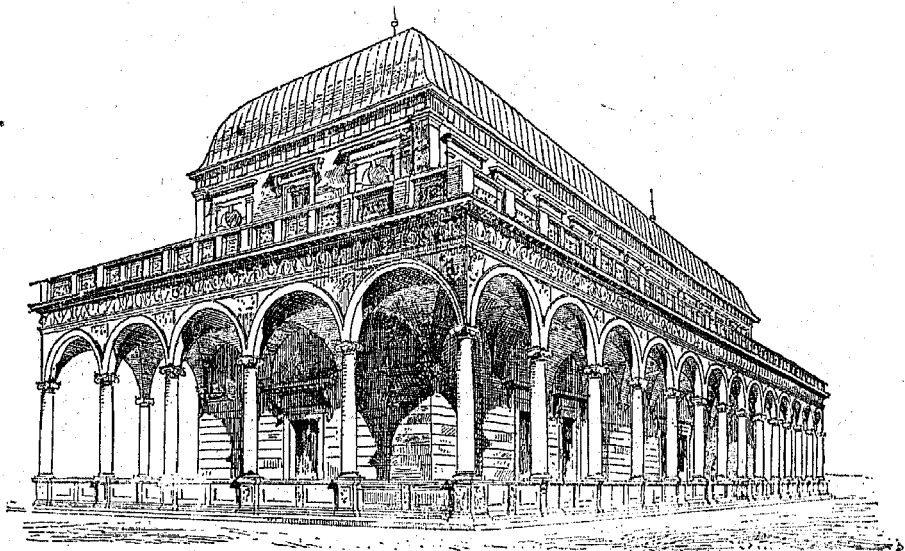

Obr. 3. Průřez chrámu sv. Petra v Římě.

mových stavbách volnost jak v rozvrhu půdorysu, tak ve výzdobě, a jest význačno pro mistry 16. století, že při této volnosti nepřekročili mezi čistě uměleckého tvoření, dbající vždy klidně a účinně jednoduchosti. Nejen papežové, i šlechta a města italská podnikali

v ušlechtilém závodu velkolepé stavby, při nichž v harmonickém sdružení se vyvíjela skulptura i malířství s ozdobami ornamentálními.

Zakladatelem římské školy vyspělé renaissance jest Bramante (1444—1515), jehož hlavním dílem jest palác Cancellaria, mající i s kostelem sv. Vavřince jedinou mohutnou fačadu a velkolepý dvůr (obr. 1.) — Antonio de Sangallo zbudoval překrásný palác Farnese v Římě s prostrannými síněmi, ohromným dvorem a četnými chodbami (obr. 2.) — Známy jest rovněž ušlechtilý sloh Kartouzského kláštera (Certosa) u Pavie (Langl obr. č. 54). — Geniální

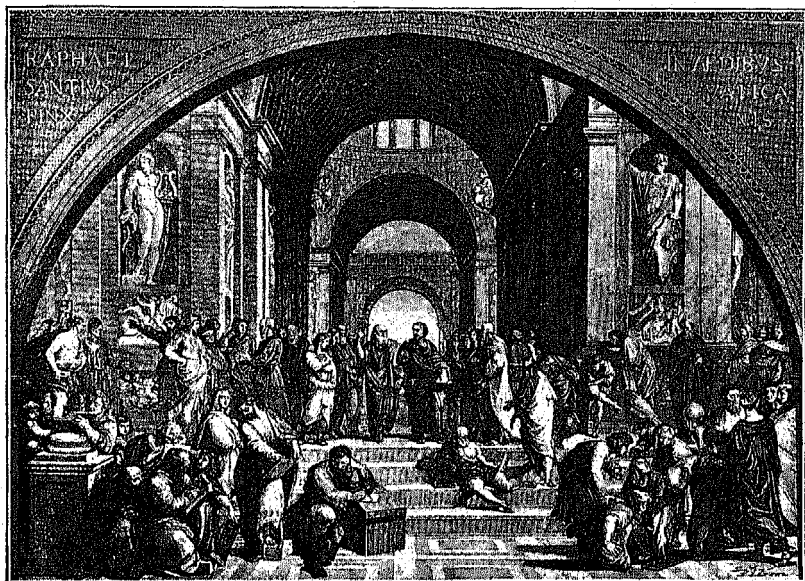

Obr. 4. Letohrádek královny Anny (Belvedere).

Michel Angelo Buonarotti (1474—1563) proslavil se návrhem ohromné a velkolepé kopule chrámu sv. Petra v Římě (obr. 3.). Tento duševní velikán, jenž stejně vynikal v sochařství a malířství, kladl jako stavitel hlavní váhu na mohutný celkový dojem. V nadání Michel Angelovi podoben jest španělský stavitel, sochař a malíř Alonso Cano (1609—1664), rodák granadský.

V jiných státech evropských stavitelé slučovali přísné tvary vlaské renaissance s obvyklostmi a tradicemi domácími, čímž vznikla na př. renaissance francouzská a německá. Nejznamenitější stavbou vyspělé renaissance francouzské jest palác Louvre v Paříži (Langl

obr. č. 56). — Renaissance německá libuje si ve středověkých arkýřích a v ornamentálních ozdobách z plechu vytepaných. Význačným jest starý zámek ve Stuttgartě a části zámku heidelberského (Langl obr. č. 57) — V Anglii renaissance nikdy úplně nepronikla, poněvadž tam přední místo si zachovala gotika. — V Čechách počala se renaissance šířiti za krále Ferdinanda I. z Itálie, proto má všude vlaský ráz. Význačnými jsou Letohrádek králové Anny, založený r. 1534 (obr. 4.), zámček Hvězda u Prahy a schwarzen-

Obr. 5. Rafael: Škola athénská. (Ze stanzí vatikánských.)

berský palác na Hradčanech se sgraffitovými ozdobami, jakých i v Itálii bývalo hojně užíváno. Ze 17. století pochází palác valdštejnský (1620—1629), v jehož průčelí jest již mnoho přízdob barokních. — V Dánsku památkou toho druhu jest palác Fredericksborg u Kodaně. — Ohromnými rozměry vyniká španělský palác Escorial, který dal vystavěti král Filip II. na památku vítězství u St. Quentina.

2. V plastice zahajuje řadu umělcův okolo r. 1500 Lionardo da Vinci, žák Verocchiův, jehož obrovská jízdecká socha Františka Sforzy byla hned v modelu zničena od Francouzů r. 1499. Méně pla-

stikou zabýval se Rafael. Předním zástupcem však vyspělé renaissance v sochařství jest Michel Angelo Buonarrotti, který plastiku pokládal za vlastní obor. Téměř všechna jeho díla sochařská jsou v některé části nedokončena, často zúmyslně, poněvadž mistr vždy nechal

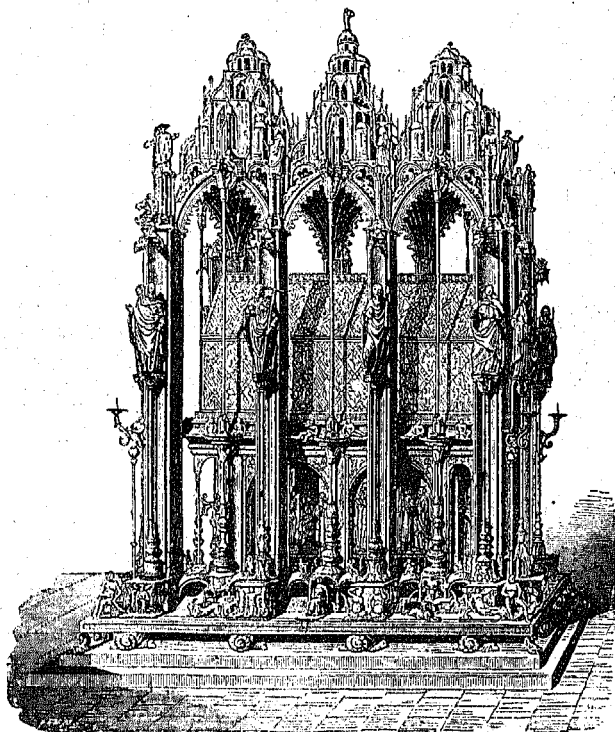

Obr. 6. Svatá noc.

práce, když nepodařilo se mu z hrubé hmoty vytesati dílo tak dokonalé, jak si je v mysli představoval. Nejznamenitější jeho práce jsou: ohromná socha Davidova ve Florencii a sochy z nedokonalého pomníku papeže Julia II.: Mojžíš, Ráchel a Lia. Vynikající ozdobné práce prováděl Florenčan Benvenuto Cellini (1576). Ale-

xander Colin (2. pol. 16. stol.) zhotovil v Inšpruku královské mau-soleum, jež postaveno jest v chrámu sv. vítském v Praze.

3. V malířství doba renaissanční vykazuje největší pokrok; umělci šestnáctého století dosáhli vrcholu ideální krásy a klassické dokonalosti. I zde přední místo zaujímá Itálie. Lionardo da Vinci (1452—1519), Florenčan, provedl na základě studia

Obr. 7. Náhrobek sv. Sebalda v Norimberce.

anatomie a perspektivy malby, v nichž snoubí se duševní hlouk-ka s dokonalým provedením. Nejproslulejším jeho dílem jest večer e^a Páně v refektáři milánského kláštera P. Marie „delle Grazie“ Nad ncho vynikl z téže florentské školy jako malíř Michel Angelo Buonarotti freskami na stropě kaple sixtinské a velkolepým obrazem posledního soudu tamtéž. — Z umbrické školy nejslavnějším jest Rafael Santi (1483—1520). Prvního vzdělání dostalo se mu ve Florencii, kde studoval díla Lionardova a Michel Angelova. R. 1508 povolal jej papež

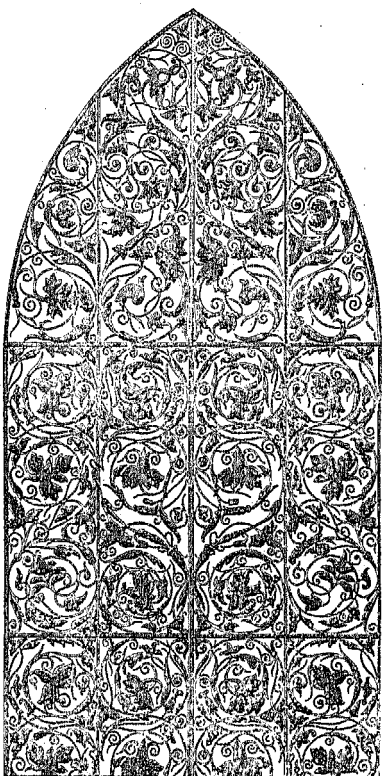
Julius II. do Říma, kde vytvořil svá nesmrtelná díla, hlavně nástěnné malby ve Vatikáně (stanze) (obr. 5.) a kartony k nádherným čalounům pro kapli sixtinskou. Z madonn nejproslulejší jest sixtinská, jež nyní jest v galerii dráždanské. — Z benátské školy znamenitými byli Tiziano Vecellio (1487—1576), potom Paolo Ve-

ronese (1528—1588), také Correggio (Antonio Allegri, 1494 až 1534), při jehož obrazech na diváka působí zvláštní dojmy světla a stínu se smělou perspektivou (obr. 6.).

V Seville ve Španělsku žil malíř Bartoloměj Murillo (1617 až 1682). — Ve Francii vedle malířských prací rázu italského zvláštností jsou nádherné malby emailové (Limogeské emaily).

Z německých malířů vyniká Albrecht Dürer (1471—1528) z Norimberka; byl také znamenitý v dřevořezbě a mědirytině. Vlastním malířem doby reformační byl Lukáš Cranach (1472—1553). Podobizny a madonny dařily se Janu Holbeinovi (1497—1543).

Daleko význačnějšími byli mistři nizozemští: Petr Pav. Rubens (1577—1640) s bujným, stkvělým koloritem, Ant. van Dyck (1599—1641) a Rembrandt (1607 až 1669); pro nás památný jest

Obr. 8. Mříž z okna věže sv. Víta.

Jan Gossart (1496—1562), původce středního obrazu bývalého hlavního oltáře svatovítského chrámu (nyní v Rudolfinu).

V Čechách působil okolo r. 1600 Nizozemec Bartol. Spranger (1546—1625) v duchu mistrů vlaských. V ryteckví vyznamenal se Václav Hollar (1607—1677), jenž po bitvě Bělohorské odešel do Anglie a tam se stal zakladatelem umění ryteckého, a Jiljí Saderler, jehož dřevo- a mědirytiny byly rozhlášeny v celé Evropě.

4. **V uměleckém průmyslu** dařilo se hlavně kovolitectví. V Německu nejlepším kovolitecem byl Petr Vischer (1489—1529), jehož

nábrobek sv. Sebaldy v Norimberce náleží k předním uměleckým výrobkům Německa (obr. 7). Neméně kvetlo zlatnictví, umělé zámečnictví (práce norimberské) a zbrojířství (obr. 8). Práce truhlářské ze 16. století bývají i nyní ještě napodobovány pro bohatou a vkusnou ornamentiku i vykládané vzory. Zamořské objevy přispěly též k povznesení průmyslu, neboť Evropané se obeznámili s novými surovinami, vzácnými druhy dřeva (na př. mahagonového), košenily a j., a také umělecké výrobky některých národův amerických byly na dosti vysokém stupni dokonalosti. V Itálii a ve Francii výtečné byly práce majolikové a výrobky sklářské. Neobyčejné dokonalosti dosáhlo umělé vyšívání a vazba knih.

5. **V hudbě** zakladatelem nových směrů jest Vlach Jan Palestrina (1514—1594), mistr církevní hudby. Za jeho doby počali spojovati hudbu s dramatickou poesíí, což vedlo k operě. První operu složil Ottavio Rinuccini.

Část druhá:

Doba absolutismu (1648—1789).

A) Věk Ludvíka XIV. (1643—1715).

Prameny a literatura: Benj. Prioli: *Ab excessu Ludovici XIII. De rebus gallicis historiarum libri XII.* 1662. — Četná literatura memoirová — Thomas Carlyle: *Letters and memoirs of Oliver Cromwell*, 2. vydání, 5 svazků, 1871. — *Theatrum Europaeum* (M. Meyer), 45 sv. 1657—81. — Důležité jsou zprávy benátských vyslanců, jež podávali senatu na konci své úřední činnosti. — A. Cheruel: *Histoire de France pendant la minorité de Louis XIV*, 4 sv., 1879—80. — Téhož: *Histoire de France sous le ministère de Mazarin*, 3 sv., 1882. — Andrews: *Life of Oliver Cromwell*, 1868. — Ch. Weiss: *L'Espagne depuis Philippe II jusqu' à l'avènement des Bourbons*, 2 sv., 1844. — Leop. v. Ranke: *Französische Geschichte* vornehmlich im 16. und 17. Jahrh., 6 sv., 3. vyd., 1877—79. — Téhož: *Englische Geschichte* vornehm. im 16. und 17. Jahrh. — Dr. M. Philippson: *Das Zeitalter Ludwigs des Vierzehnten*. 1879 ve sbírce Onckenově. — O. Klopp: *Der Fall des Hauses Stuart und die Succession des Hauses Hannover in Grossbritannien und Irland (1660—1714)*. Vychází od r. 1875. — Neuhaus: *Der Friede von Ryswyk* (1873). — Flath: *Gesch. des Kurstaates und Königreichs Sachsen*, 3 sv., 1867—73. — J. G. Droyen: *Geschichte der Preuss. Politik*, 3. oddíl: *Der Staat des Grossen Kurfürsten*, 1870—73, 2. vyd. — L. v. Ranke: *Zwölf Bücher Preussischer Geschichte*. (Sebr. spisů sv. XXV., XXVI.) — A. F. Příbram: *Oesterreich und Brandenburg (1688—1700)*, 1883. — F. F. Carlson: *Gesch. Schwedens*, 1875—1887. — A. Brückner: *Peter der Grosse*, 1880. K dějinám rak. viz spisy již dříve jmenované. K dějinám českých zemí: A. Rezek: *Dějiny Čech a Moravy nové doby*, 2 sv. (1648—1661). 1892—1893, pokračuje Svátek. — A. Gaedeke: *Die Politik Oesterreichs in der spanischen Erbfolgefrage*, 2 sv., 1877. — Hippau: *L'avènement des Bourbons au trône d'Espagne*, 2 sv., 1875. — Arneht: *Prinz Eugen, sowie die Geschichte der Feldzüge Eugens*. — Gebhard: *Histoire gen. de España*, 1864. — Gachard: *Histoire de la Belgique au commencement du XVIII. siècle*, 1880. — H. Reynald: *Louis XIV et Guillaume III*, 2 sv., 1883. — A. Fryxell: *Geschichte Karls XII.* (něm. překlad); 1861. — v. Sarauw: *Die Feldzüge Karls XII.*, 1880. — Jaroslav Goll: *Der Vertrag von Alt-Ranstaedt.* (Pojednání ve Zprávách král. Společnosti nauk, 1879.)

§ 26. Francie za Ludvíka XIV. (1643—1715.)

A) Doba jeho mládí. Kardinál Mazarin. Richelieu na smrtelné posteli doporučil králi Ludvíkovi XIII. za nástupce svého odchovance, kardinála Mazarina, rozeného Vlacha. Král svěřil mu osudy Francie, ale po několika měsících sám zemřel.

Za syna jeho, Ludvíka XIV., sotva pětiletého, ujala se zatímnné vlády matka jeho Anna Rakouská, sestra Filipa IV., krále španělského, a Mazarin stal se i jejím prvním ministrem.

Mazarin pokračoval ve válce proti rodu Habsburskému jak v Německu tak ve Španělech. V míru vestfalském a pyrenaejském Francie získala značné země, a Habsburkové opravdu byli seslabeni. Infantka španělská, Marie Terezie, dcera Filipa IV., zasnoubena byla Ludvíkovi XIV. Před sňatkem vzdala se dědických práv ke koruně španělské, a za to slíbeno jí věnem půl milionu tolarů.

Uvnitř první léta panování Mazarinova byla velmi nepokojuhá. Nesnesitelné berně na účely válečné způsobily v obyvatelstvu všeobecný odpor a konečně povstání, v jehož čelo se postavily parlamenty (soudní dvory) s městem Paříží a vyšší šlechtou. Jest to tak zvaná válka s frondou (1648). Dvůr zvítězil sice zásluhou prince Ludvíka z Condé, ale válka se protáhla, poněvadž Condé chtěl Mazarina zbaviti moci a sám postaviti se v čelo státu. Mazarin dvakráte byl vypuzen z Francie, zůstal však i za hranicemi v ustavičných stycích s vladařkou Annou; konečně vojska jejich pod Turenem nad odpůrci zvítězila. Mazarin slavnostně vrátil se do Paříže (1653) a vládl potom až do smrti téměř neobmezeně. Zemřel r. 1661, zanechav po sobě asi 200 millionů zlatých jmění.

Mladý Ludvík XIV. prohlásil hned na zejtří po smrti Mazarinově, že bude odtud vládnouti sám.

B) Ludvík XIV. jako samovládce (1661—1715). Z prvních činů Ludvíka XIV. bylo, že svým rádcem a ministrem učinil výtečného odborníka ve věcech finančních Jana Colberta. Vedle něho v popředí byli Lyonne, zručný diplomat, a Le Tellier, znamenitý ministr vojenství, jenž zavedl v armádě přísnou kázeň a dobrou zbraň.

S Colbertem Ludvík XIV. očistil finanční správu od nepoctivých úředníkův a upravil bernictví tak, že většimi platy byli postiženi lidé bohatší. Král sám dozíral na státní výdaje. V pěti letech zvětšeny příjmy Francie na 92 millionů livrů, výdaje zmenšeny na 77, a s ročním přebytkem 15 millionů Ludvík mohl volně nakládati. Na úkor rolnictví podporován byl průmysl povoláváním do země cizích

továrníkův a dělníků, tak že Francie byla ve zpracování surovin po půldruhého sta let Evropě vzorem. Colbert stavěl průplavy (Languedocký) a silnice; domácí výrobky chránil velikými ochrannými cly.

Ludvík XIV. neustále upevňoval neobmezenou moc panovnickou. Ministři byli mu jen rádci, sám si vždy vyhradil konečné rozhodnutí. Význam sněmů zlehčoval při každé příležitosti a vstúpil jim svou autoritu takovým způsobem, že přijímaly královské edikty bez odmluvy za zákony; generální stavové nebyli vůbec svoláváni. Neméně povolnou byla šlechta, zastrašená přísnými tresty, jež stihly neposlusné. Královská policie držela na uzdě Paříž.

Stálé vojsko, které Ludvík XIV. zřídil v počtu 120.000 mužů, bylo výtečně ozbrojeno a vycvičeno. Král sám vyhradil si právo jmenovati důstojníky. Dělostřelectví a válečné loďstvo francouzské bylo prvním v Evropě.

Proto Ludvík XIV. v záležitostech zahraničních vystupoval sebevědomě, chtěje býti pokládán za prvního křesťanského panovníka a vládce Evropy. Anglii si zjednal penězi, Itálii a papeže zastrašil válkou (1664), v Německu rozkazoval skoro jako císař. Sňatek s princeznou španělskou nebránil mu pokračovati v nepřátelství proti rodu Habsburskému; naopak jeho přáním bylo zmocniti se aspoň části Španělska, odbojem Portugalska velmi zeslabeného.

1665 **Válka španělská (1666—1668).** Roku 1665 zemřel španělský král Filip IV., zanechav říši svému synu z druhého manželství Karlu II., panovníku slabému a chorobnému. Pro případ brzké a bezdětné smrti Karlovy Filip IV. ustanovil, aby dědicem španělské monarchie stal se Karel, druhorozený syn císaře Leopolda, zetě Filipova. Ludvík XIV., nemaje takto naděje na celou říši španělskou, umínil si zmocniti se aspoň části španělského Nizozemí právem devolučním. V některých totiž provinciích nizozemských bylo dědické právo tak uspořádáno, že dcery z prvního manželství měly přednost před syny z manželství druhého. Ludvík XIV. žádal tedy všechny takové krajiny, jako dědictví manželky své, jež byla dcerou Filipovou z prvního manželství, nedbaje toho, že se byla před sňatkem práv k zemím španělským vzdala. Když to Španělsko odepřelo, nastala válka. Vojevodce Turenne vpadl do španělského Nizozemí a při Rýně obsazeno Franche-Comté. Avšak obě mocnosti námořské: republika holandská i Anglie a také Švédsko utvořily proti Francii trojspolek (tripel-alliance), jemuž Ludvík XIV. čeliti se neodvážil, nýbrž smluvil

1668 rychle se Španělskem mír v Cáchách (1668), jímž zaokrouhleny na

severu hranice Francie připojením četných míst a měst, zvláště Lillu, Tournay, Charleroi a Courtray.

Válka hollandská (1672—1678). Ludvík XIV., nejsa s kořistí míru cášského spokojen, chtěl potrestati Hollandsko, jež pokládal za původce trojspolku proti Francii. Také v námořním obchodu Hollandsko vzbuzovalo řevnivost krále francouzského. Z 20.000 obchodních korábů západní Evropy 15.000 náleželo Hollandanům. Amsterdamský peněžní trh byl prvním na světě; v průmyslu kvetlo soukenictví, plátenictví, zhotovování kobercův a pletení. Země podobala se nejlépe vzdělané zahradě. Tři university a výtečná malířská škola staraly se o vědy a umění. Svoboda náboženská byla úplná. Avšak republiku seslaboval boj mezi městy a místodržitelem, zvláště po míru vestfalském. Na neštěstí zemřel tenkrát náhle místodržící Vilém II. (1650), zanechav syna Viléma III. Tu generální státy zrušily místodržitelství a v čelo republiky postavily velkého pensionáře a náčelníka strany aristokratické Jana de Witt, jenž právě byl původcem spolku tří mocností proti Francii.

Ludvík XIV. pohnul nejprve císaře Leopolda I. ke smlouvě, že neposkytne pomoci cizím říším od Francie napadeným (ovšem mimo Španělsko), potom získal anglického krále Karla II. jednak pravidelným měsíčním důchodem, jednak slibem, že mu pomůže zlomiti moc parlamentu a zjednati katolictví v říši vrch. Švédsko pak, kde po náhlé smrti Gustava X. byla zatímní vláda jménem Karla XI., slíbilo za peněžitou odměnu postaviti v Předních Pomořanech 16.000 mužův a napadnouti jimi každého německého knížete, který by vystoupil k ochraně Hollandska.

Válka počala se r. 1672. Francouzské vojsko pod Condém, Turennem a Luxemburgem vniklo arcibiskupstvím kolínským a Lutýskem do Hollandska. Zdálo se, že nejen generální státy, nýbrž i španělské Nizozemí a levé Porýní stanou se kořistí Francie. Nebezpečí to však odvrátil důmyslný Bedřich Vilém, velký kurfürst braniborský, dokázav císaři, že Francie podporuje uherské povstalce. Průchod vojsk francouzských územím německým bez opovědi byl pak dostatečným důvodem, že smlouva s Francií prohlášena za neplatnou, a císař ve spolku s Braniborskem vystoupil na ochranu Hollandska, které statečně hájilo se prolomením hrází mořských a zátopou země. Národ přinutil stavy odstraniti od vlády Jana de Witt. Za místodržitele a nejvyššího vůdce prohlášen byl jedenadvacetiletý Vilém III. Oranžský, jenž zorganizoval vojsko, a v čelo válečného loďstva postavil znamenitého Michala Ruytera.

Francie byla najednou se všech stran na pevnině obklíčena nepřáteli, neboť k císaři přidalo se celé Německo, pak Španělsko a Dánsko (1674), ale proti všem dovedla se nejen v Holandsku udržeti, nýbrž zmocnila se též Elsaska. Naproti tomu Švédové poraženi byli od kurfirsta braniborského u Fehrbellina (1675) a švédské Pomorany obsazeny. Téhož roku padl na horním Rýně generál Turenne, a vojsko francouzské bylo nuceno ustoupiti. Poněvadž také spojenci ve válce ochabovali, počalo se hned r. 1676 v Nymvegách jednati o mír, k němuž došlo teprve r. 1678. Hollandané shodli se s Francií napřed, když jim byly vráceny všechny jejich země. Španělé však ztratili Franche-Comté a některá pevná města v Belgii. Francie podržela také Lotrinsko. Císař ztratil Freiburg a Breisgov. Konečně i Braniborsko bylo přinuceno k míru v St. Germainu en Laye (1679), jímž postoupilo Švédům dobytých krajín a nechalo si jen malý pruh země při pravém břehu ústí řeky Odry.

Reunie (1680—1684) a válka falcká (1688—1697). Po míru nymvežském Ludvík XIV. obsadil deset říšských měst v Elsasku a r. 1680 zřídil čtyři komise (v Metách, Besançoně, Breisachu a Tournay), aby pátraly, co kdy náleželo k oněm krajínám, jichž se Francie zmocnila od míru pyrenaejského nebo, „nač někdejší držitelé na základě jakýchkoli starých smluv měli právo“, a všechny takové krajiny, města, tvrze i vesnice hned zabíral (reunie). Roku 1681 zmocnil se tímto způsobem Štrassburka a r. 1684 Lucemburka. Proti takovému násilí císař spojil se s Holandskem, se Španěly a Švédskem, tak že Ludvík svolil ku příměří na dvacet let, ale podržel většinu zabraných zemí (1684).

Mír potrvál jen čtyři léta. Právě, když císař Leopold I. zaneprázdněn byl v Uhrách válkou proti Turkům, uprázdnil se knížecí stolec falcký (1685), a Ludvík XIV. domáhal se země té pro svého příbuzného. Když císař se Španělskem, se Švédskem a některými knížaty německými se tomu opřeli, Ludvík vtrhl přes Rýn do Německa, opanoval Falc a značnou část krajín švábských. Města Mannheim, Heidelberg, Worms a Špýry byla vypálena a země vůkol vandalsky zpusťována. Císař odvolal z Uher pomocná vojska německá a poslal je pod vedením Karla Lotrinského na Rýn. S Anglickem, Holandskem, Španělskem a Savojskem utvořil proti Francií spolek, tak že válka nabyla velkých rozměrů: bojováno v Holandsku, při Rýně, v horní Italii a na moři. Karel Lotrinský vypudil Francouze z Falce a zmocnil se Mohuče (1689). Avšak po jeho smrti (1690) císař neměl proti Francií schopného vůdce; teprve r. 1693 povolán z Uher mar-

krabí Ludvík Badenský, leč i on vedl jen válku obrannou. Proti spojencům císařovým francouzská vojska všude na souši bojovala vítězně, avšak loďstvo poraženo bylo od spojených Angličanův a Nizozemcův u mysu de La Hogue (1692), kde zničena byla námořská moc Francie. Pro úplný nedostatek prostředků k další válce Ludvík sám nabízel mír. Napřed se smířil se Savojskem, které bylo ve válce od Francouzů obsazeno, potom ujednal s ostatními protivníky mír v Ryswicku (1697), jímž se vzdal většiny zemí, získaných reuniemi a 1697 mírem nymvežským. Císaři vrácen Freiburg a Breisgov, synu Karla Lotrinského Leopoldovi Lotrinsko a Hollandanům dostalo se výhod obchodních. Konečně Ludvík slíbil, že nebude podporovati Stuartů proti Vilému III., králi anglickému.

§ 27. Vnitřní dějiny Francie za Ludvíka XIV.

Život Ludvíka XIV. byl mistrovskou přetvářkou, kterou jen nejbystřejší lidé pozorovali. Král vystupoval vždy důstojně a vyžadoval úctu téměř božskou. Dvorského úřednictva počítalo se na 3000. Při jídle král seděl sám, nebo s manželkou. Když uléhal k odpočinku a ráno vstával, nejmocnější magnáti předstihovali se ve službách komornických. Král byl sluncem (Roi-soleil), v jehož záři se sluníti pokládáno za vrchol štěstí.

Ludvík XIV. nutil všechno své okolí k stále práci a sám namáhal se nejvíce, rozhoduje samostatně o všech záležitostech říše. Známého rčení „stát jsem já“ sice nevyslovil, ale ve skutečnosti tak smýšlel.

Zrušení ediktu nanteského (1685) a Jansenism. Ve věcech náboženských Ludvík XIV. měl v říši větší moc než papež. Libovolně uděloval beneficia, a papež jen potvrzoval. Kněžstvo bylo vybíráno ze zchudlé šlechty a milců panovníkových.

Král nerad viděl, že dva miliony hugenottů vyznávají jinou víru než on, proto je pronásledoval, ač byli nejvěrnějšími poddanými. Mnozí měli úřady, byli důstojníky, průmyslníky a bankéři; jiní sloužili v diplomatických službách, jiní získali si zásluhy také o Colbertovy utěšené finanční výsledky. I nejznamenitější Ludvíkův generál, Turenne, byl původně protestantem. — Školství měli znamenité, zvláště university v Sedaně, Saumuru a Montaubanu.

To vše mělo se najednou změnit. Ludvík vypověděl protestantské kazatele a katolickému duchovenstvu nařídil obracet hugenotty ke katolictví. Přestupovati od katolictví ku protestantství, jakož i smíšené sňatky zapověděl. Poněvadž mnozí přechali z Francie, aby násilím

nebyli přinuceni k jiné víře, vydán r. 1670 zákaz stěhovatí se ze země. Roku 1680 byli protestanté vyloučeni z úřadův i z řemesel a z práva najímání si vybírání berní. Chrámy jejich všude byly zavírány. Když několik protestantských poslanců z Languedocu podalo králi prosbu v záležitostech víry, katolíci i vláda prohlásili to za počátek vzpoury a vyvolali krvavé scény na jihu říše. Poprava stíhala popravu, a jmění utracených připadalo králi nebo jeho milostníkům. Když ani to nepomohlo, rozloženo vojsko (dragoni) do statkův a domů protestantských, jemuž dovoleno bylo každé násilí, tak že skutečně většina hugenottův aspoň na oko přijala křesťanství. Proti zatvrzelým konečně parlament přijal návrh králův, jímž edikt nanteský byl **1685** zrušen a učiněna opatření k dalším persekucím (1685).

Ministr Louvois, nástupce Colbertův, aby protestanty zničil, jal se znova dragonadami nutiti lid ke katolictví a nařídil, aby dítky reformovaných, třeba násilím, křtěny byly dle obřadu katolického. Tisíce bohatších hugenottův uprchly do Švýcar, Německa, Hollandska a Anglie; povstání sedláků v Cevennách (Camisardů) bylo ukrutně potlačeno.

Těmito násilnostmi Francie velmi si v Evropě uškodila. Mezi evropskými protestanty a Ludvíkem XIV. nebyl po zrušení ediktu nanteského možný další spolek, a katolické země byly přesvědčeny, že podnětem k pronásledování nekatolíků byla králi francouzskému jen snaha po samovládě i nad svědomím poddaných. Vědělo se také, že původkyní většiny náboženských opatření Ludvíkových byla jeho druhá manželka, paní z Maintenonu, vdova po básníku Scarronovi.

Násilnosti proti hugenottům ve Francii byly tím povážlivější, že právě tehdy rozrýval západní Evropu spor mezi Jesuity a Jansenisty, kteří učili, že člověk nedovede se sám dobrými skutky ospravedlniti, nýbrž jen milostí Boží, která vůli jeho očistí a k lásce k Bohu i ke ctnosti obrátí.

Francouzská intelligence, světská i duchovní, klonila se k tomuto učení, jež v dalším rozvoji nevyhýbalo se ani otázce o mezích působnosti moci papežské a neomylnosti.*)

Spor mezi Jesuity a Jansenisty ve Francii nabyl jiné povahy, když Ludvík XIV. zneprátelil se s kurií o „regale“ (poplatky z uprázdňených míst biskupských) ve čtyřech jižních provinciích, kde posud vybírány nebyly. Ludvík nařídil, aby regale placeno bylo

*) Jansenismu podoben byl Quietism, původu španělského, rozšiřovaný v Evropě v 2. pol. 17. století. Quietisté učili, že ne chrámová pobožnost, nýbrž duše ke splnutí s Kristem připravená člověka spasí.

v celé Francii, a když papež Innocenc XI. se tomu opíral, dal na synodě francouzského duchovenstva vyhlásiti čtyři články, jimiž moc kurie, politická i náboženská, valně byla ve Francii omezena. Avšak roku 1693 Ludvík dobrovolně tyto články zrušil.

Vědy a umění. Ludvík XIV. byl středem také literárního a uměleckého světa. Francouzské akademii vykázal královský palác Louvre a přijal její protektorát. Založil akademii krásných umění, přírodních věd, malířství, stavitelství a hudby. V Římě uvedl v život francouzskou uměleckou školu. Proto za Ludvíka XIV. nastala klassická doba francouzské literatury, zvláště básnictví. Po Petru Corneillovi († 1684), v jehož pracích ještě patrna jest myšlenková volnost z dob Jindřicha IV., vynikl Jan Racine († 1699), který již v Ludvíku XIV. viděl nedostižný vzor. Proslul dokonalostí mluvy a jemností citovou. Corneille i Racine jsou předními dramatiky té doby: onen dosáhl výše tragoedií „Cinna“, tento „Athalií“.

Ještě výše stojí Jean Baptiste Molière (1622—1673), tvůrce francouzské veselohry, jenž pojímal život ze stanoviska vyššího; proto jeho divadelní postavy jsou typy lidské povahy, objevující se téměř v každé době. Z prací nejvíce rozruchu spůsobil jeho „Tartuffe“, kde ostří směřuje hlavně proti pokrytcům a pobožňástkářům. — Z jiných básníků má význam Mikuláš Boileau zvláště chladnými, kritickými úvahami, jež vtěsňoval do úhledných a správných veršů. V satirách posmíval se enthusiasmu a básnickému vzletu. Nadání neuznával. Ve spise: „Art poétique“ vysvětluje básníkům dramatickým, lyrickým i komickým, že jen obtížemi a neunavnou prací lze dojíti cíle. Pro chvalořeči na Ludvíka XIV. byl nejoblíbenějším básníkem u dvora. Méně oblíbeným byl neunavný osnovatel povídek, Jean de la Fontaine († 1695), poněvadž neoslavoval bezprostředně všemohoucího krále. V nemilosti pak u dvora byl biskup Fenelon († 1715), jehož „Příhody Telemachovy“, epos v básnické proze, nealezly u Ludvíka obliby.

Méně pěstovány byly vědy. Mimo královu působnost vznikly lepší dějepisné práce v benediktinském klášteře Saint-Maurském, zvláště Mabillonovo dílo o diplomatice (1681). V theologii vynikl Bossuet, v přírodních vědách botanik Jussien, fysikové Mariotte, Reaumur, Papin, v matematice Pascal.

Podobně bylo v umění, které dostalo se bezprostředně pod vliv krále a jeho ministra Colberta. Ludvík XIV. nejvíce si oblíbil stavitelství, poněvadž nádherné budovy nejlépe hlásaly moc a bohatství svého pána. Ludvík s nebyvalou nádherou vystavěl si palác

Versailleský nedaleko Paříže, v krajině nezdravé a bařinaté, kde sochy, obrazy a vůbec vše připomínalo jeho osobu a slavné činy. Výzdoba letohrádku Marly, mezi Versaillesem a St. Germainem, byla apotheosou krále-slunce. Budovatelé Versaillesu, bratři Mansardové, stavěli sice nádherné, drahé a ohromné budovy, ale v jednotlivostech ozdobami přeplněné a v koncepci malicherné (sloh barokový). Nejnadanějším stavitelem té doby byl Claudius Perrault, jehož průčelí paláce Louvru daleko zastíňuje vše ostatní; avšak nikdy nebyl u dvora oblíben, poněvadž Ludvík XIV. uměl potlačovati vždy každý samostatný, třeba nejušlechtilejší zárodek pravého umění.

Malířství vycházelo působením francouzské akademie římské z Caracciovy školy italské, jejíž drsné napodobování přírody přeměňováno bylo ve Francii dle dvorského vkusu. Největší obliby Ludvíkovy dosáhl malíř Karel Le Brun (1616—1690), jenž v nesčetných obrazech bitev vynášel slávu královu. Obrazy jeho jsou nápadny oslňující výzdobou, ale pro prázdné theatrální manýry znamenají úpadek malířského umění. Výtečným malířem podobizen, na Brunovi nezávislým, byl Mignard.

Také plastika francouzská brala tenkrátě zdroje své z Itálie. Král povolal odtud vynikajícího sochaře a architekta Berniniho, pod jehož vlivem povstávala všechna architektonická díla.

Blahobyt lidu. Při nastoupení Ludvíka XIV. jako samostatného vladaře Francie byla bohatou a kvetoucí zemí; rodila nejlepší obilí, víno, nejjemnější oleje, nejznamenitější ovoce. Výrobky francouzské, zvláště hedbávné látky a ozdobné předměty, byly hledané v celém světě. Počet obyvatelstva v několika letech vzrostl z 10 na 18 milionů. Paříž se širokými ulicemi, nádhernými budovami a půl milionem obyvatelstva byla prvním městem světa. Ulice osvětlovalo 5000 luceren.

Avšak válkami Ludvíka XIV. země velmi poklesla. Po míru nymvežském bylo to již patrné. Lid, přetížen berněmi, týrán vojskem, jež musel živiti, opouštěl města a vesnice; v zimě každoročně mřely tisíce obyvatel hladu. Dvůr však rozvínoval nevidanou nádheru. Mocná kdysi šlechta francouzská, většinou zadlužená, hledala slávy a blahobytu jen ve službách královských. Mravnost poklesla nejen u dvora, nýbrž v národě vůbec.

Působnost Francie na Evropu. Mír vestfalský psán byl ještě latinsky, ale pozdější státní listiny jsou již francouzské i ve styku cizích států, neboť jazyk francouzský stal se vševládnoucím. Z Paříže

a Versailles vycházely rozkazy Ludvíka XIV. do celého světa, jež rozhodovaly o válce a míru. Odtud rozšiřovaly se umění a vědy k jiným národům, kteří je napodobovali s obdivem. V Paříži měla původ svůj moda. Ani do Benátek, ani do Florencie, ale do Paříže odcházeli mladí šlechtici pro jemnější vzdělání. Jako ku konci starého věku řecko-římská vzdělanost vládla od Eufratu až po sloupy Herkulovy, tak za Ludvíka XIV. francouzská kultura ovládla svět. I státní systém francouzský byl všude napodobován. V obchodě merkantilism Colbertův s ochrannými cly pokládán za vrchol obchodní moudrosti.

Vliv Francie nejvíce byl patrný v Německu, zbědovaném válkou třicetiletou, kde knížecí dvory otrocky přijímaly náter francouzský, a každý z knížat chtěl míti svůj Versailles. I nižší vrstvy napodobovaly francouzský mrav a mluvily francouzskou řečí. Evropská literatura byla téměř všechna ve vleku Francie.

§ 28. Hrdinská doba Rakouska. Císař Leopold I. (1658—1705).

Válkou třicetiletou zeslabena byla moc císařská v Německu, ale zmohutněla za to v zemích českých a rakouských protireformací a obmezením stavovských svobod. Císař Ferdinand III., panovník rozumný a dobré vůle, hleděl zahojiti rány, způsobené dlouholetými válkami, avšak neměl k tomu dosti času pro záležitosti sedmihradské a polské. V Sedmihradech totiž zemřel (1648) kníže Jiří I. Rákóczy a po něm proti vůli císařově ujal se tam vlády syn jeho Jiří II. Udržel se v Sedmihradech, avšak Ferdinandovi III. musel vydati pět stolic v severovýchodních Uhrách. V téže době císař podporoval krále polského Jana Kazimíra v boji o trůn švédský.

Císař Ferdinand III. měl čtyři syny. Nejstarší, Ferdinand (IV.) zemřel hned roku 1654, tak že po smrti císaře Ferdinanda III. (1657) králem po některých neshodách se stal druhorozený Leopold, určený původně k duchovnímu stavu.

Císař Leopold I. (1658—1705) byl povahy mírumilovné, ale právě jemu bylo souzeno válčiti po celou dobu panování.

První válka turecká (1663—1664). Turci chovali se za války třicetileté celkem pokojně. Teprve za císaře Leopolda, kdy velkým vezírem v Cařihradě byl statečný Achmet Kiuprili, zavdaly příčinu k nové válce záležitosti sedmihradské. Jiří II. Rákóczy byl totiž od porty sesazen (1657), poněvadž podnikl proti vůli Turků válečnou výpravu do Polska. Při volbě nového knížete vyskytly se neshody

mezi stavy sedmihradskými a Turky, poněvadž stavové volili jiné osoby, než si sultan přál. V bojích, jež se z toho vyvinuly, Jiří II. Rákóczy zahynul (1660), zůstaviv patnáctiletého syna Františka, který postoupil císaři za náhradu své krajiny v Zátisí. V Sedmihradsku pak od Turků dosazen za vévodu Michal Apafy (1661), uznávající vrchní panství porty, kdežto od stavů dříve zvolen byl Jan Keményi, podporovaný od císaře Leopolda. Turci počali válku: vtrhli na Slovensko, zmocnili se ve spolku s Michalem Apafym Nových zámek, Nitry, Nového hradu a poplenili jihovýchodní Moravu (1663). Tu teprve říše německá ano i Francie poskytly císaři větší pomoci. Generál Montecucoli vytrhl se vším císařským vojskem dobývat Kanize. Turci přikvapili za ním, a tak svedena při řece Rábě u sv. 1664 Gottharda bitva (1664), v níž Montecucoli slavně zvítězil. Hned devátého dne po bitvě došlo k míru ve Vašváru (Železném hradě) (1664). Turci podrželi své výboje, císař pak stolice v Zátisí, postoupené od Sedmihradska Apafy zůstal vévodou sedmihradským, ale pro příště zaručena stavům svobodná volba knížete

Nepokoje v Uhrách. Mírem vašvářským panství turecké v Uhrách nabylo největšího rozsahu; všeobecně reptáno, že císař nevyntil na portě výhodnějších podmínek, ač právě uherská šlechta to byla, která v rozhodnou chvíli odepřela mu pomoci. K tomu se družily stížnosti náboženské: protestanté nechtěli déle snášeti pronásledování, katolíci pak žádali odstranění německých vojsk z Uher. Když ani v tom ani v onom nebylo vyhověno, přední zástupcové šlechty uherské utvořili tajný spolek, směřující k odtržení Uher (1666). V čele byli: 1666 palatin František Vesselényi, judex curiae František Nádasdy, bán charvatský Petr Zrinský a mladý František Rákóczy. V tajných úmluvách rozdělili se o panství nad uherskými zeměmi a mýnili se dáti pod ochranu tureckou. Michal Apafy a Francie požádání za pomoc. Po nenadálé smrti Vesselényho (1667) připojili se k povstání magnát charvatský Krištof Frankopán a šlechtic štyrský Erazim Tattenbach. Petr Zrinský však vyzradil císaři z osobních důvodů celé spiknutí (1668). Poněvadž všichni prosili o milost, dosáhli odpuštění. Ale ku podivu již roku 1669 tíž mužové obnovili dřívější vlastizrádný spolek a rozdělili si nové úkoly: Zrinský a Frankopán měli vtrhnouti z Charvatska do Štyrska a František Rákóczy z horních Uher na Moravu. Avšak císařský dvůr dal po vyzrazení prvního spiknutí bedlivě střežiti činy podezřelých a připravil vojsko, jež povstání úplně potlačilo. Nádasdy, Zrinský, Frankopán a Tattenbach byli popraveni, jediný Rákóczy dostal milost na přímluvu své matky (1671).

Emerich Tököly. Druhé obléhání Vídně od Turků. Vítězství nad uherskými povstalci Leopold I. mínil užiti k obmezení uherských svobod. V Prešově zřízen vojenský soud, který stíhal účastníky odboje, a všude v zemi rozloženo vojsko. Správa Uher odevzdána císařskému komisaři (gubernatoru) s neobmezenou mocí, tak že se nemusel řídit ani zemskými zákony. Úřad palatina nebyl osazen. Zároveň s těmito novotami počalo pronásledování nekatolíků. Magnáti, kteří povstání se nesúčastnili, upozorňovali císaře na následky, jaké by taková opatření mítí mohla, a radili mu, aby svolán byl řádný sněm, jmenován palatin, vojsko ze země odstraněno a staré zemské svobody aby byly obnoveny. Císař k tomu nesvolil, a tu na všech stranách vyvstávaly nové povstalecké čety, jež hubily zemi. V čelo jich postavil se hrabě Emerich Tököly (1677), jehož vydatně podporovali Turci, Michal Apafy, Francouzi a Poláci. Také nižší šlechta uherská po prvních vítězstvích hrnula se k němu odevšad. Emerich Tököly mínil zmocnit se Uher a založiti si tam panství pod ochranou tureckou. Proto nesložil zbraně, když císař svolil konečně k úplnému obnovení bývalých svobod stavovských v Uhrách. Porta svěřila mu napřed za poplatek 40.000 piastrů panství v severních Uhrách, a Tököly dal se v Košicích veřejně prohlásiti za knížete (1683). Nad 1683 to pak veliký vezir Kara Mustafa s velikým vojskem vytrhl mu na jaře téhož roku na pomoc, a spojiv se s Tökölym a bašetem budínským, oblehl v polovici července Vídeň, hájenou asi 14.000 muži vedením hraběte Rüdigra ze Stahremberka a českého pána Zdeňka Kaplíře ze Sulevic. Velitelem vojsk císařských mimo Vídeň (asi 40.000 m.) byl vévoda Karel Lotrinský a položil se táborem v nejbližším okolí obleženého města při levém břehu dunajském.

Císař šťastnou shodou událostí získal nedlouho před tím spouště v králi polském Janu Sobieském, jenž, vzdav se spolku s Francií a s uherskými povstalci, vyhledával přátelství císařova zvláště k obraně proti Turkům. Prostřednictvím papeže umluvena smlouva, v níž mimo jiné bylo ustanoveno, kdyby od Turkův obležena byla Vídeň nebo Krakov, že panovník druhé říše pošle na pomoc nejméně 40.000 mužů. Jan Sobieski přitřhl tedy Vídni na pomoc, ale teprve až v září a jen se 27.000 muži. Když také značná pomoc z říše německé se dostavila, spojená vojska překročila Dunaj na pravý břeh a obsadila Kahlenberk a nejbližší pohoří. Turci, kteří byli neméně než 18 útoků podnikli na Vídeň, octli se v postavení nebezpečném, a když 12. září 1683 svedena bitva, byli úplně poraženi

a obrácení na útěk, tak že bohaté ležení turecké dostalo se v kořist vítězům. Rakousko bylo zachráněno.

Vítězství císařských vojsk v Uhrách. Mír karlovičský. Po slavném vítězství u Vídně vojska německá vrátila se domů; Poláci a Karel Lotrinský však vtrhli do Uher a po vítězství u Parkáně zmocnili se Ostrihoma (1683). Poněvadž nastala zima, i polské vojsko opustilo Uhry, ale Jan Sobieski ve válce s Turky pokračoval v Polsku. Karel Lotrinský zůstal přes zimu v severních Uhrách, marně se vynasazuje o mír s povstalci.

Na jaře roku 1684 vystoupili proti Turkům Benátčané, udeřili na Moreu a zmocnili se jí. Karel Lotrinský pak dobyl Peště, Nových zámků (1685) a téměř celých severních Uher. Tököly byl nyní k císaři povolnějším, ale Turci zvěděvše o tom, zajali ho a odvezli do Cařihradu. Jeho přívrženci v Uhrách většinou se poddali císaři. Po roce byl Tököly propuštěn a rozntil opět válku v Uhrách, avšak již bylo pozdě. Karel Lotrinský, rozmnoživ své vojsko dobrovolníky z Anglie, Francie, Španěl, Italie a značnou pomocí z Německa, dobyl **1686** Budína a vyvrátil pašalik budínský (1686), který po 145 let trval v srdci Uher. Výpravou do Sedmihrad Apafy byl přinucen uznati svrchovanost císaře, a po vypuzení Tököly-ho na půdu tureckou celé Uhry byly podmaněny.

1687 Císař Leopold přikročil nyní k obmezení stavovských svobod v Uhrách. Na sněmu v Prešpurce (1687) magnáti uznali dědičnost rodu Habsburského v mužském potomstvu dle prvorozenství nejen pro rakouskou, nýbrž i pro španělskou linii a závěrečný článek bully Ondřeje II. z roku 1222 úplně byl zrušen. Prvorozený syn Leopoldův Josef korunován bez volby za krále uherského. Císař vyhlásil amnestii všem povstalcům (mimo Tököly-ho) a zrušil vojenský soud v Prešově.

Ve válce s Turky však pokračováno. Nástupce onemocnělého Karla Lotrinského, markrabí Ludvík Badenský, potud velitel německých vojsk v Porýní, dobyl Srbského Bělehradu, části Srbska, Bosny a Valachie. Ze Sedmihrad vyhnal Tökölyho, když po smrti Apafyho (1690) domáhal se tam panství, a dosadil syna zemřelého knížete. Turci zatím zmocnili se Srbska, odkudž císařské vojsko bylo povoláno do Sedmihrad, a týrali ukrutně obyvatelstvo. Proto 36.000 rodin srbských s patriarchou ipeckým Arseniem Crnojevičem vystěhovalo se do Uher, kde vykázána jim sídla ve Srémsku a mezi Tisou a Dunajem ve stolici báčské (1691). Slíbili, že budou hájiti hranic proti Turkům, a za to povolena jim rozsáhlá samospráva, po-

litická i náboženská. Patriarcha jejich usadil se v Karlovcích. Téhož roku Turci zmocnili se opět Srbského Bělehradu. Další postup do Uher překazil jim Ludvík Badenský vítězstvím u Slankamene (1691) a dobytím Velkého Varadina (1692). Po tomto úspěchu nastalo v Uhrách ochabnutí, poněvadž Ludvík Badenský povolán byl k vojsku na Rýn (1693), a nástupce jeho kurfirst saský Bedřich August byl vojevůdcem nedostatečným. Chvilé té užil mladý vévoda sedmihradský Michal II. Apafy k odboji proti císaři; byl však odvezen do Vídně a tam přinucen vzdáti se panství sedmihradského a za náhradu postoupiti je císaři (1696). Ve válce s Turky pak nastal rozhodný obrat teprve, když Bedřich August povolán byl za krále do Polska (1696) a vrchním velitelem v Uhrách stal se princ Eugen Savojský (1663 až 1736), tehdáž 34letý, pocházející z francouzské větve Carignan-soissonske. Přepadl vojsko turecké u Zenty (1697), právě když přecházelo přes Tisu, a porazil je tak dokonale, že rychle opustilo Uhry, zanechavši jen posádky v Temešváru a v Srbském Bělehradě. Eugen vtrhl potom do Bosny a dobyl Sarajeva.

Po míru ryswickém císař mohl poslati do Uher více vojska, proto sultan jal se jednati o mír, napřed ve Vídni, potom v Karlovcích, kde byli přítomni také plnomocníci polští a benátští. Mír podepsán teprve r. 1699. Turci pozbyli Sedmihrad a veškerého panství svého v Uhrách mimo Banát Temešvarský, největší části Charvatska a Slavonie; Benátčanům postoupili Moreje s malým rozšířením hranic dalmatských; Polsku vydali část Ukrajiny a celé Podolí s Kamenem Podolským. — Války účastnili se jako spojenci císařovi také Rusové. S těmi sultan smluvil jen příměří, ponechav jim Azov a tím přístup k Černému moři. Mír karlovičský jest korunou hrdinské doby Rakouska v boji proti Turkům.

§ 29. Válka o dědictví španělské (1701—1713).

Richelieu rozšířil Francii k Rýnu, Mazarin a Ludvík XIV. učinili pokus o splnutí Španělska s Francií v rodě Bourbonnském. Okamžik ten nastoupil, když Ludvík XIV. prohlásil, že přijímá korunu španělskou pro vnuka svého Filipa s Anjou, jako potomka Marie Terezie, dcery Filipa IV., jež sice před sňatkem s Ludvíkem XIV. vzdala se práva na trůn španělský, ale renunciací ta nebyla jako jindy předložena stavům ke schválení, a věno za to slíbené nebylo ve všech lhůtách vyplaceno.

Jednání o dědictví španělské jsou staršího původu. Karel II., král španělský, byl posledním mužským potomkem starší linie Habsburské, a Rakousko i Francie činily nároky na dědictví. V obou případech byla by porušena bývala rovnováha Evropy, tak že zvláště Anglie a Hollandsko soudily, aby nový panovník španělský volen byl z jiné dynastie, méně mocné.

Zákony španělské určovaly nedělitelnost zemí a přednost dcer posledního panovníka před ostatními příbuznými.

Císař Leopold I. měl za manželku Marketu Terezií, druhorozenou dceru Filipa IV., jež byla v jeho závěti ustanovena za dědičku monarchie španělské, kdyby Karel II., slabý na duchu i na těle, zemřel bez potomků. Marketa záhy zemřela, zanechavši po sobě dceru Marii Antonii, zasnoubenou s kurfiřtem bavorským Maximilianem Emanuellem, avšak musela se napřed vzdáti nároků na trůn španělský ve prospěch synů Leopoldových z třetího manželství, což ve Španělech prohlášeno za, neplatné. Avšak naděje Leopoldovy značně vzrostly působením druhé manželky Karla II., jež utvořila ve Španělsku silnou stranu rakouskou. Teprve když ve válce falcké císař nemohl poslati do Španěl pomocných vojsk a Barcelona padla do rukou Francouzů (1697), vyvstala ve Španělsku mohutná strana protirakouská, jež si přála za budoucího panovníka sotva narozeného syna kurfirsta bavorského Josefa Ferdinanda.*) Aby také Francie a Rakousko byly uspokojeny, Anglie a Hollandsko sprostředkovaly tak zvanou první dílčí smlouvu v ten rozum, že Josef Ferdinand měl dostat vlastní Španělsko, španělské Nizozemí a osady, Filip z Anjou Neapol se Sicilií a Karel Milánsko (1698). Avšak Karel II. nechtěje v souhlasu s císařem přivoliti k trhání říše, prohlásil za dědice

*) Rodokmen posledních Habsburků ve Španělech.

Filip III. (1598—1621).			
Filip IV. (1621—1665)	Anna m. Ludvík XIII., král franc.	Marie Anna m. císař Ferdinand III.	
	Ludvík XIV.	císař Leopold I.	
Marie Terezie m. Ludvík XIV.	Marketa Terezie m. císař.	3. manž. Eleonora Falc- neuenburská	
Ludvík Dauph.	Leopold I.	Josef I. císař.	Karel VI. císař
Ludv. Dauph. Filip V. z Anjou.	Mar. Antonie m. Maxim. Em. Bavor.	Falc-neuen- burská.	(1705—1711) (1711—1740).
	Josef Fer- dinand († 1699).		

celého Španělska Josefa Ferdinanda Bavorského. Po jeho náhlé smrti (1699) Francie, Anglie a Hollandsko vytasily se s novou dílčí smlouvou, kterou měl hlavním dědicem býti arcikníže Karel, ale s odškodněním Francie a Filipa z Anjou. Smlouvou touto byl Karel II. uražen a žádal o pomoc Rakousko, jež však zahájilo politiku vyčkávací. Tu tedy působením Ludvíka XIV., jehož zastupoval v Madridě obratný diplomat Harcourt, a na radu papežské kurie ustanovil v nové závěti Filipa z Anjou nástupcem svým ve všech zemích španělských s výhradou, že nikdy nemají býti spojeny s Francií, a čtyři neděle potom zemřel (1700).

Počátek války až do smrti císaře Leopolda I. (1701—1705). 1700

Ludvík XIV. uznal s radostí závěť Karlovu, ale nemínil Filipovi nechatí ve Španělsku úplné volnosti. V Madridě jmenování francouzští ministři, a ve španělském Nizozemí nařízeno úřadům, aby konaly jen to, co souhlasí s přáním krále francouzského. Království obojí Sicilie i Milánsko holdovaly Filipu V., papež, Portugalsko, Savojsko a z knížat německých Bavorsko, Brunšvicko a arcibiskup kolínský byli získáni.

Ludvík XIV. pak rychle rozmnožil armádu svou na 200.000 mužův a domýšlel se, že ani Rakousko, ani Anglie, ani Hollandsko neodváží se války. V tom se mýlil. Císař Leopold I. neuznal poslední vůle Karla II. a nařídil princ Eugenu Savojskému vtrhnouti do Milánska. Princ Eugen zvítězil po mistrném pochodu neschůdnými stezkami alpskými nad vojevůdci francouzskými u Carpi (nad Catinatem) a u Chiari (nad Villeroiem). Vítězství tato přispěla nemálo, že Anglie a Hollandsko přidaly se k Rakousku; Anglie zvláště proto, že Ludvík XIV. uznal po smrti Stuarta Jakuba II. (1701) syna jeho Jakuba III. za krále anglického proti Vilémovi III., Hollandsko pak z přičin obchodních. K nim připojila se téměř celá říše německá i s Bedřichem, kurfirstem braniborským, který byl r. 1701 povýšen od císaře za krále v Prusku, a o něco později také Portugalsko a Savojsko, zprvu spojenci Francie. **1701**

Mimo severní Itálii válka rozzuřila se v Nizozemí, v Německu a ve Španělsku.

Anglická a hollandská vojska v Nizozemsku vedl osvědčený vojevůdce John Churchill, povýšený za vévodu z Marlborough, avšak nemohl rozvinouti úspěšnější činnosti pro řevnivost hollandských generálů.

Mladý arcikníže Karel, druhorozený syn Leopoldův, vypravil se s menším vojskem do Španělska, byv tam povolán od tamější ra-

1703 kouské strany (1703). Naproti tomu téhož roku vzbouřil se v Uhrách proti císaři František Rákóczy a zmocnil se pomocí francouzskou téměř celé země i se Sedmihradskem.

Princ Eugen po prvních vítězstvích v Itálii, byv jmenován předsedou vojenské rady, aby zorganizoval vojenské síly Rakouska, nebyl ani na bojišti. Proto kurfirst bavorský pojal plán spojití se s francouzským vojevůdcem v Itálii Vendômeem a vtrhnouti potom do zemí rakouských. V Tyrolích však zničena byla polovice jeho vojska od statečných Tyrolanů, vedených Martinem Sterzingerem, tak že spojení se nepodařilo, a Vendôme odtáhl z jižních Tyrol proti Savojsku. Země rakouské a Vídeň však přece byly v nebezpečí, poněvadž se blížila od Rýna do Bavor nová armáda francouzská, vedená maršálkem Tallardem. Princ Eugen pohnul císaře obětovati na vyzbrojení armády všechny poklady chrámové, povolal z Nizozemska Marlborougha a porazil ve spolku s ním vojska francouzsko-bavorská

1704 u Hochstádtu (1704). Bavorsko kapitulovalo, a povstání bavorských sedláků proti Rakousku krvavě bylo potlačeno.

Válka za císaře Josefa I. (1705—1711). V květnu r. 1705 zemřel císař Leopold I. a vlády se ujal důmyslný i statečný jeho syn Josef I., jenž zřídil v Rakousku lepší vládu a na bojišti Eugenu Savojskému neobmezeně důvěřoval.

Zatím Francouzi dobyli téměř celého Savojska a hlavní město Turin oblehli. Také ve Španělsku dobře se jim dařilo: Karel III. uznán byl sice přispěním Anglie, Hollandska a Portugalska v Katalonii, Aragonii a Valencii, a Filip V. dvakráte (1706 a 1710) vypuzen byl z Madridu, ale většina španělského obyvatelstva, hlavně Kastilané, se ho přidrželi, tak že opětně Madridu se zmocnil. Jen Angličané dobyli Gibraltaru a trvale se tam usadili (1704).

1706 Na bojišti nizozemském a italském nastal pro Francouze nepříznivý obrát v r. 1706. Marlborough, dobyt nad nimi stkvělého vítězství u Ramillies, zmocnil se největší části španělského Nizozemí. Eugen pak zvítěziv nad francouzským vojskem u Turina, vybavil město z obležení a obsadil celou severní Itálii. Poněvadž jeho podvůdce Daun dobyl Neapolska, zůstala Filipovi V. jen Sicílie. Bitva u Turina jest z nejznamenitějších vítězství Eugenových. Jen při Rýně Ludvík Badenský, vůdce říšského vojska německého, pro neshody s říšským sněmem nedocílil žádných úspěchův a zemřel na počátku roku 1707.

Princ Eugen po vítězství u Turina marně obléhal Toulon. Na rok 1708 odtáhl do Nizozemska, a spojiv se s Marlboroughem zví-

těžil nad Vendômem u Oudenarda (1708). Ludvík XIV. jal se jednati o mír. Spojenci žádali, aby zřekl se španělského dědictví, a stav Evropy aby uveden byl na ustanovení míru vestfalského. Ludvík podmínek těch nepřijal. Ve válce pokračováno, a nejlepší maršálek francouzský Villars znova poražen byl od spojencův u Malplaqueta (1709). Ludvík chtěl se nyní podrobiti dřívějším podmínkám, 1709 ale vítězové žádali, aby sám, třeba i zbraní, donutil Filipa V. opustiti Španěly, což odepřel.

Konec války. Mír utrechtský (1713). Dvě nenadálé události způsobily obrat Francii příznivý: Roku 1710 Marlborough upadl v nemilost královny Anny, a v parlamentě místo bojovných whigů dosáhli většiny toryové, kteří nepřáli válce. K tomu zemřel r. 1711 císař Josef I. bez mužských potomkův, a nástupce jeho Karel VI. (1711—1740) jako jediný Habsburkovec byl by spojil korunu císařskou, země rakouské, české a uherské s dědictvím španělským, čímž rovnováha Evropy byla by bývala porušena. Spojenci klonili se tedy k míru s Francií. Angličané, odvolavše Marlborougha z bojiště, umluvili s Ludvíkem XIV. předběžný mír, který schválen byl ode všech účastníků války mimo Rakousko a Španělsko v Utrechtě (1713) a 1713 to tak, že: 1. Španělsko s osadami ponecháno Filipovi V. s podmínkou, že španělská a francouzská koruna nikdy nemají býti sloučeny. 2. Mladší linii Habsburské přiřknuty vedlejší země španělské v Evropě, totiž španělské Nizozemí, Milánsko, Neapolsko a Sardinie. 3. Vévoda savojský dostal ostrov Sicílii s názvem královským. Kdyby španělští Bourbonové vymřeli, panovníci savojsští měli se státi jejich nástupci. 4. Anglie podržela pevnost Gibraltar, klíč k moři Středozemnímu, a ostrov Minorku. Francie pak jí postoupila v Americe ostrov Nový Foundland, Nové Skotsko a pobřeží Hudsonova zálivu. 5. Prusko obdrželo španělské Geldry a knížectví neuchatelské. 6. Hollandsku povoleno právo posádek v některých pevnostech španělského Nizozemí při hranicích francouzských (traktát o barriery). 7. Konečně Bourboni francouzští uznali právo nástupnictví rodu Hannoverského na trůně anglickém.

Císař pokračoval ve válce, ale bez úspěchu, tak že mu nezbylo, než uznati mír utrechtský. Učinil tak za sebe v Raštatě a za říši německou v Badenu (1714) ve Švýcařích, kde sice nevzdal se výslovně dědictví španělského, ale přijal země v míru utrechtském mu přiřknuté. Kurfirsti bavorský a kolínský byli restaurováni, a v ostatních otázkách vzat za základ mír ryswický. 1714

Anglie a Rakousko vstoupily po této válce v řadu evropských velmocí, Španělsko a Hollandsko poklesly.

Mezi Rakouskem a Španělskem nezjednáno míru vůbec, poněvadž Filip V. nechtěl přivolit k odtržení vedlejších zemí, odvolává se na nedělitelnost své říše.

Konec povstání uherského. Tři léta před tím ukončeno v Uhrách
1711 povstání Františka Rákócze (1711), jenž se roku 1707 byl dal prohlásiti za knížete sedmihradského a provedl, že císař zbaven byl trůnu i v Uhrách. Avšak po několika menších vítězstvích císařského vojska většina povstalců dohodla se s císařem na základě všeobecného odpuštění a stvrzení privilegií z dob císaře Leopolda I. Rákóczy, opuštěn ode všech, vypovězen byl navždy z Uher. Nalezl útočiště napřed ve Francii, potom v Turecku (1711).

Smrt Ludvíka XIV. Ludvík XIV. octl se na konci života ve sporu nejen s parlamentem, nýbrž i s národem vůbec; neboť poslední války vyžádaly si na 1.200.000 lidských životův a více než 1500 millionů livrů na penězích. Ustanoviv nástupcem svým nezletilého pravnuka
1715 svého Ludvíka XV., zemřel r. 1715. Smrt jeho uvítána byla ve Francii jak osvobození z poroby a vnitřní bídy. A přece byl panovníkem, jenž postavil Francii na více než půldruhého století v čelo Evropy.

§ 30. Anglie za Cromwellovy republiky (1649—1660).

Oliver Cromwell byl po pádu Karla I. duší nové republiky a jen energií svou zabránil, že nestala se kořistí dobrodruhů. Napřed pokořil dlouholeté povstání irských katolíků, kteří byli většinou svých statků zbaveni, a na jich místo dosazeni angličtí puritani. Potom zvítězil nad Skoty, když nechtěli uznati republiky, nýbrž prohlásili za krále Karla Stuarta, syna popraveného Karla I. Karel Stuart po vítězství Cromwellově stěží uprchl do Francie, kde trvale zůstal.
1651 Poněvadž v bojích těchto republika hollandská StUARTY neustále podporovala, vydána byla proti ní navigační akta (1651), jíž se nařizovalo, že cizí výrobky mimoevropské mají do Anglie dováženy býti pouze na lodích anglických, výrobky evropské buď na lodích anglických nebo na lodích výrobní země. Tím měl býti povznesen obchod anglický a poškozen obchod Nizozemců, kteří byli tenkráté převozníky světa. Ve válce, jež z toho vznikla (1652—1654), Hollandané byli přinuceni uznati navigační aktu, zbaviti rod Oranžský všech vyšších státních úřadův a s Anglií uhluviti přátelskou smlouvu.

Také ve válce se Španělskem, již Cromwell chtěl zjednat Anglii obchod se španělskými osadami, docíleno značných úspěchů získáním ostrova Jamaiky, který do dnes je v moci anglické, a dobytím pevnosti Dünkirchenu ve španělském Nizozemí (1655).

1655

Vláda Cromwellova uvnitř byla téměř neobmezená: r. 1653 rozehnal dlouhý parlament, když chtěl zasedati proti vůli národa, a dal provést volby do tak zvaného malého parlamentu, který byl složen z puritanů ve zbožnosti přepjatých. Rozpustil jej však po několika týdnech. Národ potom a vojsko prohlásily Cromwella za lorda protektora s nejvyšší mocí správní a vojenskou. Zákonodárství a finance ponechány parlamentu, který měl býti svoláván každého třetího roku.

Prvním činem lorda protektora bylo prohlášení unie Skotska a Irska s Anglií tak, aby v anglickém parlamentě obě země byly také zastoupeny (1653). O rozkvět republiky staral se neunavně: podporoval školství i rozvoj věd, zřídil k povznesení obchodu obchodní radu a zdokonalil poštovní zřízení. V náboženství popřával volnosti i židům. A přece odpůrců měl všude tolik, že nemohl udržeti ani parlamentární vlády, nýbrž řídil osudy republiky na způsob samovládcce. Roku 1657 byla mu nabídnuta královská koruna, avšak nepřijal jí, poněvadž vlastní jeho strana a vojsko nepřály si obnovení monarchie. Za to mu parlament dovolil jmenovati nástupce. Ustavičné vzpoury nepřátel seslabilly životní síly jeho tak, že již r. 1658 zemřel, zůstaviv Anglii synu svému Richardovi, slabému vládci a ještě slabšímu vojínu, který následkem sporů mezi parlamentem a vojskem již po několika měsících protektorství se vzdal (1659), neboť byl poznal, že většina národa kloní se k monarchii. Ve všeobecném téměř zmatku skotský generál Monk obnovil někdejší dlouhý parlament a s jeho souhlasem povolal do Anglie Štuarta Karla II., jenž roku 1660 vjel slavnostně do Londýna a ujal se vlády.*)

1658

1660

§ 31. Restaurace Stuartů (1660—1688).

Karel II. (1660—1685) považován byl s počátku za vysvoboditele Anglie z panství independentův, a očekávalo se, že vystoupí proti převaze Ludvíka XIV. v Evropě. Byl to klam. Král jevil sice značné duševní nadání, ale utápěl je v bujně rozmarilosti. Aby parlament udržel na uzdě a zjednal si dostatečných příjmů k rozkoš-

*) Rodokmen viz na str. 104.

nickému životu, dal se úplně v moc Ludvíka XIV. a prodal mu za 5 mil. franků pevnost Dünkirchen. Ve válce proti Holandsku jej podporoval. V říši hleděl povznésti katolictví vyhlášením indulgence (1672), čímž samovolně zrušil všechna obmezení, dříve proti katolíkům vydaná. Parlament se tomu opřel; vzav si za záminku neslavné vedení války proti Hollandanům a špatné finanční hospodářství, přinutil krále nejen odvolati indulgenci, nýbrž nad to vydati nové nařízení, tak zvanou „testaktu“, jíž se ukládalo všem, kdož by úřady chtěli zastávati, aby napřed přísězně se přihlásili k víře anglikánské (1673). Brzy potom Karel musel s Hollandany ujednati mír, poněvadž loďstvem svým ohrožovali hlavní město Londýn, a ministerstvo, jemuž dle počátečních písmen jmen jednotlivých ministrů říkalo se „cabal“, bylo od parlamentu svrženo (1674). Aby národ usmířil, Karel potvrdil parlamentem přijatou „habeas-corporis-aktu“ (1679), kterou neobyčejně zvýšena v Anglii osobní svoboda. Každý zatknutý poddaný anglický co nejdříve měl býti postaven před soudce, a obžalovaný, vyjímaje těžké zločince, se zárukou ihned propuštěn na svobodu.

Rodokmen Stuartův anglických a panovníků z rodu Hannoverského:

Jakub I., král angl. a skotský (1603—1625).

Alžběta m. Bedřich Falcký, zimní král.		Karel I. (1625—1649) m. Marie Jindřiška francouzská		
Karel Ludvík, kurf. falcký	Žofie, m. Arnošt, kurf. hannov.	Marie, m. Vilém II. Oran.	Karel II., (1660—1685)	Jakub II., (1685—1688)
	Jiří I., kurf. hannov., král angl. (1714—1727)	Vilém III., král angl. (1688—1702)	Marie, Anna, m. Jiří dánský královna (1702—1714)	Jakub III., praeten- dent († 1766)
	Jiří II. (1727—1760)		Karel Eduard praetendent († 1788)	Jindřich Karel († 1807)
	Jiří III. (1760—1820)			
Jiří IV. (1820—1830)	Vilém IV. (1830—1837)	Eduard († 1820)	Arnošt, král. hannov. (1837—1851)	
		Viktorie, král. angl. od r. 1837 m. Albert Sasko-Kob. († 1861)	Jiří V., král. hannov. (1851—1866)	
	Albert Eduard, princ waleský m. Alexandra Dánská.		Viktorie m. Bedřich III. cís. něm. († 1888).	

Veliké nesnáze Karlovi způsobila otázka nástupnictví. Nemaje zákonitých potomků, chtěl učiniti svým nástupcem bratra Jakuba, vévodu yorského, který veřejně přestoupil ke katolictví a pojal katoličku za druhou manželku.

V národě vytvořily se dvě strany: whigové, kteří zasazovali se o tak zvaný „exclusion-bill“, to jest o vyloučení z nástupnictví princů, kteří by nebyli protestanty. Odpůrcové jejich, strana královská, sluli toryové. Dolní sněmovna hlasovala dle přání whigů, horní byla torystická; poněvadž se nemohly shodnouti, král od r. 1681 po několik let vládl bez parlamentu.

Kruté pronásledování katolíkův od strany whigů způsobilo u rozvážlivější části národa obrat králi i katolíkům příznivý. Jakub, ač katolík, zastával i proti testaktu úřad tajného rady a měl správu námořnictví. Také proti jeho nástupnictví nebylo konečně valného odporu.

Karel II. zemřel náhle r. 1685, přijav na smrtelné posteli od **1685** katolického kněze Tělo Páně, ač za života přiznával se k církvi anglikánské.

Nástupce jeho Jakub II. (1685—1688) slíbil veřejně, že práv anglikánské víry bude hájiti. Ve skutečnosti byl však panovníkem umíněným, který prováděl absolutní samovládu a všude katolictví neohroženě podporoval. Tím popudil proti sobě whigy i torye: parlament rozhodl, aby všechna vyznání neanglikánská byla ze země vymýcena. Jakub však pronásledoval jen skotské presbyteriany, a když whigové proti němu povstali, přemohl je a potrestal velmi ukrutně. Potom jal se ve vojsku osazovati důstojnická místa katolíky, vyháněl anglikánské professory z universit a úředníky z úřadů, povolal do země Jesuity a r. 1688 obnovil vyhlášení indulgence, pronásleduje biskupy, kteří ji v kostelích nechtěli oznamovati.

Když se králi narodil syn, jímž vláda Stuartů v Anglii měla se do nedozírna prodloužiti, tu i toryové veřejně povstali a ve spolku s whigy nabídli trůn Vilému Oranžskému, manželu nejstarší dcery Jakubovy Marie, která byla protestantkou. Generální státy daly k tomu svolení, a Vilém přistál se 600 koráby u břehův Anglie. Nadarmo Jakub II. vynasnažoval se rozličnými sliby zachrániti trůn. Vida se úplně opuštěným, prchl do Francie pod ochranu Ludvíka XIV., a Vilém nastoupil v Anglii téměř bez boje (1689), když byl napřed **1689** přísahou stvrdil staré řády a bývalou svobodu anglického národa. Syn Jakuba II. Eduard, nedávno narozený a dle obřadu katolického

pokřtěný, zbaven byl práva nástupnictví. Také pokus Jakuba II. pobouřiti proti Vilémovi Irsko, skončil nešťastně porážkou při řece Boyne (1690).

Vilém III. (1689—1702) náleží k největším panovníkům anglickým. On první vyslovil zásadu o rovnováze evropské proti převaze Francie za Ludvíka XIV., utvořiv hned v prvním roce vlády spolek s císařem a Hollandany za tím účelem, aby Evropa byla spořádána dle ustanovení míru vestfalského a pyrenaejského. „Dnešek jest prvním dnem mého panování,“ zvolal, když mu sněmovny povolily prostředky na válku proti Francii ve válce falcké.

Uvnitř Vilém šetřil práv parlamentu a ministry jmenoval z punující strany whigů. Podepsal zákon „o právech“, že koruna smí jen za souhlasu parlamentu vydávati nebo rušiti zákony, ukládati berně a vydržovati vojsko v době míru. Kdyby král ustanovení toho nešetřil, poddaní že prosti budou závazku přísahy. Od té doby Anglie byla říší v pravdě parlamentární, a zásady národem anglickým tehdy hájené staly se později vzorem téměř pro všechny ostatní říše evropské.

Londýn, sídelní město anglické, mělo již asi 700.000 obyvatelů. Obchod a průmysl byly stkvělé, horlivě pěstována orba a chov dobytka. Roku 1694 založena byla anglická banka.

Po smrti Vilémově nastoupila mladší sestra jeho manželky Anna Stuartovna (1702—1714), provdaná za dánského prince Jiřího. Byla panovnicí nedosti vzdělanou a politicky nezkušenou, avšak upřímnou anglikánkou. Ve válce o dědictví španělské, pokud whigové rozhodovali v parlamentě, byla horlivým spojencem Rakouska. Uvnitř provedeno úplné splnutí Skotska s Anglií v jednu říši s jediným parlamentem, avšak se zvláštním soudním a náboženským zřízením ve Skotsku.

Po její smrti nastoupil Jiří I. Hannoverský, po matce pravnuk Stuarta Jakuba I. Tím Hannoverko, jež roku 1692 bylo povýšeno za kurfirství (deváté), spojeno na delší dobu s Anglií personální uníí. (Viz rodokmen.)

§ 32. Říše severní v druhé polovici 17. století.

1. **Švédsko, Dánsko a Polsko.** Marie Kristina, dcera statečného Gustava Adolfa, vzdala se r. 1654 dobrovolně trůnu švédského na prospěch příbuzného svého Karla, falckrabí zveibrückenského.

Přestoupila k víře katolické a žila dílem v Římě, dílem ve Francii až do roku 1689.

Karel X. Gustav (1654—1660), jímž nastupuje ve Švédsku rod Zweibrückenský, nalezl říší rozrytou vnitřními spory a zuboženou ve financích; stav měšťanský a selský úplně schudlý, šlechtu bohatou, násilnou a surovou. Avšak vojsko bylo na ten čas velmi dobře vystrojené; proto Karel X. odhodlal se k výbojně válce, aby odstranil domácí spory a kořistí odvrátil finanční úpadek. Příležitost k válce byla dána, poněvadž král polský Jan Kazimír (1648—1668), poslední Vasovec, činil si proti němu nároky na trůn švédský. — Nepřipravené Polsko bylo v několika měsících povaleno, a kurfirst braniborský donucen poddati se Švédsku. Po třídenní bitvě u Varšavy (1656), v níž Karel X. zvítězil, zabrána veliká část zemí polských; avšak náhlý nastal obrat, když kurfirst braniborský přidal se k Polákům, poněvadž mu zajistili samostatnost, a dánský král Bedřich III. z řevnivosti Švédům vypověděl válku. Karel X., opustiv Polsko rychle obsadil dánské ostrovy a obležením Kodaně přinutil Bedřicha k míru v Roeskildě (1658), jímž Dánsko pozbylo jižního cípu poloostrova Skandinávského (Skon), ostrova Bornholmu a kraje drontheimského v Norsku. Karel ani těmito výsledky se nespokojil: nedlouho potom napadl Dánsko znova, ale nepořídil ničeho, poněvadž Dánsku pomáhali Hollandané, Polsko a Braniborsko. Po náhlé smrti Karla X. došlo prostřednictvím Francie k míru v Olivě (1660) mezi Švédskem, Braniborskem a Polskem, a v Kodani mezi Švédskem a Dánskem. V tomto Švédsko ztratilo výboje z míru roeskildského až na Skony, v onom Polsko nechalo Švédům Estonsko a Livonsko. Jan Kazimír vzdal se zároveň všech nároků ke koruně švédské. 1656

Nástupce Karla X., Karel XI. (1660—1697), když dospěl, se slabil ve Švédsku moc vyšší šlechty a zavedl vládu čistě absolutní. Upravil finance a vydržoval si stále vojsko 60.000 mužů, jež osvědčilo se v bojích teprve za syna a nástupce jeho Karla XII. (1697 až 1718), který nastoupil jako 15letý mladík. Byla sice zřízena zatlímní vláda, on však pomocí šlechty prohlásil se za plnoletého, sám si vstavil královskou korunu na hlavu, ale odepřel přísahati na stará práva. Vynikl jako znamenitý válečník ve válce severní. 1658

V Dánsku po válce třicetileté král Bedřich III., zlomiv moc šlechty, prohlásil dědičnost říše (1660). Země vzkvétala v obchodě, v průmyslu i ve vědách, jmenovitě přírodních a v klassické filologii, zvláště za Kristiana V. (1670—1699). 1660

V Polsku Jan Kazimír vzdal se r. 1668 dobrovolně trůnu a odešel do kláštera. Nástupce jeho Michal Wiśniowiecki, zvolený z polské šlechty, několikrát byl poražen od Turkův a platil jim po-
1674 platek. Zemřel již r. 1673, a králem se stal Jan Sobiěski (1674 až 1696), který říši tureckého poplatku zbavil. Ale vnitřních oprav ani on neprovedl. Po jeho smrti na trůn byl zvolen kurfirst saský Bedřich August jako August II. (1696—1732), jenž přestoupil ke katolictví.

2. Rusko. Cař Alexej (1645—1676), Michailův syn a nástupce, rozšířil říši ruskou na západ. Přidal se totiž k němu s Malou Rusí kozácký hejtman Bohdan Chmelnický, odpadnuv od Polákův (1654).
1667 Válka, jež z toho vznikla, skončena mírem v Andrušově (1667), kterým Polsko Rusku postoupilo Smolenska, Černigova a Severska s částí Ukrajiny na levém břehu Dněpru a s městem Kyjevem na břehu pravém. Uvnitř Rusko za Alexeje mohutnělo v průmyslu, hornictví a v obchodě, jsouc tehdá již v pravidelných stycích se všemi evropskými státy.

Patriarcha Nikon vymýtil z církevních knih četné chyby ze starších dob, dav je srovnati s řeckými originaly. Část obyvatelstva ruského, spatřujíc v tom přílišné novotářství, nepřijala knih opravených a přidržuje se podnes knih starých (starověrci, rozkolníci, asi 3 milliony).

Ze čtyř dětí Alexejových nastoupil na trůn nejstarší syn Feodor Alexějevič (1676—1682), nepřítel vnitřních oprav. Po jeho brzké smrti cařská důstojnost připadnouti měla mladšímu bratru Feodorovu Ivanovi (V). Poněvadž však nebyl ani tělesně ani duševně zdrav, nástupnictví mělo přeneseno býti na nejmladšího Petra, teprve desítiletého. Tu ctižádostivá sestra obou bratřích Žofie dala pomocí střelců provolati za caře Ivana i Petra, a zatímné vlády jménem obou ujala se sama.
1689 Teprve po sedmi letech (1689) bystrý a energický Petr Žofii svrhl, dal zavřít do kláštera a sám nastoupil vládu, nechávaje Ivanovi prostý název cařský.

Petr I. Veliký (1689—1725) jest z nejznamenitějších vládcův ruských. Jal se důrazněji, než jeho předchůdcové, přetvořovati Rusko ve stát v pravdě evropský, maje při tom znamenitého pomocníka v důvěrníku svém, Švýcaru Lefortovi. Staral se o vývoz ruských plodin zakládáním dobrých přístavů, jmenovitě Nového Archangelska na severu říše a Petrohradu při Baltu. Dobytím Azova na Turcích (1699)
1697 zjednan Rusku přístup i k Černému moři. Roku 1697 podnikl první cestu po Evropě; v Zaandamu pracoval v loděnicích a vrátil se přes

Londýn a Vídeň, kde studoval zřízení vojenské, právě v době, když potlačeno bylo opětné spiknutí střelců proti němu. Petr střelce vůbec rozpustil (1700). — Poddané své nutil k západoevropským mravům, a nadané ruské mladíky posílal na vychování do ciziny, odkudž horlivé povolával zručné řemeslníky, lodníky a vzdělané důstojníky.

Opravy Petra I. Přípravy k opravám na Rusi učiněny byly hned v 1. polovici 17. století za prvních Romanovců, kdy Rusko znenáhla otvíralo se cizincům. Nedělo se to bez odporu, poněvadž ruský lid novot nemiluje a šlechta vždy protivila se všemu, co směřovalo k upevnění samodržství. Opravy Petrovy byly takové, aby despotická vláda zůstala, avšak stát z patriarchálního aby se proměnil v moderní; nevoľnictvím lidu nebylo hnuto. Za rádce při opravách měl Angličany, Němce, Švédy a Skoty, ale k vysokým hodnostem státním povolával jen Rusy.

Státní služebníky, vojenské, civilní i duchovní, rozdělil na 14 tříd (činů), a každý šlechtic musel býti vládě k službám až do smrti. Cizincům bylo dovoleno usazovati se v říši, konati svou bohoslužbu, zakupovati půdu, vcházet i sňatky s Rusy, vstupovati do státních služeb a provozovati průmysl i obchod. Život ruské ženy uvolněn; „z klášterního života domácího uvedena do salonu“. Cař poroučel západoevropskou úpravu vlasů, časté holení vousův a evropský kroj.

Pro správu státního zřízení senat, který s počátku úřadoval jen za nepřítomnosti cařovy, později však byl stálým poradním sborem, maje na starosti finance a nejvyšší soudnictví. Avšak bez vůle cařovy nesměl podniknouti ničeho. Místo ministerstev zřízena po způsobu francouzském kollegia, počtem 19, a každému přidělen cizinec, obyčejně zajatý cizí důstojník.

Říše rozdělena na 12 gubernií a 43 provincií. Města dostala samosprávu a zřízena v nich policie. Nad zachováváním zákonů bděl generální prokurátor. Finance upraveny byly zřízením daně domovní a z hlavy. Rozkoľníci platili daň dvojnásobnou, a zvláštní poplatek dle velikosti jmění uložen těm, kteří nosili vousy. Státní příjmy zvětšeny z 5 na 10 millionů rublů.

Po rozpuštění střelců Petr zřídil stálé vojsko z 210.000 mužů pěších a dragounů. K nim družily se nepravidelně čtyři Kozákův a národů východních. Loďstvo mělo 48 korábů řadových, 800 menších lodí válečných a 28.000 námořníků.

V církevních záležitostech cař snížil význam patriarchátu a založil světější synod, skládající se z generálního prokurátora, jako zástupce cařova, a z několika biskupů. Vyššímu duchovenstvu

a klášterům nařízeno zakládati a vydržovati školy, chudobince a vůbec lidumilné ústavy.

V obchodě Petr nutil kupce k přístavu petrohradskému, k němuž byla s počátku nedůvěra. Spojil Něvu s Volhou průplavem Ladožským a s několika evropskými státy umluvil obchodní smlouvy.

V hospodářství vybízel pěstovati révu, moruše, tabák a chov dobytka.

Aby pozvedl hornictví, dal hledati uhelná ložiska.

V literatuře podporoval zvláště překlady, aby vynikající plody cizích literatur poznány byly také na Rusi. V Holandsku dal tisknouti knihy, jež měly poučovati Evropu o Rusku a jeho opravách. V říši pak rozmnožil počet knihtiskáren a založil první noviny. V Petrohradě zřídil akademii věd (1724), jejíž členy ovšem byli jen cizinci, poněvadž Rusko nemělo tenkrát ani universit ani středních škol.

§ 33. Válka severní (1700—1721).

Současně s válkou o dědictví španělské vedena byla veliká válka v severní Evropě, kde nastal zápas o politickou rovnováhu mezi Švédskem, Ruskem, Polskem a Dánskem.

Příčina války. Valně šířící se moc ruská nechtěla trpěti, že Švédsko zabraňuje mu přístup k Baltskému moři. Příležitost napadnouti Švédsko se vyskytla, když po smrti Karla XI. nastoupil patnáctiletý syn jeho Karel XII., poslední mužský potomek rodu Zweibrückenského. Mládí a nezkušenost jeho pohnuly vedle Ruska také Poláky a Dány k válce proti Švédsku, aby mu odňali země, jež v posledních mírech byli ztratili. Za tím účelem utvořily všechny tři říše spolek.

Počátek války. Válka začala tím, že Bedřich IV., král dánský, 1700 vpadl do země vévody holštýnsko-gottorpského (1700), svaka Karla XII., a Poláci současně obsadili Livonsko. Ale Karel XII. přeplavil se nad očekávání rychle na ostrov Själland, oblehl Kodaň a přinutil Dány ještě téhož roku k míru v Travendale, v němž museli vrátiti vévodovi holštýnskému všechny dobyté krajiny a vzdáti se spolku s Ruskem a Polskem. Dánsko bylo k povolnosti přinuceno hlavně Anglií a Holandskem, jež, chtějíce Švédsko získati pro válku o španělské dědictví, hrozily Bedřichovi IV. válkou.

Bitva u Narvy. Zatím cař ruský Petr I. vytrhl s 45.000 muži do švédské Ingrie a oblehl město Narvu. Karel XII. přikvapil s ma-

lým vojskem 8000 mužů, Rusy přepadl a u Narvy úplně rozprášíl (1700). Vítězstvím tímto, jehož docíleno statečností a výcvikem švédského vojska proti nevyzvočeným Rusům, mysl Karla XII. podnícena byla k útoku i na Poláky, jejichž král August II. Švédům marně nabízel mír.

Karel XII. v Polsku a v Sasku. Karel XII. překročil šťastně roku 1701 Záp. Dvinu u Rigy, zmocnil se Varšavy i Krakova a na sněmě varšavském provedl, že August II. byl sesazen a za krále polského zvolen Stanislav Leszczyński, ač značná část šlechty polské s tím nesouhlasila (1704). Roku 1706 Karel XII. vpadl i do kurfirství saského a přinutil krále Augusta v míru altranštádtském, že vzdal se trůnu polského i spolku s Ruskem, a slíbil postarati se o výživu švédského vojska přes zimu na r. 1707. Livonský vlastenec Patkul, jenž mínil vysvoboditi Livonsko z krutého panství švédského a pokládán byl za původce války severní, byl Karlu XII. vydán a umučen. 1704
1706

Sláva krále švédského byla taková, že západoevropské státy žádaly ho za rozhodčího ve válce o dědictví španělské, a Ludvík XIV. nabízel mu v Altranštádtu spolek proti císaři. Karel však odmítl, maje v úmyslu pokořiti i třetího odpůrce svého, Petra Ruského.

Válka ruská. Cař Petr I. užil těch několik let po bitvě u Narvy, co král švédský prodléval v Polsku, k organizaci vojska a k výbojům při Baltu. Obsadil Ingrii, Estonsko, Livonsko, Kuronsko a poplenil Finsko. V bařinách ingrických, při ústí řeky Něvy, založil město Petrohrad, jež určil za příští hlavní město Ruska. Na ochranu dobytých krajin vystavěny pevnosti Schlüsselburk a Kronstadt (1703). 1703

Karel XII. vytrhl proti Rusku teprve r. 1708 a zamířil přímo do vnitra říše k Moskvě, nedbaje výstrah svých vůdcův a nevyčkávaní posil, jež mu z Polska měl přivéstí generál Löwenhaupt. Za ohromných obtíží pustými krajinami ruskými Švédové dostali se až do Ukrajiny, kde se k nim připojil s malou družinou ataman Kozáků dněprských Mazepa. Chtěl se pomocí švédskou vybaviti z panství ruského, ale byl od Kozákův opuštěn a jako uprchlík hledal ochranu v táboře švédském. A poněvadž Löwenhauptovo vojsko, jež spěchalo za králem, bylo na pochodu téměř zničeno, Karel XII. měl všeho všudy 20.000 mužů vojska, a s touto hrstkou odvážil se oblehnouti město Poltavu, přede tváří 60.000 mužů vojska ruského, vedeného samým cařem. Ač byl při obléhání města poraněn, přece nařídil útok i na tábor Petrův (1709). 1708

Z útoku vyvinula se bitva, v níž vojsko švédské bylo dílem pobito, dílem zajato, a Karel jen s malou družinou prchnul na půdu tureckou do města Bender. Odtud vyjednával se sultánem o válku proti Rusům, chtěje sám postaviti se v čelo vojska tureckého.

Bitvou u Poltavy zničeno bylo velmocenské postavení Švédska na severu Evropy, a staří nepřátelé povstali znova. Stanislav Leszczyński byl z Polska od Augusta II. vypuzen, Dánové obnovili válku proti vévodovi holštýnsko-gottorpskému a Rusové dokonali podmanění baltských provincií, zabravše také část Finska.

Zatím Karel XII. skutečně pohnul Turky, že vypověděli Rusům **1711** válku (1711). Cař Petr vpadl do Multan, byl tam však při řece Prutu od veliké armády turecké zaskočen a zachránil se před úplnou záhubou jen rychlým ujednáním míru, v němž portě vrátil Azov a slíbil, že králi švédskému nebude překážeti v návratu jeho do vlasti.

Karel XII. velmi těžce nesl tak náhlé ukončení války a marně namáhal se pohnouti sultana k válce nové; naopak dán mu pokyn, aby území turecké opustil. Když váhal, byl v Benderech na rozkaz porty zajat a odvezen do thráckého městečka Demotiky (1713). Teprve na zprávu, že ve Švédsku vypukly nepokoje, odhodlal se k návratu a v krátké době 16 dnů byl již ve Štralsundě, kde zvěděl, že k nepřátelům jeho přistoupily také Prusko a Hannoverko, jehož panovník Jiří stal se právě králem anglickým (1714). Ač bylo Švédsko na pokraji záhuby, Karel zamítl smírné návrhy Pruska i Polska. Po ztrátě Štralsundu a Vismaru přeplul do Švédska, kde nebyl po 15 let, aby sebral nová vojska. Chtěje ztráty při Baltu nahraditi si výboji v Norsku, padl zákeřným výstřelem při obléhání **1718** pevnosti Frederikshallu (1718).

Po jeho smrti Švédové prohlásili říši za volební, a na trůn povolána Karlova sestra Oldřiška Eleonora, již bylo dělití se o vládu se sněmem. Ukončila válku severní v letech 1719—1721 míry ve Štokholmu s Hannoverkem a Pruskem, a v Nystädtu s Ruskem **1721** (1721). Hannoverko dostalo území biskupství bremského a verdského s ústím Vezery a Labe; Prusko Štětín a Přední Pomořany na levém břehu Odry až k řece Pěně s ostrovy Uznojmem a Volyní; Dánsku zůstal Šlesvik. — Rusko získalo východní baltské provincie, Livonsko, Estonsko, Ingrii, Karelii a část Finska. Tím stalo se velmocí evropskou, a senat přičknul Petrovi název „Velikého“, „otce vlasti a caře všech Rusův“.

Poslední léta vlády Petrovy. Roku 1717 podnikl cař, proslavený již v celé Evropě, druhou cestu na západ a zdržel se nejdéle ve

Francii. Nedlouho před smrtí zmocnil se ještě na Peršanech západního a jižního pobřeží Chvalinského moře.

V rodině nebyl příliš šťasten. Syn jeho Alexej z prvního manželství byl pro svůj odpor k otci a jeho opravám v žalářích do smrti utýrán, synové pak z druhého manželství záhy zemřeli. Zůstaly mu jen dvě dcery: Anna, zasnoubená vévodovi holštýnskému, a Alžběta. Z manželství Alexejova zbyl syn Petr, ten však jako dědic koruny české jmenován byl vždy na místě posledním.

Roku 1721 Petr vydal ukaz, jímž dáno ruským panovníkům právo jmenovati nástupce, a r. 1723 dal druhou manželku svou Kateřinu korunovati za cařici. Zemřel náhle roku 1725 bez poslední vůle.

B) Doba evropské rovnováhy a osvíceného absolutismu.

(1715—1789.)

Prameny a literatura: *Theatrum Europaeum*. — *Europ. Fama* ve 360 odděleních (1702—1734) a *Neue Europ. Fama* ve 197 odd. (1735—1756). Arneth: *Denkschriften Maria Theresias 1751—1756*. — Koch: *Abrégé de l'hist. des traités* .. (1648—1815). — Sparks: *Writings (= spisy) of Washington*. Boston 1835. — Týž: *Correspondance of the American Revolution*. Boston 1853. — *Relace benátských vyslanců v 18. století* (O Rakousku vydal Arneth). — Schlosser: *Gesch. des 18. Jahrh.* 8 sv. — Gfrörer: *Gesch. des 18. Jahrh.* pokračování od Weisse, 4 svazky. — Bernh. Erdmannsdörffer: *Deutsche Gesch. vom westfälischen Frieden bis zum Regierungsantritt Friedrichs des Grossen, 1648—1740*, 2 díly (1892—93). — Arneth: *Maria Theresias erste Regierungsjahre*, 3 sv. 1865. — K. Heigel: *Der oesterr. Erbfolgestreit und die Kaiserwahl Karls VII.* (1877). — C. Grünhagen: *Gesch. des ersten schles. Krieges*, 2 sv. 1881. — Ad. Wolf und Hans von Zwiédineck-Südenhorst: *Oesterreich unter Maria Theresia, Josef II. und Leopold II. (1740—1792)*. Ve sbírce Onckenově (1884). — Oncken: *Zeitalter Friedrichs des Grossen*, 2 sv. 1881. — Schöning: *Der bairische Erbfolgekrieg, 1854*. — A. Brückner: *Katharina die Zweite, 1883*. — E. O. Hopp: *Bundesstaat und Bundeskrieg in Nordamerika, 1886*. — Laboulaye: *Histoire des États Unis*. 1872. — Ticknor-Curtis: *History of the origin, formation and adoption of the Constitution of the United States*. London 1854. — Hildreth: *History of the United States of America*. N. York 1853. — Holst: *Verfassung der Verein. Staaten v. Amerika, 1873*. — G. Frank: *Das Toleranzpatent Josef II.* 1882. — Gerson Wolf: *Das Unterrichtswesen in Oesterreich unter Josef II.* 1880. — Beer: *Erste Theilung Polens, 1873*. — W. Exner: *Beiträge zur Geschichte der Gewerbe und Erfindungen in Oesterreich, 1873*. — F. G. Knapp: *Die Bauernbefreiung und der Ursprung der Landarbeiter, 1887*. — K jednotlivým říším evropským viz díla již dříve jmenovaná.

§ 34. Císař Karel VI. (1711 – 1740.)

Válkou o dědictví španělské rod Habsburský získal značné vedlejší země v Evropě, jež sice byly většinou bohaté, avšak s rakouskými zeměmi bezprostředně nesouvisely; nadto pak Španělsko nechťelo uznati odtržení jejich od své říše. Ale než byly v té příčině ode dvora madridského učiněny pokusy, vznikla císaři válka s Turky, kteří zmocnili se na Benátčanech Moreje (1715). Karel VI. jako ochránce míru karlovičského nabídnul se za prostředníka; když Turci odmítli, umluvil s Benátčany spolek a vypověděl portě válku.

První válka turecká (1716—1718). Princ Eugen Savojský, jako vrchní velitel rak. vojsk, po vítězství nad Turky u Petrovaradina **1716** (1716) oblehl Temešvar a dobyv ho, poslal oddíly vojska do Valachie a Multan. Roku 1717 Eugen oblehl Srbský Bělehrad, který byl výtečně vším opatřen, mimo to pak ohromné vojsko turecké přitrhlo městu na pomoc a Eugena před Bělehradem obklíčilo. Zdálo se, že rakouské vojsko jest ztraceno. Avšak Eugen části armády poručil střelci na město a s ostatním vojskem vrhl se na Turky, porazil je a rozprášil. Potom se vzdal i Srbský Bělehrad, když byl posádce povolen svobodný odchod. Turci sami nabídli mír, který umluven **1718** v Požarevci (1718) tak, že porta vzdala se Temešvarského Banátu, Malé Valachie (západně řeky Olty), severní části Srbska a malé krajiny bosenské při Uně. Turkům sice Morea zůstala, avšak Benátčané podrželi výboje své v Albanii a rozšířili hranice území svého v Dalmacii.

Kardinal Alberoni. Rakousko svolilo k míru požareveckému, poněvadž nastávalo mu pokračování války o dědictví španělské, jejíž původcem byl ministr Filipa V., kardinál Jul. Alberoni, muž ctižádostivý, který za souhlasu druhé manželky Filipa V., Alžběty Parmské, chtěl Španělsku získati dědičným právem Parmy a Toskany, kde panovníčtí rodové v mužském potomstvu právě vymírali; mimo to byl by rád vyrval Rakousku vedlejší země, ztracené mírem utrechtským. Za tou příčinou spojil se s Viktorem Amadeem Savojským, slíbiv mu za Sicilii vévodství milánské, a začal válku. Španělské loďstvo zmocnilo se Sardinie (1717) a Sicilie (1718). Avšak Francie, Anglie a Hollandsko spojily se s císařem (l'alliance quadruple = čtyřspolek) k hájení úmluv utrechtských a přinutily Savojsko i Španělsko k míru. Alberoni propuštěn ode dvora, a Španělsko přijalo mír utrechtský, kdežto císař uznal panství rodu Bourbonského ve Španělsku. Savojsko potrestáno tím, že mu vzata Sicilie,

kteřá připojena k Rakousku, a dostalo v náhradu chudší Sardinii (1720). Od té doby panovníci savojsští nazývají se také králi sardin- 1720
skými.

Pragmatická sankce (1713). Císař Karel VI. byl posledním mužským potomkem mladší linie Habsburské. Kdyby neměl mužských potomků, byla obava, že nastane válka o dědictví v zemích rakouských, v nichž nebylo jednotného zákona o posloupnosti. Ani nedílnost zemí rakouských nebyla zákonitě upravena, neboť ustanovení císaře Ferdinanda II. v té příčině (1621) nikdy nebylo schváleno od sněmů jednotlivých zemí.

Císař Leopold I. určil sice pro případ, že by synové jeho, Josef a Karel, nezanechali mužského potomstva, aby dědictví připadlo napřed dcerám Josefovým a potom Karlovým dle prvorozenství, avšak císař Karel VI. učinil opatření jiné, vydav roku 1713 pragma- 1713
tickou sankci, v níž prohlášeno: 1. dědičné země rakouské (tedy také země české a uherské) buďtež na věčné časy nedělitelný; 2. mužské potomstvo rodu Habsburského má právo nástupnictví dle řádu prvorozenství a 3. po jeho vymření nástupnictví přechází i na potomstvo ženské v témž pořádku, ale dcery císaře Karla VI. a jejich potomstvo mají míti přednost před dcerami císaře Josefa I.

Pragmatickou sankci schválily v letech 1720—1724 všechny sněmy zemí rakouských, císař však horlivě se staral, aby ji uznaly také všechny evropské státy, a nešetřil žádných obětí. Po dlouhém jednání, ba i menších válečných podnicích pragmatická sankce uznána od většiny států, zvláště když byl císař vyhověl přání námořských mocností a zrušil (1731) východo- a západoindickou společnost ob- 1731
chodní v Ostende, založenou teprve roku 1722. Jediná Francie jí neuznala; k ní připojili se panovníci bavorský a saský, jako manželé dcer císaře Josefa I.

Aby i Francie a kurfirst saský ji uznali, k tomu příležitost naskytla se ve válce o dědictví polské.

Válka o dědictví polské (1733—1738). Král polský August II. zemřel (1733), nezajistiv trůnu svému synu. Nejmocnější rodové polští 1733
mínili zvoliti za příštího krále „Piasta“, oblíbeného Stanislava Leszczyňského, tehdá již tchána Ludvíka XV. Avšak Rusko a Rakousko, nechtějíce připustiti vlivu francouzského do Polska, podporovaly Bedřicha Augusta III., syna zemřelého krále, když uznal pragmatickou sankci. Pod ochranou ruských plukův August III. zvolen byl za krále od menšiny polských stavův, a Leszczyňski musel utéci do

- Gdanska, kde byl obležen. Následkem toho Francie vypověděla Karlu VI. válku, a k ní přidaly se Španělsko a Savojsko, hlavně pro zájmy své v Itálii. Císař byl proti nim osamocen, neboť Rusové obsadili jen Polsko. Bojováno v Itálii a na Rýně, tu i tam nešťastně. Na Rýně staříčkový princ Eugen s nedostatečným vojskem sotva dovedl zamezití Francouzům vpád do Švábska a Frank; v Itálii pak vojska císařská byla poražena. Teprve když na rýnské bojiště dostavila se pomoc ruská, Francouzi a spojenci jejich svolili k praelimináři ve Vídni (1735) s těmito výminkami: Králem polským zůstal August III. St. Leszczyńskému dáno v náhradu vévodství lotrinské, a po jeho smrti mělo spádnouti na Francii. To se také stalo r. 1766. Františku Štěpánovi, snoubenci Marie Terezie, dcery císařovy, slíbena v náhradu za Lotrinsko Toskana, jakmile úmrtím posledního panovníka bude uprázdněna. Stalo se to r. 1737, a Toskana od té doby zůstala jako rakouská sekundogenitura v moci rodu Habsburského až do r. 1859. Císař vzdal se království obojí Sicilie na prospěch druhorozeného syna Filipa V., Dona Carlosa. Zřízena tam sekundogenitura španělská (Karel III). Rakousku za ztrátu obojí Sicilie dostalo se knížectví parmského, piacenzského a guastalského. Králi sardinskému postoupena od Rakouska nejzápadnější část Milánska.
- 1738** Mír na tomto základě byl podepsán v Paříži teprve roku 1738. Francie i Karel Neapolský uznali pragmatickou sankci, tak že potom jediným jejím odpůrcem byl vévoda bavorský Karel Albert, jakožto manžel druhé dcery císaře Josefa I.
- Druhá válka turecká (1737—1739).** Ještě než ukončila se válka o dědictví polské, císař zapletl se do nové války s Turky. Rusko totiž vypovědělo jim válku roku 1737 pro loupežné vpády krímských Tatarů do jižní Rusi, a císař Karel VI., chtěje si na Turcích zjednatí náhrady za ztracené země ve válce o dědictví polské, spojil se s Ruskem. Naděje císařovy se však nesplnily. Eugen Savojský zemřel právě před počátkem války (1736), a generálové Seckendorf a Wallis, třeba vyšli z jeho školy, neosvědčili se jako velitelé samostatní. Turci bez velkých obtíží dobyli Malé Valachie a větší části Srbska. Prostřednictvím Francie počalo potom jednání o mír a ukon-
- 1739** čeno v tureckém táboře před Srbským Bělehradem (1739). Plnomocník císařův, hr. Neipperg, byl nucen postoupiti portě všechny výboje Rakouska z míru požareveckého mimo Banát Temešvarský. I Srbský Bělehrad byl neopatrností Neippergovou ztracen, avšak celistvost Uher byla zachována.

Rok po míru bělehradském zemřel císař Karel VI., zanechav trůn rakouský dle pragmatické sankce nejstarší dceři své Marii Terezii.

§ 35. Vznik a vzrůst státu pruského.

Kurfirství braniborské obklíčeno bylo na počátku nového věku se všech stran mocnými sousedy, nad to pak samo bylo rozvleklé od Rýna až k Němenu, avšak opatrností svých vládců vyrostlo ponenáhlu na velmoc evropskou. Z dědictví jülišského kurfirstové braniborští dostali Kleve, Mark a Ravensberk a roku 1618 zdělili Východní 1618 Prusy, když tam vymřela větev Hohenzollerů. Znamenitým panovníkem byl syn jeho Bedřich Vilém (1640—1688), zvaný „velkým kurfirstem“, jehož přičiněním povolena v míru vestfalském svoboda vyznání kalvinského. Ve válce švédsko-polské (viz § 32.) napřed bojoval na straně Švédův a značně přispěl Karlu X. k vítězství u Varšavy (1656), ale brzy potom přešel k Polákům. V míru olivském (1660) 1660 uznána od Švédův i od Poláků samostatnost Východních Prus, které tak vybaveny z lenního závazku polského. Bedřich Vilém zřídil si stálé vojsko a vítězstvím nad Švédy u Fehrbellina (1675) založil 1675 válečnou slávu pruskou. Také nového válečného loďstva s prospěchem užíval proti Švédům i Španělům. Obchod pozvedl opravou poštovnictví a stavbou průplavu mezi Odrou a Sprévou (Průplav Bedřicha Viléma). Přijímal do země osadníky z Hollandska a hugenotty, prchající z Francie po zrušení ediktu nanteského. Staral se také o duševní rozvoj svých poddaných. Založil osady v Horní Guinei a na Senegal, ale později prodal je Hollandanům.

Říši zanechal silnou a spořádanou svému synu Bedřichovi III. (1688—1713), který však již neměl mnohých dobrých vlastností svého otce. Miluje nádheru a život dle dvora francouzského, přetěžoval poddané berněmi. Založil universitu v Halle (1694) a k podnětu Leibnitzovu akademii věd v Berlíně (1700). Roku 1701 dosáhl přízní cí- 1701 saře Leopolda I. názvu krále pruského; od té doby projevoval rodu Habsburskému přátelství. Od své nádherné korunovace v Královci nazýval se Bedřichem I. a zanechal říši ve velikých dlužích.

Jediný syn a nástupce jeho Bedřich Vilém I. (1713—1740) byl otcí svému povahou zcela nepodoběn. Jsa až přepjaté sporným, nepřitelem nádhery a veselého života, v chování přísný, skoro drsný, ale poctivý, obmezil dvorská vydání na nejnútnejší. Nepřál ani umění ani vědám, proto odstranil ode dvora všechny učence a umělce. Avšak

nižšího vzdělání nebyl nepřítelem. Ve vých. Prusku zřídil na 1000 škol a nařídil v celé říši povinnou návštěvu školní (1717). Ač měl silné vojsko a vládl v dobách válečných (válka severní), stranil se mezinárodních zápletek; pouze na Švéděch dobyl části Předních Pomoran. Armádu rozmnožil z 38.000 na 83.000 mužův a důstojníky jmenoval sám, hlavně ze šlechty. Vojenské předpisy ve válce i v míru byly propracovány do nejmenších podrobností jako v žádném státě evropském. Z lidí nejvíce vyrostlých, jež dal chytati a kupovati po celém světě, složil si pověstnou gardu postupimskou, na niž jedině nešetřil nákladu. Stát spravoval přísně bez ohledu na stavy, a ze stavu měštanského zřídil si pilné i věrné úřednictvo. Cestoval neustále po říši dozíraje, koná-li se vše dle jeho rozkazů. Neslýchanou spořivostí docílil, že nejen všechny státní dluhy byly zaplaceny, nýbrž při jeho smrti nastřádáno v pokladnách téměř 10 millionů tolarů. Korunní princ Bedřich, potomní král Bedřich II. (1740—1786), neschvaloval spořivosti otcovy, tak že mezi nimi vznikly povážlivé neshody. Princ zaujat byl pro umění, hudbu, literaturu, a když otec násilím náklonnosti tyto potlačoval, uprchl. Útěk se však nezdařil, a Bedřich těžce potom pykal svého poklesku, jsa přidržován i k nejnižším pracím vojenským a kancelářským. Teprve ku konci života otcova poněáhu dosáhl svobody, ale žil v ústraní na zámku Rheinsberku, až smrtí otcovou povolán byl na pruský trůn. *)

§ 36. Marie Terezie (1740—1780).

Roku 1740 staly se důležité změny na dvou trůnech evropských. V Prusku nastoupil osmadvacetiletý Bedřich II., v Rakousku Marie

*) Rodokmen králů pruských a císařů německých.

1. Bedřich I. (1701—1713).

2. Bedřich Vilém I. (1713—1740).

3. Bedřich II. Veliký (1740—1786)	August Vilém († 1758)	Jindřich († 1802)	Ferdinand († 1813)
--------------------------------------	--------------------------	----------------------	-----------------------

4. Bedřich Vilém II. (1786—1797)

5. Bedřich Vilém III. (1797—1840)

6. Bedřich Vilém IV. (1840—1861)	7. Vilém I. (král od r. 1861—71) (císař 1871—1888)	Karel	Albrecht
-------------------------------------	---	-------	----------

8. Bedřich III. († 1888) Bedřich Karel

9. Vilém II. naroz. 1859, císař od r. 1888.	Karolina,	Jindřich,	Viktorie,	Žofie,	Marketa.
--	-----------	-----------	-----------	--------	----------

Terezie, paní neobyčejných darů duševních. Nastoupení její zavdalo podnět k válce o dědictví rakouské (1740—1748), jíž se účastnila většina evropských států. S nároky na trůn rakouský vystoupil Karel Albert, kurfirst bavorský, popíraje platnost pragmatické sankce. Dovolával se poslední vůle krále Ferdinanda I., kterou učinil potomky dcery své Anny, provdané za bavorského vévodu, dědici po svých synech a jejich mužských potomcích. V listině však ve skutečnosti bylo řečeno „po manželských potomcích“. Mimo to závět ona nemohla rozhodovati, poněvadž nebyla schválena ani stavy českými ani uherskými, bez nichž zákon o posloupnosti vůbec nemohl být ustanoven.

Dříve než jednání o těchto věcech bylo ukončeno, vyvstal proti Marii Terezii mnohem nebezpečnější nepřítel, Bedřich II. Pruský. Byl panovníkem velmi vzdělaným. Ve válečnictví mnohemu se naučil v táboře Eugena Savojského při Rýně a rozhledu světového nabyt ze spisů Voltairových. Jako panovník toužil jen po rozšíření svého panství, nešťítě se ani prostředků nekalých. Svými důvěrníky zpraven byl o nepřátelském smýšlení západních dvorů evropských proti Rakousku, a proto vytasil se s neoprávněnými nároky na některé části Slezska, zvláště na knížectví krnovské, lehnické, březšské a olavské.

Markrabě Jan Jiří braniborský, pán krnovský, zbaven byl totiž jako účastník v českém povstání (1618) Krnova, ale kurfirsti braniborští — ovšem neprávem — vždy se tomu opírali. Jáchym II. Braniborský smluvil zase s knížaty lehnickým, březšským a olavským dědičné svazky, k nimž knížata slezská, jako manové koruny české, nebyla oprávněna, a král Ferdinand prohlásil také smlouvy ony za neplatné. Proto když Piasté slezští vymřeli (1675), knížectví ona spadla na korunu českou, a císař Leopold I. se s kurfirsty braniborskými v té příčině vyrovnal (1686). Bedřich II., ač věděl, že jest v nepravu, žádal nejen ta knížectví, nýbrž celé Slezsko, nabízejce za to Marii Terezii pomoc proti její nepřítelům. Králová tyto nespravedlivé návrhy zamítla, a král pruský počal válku.

První válka slezská (1740—1742). Bedřich II. vpadl do Slezska, porazil vojsko rakouské u Molvic (1741) a zmocnil se téměř celé země. V tom vystoupili proti Marii Terezii jiní nepřítelé: na zámku Nymfenburském u Mnichova smluven byl mezi Francií, Španělskem a Bavorskem spolek, k němuž později přistoupili Karel Neapolský, kurfirst saský, král sardinský a některá knížata německá, aby rozdělili se o země rakouské. Marie Terezie ucházela se o spojenství u Jiřího II., krále anglického, který však sliboval pomoc jen s pod-

mínkou, smíří-li se Rakousko s Bedřichem Pruským, jehož vpádu do Hannoverska se bál. Vyjednávání v té příčině nevedlo k cíli; Bedřich přistoupil ke spolku nymfenburskému, a ve válce pokračováno.

Kurfirst bavorský vtrhnul s pomocí francouzskou do Horních Rakous. dobyl Lince a mířil k Vídni. Marie Terezie dosáhla v těchto nesnázích osobním zakročením na sněmu přešpurském pomoci od stavův uherských, tak že vojsko bavorsko-francouzské neodvázilo se k Vídni, nýbrž udeřilo do Čech a zmocnilo se Prahy. Karel Albert, dav se prohlásiti za krále českého; ujal se tam vlády (1741). Na počátku roku 1742 zvolen byl ve Frankfurtě n. Mohanem za císaře německého — jako Karel VII. (1742—1745) — zrovna v době, kdy vojska rakouská vpadla do Bavor a zmocnila se Mnichova, tak že nový císař úplně byl své země zbaven.

Zatím král pruský dobyl Olomouce, a vtrhnuv do Čech, zvítězil nad Karlem Lotrinským, vůdcem Marie Terezie, u Chotusic, po kteréžto bitvě ujednan mír ve Vratislavi (potvrzený v Berlíně), jímž mu postoupeny dvě třetiny Slezska a hrabství kladské, odtržené od Čech. Rakousku zůstalo jen knížectví těšínské, opavské, krnovské a jižní část knížectví nisského. K míru přistoupil také August III.

1742 Saský (1742).

Po míru vratislavském Anglie, jako spojenec Marie Terezie, vyslala pomocná vojska do španělského Nizozemí, a také král sardinský připojil se k Rakousku, když mu byla slíbena západní část vévodství milánského. Boj proti ostatním nepřítelům byl nyní veden rázněji: Bavoři a Francouzi vypuzeni z Čech, Marie Terezie v Praze slavně korunována (1743) a Bavorsko celé přinuceno ke kapitulaci. I na bojišti nizozemském dosaženo úspěchu. Angličané zvítězili nad Francouzi u Detting (1743), a vojska rakouská i anglická strojila se vtrhnouti do Francie, když najednou vyvstal k válce opět Bedřich Pruský, obávaje se po vítězstvích zbraní rakouských o Slezsko. Záminkou mu bylo, že Marie Terezie nechtěla uznati Karla VII. za císaře.

Druhá válka slezská (1744—1745). Ujednav spolek s Francií a Karlem VII., Bedřich vtrhl s vojskem 80.000 mužů do Čech a zmocnil se Prahy. Francouzi dobyli Bavor, tak že Karel VII. mohl se opět vrátiti do své země, avšak zemřel hned na počátku roku 1745. Syn jeho Maximilian Josef jal se vyjednávati s Rakouskem a úmluvou ve Füssenu vzdal se všech nároků na dědictví rakouské i na důstojnost císařskou, slíbiv zároveň dáti hlas při volbě Františkovi Lotrinskému, manželu Marie Terezie. Za to vráceny mu Bavyry.

Teprve nyní Marie Terezie překročila k obraně Čech. Bedřich byl odtud vypuzen, ale zvítězil nad vojskem rakouským, které ho pronásledovalo do Slezska, v bitvě u Hohenfriedberka a hned potom na půdě české u Zárova (1745). Když pak i kurfirst saský byl od Prusův poražen u Kesselsdorfu, Marie Terezie svolila na přání Anglie k míru v Drážďanech (1745), jímž potvrzeny úmluvy vratislavské, a Bedřich uznal nedávno zvoleného Františka I. Lotrinského za císaře německého (1745—1765). 1745

Mír cášský (1748). Po míru drážďanském Marie Terezie válčila již jen s Francouzi a se Španělskem, které se chtělo na Rakousku domoci zemí, ztracených v míru utrechtském. Na bojišti italském proti Španělům Rakousko vítězilo, ale na severu Francouzi zmocnili se téměř celého Nizozemí. Opět působením Anglie počalo jednání o mír v Cáchách, jež urychleno tím, že Francie zastrašena byla Ruskem, které jako nový spojenec Marie Terezie vyslalo již armádu do Nizozemska. Mírem cášským (1748) všeobecně uznána platnost 1748 pragmatické sankce, a Francie vrátila Rakousku dobyté Nizozemí. Rakousko však postoupilo španělskému princí Donu Filipovi Parmu, Piacenzu a Guastallu jako španělskou tertiogenituru. Král sardinský dostal slíbené části Milánska na pravém břehu řeky Ticina. Marie Terezie schválila tyto výminky nerada, zazlívajíc Angličanům, že ji k nim donutili.

§ 37. Válka sedmiletá (1756—1763).

Marie Terezie velmi želela ztráty Slezska, zaviněné vrtkavostí Anglie, jejíž spojenství Rakousku přinášelo jen škodu. Spoléhati mohla pouze na Rusko. Jeden z konferenčních ministrů, mladý hrabě, později kníže Václav Kounic, upozorňoval hned po míru cášském panovnici svou na výhody spolku Rakouska s Francií, která, dosáhnoucí většinou, čeho chtěla, neměla již příčiny vystupovati nepřátelsky proti Rakousku. Marie Terezie, uznávajíc správnost takových vývodů, jmenovala Kounice vyslancem při dvoře francouzském; když pak tříletým pobytem v Paříži aspoň částečně připravil půdu svým zámyslům, učinila ho státním a dvorním kancléřem (1753). Ke skutečnému spolku Francie s Rakouskem došlo později.

Mezi Anglií a Francií vznikly totiž v severní Americe spory o hranice osad. Rozluštění bylo možné jen válkou, a tu Jiří II., král anglický, žádal Rakousko o spolek hlavně k ochraně Hannoverska. Kníže Kounic odpověděl vyhýbavě, a když Anglie vinila Rakousko

z nevděku, prohlásil, že Anglie spojovala se s Rakouskem jen na svůj prospěch. Jiří II. následkem toho dohodl se s Pruskem smlouvou **1756** westminsterskou (1756).

Tu teprve provedeno sblížení Francie s Rakouskem, z něhož vyvinul se spolek proti Prusku. Válka byla nezbytna. Nepřátelské strany seskupily se v letech 1756 a 1757 ponenáhlu tak, že proti Anglii a Prusku, k nimž připojilo se několik menších států německých, stály Francie, Rakousko, Rusko, Sasko a většina států říše německé.

Bedřich II., který dobře byl poznal, že válečná tíha na pevnině spočívá na něm, vtrhnuv bez opovědi války do Saska, oblehl Perno. Rakouské vojsko, vyslané na pomoc, poraženo bylo u Lovosic (1756), a Perno se vzdalo Prusům s armádou 17 000 mužů. Sasko potom zabráno úplně, a kurfirst přesídlil do Varšavy.

1757 Na jaře roku 1757 vytrhli proti Prusku ostatní spojenci Rakouska s úmyslem dobytí Slezska i Kladska nazpět pro Marii Terezii. Avšak Bedřich bránil se statečně. Vpadl do Čech, porazil u Štěrbohol Karla Lotrinského (pruský generál Schwerin v bitvě padl) a oblehl ho v Praze. Dříve však, než mohl se obleženého města zmocnit, přikvapil na pomoc s novou rakouskou armádou generál Daun, a připravil mu u Kolína (1757) tak rozhodnou porážku, že musel vykliditi Čechy.*) Zatím, co rakouští vůdcové, Karel Lotrinský a Daun, vpadli do Slezska a větší jeho části se zmocnili, Francouzi udeřili na Prusko od západu a Rusové od východu. Bedřich, zotaviv se poněkud z porážky kolínské, zvítězil nad Francouzi u Rossbachu, a nechav dalšího jich stíhání, vytrhl do Slezska, kde vojsko rakouské porazil u Lysé a Leuthena. Potom, překročiv moravské hranice, oblehl Olomouc, byl však z Moravy vypuzen šťastnými podniky generála Laudona a vojska [Daunova. Obrátil se tedy proti Rusům, kteří se zatím byli zmocnili východního Pruska, a porazil je u Zorn-dorfa (1758), utrpěl však značnou porážku od Dauna u Hochkircha. Ve Vestfalsku a na Rýně bojováno mezi Francouzi a Angličany se štěstím nerozhodným.

1759 V roce 1759 štěstí válečné obrátilo se téměř úplně v neprospěch Pruska. Spojení Rusové s Rakušany (Soltikov a Laudon) porazili Bedřicha u Kunersdorfa tak, že by si byl po bitvě již málem zoufal. Přece však podařilo se mu ještě zvítěziti ve Slezsku

*) Na památku vítězství kolínského založen byl vojenský řád Marie Terezie, který se udílí jen za největší hrdinství a statečnost.

nad Laudonem u Lehnice a nad Daunem u Torgavy a zemi oparovati. Vlastní jeho říše však byla dílem úplně zpuštěna, dílem v moci nepřátel; jmenovitě Berlín obsadili Rusové. Bedřich neměl ani prostředkův ani vojska na pokračování ve válce. K tomu zemřel roku 1760 anglický král Jiří II., a nástupce jeho Jiří III. přestal jej vydatněji podporovati, neboť chtěl co nejdříve ukončiti válku, poněvadž byl na moři proti Francii všude vítězem.

Když Bedřich II. již počal malomyslněti, vytrhlo jej z nesnází náhlé úmrtí carevny Alžběty (1762). Nástupce její, Petr III., dětinský Bedřichův obdivovatel, sjednal s ním napřed mír, navrátiv mu všechny výboje, a potom učinil s ním i spolek proti dosavadním spojencům. Ruské vojsko muselo se spojit s pruským. Po násilné smrti Petra III. carevna Kateřina II. zrušila sice ihned spolek s Pruskem, ale než došel do tábora její rozkaz, aby ruské vojsko opustilo bojiště, Bedřich spojenými silami porazil Dauna u Burkersdorfa (1762).

Zatím již Anglie a Francie se dohodly a navrhly Prusku i Rakousku zastavení války na základě předešlého držení (status quo). Tak došlo mezi nimi k míru v Hubertsburce u Lipska (1763), 1763 jímž Bedřich Slezsko i Kladsko podržel, ale svolil k volbě římského krále ještě za života císaře Františka I., při níž slíbil dáti hlas synu Marie Terezie, arciknížeti Josefovi, jenž také skutečně zvolen byl r. 1764. Mír mezi Francií a Anglií podepsán byl několik dnů před hubertsburským v Paříži. Anglie dostala od Francie Kanadu v Americe a Senegambii v Africe; od Španělska, spojence francouzského, poloostrov Floridu, za niž mu Francie postoupila Louisiany.

§ 38. Vnitřní stav Rakouska počátkem XVIII. století. Opravy Marie Terezie.

Rakousko vítěznými válkami proti Turkům neobyčejně se zvětšilo, tak že bylo téměř dvakrát větší, než po válce třicetileté. Zřízení státní zůstalo i po proměnách, které po českém povstání provedl císař Ferdinand II., celkem na týchže základech. I nově získané země z dědictví španělského připojeny byly k ostatním třem historickým celkům jen osobou panovníkovou, správou financí a záležitostmi zahraničnými.

Obor působnosti tří společných úřadů (viz str. 70) se zvětšil: Tajná rada zmohutněla obmezením zákonodárné moci sněmů v českých a rakouských zemích, a počet jejich členů vzrostl za Leopolda I. ze 4 na 22, za Karla VI. až na 164; avšak tehdejší u většiny to byl

již jen prázdný titul. Pouze asi pět tajných radů bylo stálými přísedlci tajné rady, a ti sluli nyní konferenčními ministry. Ten z nich, který řídil dopisování s cizími dvory, byl státním a dvorním kancléřem.

Moc vojenské rady šířila se tím, že zaváděno místo vojska stavovského poněnáhu vojsko stálé, a měla také správu vojenské hranice.

Komora dvorská dohlížela na komorní úřady v říši a některé důchody v zemích, zvláště v Uhrách, sama spravovala.

Nejvyššími úřady v jednotlivých historických útvarech rakouských byly kanceláře, česká, uherská a rakouská; k nim přibyla po připojení Sedmíhrad kancelář sedmíhradská, a pro země z dědictví španělského španělská rada. Od času Ferdinanda II., jenž trvale usídlil se ve Vídni, bydleli náčelníci kanceláří, kancléři, rovněž ve Vídni.

Zemské sněmy, zvláště v Čechách a na Moravě, měly po vydání obnoveného zřízení zemského moc obmezenou, ale zůstala jim přece značná působnost na zemské zákonodárství, vyplývající z práva povolovati berně.

Výkonná moc náležela panovníkovi. Úředníci směli býti voleni jen z osob v zemi usedlých a ze stavů privilegovaných. Moc nad poddaným lidem měly vrchnosti a konaly ji svými úředníky. Města spravována byla purkmistry.

V zemích uherských svobody zemské zůstaly nezkráceny, a také sněmy měly daleko větší moc, než v zemích českých nebo rakouských. Šlechta byla osvobozena ode všech poplatků, tak že berně uvalovány jen na poddaný lid. Vzdělanost následkem neustálých válek značně poklesla. University, pražská i vídeňská, a také střední školy (gymnasia) spravovány byly členy Tovaryšstva Ježíšova.

Opravy Marie Terezie. Marie Terezie, uznávajíc různé nedostatky ve vnitřním zařízení své říše, pomýšlela od počátku vlády na vhodné opravy, dle vzoru císaře Josefa I., jehož snahy pro krátkou vládu nebyly přivedeny k platnosti. Opravná činnost Marie Terezie rozpadá se na dvoje období: a) po válce o dědictví rakouské, b) po válce sedmileté.

1748 a) Opravy po válce o dědictví rakouské. Roku 1748, ještě za války, vymohla si na stavech zemí českých a německo-rakouských decennální recess, to jest povolení zvýšených berní na 10 let napřed, a z výtěžku zařídila stálé vojsko 108.000 mužů, které bylo od výtečných generálů, Václava knížete z Lichtenštejna,

Dauna a Lasey-ho, řádně ozbrojeno a vycvičeno. Zvláště dělostřelectví bylo znamenitě zlepšeno. Místo najímání vojska nařízen pravidelný odvod. Pro vzdělání důstojníků zřízena vojenská akademie v Novém městě za Vídní (1752). Na jižních hranicích říše proti Turkům vojenská hranice nově byla zorganizována.

Nemenší péči císařovna měla o vyšší vzdělání poddaných. Vydala nový studijní řád pro university a gymnasia. K dohlídce na školství jmenovala pro každou zemi zvláštního dozorce. Zvláště horlivě nabádala ke studiu přírodních věd.

V záležitostech náboženských platilo od r. 1749 tak zvané **1749** „placetum regium“, jímž si panovnice vyhradila právo zkoumati napřed papežské bully, než by v zemích byly rozhlašovány.

Roku 1753 zřídila komisi ku přehlédnutí zákonníkův, občanského i trestního. Stavbou silnic a ochrannými cly podporovala obchod a průmysl.

Správu zemí vyňala z moci privilegovaných stavův a přenesla ji na stav úřednický, a všechnu moc soustředila u nejvyšších úřadů při svém dvoře. Soudnictví odloučila od správy politické i od kanceláří a zřídila nejvyšší soudní dvůr ve Vídni, společný zemím českým i alpským. Českou a rakouskou kancelář spojila v jediný úřad „directorium in publicis et camera-libus“ (spojené kanceláře česko-rakouské). V každé zemi pro konání spravedlnosti zřízen byl zemský soud a pro správu země repraesentace s komorou. V čele repraesentace byl v Čechách nejvyšší purkrabí pražský, v ostatních zemích zemští hejtmani (1749). Později byly odděleny od věcí politických také finance tak vznikla pro politickou správu gubernia, podřízená spojeným kancelářím a pro záležitosti finanční úřady komorní, spravované dvorskou komorou ve Vídni. Gubernia dělila se na kraje s kraj-skými hejtmany.

Roku 1753 vyloučeny byly z oboru tajné rady věci zahraničné a svěřeny nejvyššímu státnímu a dvornímu kancléři, jemuž dán také dozor na správu španělského Nizozemí, Milánska a Mantuanska, jako jediných zemí, jež zbyly Rakousku z dědictví španělského.

b) Opravy po válce sedmileté. Hned po ukončení války zřízeny v Čechách proti Prusku pevnosti Josefov a Terezín, Hradec Králové pak byl opevněn. V roce 1770 provedeno ve většině zemí **1770** českých a rakouských sčítání lidu. Dvě léta před tím vydán od

právnícké komise trestní zákonník, jímž obmezen trest smrti; o něco později (1776) zrušeno i útrpné právo.

V Čechách i na Moravě zřízeny komise, aby vyšetřovaly poměr stavu selského k vrchnostem. Na základě jejich vyšetření císařovna **1775** vydala (1775) **robotní patent**, jímž roboty snížena na polovici. V Uhrách uleveno bylo v robotách již roku 1765, ale nikdo tam císařského nařízení v té věci nedbal.

Zrušení řádu jezuitského (1773) dalo Marii Terezii podnět k novým opravám ve školství, jež nyní svěřeno hlavně osobám světským. Ze jmění zrušených kolejí jezuitských zřízeny studijní fondy. Panovnice dále nařídila, aby obecné školy zřizovány byly při všech farních kostelích, ve větších místech a městech dle trojího stupně: normální v hlavních, hlavní v krajských městech a trivialní ve vesnicích. Jazyk německý ve všech těchto školách nabyl převahy; i na universitách užívalo se ho místo latiny. To se dělo hlavně návodem císaře Josefa II., aby všichni rakouští národové časem splynuli v jedinou národnost.

Pro zasloužilé vojny zřizovány invalidovny a pro činné vojsko kasárny. Obchod zvelebován zakládáním obchodních společností, pojišťoven a konsulátů.

Ve věcech literárních a vědeckých císařovna spravovala se radami svého tělesného lékaře Gerharda van Swieteny z Holandska. Za její doby žili v Rakousku: znamenitý sochař Canova a hudební skladatelé Gluck, Haydn a Mozart. (Viz § 49.)

§ 39. Poslední léta panování Marie Terezie.

Císař Josef II.* (1765—1790), nastoupiv po smrti otce svého Františka I. v říši německé, stal se spoluvládařem své matky Marie Terezie i v zemích rakouských. Ve velkovévodství toskanském nastoupil třetí syn císaře Františka Leopold, poněvadž druhorozený záhy zemřel. Spolek mezi Francií a Rakouskem utvrzen byl četnými sňatky mezi panovnickými rody obou říší i také Bourbonů španělských; jedna z dcer císařovniných, Marie Antonie, provdala se za dědice trůnu francouzského Ludvíka (XVI.). Proto však nedovedly obě spojené mocnosti překaziti volbu Stanislava Poniatowského za krále polského, jehož společně podporovaly Prusko a Rusko. Avšak ve válce, jež následkem neblahých vnitřních poměrů polských

*) Rodokmen viz na str. 127.

nastala mezi Turky a Ruskem (viz § 42.), Bedřich II. ze strachu, aby cařevna Kateřina II. příliš moc svou na Balkanském poloostrově nerozšířila, vyhledával sblížení s Rakouskem. V důvěrných osobních schůzích s císařem Josefem II. navrhl první dělení Polska na odškodněnou Rusku za území turecké, ale tak, aby také Rakousko a Prusko dostaly podíly (1772, viz § 41.). Rakousko mimo to ve válce rusko-turecké obsadilo Bukovinu a podrželo ji i po míru v náhradu za válečné útraty (1775).

1775

Válka o dědictví bavorské (1778—1779). Ale přátelství mezi Pruskem a Rakouskem nemělo dlouhého trvání pro vzájemnou řevnivost. Podnět ke zjevnému nepřátelství zavdala smrt vévody bavorského Maximiliana Josefa, posledního potomka bavorské linie Wittelsbašské, jehož dědicem se stal Karel Theodor z linie Falcké, rovněž bezdětný. Při této příležitosti císař Josef II. zvedl nároky na některé části Bavor a Horní Falci, jež za krále Jiřího z Poděbrad byly dány vévodům bavorským do vyměnění mužského potomstva od Čech v léno. Karel Theodor byl ochoten postoupiti Rakousku v náhradu za ty roztroušené země některou část Bavor, avšak Bedřich II. z řevnivosti pohnul vévodu Karla Zweibrückenského, jenž měl po Karlu Theodorovi nastoupiti, aby proti zmenšení území bavorského protestoval. Když Josef II. krajin těch vzdáti se nechtěl, Bedřich sám vypověděl Rakousku válku a vpadl do Čech (1778). K boji však nedošlo, poněvadž Marie Terezie horlivě zasadila se o mír, jenž umluven byl v Těšíně (1779). Rakousko získalo innskou čtvrt při řece Travně, jež přivtělena k Horním Rakousům, a ostatní již obsazené země muselo vydati.

1779

Rodokmen Habsbursko-Lotrinský:

Marie Terezie (1740—1780) m. František Štěpán Lotr.-Toskanský, jako císař 1745—1765.

Josef II., cis. 1765—1790, pan. rak. (1780—1790).	Leopold II. (1790—1792).	Ferdinand z Modeny-Este	Marie Antonie m. Ludvík XVI.
		František IV. († 1846)	
		František V. († 1875)	

František II. (1792—1835)	Ferdinand Toskanský, rod jeho v Tosk. do r. 1860.	Arcivév. Karel († 1847)	Josef († 1847)	Arcivév. Jan († 1859)
Marie Luisa m. Napoleona I.	Ferdinand V. (1835—1848) † 1875	František Karel	Arciv. Albrecht († 1895)	Štěpán († 1867)

František Josef I. (od r. 1848)	Maximilian, císař v Mexiku († 1867)	Karel Ludvík († 1896)	Ludvík Viktor
------------------------------------	--	--------------------------	---------------

Rudolf († 1889).

František Ferdinand Ota Ferdinand
z Este

§ 40. Císař Josef II. jako panovník rakouský (1780—1790).

Marie Terezie zemřela po čtyřicetiletém panování 29. listopadu 1780, zanechavši rakouský trůn císaři Josefovi II., který jal se nyní chvatně prováděti státoprávní i náboženské opravy v duchu nejnovějších nauk filosofů francouzských, jejichž teoriím velmi byl oddán.

1781 Hned roku 1781 vydal toleranční patent, jímž nekatolíkům v zemích rakouských, českých a uherských povolena byla jistá svoboda víry, zvláště protestantům augšburského a helvetského vyznání, jejichž obce byly zorganizovány a podřízeny státnímu dozoru. Církev katolickou rovněž připoutal pevněji ke státu, zostřiv placetum regium a zakázav představeným klášterů spravovati se rozkazy vyšších představených, kteří bydleli mimo říši. Potom jal se rušiti kláštery, jejichž členové nezabývali se milosrdnými skutky nebo vědou, a z jmění jich založil náboženský fond, spravovaný státem, z něhož zřízeno několik nových biskupství a mnoho far.

Tyto pronikavé změny pohnuly papeže Pia VI. k cestě do Vídně **1782** (1782). Císař přijal jej s velikou slávou a počtami, avšak po jeho odjezdu zrušil nově množství klášterův a pokračoval i v jiných novotách, jako v rušení některých ročních svátkův, aby se získalo více pracovních dnů. Manželské pře odňaty biskupům a dány soudům světským a místo biskupských diocezálních seminářů ku vzdělání duchovenstva zřídil semináře generální jako ústavy státní, jejichž profesori jmenováni byli od panovníka.

Papež Pius VI. hrozil císaři klatbou, proto Josef II. vypravil se do Říma (1783), kde slíbil zanechatí dalších novot, a papež mlčky trpěl změny, které již od císaře byly provedeny.

Ve státní správě císař Josef II. vycházel od zásady matky své, aby národové bez ohledu na různost národnostní a náboženskou spravováni byli jednotně státním úřednictvem. Již v roce 1781 vydán byl nový soudní řád soukromého práva, roku 1782 soudní řád hrdelní a roku 1786 první část občanského zákonníka se zákonem o trestech zločinců. Všechny tyto řády vynikaly značnou umírněností a lidskostí, ač měly mnohé vady a nedostatky.

Pro vyšší stavy zřízeny v jednotlivých zemích soudy zemské (jen ve věcech práva soukromého) a ve větších zemích i soudy appellační. V královských městech zřídil magistráty, skládající se jen ze zkoušených úředníků, jimž příslušela moc soudní a správa obecního jmění. Také soudní moc vrchnostenskou směli vykonávati

jen zkoušení justiciáři a lidu selskému uleveno tím, že na všech panstvích úplně zrušeno tělesné poddanství (1781).

1781

Jako přívrženec učení, že bohatství národa zakládá se na plodné půdě, císař poručil (1785) zvláštním komisím vyměřovati pozemky (zříditi nový katastr) a dle toho rovnoměrné rozvrhnouti berně z půdy a z domů tak, aby ostatní daně mohly býti zrušeny. K dani státní měla býti u selských statků připočtena určitá přírážka pro vrchnosti, jež za to měly se vzdáti robot. Vyměrování půdy protáhlo se ovšem na léta.

I školství bylo předmětem zvláštní péče císařovy. Nový studijní řád pro university a gymnasia, vydaný roku 1784, měl na zřeteli vychování úřednictva pro účely státní a povýšení jazyka německého jako vyučovacího nad řeči ostatní. Kdo nevykázal se dostatečnou znalostí němčiny, nesměl býti přijat do gymnasia.

Umění zanedbáváno, stavitelské památky rozpadaly se v rum, umělecké sbírky a klášterní knihovny prodávány veřejnými dražbami. Za to však stavěny lidumilné ústavy, nemocnice, chudobince a p.

Novoty císařovy přijímány byly od obyvatelstva jednotlivých zemí dle toho, jak vyhovovaly všeobecným přáním. V Uhrách vznikl proti nim značný odpor, jenž se stal nebezpečným, poněvadž současně se vzbouřilo Nizozemsko a nastala válka s Turky.

Vzpouřa v Nizozemsku. Císař Josef II. pohnul Hollandany, že vzdali se barrierního práva v Nizozemsku, a dal potom zbořiti pevnosti, v nichž bývaly hollandské posádky. Pojal i dokonce úmysl zaměnit Nizozemsko za Bavorsko, ale úmluva, sjednaná v té příčině s Karlem Theodorem (1785), byla pro odpor Pruska zmařena. Císař jal se tedy od r. 1786 i v Nizozemsku prováděti náboženské a politické změny. Již zrušení katolické university v Lovani a zřízení generálního semináře v Brusselu způsobilo v katolickém Nizozemsku značné pohoršení: zjevnou vzpouřu však měly za následek novoty politické a soudní, jimiž šlechta měla býti ve svých právech zkrácena. Císař tehdy dlel v Chersoně vyjednávaje s carevnou Kateřinou II. o výbojnou válku proti Turkům. Kancléř, kníže Kounic, odvolal tedy o své újmě některé novoty v Nizozemsku, ale císař po svém návratu povolnost kancléřovu neschválil, chtěje násilně zjednatí si poslušnost. V tom sultan, vida, že Rakousko a Rusko umlouvají se proti němu, vypověděl oběma válku dříve, než byli k ní připraveni, a Turkům vhod začali současně válku s Ruskem i Švédové.

Válka s Turky (1788—1791). Císař Josef II. vypravil se osobně do jižních Uher s vojskem 150.000 mužů. Utrpěv tam značné ztráty,

onemocněl a byl nucen kvapně vrátiti se do Vídně. Na bojiště poslán byl osvědčený vůdce Laudon, jenž v krátce dobyl Srbského Bělehradu, velké části Srbska a Malé Valachie.

Avšak prvotní nezdarů vojsk rakouských podnítily značně odpor proti novotám císařovým jak v Uhrách tak v Nizozemsku, jež dokonce prohlásilo se za samostatné (1789), jsouc podporováno Pruskem. Tu teprve Josef II. odhodlal se k povolnosti. Stavům uherským slíbil, že dá se korunovati, a odvolal většinu novot mimo toleranční patent a zrušení tělesného poddanství; v Nizozemí odvolal novoty všechny. Také stavové čeští připravili stížnost proti reformám, než ji však mohli doručiti, císař zemřel, nejsa korunován ani v Čechách ani v Uhrách.

Válku s Turky ukončil teprve nástupce Josefův Leopold II. 1791 (1790—1792) mírem ve Svišťově (1791), jímž Rakousko nepatrně bylo rozšířeno u Staré Ršavy a při řece Uně.

Vnitřní stav Pruska za Bedřicha II. Bedřich II. zjednal si o Prusko velké zásluhy nejen výboji, nýbrž také vnitřní úpravou říše. Měl zásadu, že král jest prvním služebníkem státu. Nejvíce pečoval o vojsko, jež i co do počtu, i co do výcviku zdokonalil. V Berlíně založil vojenskou akademii. Důstojenství vojenská nejráději uděloval šlechticům, ač jinak dával přednost vlohám před tituly rodovými.

Ve správě říše upravil soudnictví, jehož úřednictvu zajistil úplnou samostatnost. Příjmy státní rozličnými monopoly neunavně zvětšoval. Jsa přívržencem merkantilismu, podporoval průmysl a řemesla. Neúrodné krajiny při Odře, Vartě a Noteči dal vzdělávati cizími osadníky, povolav jich do těch krajín přes 300.000. — Pokusil se také zrušiti tělesné poddanství selského lidu, ale úplně úmyslu svého neprovedl. Sedlákům dostalo se pouze některých úlev.

Obchod zveleboval zakládáním bank, obchodních ústavů, stavbou nových silnic i vodních cest, zvláště průplavu Notečského a Finovského.

Na rozvoj věd mnoho nevěnoval. Měl sice rád při svém dvoře vynikající učence (Voltaire, lékař La Mettrie, matematik d'Alembert), ale školství, vyšší i nižší, nechával v úpadku. Na obecných školách svěřoval vyučování vysloužilým poddůstojníkům a sestárlym řemeslníkům.

Ze staveb jím provedených vynikají zámek Sanssouci a nový palác postupimský.

Bedřich II., jemuž dáno přímí Veliký, zemřel jako stařec 1786 74letý roku 1786, zanechav Prusko dvojnásob zvětšené bratrovci svému Bedřichu Vilému II. (1786—1797).

§ 41. První dělení Polska a jeho příčiny.

Vláda Augusta III. (1733—1763) vyznačovala se neustálým zápasem mezi rody Potockých a Čartoryjských o panství v říši, která spěla k úplnému vnitřnímu rozkladu. Jediný piarista polský Stanislav Konarski (1700—1773) připravoval svými spisy cestu k vnitřním opravám. Čartoryjští konečně se k němu přidali a jali se horliti pro zavedení silné vlády odstraněním svobodného veta i jiných škodlivých zařízení. Snahám těmto postavily se na odpor Francie a Prusko z obavy, aby sesílené Polsko nevystoupilo proti nim ve spolku s Rakouskem a Saskem v době války o dědictví rakouské, a Potočtí jim v tom konali dobré služby. Tak zůstala říše bez oprav, a Rusové hospodařili v ní okolo polovice 18. století jako ve vlastní zemi. Čartoryjští, přesvědčivše se, že oprav nelze provésti bez podpory vnější, přiklonili se úplně k Rusku, kde právě nastoupila Kateřina II. Ta však, byvši poučena od pruského krále o následcích, jež by vyplynuly pro obě sousední říše z obrození Polska, zastavila brzy provádění oprav, k nimž dříve byla svolila. Boj stran, který z toho povstal, přerušen byl náhlou smrtí krále Augusta III. (1763). Čartoryjští provedli s pomocí ruskou volbu Stanislava Poniatovského (1764—1795), jindy milce Kateřininina, za krále. Poniatovský byl muž slabého duševního nadání, ale měl vůli provésti opravy Čartoryjských, které ve čtyřech člancích před volbou byli navrhli. Pečoval také o duševní i hospodářské povznesení země, zakládal mincovny, zbrojnice a staral se o vychování důstojnictva. Jinak byl ve všem oddán Rusku.

Když však cařevna žádala, aby Polsko učinilo s Ruskem spolek na výboj a obranu a podrobovalo se ruské zahraniční politice, Čartoryjští, nedbajíce domluv králových, postavili se tomu s většou částí šlechty na odpor. Kateřina II. v odvetu nařídila zrušiti v Polsku většinu oprav z roku 1764 a pro dissidenty žádala politickou i náboženskou svobodu. Strana Rusku přející spojila se v konfoederaci radomskou (1767) a pomocí vojska ruského přinutila sněm povoliti dissidentům veliké svobody, obnoviti liberum veto i některá jiná, dříve zrušená zařízení. Katolíci a přátelé oprav sjednotili se naproti tomu v konfoederaci barskou (1768) a zahájili proti přátelům Ruska zhoubný boj, v němž podlehli, tak že náčelníci jejich vypuzeni byli na území turecké. Král pruský Bedřich II., který bedlivě si všímal vývoje těchto událostí, vytasil se již r. 1769 s návrhem na

rozdělení Polska. Kateřina se tomu dlouho bránila, poněvadž chtěla mítí Polsko celé, avšak jsouc zaneprázdněna válkou s Turky, nemohla se důrazně opřítí úmyslům Bedřichovým. Marie Terezie rovněž opírala se dělení staré a slavné říše polské z důvodů mravních, ale když cařevna konečně svolila, přijala, hlavně působením syna svého 1772 Josefa, nabízený podíl (1772).

První dělení Polska provedeno bylo násilím a schváleno roku 1773 polským sněmem, v němž však zastoupeny byly jen nižší vrstvy šlechty polské. Rusům připadlo území východně řeky Dviny Západní a Dněpra; Rakousku království haličsko-vladiměřské s vévodstvím osvětimským a zátorským bez Krakova, v Uhrách pak třináct měst spišských, která byla dána Polákům v zástavu již r. 1412 od krále Zikmunda Lucemburského; Pruskú Západní Prusy bez Gdanska, Toruně a krajiny notečské, tak že Polsku tudý ponechán přístup k Baltu. Podíl ruský byl třikráte, rakouský dvakráte tak velký jako pruský, který za to byl nejlidnatější.

§ 42. Rusko od smrti Petra Velikého do konce 18. století.

Po smrti Petra Velikého povolána byla od vojska a nejvyšších úředníků za cařici Kateřina, vdova po Petrovi, ač mocná strana přála si za caře syna Alexejeva Petra, vnuka zemřelého krále. Kateřina I. (1725—1727) vládla v duchu Petrově a sídlila stále v Petrohradě. Nástupcem svým ustanovila Petra Alexejeviče, do jehož zletilosti měla spravovati říši zvláštní rada, ale veškeru téměř moc strhl na sebe Menšikov, který již za Kateřiny měl rozhodující vliv († 1729). Za Petra II. (1727—1730) umluvena první obchodní smlouva s Čínou, tak že každého třetího roku směly ruské karavany až do Pekinka. Kiachta na ruském a Maimačín na čínském území staly se svobodnými skladišti obchodními.

Petrem II. umřel poslední mužský potomek rodu Romanovcův. Za panovnici prohlášena byla Anna, ovdovělá vévodkyně kuronská, dcera Ivana V., staršího bratra Petra Velikého. Před nastoupením bylo jí uznati novou ústavu, jež znamenala zničení samodržaví a zavedení vlády oligarchické. Sotva však se upevnila na trůně, dovedla novou ústavu bez většího odporu odstraniti. Panovala (1730—1740) pomocí německých rádců, z nichž prvním byl Kuronec nízkého rodu Biron, povýšený za hraběte ruského a vévodu kuronského. Při dvoře konány rádivánky a plesy, z Italie přivoláno divadlo. Rusko súčastnilo se tehdá války o dědictví polské, a ve válce turecké

(1737—1739) získalo území mezi Buhem a Dněprem a trvale přístav azovský.

Po Anně měl následovati vnuk její sestry Ivan VI., avšak po roce od vojska i národa prohlášena za panovnici Alžběta, nejmladší dcera Petra Velikého (1741—1762). Hned po korunovaci ustanovila za svého nástupce vnuka Petra Vel. Petra, syna sestry své Anny.*) Odstranila ode dvora německé rádce, vláda milců však zůstala, ba byla horší, než za dřívějších cařeven. Ve válce se Švédskem získala mírem v Abo (1743) jižní část Finska až k řece Kymmeni. Ve 1743 válce o dědictví rakouské a ve válce sedmileté byla spojencem Rakouska.

Za Alžběty zvýšena byla moc senatu, zeslabeného Kateřinou a Annou. Obchod uvnitř země podporován rušením cel a mýt; zakládány hospodářské banky a otvírány nové doly. V Moskvě založena universita a v Petrohradě akademie krásných umění, kde působili francouzští umělci. Obliba všeho francouzského vůbec rostla. Corneille, Racine a Moliere byli překládáni, francouzské výrobky, šaty, jazyk i mrav byly všude zaváděny, a sice přímo z Francie, nikoli prostřednictvím Hollandanů nebo Němců, jako se dělo za Petra Velikého nebo Anny. Za Alžběty sjednán byl také první spolek mezi Francií a Ruskem.

Synovec Alžbětin Petr III. (1762), jímž nastupuje na trůn rod Holštýnsko-gottorpský, ač již v mužném věku, přece byl velmi dětinským. Zavedl některé lidumilné novoty, ale osobními vlastnostmi odcizil si lásku lidu. Jsa nadšeným obdivovatelem pruského krále Bedřicha II., jeho vojska a všeho německého vůbec, spojil se ku

*) Rodokmen Romanovcův a rodu Holštýnsko-gottorpského:

Michail Feod. Rom. (1613—1645)

Alexej (1645—1676)

Feodor III. († 1682) Ivan V. (sesazen 1689) Žofie Petr I. (1689—1725) 2. m. Kateřina I. (1725—1727)

Kateřina Anna (1730—1740)

m. vév. meklen- m. Bedř. Vil.,
bursko-zvěř. vévoda kuronský,

Alexej
Petr II.
(1727—1730)

Anna Alžběta
m. Karel Bedřich, (1741—1762)
vév. holšt.-
gottorpský

Anna
m. vév. brunšvický

Ivan VI. (1740—1741)

Petr III. († 1762)
m. Kateřina II.
(1762—1796)

Pavel I. (1796—1801)

Alexander I. (1801—1825) Mikuláš I. (1825—1855)

Alexander II. (1855—1881)

Alexander III. (1881—1894)

Mikuláš II. od r. 1894.

konci války sedmileté s Pruskem na výboj a obranu, odtrhnuv se od svých p̄savadních spojencův, a zavinil tím konečný nezdar celé války.

Manželka jeho, anhaltská kněžna Kateřina, paní bystrá a energická, již Petr III. výstřednostmi svými urážel, sp̄sobila povstání a dala se prohlásiti za cařevnu.

Petr III. potom zemřel v několika dnech smrtí násilnou. Ponevadž také dříve již sesazený cař Ivan VI. od strážců svých byl zavražděn, Kateřina neměla soupeře, leč ve vlastním synu svém Pavlovi.

Kateřina II. (1762—1796) vládla rovněž pomocí milostníků, napřed Řehoře Orlova, později Potěmkina V záležitostech zahraničných vytkla si trojí úkol: udržovati rovnováhu mezi státy evropskými, vyvrátiti říši polskou a vypuditi Turky z Evropy. Ve přičině první, ač na počátku nebyla přítelkyní Pruska, přece záhy opět se k němu přiklonila a dala podnět k utvoření spolku severních států Ruska, Pruska, Anglie a Dánska, proti Francii a Rakousku. Říši polskou zničiti se jí podařilo úplně; poslední král polský Stanislav Poniatovský nebyl než ruským místodržitelem v Polsku, které konečně trojím dělením zmizelo z mapy Evropy. Úkol třetí (východní otázka) nezdařil se jí tak, jak si představovala.

Války turecké. — Povstání Pugačeva. Francie, chtějíc zeslabiti ruský vliv v Polsku, popudila proti Kateřině portu, když polští uprchlíci hledali ochrany na půdě turecké. Vznikla z toho šestiletá válka mezi Ruskem a Tureckem (1768—1774). Vojska ruská záhy obsadila Bessarabii, Multany, Valachii a část Bulharska, loďstvo pak pod Alexejem Orlovem dobylo slavného vítězství v zátoce Česmen-
1770 ské při malé Asii (1770).

Výboje své Kateřina byla by ráda podržela, avšak pro odpor Pruska musela vzítí za vděk prvním dělením Polska. S Turky pak
1774 se srovnala v míru kučuk-kainardžském (1774), jímž sultan uznal samostatnost krimských Tatarů, postoupil Rusku jen některé přístavy při Černém moři a ruským lodím otevřel Dardanelly, Bospor a Černé moře. Rusko od této doby osobovalo si protektorát nad křesťanskými poddanými v říši turecké.

Za těchto válek postižena byla Rus strašným morem (1771) a povstáním Kozáka Emiliana Pugačeva (1773), který, vydávaje se za Petra III., sp̄sobil v říši povstání a všeobecně uznán byl od lidu za caře. Po dvě léta odolával vojskům Kateřininým, až konečně po několika porážkách od vlastních lidí byl chycen, vydán cařevně a

v Moskvě popraven (1775). Kozácká obec Záporožská byla potom zrušena, a Kozákům vykázána sídla při východním pobřeží Azovského moře.

Také svoboda krimských Tatarů netrvala dlouho. Poslední jejich chán, byv podplacen, dal se v ochranu ruskou, a Potěmkin provedl záhy úplné podmanění Krimu (1783). Porta, žárlivě pozorující neustálý vzrůst panství ruského k jihu, vypověděla Kateřině II. ve spolku se Švédskem novou válku (1787—1792). Rusko získalo tenkrát mocného spojence v císaři Josefu II. Po slavných vítězstvích Rusův i Rakušanů sultan mírem v Jassech (1792) postoupil Rusku **1792** území mezi Buhem a Dněstrem s pevností Očakovem. Proti Švédsku Rusko uhájilo úplně svých hranic.

Vnitřní opravy za Kateřiny II. Brzy po svém nastoupení cařevna svolala komisi pro vypracování nového zákonníku, složenou ze zástupců všech stavův i národností říše. Komise úkolu svého sice úplně neprovedla, avšak náhledy její měly veliký účinek na zákony Kateřiny II., jež říkala, že „komise pro vypracování zákonníku seznámila ji s celou říší“.

Stav lidí selského za Kateřiny se zhoršil; nevolnictví zavedeno i v Malé Rusi, kde ho posud nebylo.

Říše rozdělena byla na 50 gubernií, a zemská správa úplně odloučena od soudnictví. Senát byl poněkud obmezen radou cařevninou, ale proto přece měl dohled ke všem oborům veřejné správy a appellací. Vyděračství a úplatnost úředníkův i soudců byly přísně trestány a většinou odstraněny. Šlechtě povoleny menší guberniální sjezdy, městům samospráva.

Do krajín povolžských i do Ukrajiny cařevna povolávala cizí (hlavně německé) osadníky, jimž odpouštěla daň na 30 let. Měst založila na 200. Neobyčejně starala se o zdravotnictví.

V náboženství Kateřina II. byla snášenlivá, ale církevní jmění sekularisovala.

Ve vzdělanosti pokračováno na dráze, nastoupené cařevnou Alžbětou. Kateřina sama dopisovala si s Voltairem a znala spisy encyklopaedistů. (Viz § 50.) Ruští velmoži učili se francouzsky, národní básníci překládali a napodobovali francouzské klassiky. V městech zakládány střední školy, a nedostatek domácích učitelů nahrazován cizinci.

§ 43. Francie za Ludvíka XV. (1715—1774).

Za pětiletého Ludvíka XV. měl dle závěti Ludvíka XIV. vládnouti vévoda Filip Orleanský se zvláštní radou, složenou z princův a nejvyšších úředníků. Ale po smrti Ludvíka XIV. parlament zbavil vévodu Filipa tohoto obmezení. Francie spravována byla za něho burokraticky: v čele jednotlivých odborů správních nebyli ministři, nýbrž kollegia, složená z aristokratů, kteří nevázaným životem a nedbalostí v úřadech přiváděli Francii pořád do hlubšího úpadku. Chtějíce naplniti státní pokladny, dovolili zříditi skotskému dobrodruhu Johnu Lawovi „cedulovou banku“, kterou Filip Orleanský prohlásil za státní ústav, a k ní přidal ještě „Compagnie d'occident“ (západoindickou společnost), jež se zmocnila veškerého obchodu s osadami. Národ francouzský, navnazený sliby a přímluvami, odevzdal ústavům těm téměř poslední jmění. Banka zastavila platy, cedule pozbyly ceny, a Law utekl do ciziny.

Vévoda Filip zemřel r. 1723. Vlády se ujali Ludvíkovi rádcové a milci, hlavně jeho vychovatel, kardinál Fleury. Teprve po jeho **1743** smrti (1743) Ludvík XV. chopil se řízení státu sám. Vláda jeho znamená vrchol znemravnělosti ve Francii. Královny milostnice, markýzka Pompadourová (1745—1764) a hraběnka z Dubarry, lehkomyšlně utrácely krutě vymáhané příjmy státní a osazovaly nejdůležitější úřady svými lidmi. „Po nás ať přijde potopa,“ říkávala markýzka Pompadourová, a hraběnka z Dubarry v pěti letech promarnila 180 millionů livrů.

Francie súčastnila se v této smutné době války o poslušnost polskou, v níž získala Lotrinsko; a války o poslušnost rakouskou, z které neměla prospěchu, za to však tím více se rozmnožily její dluhy. Po válce sedmileté postoupěna Anglii část osad amerických, **1768** naproti tomu roku 1768 koupěna od Janovanů Korsika, jež dosud patří Francii.

Za všeobecného úpadku, hmotného i mravního, ve Francii **1774** Ludvík XV. zemřel roku 1774, nenáviděn od celého národa.

§ 44. Anglie za prvních panovníků z rodu Hannoverského.

Jiří I. (1714—1727) značně obmezován byl při vládě parlamentem, který, maje většinu whigistickou, ustanovil, kdo dostane nějaký úřad, že ihned má složiti mandát v parlamentě a dáti se nově voliti. Období parlamentární prodlouženo na 7 let. Zahraničný

ministr Walpole udržoval mír, a říše uvnitř mohutněla rozkvětem průmyslu, obchodu i polního hospodářství. Pokus Jakuba III., zmocniti se proti rodu Hannoveruskému trůnu, nezdařil se (1715).

Jiří II. (1727—1760) súčastnil se jako spojenec Marie Terezie války o posloupnost rakouskou. Syn Jakuba III., Karel Eduard, spojiv se se Skoty, vystoupil opět jako praetendent na trůn anglický, avšak byl poražen v bitvě u Cullodena. Byl to poslední pokus Stuartův, a zároveň dosud poslední bitva na půdě Velké Britannie (1746).

1746

Ve válce sedmileté, kdy říši spravoval výtečný Pitt Starší, Anglie všude na moři zvítězila nad Francií, tak že v míru pařížském získala od Francie Kanadu a některé osady při řece Senegal, od Španělska Floridu. Mír pařížský byl smluven teprve za Jiřího III. (1760—1820), jehož vláda nabyla největšího významu bojem o svobodu obcí amerických, upevněním anglického panství v Přední Indii a objevením australské pevniny.

1. **Boj za svobodu anglických osad v Americe (1775—1783).** Východní pobřeží severní Ameriky dostalo se poněmáhlu v moc anglickou. První pokus založiti spořádanou osadu učinil tam Walter Raleigh (1585), ale byl to jen pokus; zakládání osad dařilo se teprve od počátku 17. stol. R. 1630 založen Boston, r. 1632 lord Baltimore obsadil území nad řekou Potomakem, které nazval na počest tehdejší královny anglické Marie Maryland, a v něm založil město Baltimore. Již před tím odvážný plavec Hudson objevil řeku Hudson a na druhé výpravě záliv, rovněž po něm nazvaný. Kromě Angličanů také jiní národové osazovali břehy severoamerické. R. 1614 hollandští kupci založili při ústí řeky Hudsona město Nový Amsterdam a obsadili okolní krajinu. Ale král anglický Karel II. vypravil tam loďstvo (1664), které města dobylo, a udělil tyto země lénem bratru svému Jakubovi, vévodovi yorckému. Osada Nový Amsterdam přezvána pak na počest nového vladaře jménem Nový York.

1585

Průběhem 17. století vzděláno pobřeží od poloostrova Nového Skotska až ke Floridě. Občanské a náboženské války v Anglii za prvních dvou Stuartů vypudily tisíce puritanův a katolíků z původní vlasti do nových osad zámořských; za druhé vlády Stuartů byla zvláště osada Pennsylvanie (založil ji quaker Penn 1682) rozhlášena jako země náboženské svobody. Na březích Delawaru založeno město, jemuž dáno významné jméno Filadelfia (láska bratrská), a které záhy nabylo světové důležitosti. Francouzové tehdež založili

1682

při dolním Mississipi Louisianu, nazvanou na počest krále Ludvíka XIV.

Dvojí válkou (o dědictví španělské a sedmiletou) Anglie dobyla si v sev. Americe převahu nad Francií. Tou dobou (kolem r. 1763) bylo v sev. Americe již 13 osad anglických, *) jež k mateřské zemi evropské byly v různém poměru odvislosti. Některé měly samosprávu, jiné byly spravovány místodržícími, kteří vládli pomocí volených zástupců z obyvatelstva, jiné konečně byly lény, udělenými korunou bohatým anglickým rodinám. Anglický parlament upravoval jen poměry obchodní, což právě zavdalo podnět k první nespokojenosti v osadách.

Angličané totiž, chtějíce osady americké co nejvíce vykořistiti, zakazovali jim obchod nejen s jinými národy, nýbrž i mezi sebou, a nutili je kupovati průmyslové výrobky jen v Anglicku. Osady těžce nesly tuto tíhu anglické libovůle, avšak nebouřily se, pokud aspoň na politické svobody jejich nebylo saháno.

Teprve po válce sedmileté anglický parlament žádal na osadách, aby pomáhaly uhrazovati válečné výlohy, a nařídil jim daň kolkovní. Každá úřední listina a každá smlouva měla býti kolkována. Američané prohlásili, že anglický parlament, v němž nejsou zastoupeni, nemá práva ukládati jim poplatkův, a nalezli pro mínění toto oporu i u některých státníkův anglických, jmenovitě u Pitta Staršího. Zákon kolkovní byl tedy odvolán, ale v náhradu za něj uloženo clo na zboží odjinud dovážené. Kolonie opřely se i tomuto zařízení a zakládaly spolky, jejichž členové si slibovali, že nebudou kupovati anglického zboží. Tím byl obchod anglický tak poškozen, že vláda zrušila v zásadě ustanovení o clech a žádala jen poplatek z dovozu čaje; ale osady ani k tomu nesvolily.

- 1773** Když roku 1773 tři lodi s čajem připluly do přístavu bostonského, měšťané, přestrojeni za Indiany, přepadli koráby a čaj vmetali do moře. Anglický parlament ihned nařídil zavřítí přístav bostonský a zrušil svobody celé kolonie Massachusetts (1774). Tu zástupcové osad amerických sešli se téhož roku ve Filadelfii, kde prohlásili za nedotknutelný osobní svobodu, rovnost před zákonem a bezpečnost majetku, žádali pak na vládě anglické, aby úplně obnovila staré svobody amerických osad.

*) New-Hampshire, Massachusetts, Rhode-Island, Connecticut, New-York, New-Jersey, Pennsylvania, Delaware, Virginia, Maryland, Sev. Karolina, Již. Karolina a Georgia. Dohromady měly tehdy 2 mil. obyvatelstva.

Ačkoli Pitt Starší a veliký řečník Edm. Burke varovali před ukvapením, anglický parlament se usnesl, potlačit odpor vojskem. Tak došlo k válce.

Kongress filadelfský jmenoval vůdcem vojsk amerických Jiřího Washingtona (nar. r. 1732 ve Virginii), který se byl již ve válce sedmileté vyznamenal, a nové shromáždění zástupců jednotlivých osad vyhlásilo 4. července 1776 úplnou samostatnost kolonií **1776** se jménem „Spojené obce severoamerické“.

Američanům dostalo se hojné podpory z Evropy. Bohatý markýz francouzský Lafayette nabídnul jim veškeré jmění své, a pruský štábní kapitán von Steuben zorganizoval jim vojsko. Tím se stalo, že po několika prvních nezdarech americké vojsko zvítězilo nad Angličany u Saratogy (1777) a přinutilo je ke kapitulaci. Pak teprve podařilo se vyslanci amerických osad Benjaminu Franklinovi (nar. 1706 v Bostoně) pohnouti Ludvíka XVI., že povolil veřejnému mínění Francie a nejen uznal samostatnost obcí amerických, nýbrž s nimi utvořil spolek proti Anglii, k němuž se připojilo Španělsko a Hollandsko. Rusko pak dalo podnět ke spolku branné neutrality na ochranu kupeckých lodí, k němuž přistoupila většina evropských států. Angličané sice na moři i proti Španělům a Francouzům zvítězili, a také na souši v Evropě statečný generál jejich Elliot uhájil pevnosti Gibraltaru proti Španělům, avšak v Americe, kam nemohli pro obtíže zásobovací poslati dostatečný počet vojska, podlehli. Jiří Washington přinutil s pomocí francouzskou anglického vůdce Cornwallisa ke kapitulaci u Yorktownu (1781), a pod dojmem té porážky anglický parlament přál si konce války. V míru versailleském (1783) Jiří III. uznal **1783** samostatnost 13 spojených obcí amerických, Francii vrátil osady při Senegalů a Španělsku Floridu s ostrovem Menorkou.

Ústava Spojených obcí amerických. Čtvrtého roku po míru versailleském konvent ve Filadelfii prohlásil obce americké za unii, čili za stát spolkový, v němž jednotlivým osadám nechána samospráva, ale celku vyhrazeno právo vypovídati válku a mír, spravovati vojenství a námořnictví, ražení mince, poštovníctví a p. V čelo unie a výkonné moci postaven praesident, volený na čtyři léta, a prvním byl Jiří Washington (1789—97). Zákonodárná moc odevzdána kongressu, složenému ze sboru repraesentantů, volených v každém státu od lidu dle počtu obyvatel (původně připadal jeden člen na 30.000 lidí) a ze senatu, jehož členové, po dvou z každého státu, voleni byli od zákonodárných sborů jednotlivých

států. Praesident potvrzuje usnesení kongressová; kdyby potvrzení odepřel, může usnesení státi se zákonem i bez potvrzení praesidentova, kdyby kongress podruhé se na něm usnesl většinou aspoň dvou-třetinovou.

2. Anglické výboje v Přední Indii. Angličané zjednali si náhradu za ztracené obce severoamerické v Přední Indii, kde měli kupecké osady již z dob královny Alžběty. — Asi v polovici 16. století založil tam jakýsi potomek Timur-Lenkův ohromnou říši od ústí Inda až k ústí Ganga a na jih přes vysočinu Dekanskou. Hlavním městem velikého mogula bylo Delhi. Říši spravovali místodržící (nabobové) a množství knížat domácích, kteří za roční poplatek; odváděný mogulovi, mohli spravovati knížectví svá samostatně.

Na počátku 18. století veliká říše mogulova se rozpadla vzpourami knížat a místodržících. Tenkráte počala Východoindická společnost, které od Karla II. svěřena byla vojenská i civilní správa osad indických, rozšiřovati anglické panství jednak při moři proti Hollandanům, Portugalcům a Francouzům, jednak i do krajín vnitrozemských a do Poganží. Při tom nejvíce se vyznamenával anglický guvernér Warren Hastings, který všecek odpor domácích knížat přemohl a panství anglické v Indii mírem v Mangaloře (1784), umluveným se sultanem mysorským Tippo Saibem, úplně zabezpečil. Východoindická společnost dostala se téhož roku pod dozor státní.

3. Nemenší význam pro Anglii mělo konečně objevení celé pevniny australské v letech 1768—1779, jež provedl třemi cestami smělý anglický plavec James Cook. R. 1778 založeno bylo město Sidney.

§ 45. Dánsko a Švédsko v 18. století.

1. V Dánsku doba velkých oprav nastala za Kristiana VII. (1766—1808) působením ministra Struensee, původně tělesního lékaře králova. Struensee, prodechnutý ideami svobody, zaváděl novoty bez ohledu na poměry v říši. Upravil finance a soudnictví, odstranil útrpné právo, zavedl svobodu tisku a spravedlivé osazování úřadů. Poněvadž však, jsa původem Němec, opovrhoval vším, co bylo dánskému, popudil proti sobě šlechtu i národ, a byl z rozkazu králova r. 1772 popraven. Většina jeho oprav byla potom zrušena. Velmi užitečné opravy ku povznesení stavu rolnického a odstranění obchodu s černochoy v dánských osadách zavedl ku konci 18. století dánský korunní princ Bedřich, jako vladař za nemocného otce svého.

2. Ve Švédsku Oldřiška Eleonora (1718—1742) i její manžel, Bedřich Hessenkasselský, za spoluvladaře přijatý, museli se vzdáti neobmezené vlády na prospěch šlechty a parlamentu, tak že důstojnost královská zůstala jen čestným názvem. Parlament osazoval nejvyšší úřady a vydával zákony. Bedřich Hessenkasselský vládl několik let i po smrti manželky své. Když i on zemřel, následoval na trůně Adolf Bedřich (1751—1771), vévoda holštýnsko-gottorpský, dle úmluvy, jež učiněna byla v té příčině s carevnou Alžbětou při míru v Abo (1743).

Za Adolfa Bedřicha moc královská tak poklesla, že říše podobala se spíše aristokratické republice. Ve válce sedmileté Švédsko bojovalo po boku Francie, a výsledkem byla neskonalá bída v zemi.

Poměry téměř rázem se změnily za energického syna jeho Gustava III. (1771—1792), vychovaného v Paříži. Pomocí vojska a lidu zničil moc šlechty, a dav říši novou ústavu, povznesl moc královskou k bývalému lesku. Z jeho oprav mnohé směřovaly k ulevění bídy a k povznesení pořádku v zemi, ale přílišná náklonnost ke všemu francouzskému a hlavně jeho záliba v nádherných stavbách odcizovaly ho národu. Konečně bezúspěšná válka s Ruskem (1788—1790) uvrhla zemi opět do finanční tísně. Král byl zavražděn na maškarním plese následkem šlechtického spiknutí, zanechav po sobě syna a nástupce Gustava IV. (1792—1809).

§ 46. Portugalsko a Španělsko.

1. Šedesátileté spojení se Španělskem zničilo v Portugalsku blahobyť i národní cit a přivedilo ztrátu většiny osad. Aby si zachovalo samostatnost, dalo se v ochranu Anglii, která zase zničila jeho obchod.

Úpadek dosáhl vrcholu za dlouhé vlády Jana V. (1706—1750), který téměř všech státních příjmův užíval k církevním účelům. V říši bylo na 800 klášterův, a desetina obyvatelstva náležela stavu duchovnímu. V Lissaboně zřízen patriarchát s nádherným dvorem kanovníků. Stavby chrámové a klášterní pohlcovaly i příjmy ze zlatých a diamantových polí brasílských. Loďstva ani vojska téměř nebylo.

Obrat nastal za syna Janova, krále Josefa I. Emanuela (1750 až 1777), jenž správu říše svěřil rozvážlivému ale ráznému ministru markýzi Pombalovi, druhdy portugalskému vyslanci v Londýně a

ve Vídni. Pombal vzkřísil duševní i fyzické síly národa, osvobodil jej z podruží vyšších stavův a z poručnictví anglického. Prostředkův užíval i násilných. Moc šlechty seslabil tím, že odňal jí všechna obdarování královská z dřívějších dob. Inkvisici podřídil státnímu dozoru. Založil mnoho továren a obchodních společností, a vzrůst jejich podporoval ochrannými cly i monopolisováním četných průmyslových odvětví. Odporu netrpěl. Jesuitům, když novot jeho neschvalovali, jal se vytykáti příliš světský život. Avšak Jesuité i jinak Pombala proti sobě popudili: předně vzepřeli se, aby jejich indiánský stát v Paraguayi spojen byl s Portugalskem, jak Pombal s vládou španělskou byl ujednal, a potom vystoupili proti zřízení viničné společnosti při horním Dueru, odkud zásobována byla vínem téměř celá Anglie.

Pombal odstranil tedy členy Tovaryšstva Ježíšova ode dvora a patriarchu lissabonského přemluvil, že jim zapověděl kázati a zpovídati. Když pak roku 1758 podniknut byl na krále vražedný útok, Pombal neprávem obvinil Jesuity z účastenství a spůsobil, že byli z Portugalska vypovězeni a jmení jejich zabaveno (1759). Po jejich odchodu zorganizováno v říši vysoké, střední i národní školství; zvláště universita v Coimbre opatřena byla výtečnými učiteli, a zřízeny technicko-obchodní vysoké školy, první na půdě evropské.

Ač vykonal Portugalsku služby neocenitelné, byl přece Pombal za králové Marie I. (1778—1816), dcery Josefovy, sesazen a pro násilnosti, jichž se dopustil při vyšetřování útoku na krále Josefa k smrti odsouzen, avšak rozsudek na něm nebyl vykonán. Zemřel v zapomenutí.

2. Španělsko. Filip V. (1701—1746) byl panovníkem slabým a časem trudnomyslným. Největší vliv na něho měla druhá jeho manželka Alžběta z Parmy a její důvěrník kardinál Alberoni, jenž jako ministr upravil finance a zřídil vojsko (100.000 mužů) i válečné loďstvo (70 lodí). Neméně dbalým byl povznesení blahobytu, zakládaje továrny, kupecká skladiště a povoláváje až z Hollandska dobré řemeslníky.

Záměry Alžbětiny a Alberoniho, dostati nazpět od Rakouska vedlejší země španělské, nezdařily se; přece však později, ve válce o dědictví polské získáno aspoň království obojí Sicilie pro prvozeného syna Alžbětina Dona Carlosa.

Nástupcem Filipovým stal se druhorozený jeho syn z prvního manželství Ferdinand VI. (1746—1759), rovněž zádumčivý. Ve

válce o dědictví rakouské rozšířil svou říši o Parmu, Piacenzu a Guastallu.

Po Ferdinandovi VI. nastoupil nevlastní bratr jeho Karel Neapolský, jenž byl panství své v jižní Itálii odevzdal synu svému Ferdinandovi.

Karel III. *) (1759—1788), jsa jako mnozí jiní panovníci evropští vychován v zásadách spisovatelů francouzských, zaváděl všestranné opravy na povznesení blahobytu obyvatelstva a sesílení moci královské, jak byl již dříve učinil v království obojí Sicílie. Za pomoci důmyslného ministra Arandy vystoupil proti veliké moci církevní a zvláště proti řádu jezuitskému, jehož členové byli jako nepřátelé moci královské odvezeni r. 1767 do státu církevního. Téhož roku 1767 museli opustiti také Neapolsko, Sicílii a Parmu.

Za války sedmileté Angličané velmi zeslabili námořskou moc Španělska a v míru versailleském Karlovi III. odňali Floridu, za niž Francie mu postoupila Louisianu. Ve válce za svobodu obcí amerických získána Florida zpět a s ní také ostrov Menorka, ztracený mírem utrechtským.

Zrušení řádu jezuitského (1773). Francie, Španělsko, 1773 Portugalsko a království obojí Sicílie dlouho namáhaly se, aby řád jezuitský byl zrušen. Papež Klemens XIII. (1758—1769) k tomu nevolil, ač mu veliké nesnáze působilo, že Jesuité posíláni byli z bourbonských říší do církevního státu. Teprve slabý nástupce jeho Klemens XIV. (1769—1774) vydal bullu „Dominus ac redemptor noster“,

*) Bourbonní španělští a italsí:

Filip V. (1701—1746) 2. m. Alžběta Parmská.

Ludvík († 1724)	Ferdinand VI. (1746—1759)	Karel III., od r. 1735 král v Neapoli, potom král španělský (1759—88)	Filip, vév. parmský (1748—1765)
Karel IV. (1788—1808)		Ferdinand, král (IV.) obojí Sicílie (1759—1806)	rod jeho tam vládl až do roku 1859.
Ferdinand VII. (1814—1833)	Don Carlos praetendent († 1855)	František František m. Isabella II. kr. šp. (1815—1824)	
Isabella II. (1833—1868)	Marie Luisa cedes m.	František I. (1825—1830)	
Alfons XII. (1875—1885)	2. m. Marie Kristina Rak.	Ferdinand V. (1830—1859)	
Marie Mercedes, Marie Terezie, Alfons XIII., král od roku 1886.	Don Carlos, vévoda ma- dridský.	František II. (1859—1861)	

jíž řád o 22.589 členech byl zrušen. Jmění jezuitských kollejí užito nejvíce k účelům školským. Odtud Jesuité byli trpěni jen v Prusku a Rusku. Bedřich II. odevzdal jim slezské školství, a Kateřina II. měla v nich dobré pomocníky při záměrech svých v Polsku.

C) Vzdělanost.

§ 47. Ráz sedmnáctého a osmnáctého století.

Po dlouhých náboženských válkách, jež Evropu téměř vysílily, národové rádi odevzdali se neobmezenému panství panovníků svých; proto druhá polovice 17. století jeví se ochabnutím sil národních. Absolutism, jak vyvinul se za Ludvíka XIV. ve Francii, rozšířil se téměř po všech státech evropských mimo Anglii a Polsko. Byl tužší za panovníků silných, mírnější za panovníků slabších, poněvadž dle toho stavové jednotlivých zemí přiváděli k platnosti své výsady a měli účast v zákonodárství. Avšak i ve Francii „stará vláda“ se poněmáhle přežila a nové ideje se vynořovaly, tvoříce pořád větší propast mezi panovníkem, privilegovanými stavy a národem.

V říši německé rozhodoval od r. 1663 při klesající moci císařské ustavičný říšský sněm se sídlem v Řezně, jehož se účastnili jen poslové říšských knížat a stavů. Rozdělen byl na sbor knížat voličů (napřed 8, později 9), na sbor knížat duchovních a světských (71 duchovních, 100 světských) a na sbor říšských měst (61), dohromady 240, později 241 členů, kteří dle náboženství dělili se na sdružení katolické a evangelické.

Stavovské vojsko říšské bývalo všelijak ozbrojené, málokdy vyčvičené a vůbec tak chatrné, že nemohlo se rovnati válečným silám států sousedních.

Veliký význam v rozvoji lidstva má století osmnácté jako doba osvícená, to jest doba převahy rozumu nad starými tradicemi, kdy národové vstupují na nové dráhy. Ve všech oborech státní správy, ve vojenství i v poměrech socialních je zvláště druhá polovice 18. století dobou velkolepých oprav, jež směřovaly ku povznesení státního pořádku i blahobytu a ku zmírnění protiv společenských.

Také duševní život, hlavně ruch vědecký, počal se netušeně rozvíjeti: filosofie, dějepisectví, vědy přírodní i jiné pěstovány s potřebnou důkladností a zájmem, nadto pak vznikla nová odvětví vědecká, jako národní hospodářství, státní vědy, chemie a dějiny umění, jež našly hned důkladné odborníky,

Vynikajícími objevy všeho druhu získal hlavně průmysl: namáhavá ruční práce nahrazována snadnější a rychlejší prací strojovou, a výrobky značným rozvojem obchodním v celém světě měly odbyt.

Zámořské osady, jejichž zařízení i správu přejímaly od konce 17. století státy a jejich panovníci, nikoli soukromní podnikatelé, byly nejen cílem nesčetných vystěhovalců evropských, nýbrž i stkvělým tržištěm pro výrobky a laciným zdrojem pro koupi surovin. Monopolisováním a celními opatřeními chráněny jednotlivé státy před soutěží; proto mohly rovnoměrně zvětšovati své příjmy a podporovati blahobyt obyvatelstva. Mnohé posud neznámé potraviny a rostliny dostaly se z osad do Evropy, jako rýže, oranže, tabák a brambory. V Německu a ve Francii rozšířilo se požívání kávy, u Angličanů oblíben byl čaj, u všech romanských národů čokoláda.

Bohatí kupci a továrníci tvořili v 18. století již mohutnou hráz rodové šlechtě, bojující proti starým výsadám stavovským na prospěch duševní i politické svobody. A snahy jejich uchvacovaly pořád širší a širší vrstvy lidové, které dlouho a pedanticky lnuly ke starému pořádku. Tyto nové náhledy o osobní svobodě vycházely po výtce z Francie a z Anglie.

§ 48. Literatura.

a) U národů romanských. Ve Španělsku vliv Francie v 17. století nebyl ještě patrný; naopak veliký španělský dramatik Calderon de la Barca byl vzorem Corneillovi. Po Calderonově smrti literatura španělská i umění klesají za úpadkem politickým.

V Itálii udržoval se i v druhé polovici 17. století marinism, to jest snaha po formě nabubřelé, přehnané a nepřirozené. V té příčině francouzský „klassicism“ byl Italům dobrým lékem; na počátku 18. století vlašská literatura jest již pouhým napodobováním francouzské a španělské. V dramatičce nejlépe byla pěstována opera. Vrchol znamená Pietro Antonio Metastasio z Assisi (1698—1782), jehož práce, vynikající ušlechtilostí a lyrickým přibarvením, rozšířily se po Evropě, a císař Karel VI. jmenoval jej dvorním divadelním básníkem.

Vědy měly pevnou oporu ve florenské academi del Cimento, vzoru evropských akademií vědeckých, která byla zřízena již r. 1657. Žákem Galilejovým byl Cassini (1625—1712) po Newtonovi největší hvězdář svého věku. Vysvětlil podstatu komet, vypočetl dobu otáček u Jupitera, Marta, Venuše i Jupiterových mě-

sícův a vzdálenost slunce od země. V přírodních vědách vynikl Arezzo (1626—1697) fyziologickými a anatomickými studii nižších druhů tvorstva, ve fyzice Galvani a Volta, zakladatelé moderní nauky o elektřině. O dějepis zásluhy má Ludvík Ant. Muratori (1672—1750), vévodský archivář v Modeně, nejen jako kritický spisovatel, nýbrž i jako sběratel pramenů.

b) U národů germanských. V Anglii Boileau napodoboval Dryden, jehož působnost na vrstevníky byla neobmezená. Básník Thomson († 1748) opěvuje v „Ročních počasích“ krásy přírody, Joung († 1765) složil melancholické „Noční dumky“. Oba našli v ostatní Evropě četné napodobitele. Ještě mocněji působil Miltonův († 1674) „Ztracený ráj“. Nejlepším humoristou té doby byl Jonathan Swift († 1745). Do doby pozdější náleží Sterne († 1768), jehož sentimentální romány byly zvláště v Německu čteny a napodobovány. Ve vědách Anglii náleží v té době první místo v Evropě. Roku 1660 zřízena byla „Královská společnost“, jež pracovala na základě zkušeností a pokusů. V čele učencův byl Isaak Newton (1642—1727), jenž přísnými výpočty dospěl k poznání, že nebeská tělesa řídí se týmž zákonem tíže (gravitace). Laplace nazval Newtonovu knihu o gravitaci největším dílem lidského rozumu.*)

Nejznamenitějším národním hospodářem byl Adam Smith (1723—1790), professor v Glasgowě, jenž prohlásil za hlavní zdroj bohatství státu úplně volný vývoj lidských sil. Tím se postavil proti staršímu vrstevníku svému Fr. Quesnay-ovi (1694—1774), tělesnému lékaři Ludvíka XV., který doporučoval nade vše polní hospodářství a vzdělávání půdy vůbec (fysiokratism).

Ve Švédsku Karel Linné (1707—1778), professor university upsalské, první upozornil na způsob, jak rostlinstvo se rozmnožuje; anatomii a fyziologii rostlinstva však zanedbával.

V Dánsku jeví se okolo r. 1700 rozkvět národní literatury. Nad jiné vynikl Ludvík Holberg (1684—1754), satirický romanopisec, spisovatel veseloher a historik.

V Německu první polovice 18. století znamená dobu vážné literární kritiky (Gottsched a Bodmer), druhá polovice netušený rozkvět básnictví a uměleckého vkusu. Básnictví věnovali síly své nejznamenitější duchové národa: Bedř. Klopstock (1721—1803) svým „Messiasem“ vzbudil v národu cit a nadšení; Gotthold Lessing (1729—1781) kriticky potíral francouzské dramatiky a svými vlastními

*) Za Karla II. založena byla hvězdárna v Greenwichu.

pracemi ukázal na pravou cestu (Hamburgische Dramaturgie. — Veselohra: „Minna von Barnhelm“; tragedie: „Emilia Galotti“; drama: „Nathan der Weise“). Jan Herder (1744—1803) ukázal národu na poklady národních písní a na jejich svéráznost. Křištof Martin Wieland (1733—1813) svými romany a duchaplným „Oberonem“ (romantický epos) otevřel německé literatuře i salony bohaté šlechty, kde posud jen francouzské práce se četly. Také první díla klasiků Goetha a Schillera patří do této doby.

c) U národů slovanských. Na Rusi vynikl spisovatel Lomonosov (1711—1765), vlastní tvůrce spisovného jazyka ruského. Vydal ruskou mluvnici, rukověť rhetoriky a pravidla ruského básnictví. Jeho „Ódy“ jsou předním dílem 18. století.

V Polsku 18. století jest dobou úpadku i literárního. Pouze Stanislav Konarski (1700—1773) bral se duchem pokrokovým, otevíraje literatuře francouzské přístup do Polska a zaváděje do škol studia klassická i vědy přírodní. Dějepisectví polské na stupeň vědecký povznesl Adam Naruševič (1733—1796).

V literatuře české jeví se dvojí směr: nekatolický exulantský a katolický domácí; v prvném vedle Komenského vynikli historikové Pavel Skála ze Zhoře svou obrovskou církevní historií a Pavel Stránský latinským spisem politicko-historickým, zvaným „Respublica Bojema“. Spisovatelství domácí zastoupeno jest pouze náboženskými pracemi hlavně členů Továryšstva Ježíšova.

V básnictví zdařilé byly jen písně prstonárodní. Dramatika zůstala při pokusech. V theologii hlavním dílem je trojdílná Bible Svatováclavská (1677—1715); v právnictví Obnovené zřízení zemské (1627), Právo útrpné a hrdelní (1708); v dějepise Beckovského „Poselkyně starých příběhů českých“ (1790) založená na Hájkovi (vydal A. Rezek), a Tomáše Pešiny z Čechorodu „Prodromus Moravographiae“ (1663). Důležité pro dějiny Moravy jsou téhož spisovatele „Mars Moravicus“ a Jana Středovského „Sacra Moraviae historia“ (1710). O Jesuitech v zemích českých velké dílo vydal Jan Schmidl (Historia Societatis Jesu provinciae Bohemiae, 1747 sq.). Patrně tedy, že převahu má pořád latina. Také v ostatních oborech vědeckých bylo pilně pracováno. Prokop Diviš († 1765) ještě před Franklinem vynalezl hromosvod.

d) **Filosofie v druhé polovici 17. a v 18. století.** Proti dogmatismu Descartesovu a Spinozovu anglický filosof John Locke (1632—1704) podniku zkoušku s rozumem lidským, obsahuje-li vrozené ideje. Dospěl k mínění, že nikoli, nýbrž všechny pojmy že vznikají ze zkušenosti

a netvoří podstaty ducha. Zkušenost získáváme smysly (pocity) a vlastní duševní činností (reflexí). Pocit a reflexe jsou Lockeovi jedinými zdroji poznatků. Tím se stal zakladatelem kritické školy filosofů 18. století. David Hume (1711—1776), popíráje skutečnost veškerého bytí a souvislost mezi příčinou a účinkem, stal se zakladatelem skepticismu. Nauku jeho dále vyvíjel německý filosof Imman. Kant, jehož činnost spadá však do doby pozdější.

Zakladatelem německé filosofie 18. století jest Bohumír Vil. Leibnitz (1646—1716), který vzdělával nauku Descartesovu dvojím směrem: na základě nových výzkumů přírodovědeckých a na základě náboženském. Z přírodních věd přebral nauku o atomech a z náboženského názoru dokazoval, že atomy jsou životné, vývoje schopné (monady), a že seskupují se v celky více nebo méně organické na základě Bohem stanoveného předurčení (harmonia praestabilita). Monady ve skutečnosti na sebe nepůsobí, jsou však od pramonady (Boha) hned od počátku tak utvářeny, že se k sobě hodí. Leibnitzova škola našla oblibu v Německu jako protiva kriticismu Lockeova. — Leibnitz vynikl i v jiných oborech věd: v mathematice objevil diferenciální počet, byl dobrým právníkem, geologem a v dějepisectví razil dráhu vydáváním pramenův a listin rodu welfského.

Systematiku do filosofického názírání Leibnitzova uvedl Christian Wolf (1679—1754), jímž dogmatický rationalism dosáhl vrcholu. Harmonii předurčenou považoval však za hypotesu; jemu byl rozum základem poznání.

Filosofie francouzská jeví se zvláště ve spisech Voltairových, Montesquieuových, Rousseauových, Diderotových a D'Alembertových (encyklopaedisté). (Viz § 50.)

§ 49. Umění.

1. **Stavitelství.** V druhé polovici 16. století renaissance vypsěla v poslední obdobu svého rozvoje, v tak zvaný sloh barokní, kde mohutnost prostorová a při tom hravá forma drobných ozdob hlavním byly požadavkem, ruch, pohyb a bravura předním rysem. Stavitelské jádro tratilo se v přechetných ozdobách, jevících se vypouklinami, nepravidelnými čarami a složitě seskupenými plochami, výstředně ozdobenými, tak že celkový dojem jest fantastický.

Sloh barokní, jehož při stavbách velmi rádi užívali Jesuité, nejznamenitějšího pěstitele měl ve vlaském mistru Lorenzu Ber-

ninim (1590—1680), původci kolonády před chrámem sv.-Petrským v Římě a bronzového baldachýnu nad hlavním oltářem téhož chrámu. V ozdobnosti detailů mnohem dále pokročil sok jeho Francesco Borromini (1599—1667).

Z Itálie sloh barokní nejvíce se rozšířil ve Francii za Ludvíka XIV. a v severní i střední Evropě, něco málo také na Rusi a v Turecku.

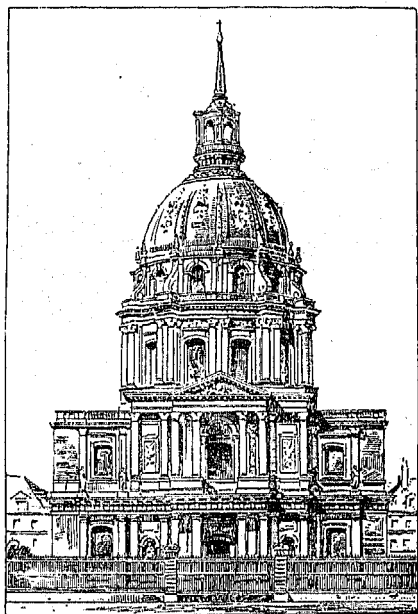
Základem slohu barokního je sice sloh renesanční, ale umělcům ponechávána úplná volnost samotvorby bez určitých pravidel.

Klenutí užíváno nejčastěji valeného, méně křížového. Portály vroubily sloupy nebo karyatidy v podobě obrů, velikých oblud, orlův, atlantův a j., jež nesou balkony. Okna mívají nezdělaný tvar elipsovité, v pestrém ornamentě často vyskytují se pitvorné škrabošky, v trofejích děla, koule, prapory, bubny, přílby, krunýře, lebky, kostry a p. Římsové oblouky bývají přetnuty a za účelem dekorativním různě seřaděny. Zevnější dojem zvyšován byl drahým stavivem různobarevných mramorů, hojným zlacením a výzdobou malířskou.

Barokní stavby chrámové vynikají mohutností prostorovou a volným rozhledem k hlavnímu oltáři. Imposantní průčelí

rozdělena bývají římsami v patra; věže mívají hruškovité nebo cibulovité bání (obr. 9). Barokní paláce a zámky vyznamenávají se prostrannými vestibuly, širokými schodišti a světlými chodbami.

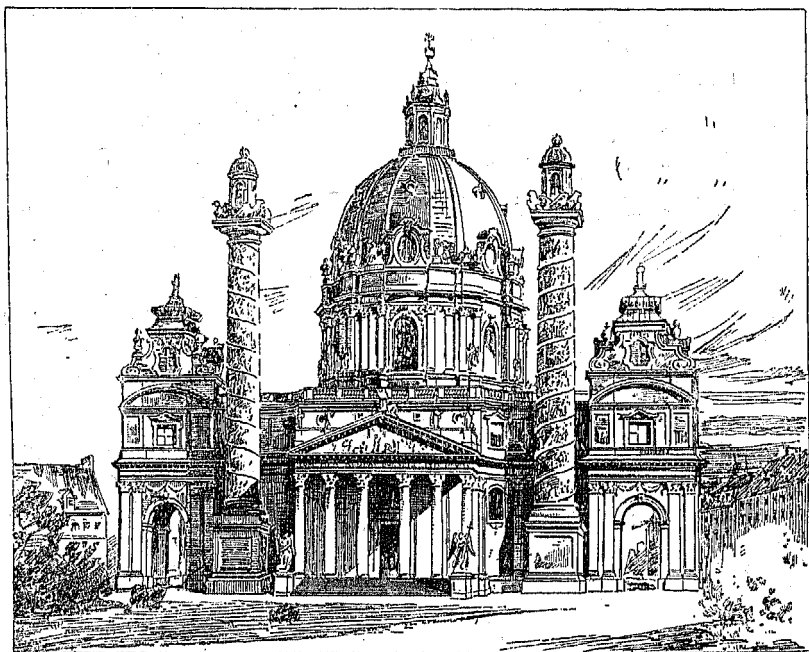
Památnější z barokních staveb jsou: Chrám sv. Karla ve Vídni (obr. 10.), vystavěný od domácího mistra Jana Bernarda Fischera z Erlachu, rodilého ze Štyrského Hradce (1650—1723), který také v Praze vystavěl palác Clam Gallasův; v Nizozemsku královský palác v Amsterdamě, v Anglii londýnský chrám sv. Pavla od Krištofa Wrena (1632—1723). V Německu královský palác berlínský od Ondřeje Schlütera (1664—1714); v jižním Německu biskupská

Obr. 9. Chrám invalidů v Paříži.

residence ve Würzburku od Baltazara Neumanna; salcburský dóm od Vlacha Santino Solari (1576—1646).

V Čechách sloh barokní počal se vyvíjeti po bitvě Bělohorské. Nejlepší barokní stavby v Praze provedli Krištof a Kilian Dinzenhofrové, otec a syn, v první polovici 18. století. Pocházejí od nich oba chrámy sv. Mikuláše na Malé straně (obr. 11) a na Starém městě (obr. 12.), od mladšího pak chrám na Skalce, palác Nostický

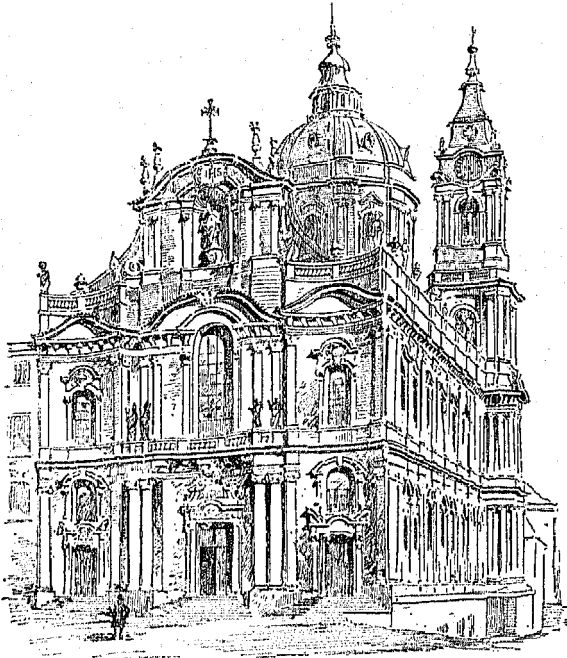
Obr. 10. Chrám sv. Karla ve Vídni.

(obr. 13.), letohrádek Amerika na Novém městě (obr. 14.) a mnoho staveb i mimo Prahu.

2. **Plastika** v době barokní miluje rovněž pohyb, ruch a bravuru. Těla vyznačují se neobyklou svalnatostí, pohyblivostí, vášnivostí a rozčilením; mají vlající roucha a vlasy. Z kamene vytesávají oblaky a slzy. Dřevěné sochy bývaly pozlacovány. Všude jeví se snaha po naturalismu forem a po efektu. Mistrem byl opět Bernini (náhrobky některých papežův a fontána na Piazza Navona). Ve Francii znamenitými sochaři byli Pierre Puget (1622—1694) a Fr. Girardon (1628—1715); v Německu Ondřej Schlüter (masky na berlínské

zbrojnici). V zemích rakouských J. Donner (1693—1747), jehož tvory jeví přechod od jednoduchého k baroku. V Praze dlužno jmenovati pomník hraběte Vratislava ve chrámu sv. Jakuba od Fischera z Erlachu.

3. **Malířství** bylo neobyčejně pěstováno zvláště jako dekorace vnitřku budov. Avšak i jiného druhu malby jsou oblíbeny: podobizny, krajiny, zátiší a výjevy historické jmenovitě z řeckého a římského

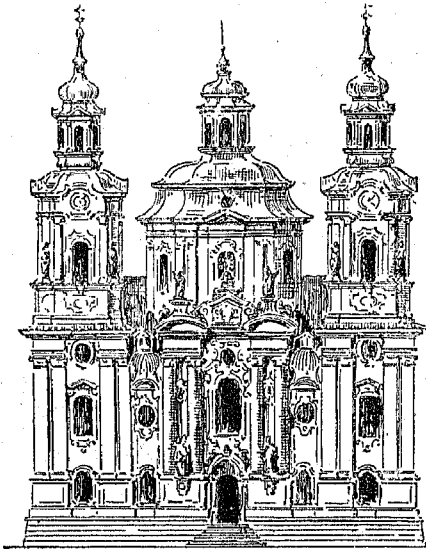

Obr. 11. Chrám sv. Mikuláše na Menším městě Pražském.

bájesloví. Technika obrazův a skupiny postav i perspektiva jsou výtečné. Nové i starší chrámy ozdobovány malbami velikých rozměrův, ale příliš drastické znázorňování světců zbavovalo obrazy posvátného klidu.

Z malířův italských vyniká Salvator Rosa (1615—1673), z francouzských Charles Lebrun (1619—1690) a Antoine Watteau (1684 až 1721), z anglických William Hogarth († 1764), který satirickým způsobem zobrazoval znemravnělé zjevy své doby. V Německu pod vlivem francouzským pracoval Jáchym Sandrart (1605—1688) a rytec Matěj Merian. V Holandsku po velkých mistrech Rubensovi,

van Dyckovi a Rembrandtovi pěstován utěšeně jen genre, vážný i humoristický. V krajinomalbě geniálním byl Ruysdael. V Čechách působil výtečný malíř Karel Skréta (1604—1674) a Petr Brandl (1668—1735), smělý v kresbě i barvách. V malbách nástěnných byl mistrem Václav Vavř. Reiner (1686—1743), jenž s Dinzenhofry a Brokoffy zastupuje v Čechách umění barokní. Od něho jsou fresky v báni křížovnického chrámu, u sv. Jiljí a v Černínském paláci.

Obr. 12.

Kostel sv. Mikuláše na Starém městě.

něném tonu barev. Stavitelé vzdali se všech architektonických pravidel zavrhujece přímku i pravý úhel. To byla tak zvaná doba rokoková. Ze staveb památný jest v té příčině Zwinger drážďanský (obr. 15.), v němž dosud uschovány jsou nejkrásnější sbírky umělecké (Langl obr. č. 63), v Praze palác hrabat Kinských na Staroměstském náměstí, na Moravě vnitřek zámku Slavkovského, Mikulovského a Kroměřížského.

V plastice rokokový sloh jest patrný na př. u Platzerových soch při vchodu do hradu Pražského (obr. 16.).

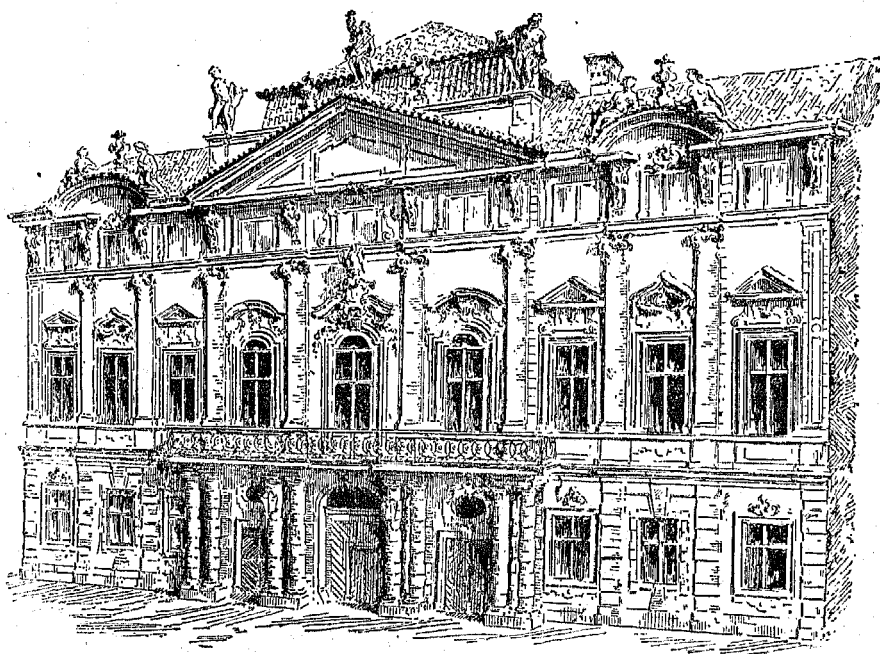
V malířství této periodě náleží Ant. Frant. Maulbertsch (1724—1796), jehož práce roztroušeny jsou po všech zemích rakouských v Praze na Strahově a na Moravě v Kroměříži.

4. V uměleckém řemesle

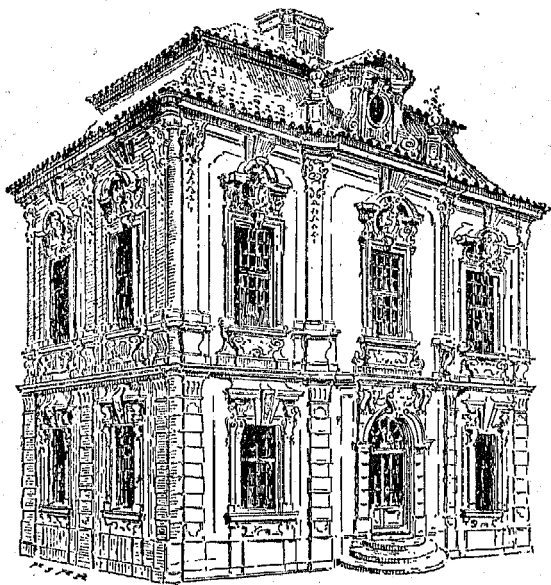
Francie dodávala nádherné čalouny, ozdobné skříně ze vzácného dříví, vykládané sloní, želvovinou, perletí, kameny a kovovými ornamenty. Mistrem v tom oboru byl André Charles Boule (1612—1732). Ve Francii také kvetlo zlatnictví. V Čechách proslulo hrnčírství, sklářství, tepané práce z mědi, cínu a mosazu. Pracemi soustružnickými bavivali se i panovníci a osoby šlechtické.

5. Rokoko. Za Ludvíka XV.

v rozmařilé Francii umělci všeho druhu jali se pěstovati něžné a kudrlinkové ozdoby, jako na př. lasturové tvary, lehké věnečky a drobné kvítky v umírněném tonu barev.

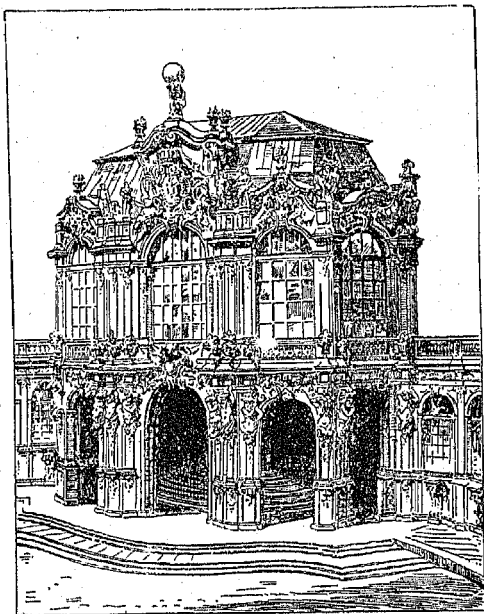

Obr. 13. Palác Nostický, nyní hrab. Sylvy-Tarouccy v Praze.
(Národopisné museum.)

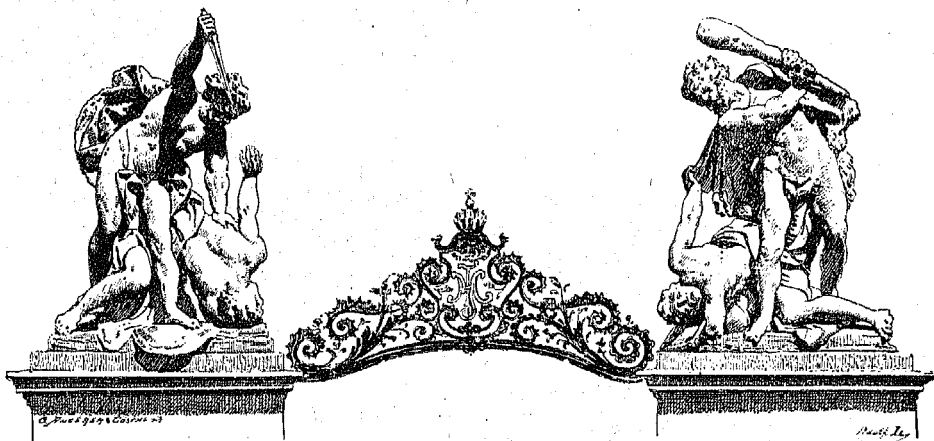
Obr. 14. Dinzenhoferova „Amerika“.

Rokokový styl jeví se také v ozdobných řezbách a v umělém vyšívání. Působnými tvary vynikají porcelánové výrobky z továrny míšeňské a vídeňské.

Obr. 15. Drážďanský Zwinger.

6. Hudba. Koncem XVII. století byly založeny již všechny umělé formy hudby a rozmáhaly se i skladby klavírní (Domenico Scarlatti). Hudba přestala býti výhradním majetkem stavu duchovního, a těžiště rozvoje přešlo od národů romanských do Německa, kde vyskytují se jako první velcí skladatelé J. S. Bach (1685 až 1750) a G. S. Händel (1685 až 1759); potom o něco mladší Chr. W. Gluck (1714—1787), J. Haydn (1732—1809), který vynikl zvláště v hudbě komorní (rakouská hymna), a nejmladší W. A. Mozart (1756—1791), jehož Figarova svatba, Don Juan a Kouzelná fletna dodnes jsou oblíbeny.

Obr. 16. Sochy Ig. Platzera a mříž u západního vjezdu do hradu Pražského.

Část třetí.

Doba francouzské revoluce a prvního císařství (1789 — 1815).

Prameny a literatura: Prameny, ze kterých čerpáme zprávy o této době, jsou přehojny. Záležeji především z memoirů (pamětí) vynikajících osobností, jejich listů, současných brožurek, řečí a jednání sněmovních, časopisův a p. Většina jest otištěna ve velkých sbírkách, z nichž hlavní jsou: Lescure: *Correspondance secrète inédite sur Louis XVI., Marie Antoinette, la cour et la ville de 1777 à 1792.* Paříž 1866. — Baron de Staël-Holstein: *Correspondance diplomatique.* Tamtéž 1881. Obsahuje paměti a listy paní Staëlové, dcery ministra Neckra. — *Lettres de comte de Mirabeau 1786—1790.* Vydány v Paříži hned po jeho smrti 1792. R. 1787 vyšly tiskem: *Premières lettres du comte de Mirabeau sur l'administration de M. Necker.* — Bacour: *Correspondance entre le comte de Mirabeau et le comte de la Marek (Arenberg).* V Paříži 1851. — R. 1858 vydala zvláštní komisse: *Correspondance de Napoléon I.;* z těch nejpamátnější jsou zápisky, jež Napoleon I. učinil na ostrově Sv. Heleny pod názvem: „*Oeuvres de Napoléon I. à St. Helène.*“ — Pallain: *Correspondance . . . de Prince de Talleyrand et du Roi Louis XVIII.* V Paříži 1881. — Aus Metternichs nachgelassenen Papieren. Ve Vídni 1880. — Madame Campan: *Memoires sur la vie privée de Marie Antoinette.* V Paříži 1823. — *Memoires, correspondances et manuscrits du général Lafayette.* V Paříži 1837. — „*Memoires de Mirabeau*“ vydal jeho adoptovaný syn Lucas-Montigny. — *Memoires de madame la duchesse de Tourzel, gouvernante des enfants de France 1789—1795.* V Paříži 1883. Dauban: *Memoires de madame Roland.* V Paříži 1864. — „*Memoires sur Carnot*“ vydány jeho synem v Paříži 1861. — Z novin současných: *Journal de Paris, Moniteur* (nověji poznovu otištěný), Maratův „*Amis de peuple*“, Desmoulinův „*Le vieux Cordellier*“ a j. — Sbírkky zákonův a jednání parlamentního: „*Anciennes lois françaises*“ v Paříži 1826. — Mavidal et Laurent: *Archives parlementaires de 1787 à 1860.* Vydáno nákladem sboru zákonodárného v Paříži roku 1867. — Z brožurek a současných děl: Sièyes: *Qu'est-ce que le tiers état?* V Paříži 1789. — Necker: „*De la revolution française.*“ V Paříži 1796. — Tyž: „*Comte rendu au Roi*“ 1781 a „*De l'administration des finances de la France*“ 1784. — Madame de Staël: „*Considérations sur la republique française.*“ Nejstarší dějiny revoluce jsou: *Histoire de la revolution française par deux amis de la liberté.* V Pa-

říží 1790. — Roux et Bucher: Histoire parlementaire de la revolution française, 40 svazků.

Novější díla: Amédée Renée: Louis XVI. et sa cour. 1858. — Laboulaye: De l'administration française sous Louis XVI. — Droz: Histoire de règne de Louis XVI. 1839. — Dussieux: Le chateaux de Versailles 1881. — Luçay: Les assemblées provinciales sous Louis XVI... de 1789. — A. Thiers: Histoire de la revolution française. V Paříži 1834. Současně: Lamartine: Histoire des Girondins. Oba nesmírně oslavují revoluci a líčí hlavní osobnosti její ve světle příliš ideálním. — Tocqueville: L'ancien régime et la revolution. V Paříži 1856. První ukázal na špatné stránky ústavy z r. 1790. — Pizard: La France en 1789, la société, le gouvernement, l'administration 1882. — Michelet: Histoire de la revolution franç. 1868. — Louis Blanc: Histoire de la revolution franç. 1852. Posuzuje revoluci ze svého socialistického stanoviska. — Hélie: Les constitutions de la France. 1880. Podává přehled a rozbor všech ústav, jež se od r. 1789 ve Francii vystřídaly. — Docela nové mínění o revoluci, a to na základě hlubokých studií, pronesl Henry Taine: Les origines de la France contemporaine. I.: La revolution. V Paříži 1885. Odhaluje tu nemilosrdné všechny stinné stránky její. — V tomto směru ještě dále zašli němečtí historikové: Sybel: Gesch. der Revolutionszeit 1789—1800. Ve Frankfurtě 1881; a Oncken: Das Zeitalter der Revolution. V Berlíně 1884. — Ranke: Ursprung und Beginn der Revolutionskriege 1791 und 1792. V Lipsku 1879. — Mortimer-Ternaux: Histoire de la terreur 1792—1794. 1863. Líčí hrůzy pařížské. — Barant: Histoire de la convention nationale 1851. — O době Napoleonově: Th. Jung: Bonaparte et sons temps 1769—1799. V Paříži 1880. — Barant: Histoire du directoire de la République Franç. 1854. — Lanfrey: Histoire de Napoleon I. 1870. — Edmond Blanc: Napoléon I., ses institutions civiles et administratives. 1880. — A. Thiers: Histoire du Consulat et de l'Empire. 1845. — Thibeau deau: Le Consulat et l'Empire 1799—1815. V Paříži 1834. — Chambray: Histoire de l'expédition de Russie 1812. V Paříži 1825. — Bogdanovič: Dějiny ruské výpravy r. 1812. V Petrohradě 1862. — Friccius: Der Krieg in Frankreich und Deutschland 1813 u. 1814. (1843). — Capefigue: Le congrés de Vienne 1815. (1863). — Stanhope-Guizot: William Pitt et son temps (1862). — Leone Levi: The history of british commerce and the economic progress of the british nation 1763—1878. London 1880. — Baumgarten: Gesch. Spaniens vom Ausbruch der franz. Revol. bis auf unsere Tage. V Lipsku 1865. — Villemaine: Geschichte d. schweizer. Eidgenossenschaft. Aarau 1878. — Oncken: Österreich u. Preussen im Befreiungskriege. Berlín 1879. Týž: Das Zeitalter des Kaiserreiches und der Befreiungskriege. Berlín 1887. — Beer: Zehn Jahre österreichischer Politik 1801—1810. (1877). — Duncker: Aus der Zeit Friedrichs d. Gr. u. Friedrich Wilhelms III. (1876). — Wertheimer: Die Heirat der Erzherzogin Marie Luise mit Napoleon I. Ve Vídni 1882. — Kroner: Gesch. der Neuzeit Österreichs (1878). — R. Metternich: Österreichs Theilnahme an den Befreiungskriegen (1887). — Meynert: Gesch. Kaiser Franz' I. und seiner Regierung. Ve Vídni 1871—1873. — Jakub Malý: Překlad Mignetovy franc. revoluce. — Jan Krystáfek: Boj monarchické Evropy s revolucí francouzskou až do vypuzení Napoleona na ostrov sv. Helleny (od roku 1880) a práce v Osvětě.

§ 50. Příčiny francouzské revoluce.

1. **Nesrovnalosti společenské.** Již od dob krále Ludvíka XIV. zakořenily se ve Francii mnohé nesrovnalosti a zlořády společenské. Společnost francouzská byla rozštěpena ve dva hlavní stavy: 1. v privilegiované, kteří se skládali ze šlechty a vyššího duchovenstva a v jejich čele byl sám král; 2. v třetí stav, který se skládal z ostatního městského a venkovského obyvatelstva. Mezi oběma byla hluboká propast, kterou tvořily nesrovnalosti v právech majetkových i politických. Dvě pětiny veškeré plodné půdy francouzské náležely privilegiovaným, kterých v polovici 18. století počítalo se asi $\frac{1}{4}$ milionu; ostatních 25 milionů neprivilegovaných drželo rovněž dvě pětiny, a zbývající pětina půdy náležela koruně. A při tom šlechta kromě daně z hlavy (capitation) a 5procentové dávky z příjmů nepodléhala žádným povinnostem poplatkovým, vyšší duchovenstvo odvádělo státu pouze dobrovolné dary (dons gratuits); všechna ostatní břemena státních berní i jiných povinností spočívala výhradně na třetím stavu. Daně stávaly se nesnesitelným břemenem také proto, že namnoze, hlavně daně nepřímé, byly pronajímány pachtýřům, kteří majíce k ruce státní úředníky vymáhali bezohledně a nesvědomitě jich odvádění. Tehda platil sedlák pětikrát tolik daní, co nyní odvádí, nad to pak prodej obilí i vína byl velmi znesnadněn zákazem vývozu do ciziny a rozličnými vnitrozemskými cly, i není divu, že selský stav ve Francii upadl do hladu a bídy.

Pokud šlechta žila na svých statečích a s lidem venkovským se stýkala, zachovala si aspoň srdce pro poddané, ulevovala břemen a kde bylo třeba, pomáhala v nouzi a potřebě. Ale i v tom stal se úplný převrat za krále Ludvíka XIV. Pánové opouštěli své zámky a hrnuli se ke dvoru, kde nastala pravá honba po čestných a výnosných úřadech; lesk a přepych královského dvora nutil je rovněž k velikému nákladu, který si pořizovali zase jen vydíráním svých poddaných. Někdejší patriarchální svazky mezi vrchností a poddanými úplně přestaly a proměnily se v poměr utiskovatele k utiskovanému.

2. **Znemravnělost vyšších stavův a úpadek armády.** Přepych dvora královského sám pohlcovav ročně nesčetné miliony; ve Versailles žilo v době největšího lesku 70—80.000 lidí ve vojenských i jiných službách osoby královny. Třetí stav, uvržený v bídu, pohlížel s nenávistí na tuto rozmařilost a poznačoval ode dávna královský dvůr pramenem všeho zla a hrobem národa francouzského. Ještě za

Ludvíka XIV. lid nalézal za své oběti a útrapy jakousi náhradu ve vítězstvích francouzské armády, která aspoň na venek dovedla čest a vážnost národa uhájiti. Hůře však bylo za nástupce jeho Ludvíka XV. Za příkladem panovníkovým vybuchela při dvoře znemravnělost, zákony lidské i božské byly lehkovážně porušovány. Nikdo nesměl se opovážiti veřejně proti tomu vystoupiti; neboť král měl právo, pouhým zatýkacím listem (lettres de cachet) bez předchozího vyšetřování zbatiti kohokoliv osobní svobody. Na místě duševní práce vyvinula se ustrnulá ceremoničnost, která předpisovala každé hnutí královo i dvořanův. Na místě vědomostí zavládl ve vyšší společnosti, která se scházela v salonech, lehkovážný vtip, na místě víry nepravá osvícenost, na místě práce smyslův požitok. Svazky rodinné brány úplně v lehkost, jednotlivec nežil sobě, nýbrž výhradně společností. Takový život nemohl ovšem jinam vésti, nežli k úplnému zchoulostivění, a vojsko francouzské, kdysi proslulé svou statečností a dobrým zřízením, doznávalo porážku za porážkou. V podobném úpadku octlo se i církevní zřízení, vyšší duchovní hodnostáři stali se vlažnými v náboženství i mravnosti, bažíce po světských rozkoších. Kdežto biskupové a ostatní praelati žili v přepychu, majíce ohromné příjmy ze svých statkův a desátků, venkovští faráři o nuzném platu zápasili s bídou.

3. Nedostatek oprav shora. Podobných zlořádkův a nesrovnalostí ani druhé státy evropské nebyly úplně prosty, ač nikde nevybuchely tou měrou jako ve Francii. Ale skoro všude zavčas zasáhla mocná ruka k jich odstranění. Ve Francii královský dvůr, jsa pramenem mnohých zlořádků, ku provedení oprav nebyl dosti schopným. Také však nebylo zákonodárného sboru, který by se byl mohl toho chopiti. Od roku 1614 nebyli svoláváni říšští stavové (états généraux), kde jedině byli by mohli zástupcové třetího stavu hlas svůj pozvednouti. Královská moc byla neobmezenou, nepatrný zbytek bývalé působnosti podrželo patnácte parlamentů (soudních dvorů) francouzských, z nichž pařížskému parlamentu vyhrazeno bylo právo, že žádné královské nařízení nenabylo platnosti, pokud nebylo do jeho registrů zapsáno. Ale všechna místa v parlamentech byla dávno již dědičně zaprodána, a kromě toho musil parlament ke všemu svoliti, když se král do jeho porady osobně dostavil (lit de justice).

4. Činnost encyklopaedistů. Z nedostatku povoláných činitelů (krále a sborů zákonodárných) chopili se provádění oprav filosofičtí spisovatelé. Volnost mínění o církvi i státu hlásali již od delší doby filosofové angličtí, mocně otrásajíce dosavadními utkvělými názory, a

jejich zásady našly ovšem ve Francii největšího ohlasu i rozšíření. Vynikající spisovatelé, majíce zření k mohutným výzkumům, učiněným tehda v matematice a ve vědách přírodních, poukazovali k jednoduchým pravidlům a zákonům, jimiž prý se příroda řídí, a dovozovali z toho, že i státní, společenské a náboženské zřízení lidstva lze podobnými zákony na základě zcela novém sestrojiti. Mnozí z nich podrývali ve svých spisech víru v Boha, brojili proti veškeré autoritě státní i církevní, posmívali se všelikým zvyklostem, dobrým i špatným, zahrnujíce je pod názvem předsudku. Aronet Voltaire († 1778), našel svými spisy nesmírnou oblibu v obecnstvu tím, že se dovedl požadavkům, vkusu a názorům své doby úplně přispůsobiti, a vystupuje na oko proti despotismu a pověře, uváděl svou ostrou satirou náboženství a veškeru autoritu státní v posměch. On první upozornil na veliký rozdíl mezi státním zřízením anglickým a francouzským. Voltaire našel brzo hojně následovníků. Diderot, D'Alembert, Holbach, Condorcet a j. spojili se k vydávání velkého universálního vědeckého díla „Encyklopaedie“ (odtud nazývají se encyklopaedisty), v němž ukládáno bylo všeliké vědění lidské, zbavené dosavadních tradicí, a jímž do všech vrstev společenských šířilo se bezbožství a materialism. Nechybělo ovšem také mužů, kteří mínili daleko prospěšnějšími návrhy pomoci úpadku státnímu. Ze stavu privilegovaných vystoupil na veřejnost Montesquieu († 1755), jehož spisy „O příčinách velikosti a úpadku Římanův“ a „O duchu zákonů“ valně přispěly k provedení potomních státních převratův. Nejdále ze všech zašel J. J. Rousseau († 1778), který roztrpčen do duše nešťastným svým životem, hlásal, že civilisace učinila člověka špatným a bídným, a že tedy člověčenstvu nezbyvá, chce-li se zase státi šťastným, než návrat k přírodě.

Pozoruhodno však jest, že nové názory nerazily si tak dráhu u lidu městského a selského, jemuž pro nedostatečné jeho vzdělání ani nebyly dosti přístupny, jako spíše u stavů privilegovaných, proti kterým právě nejvíce byly namířeny. V salonech pařížských šlechta horlivě četla a vykládala nové spisy, hovořila s dychtivostí o nastávajícím převratu státním i církevním, nepováživši, že pod zřícením staré budovy také její privilegia budou pohřbena.

§ 51. Ludvík XVI. (1774—1792). Pokusy o odstranění státního dluhu a zlořádů společenských.

Když r. 1774 Ludvík XVI. (le désiré, vytožený) po smrti děda 1774 svého Ludvíka XV. nastoupil na trůn, veškeren národ francouzský

očekával od něho nápravu všech těchto zlořádův. Avšak úkol ten byl nadmíru nesnadný, a nový král jevil k tomu mnohem více dobré vůle, nežli schopností. Byl zbožný a svědomitý, mysl jeho byla ne-
 tknuta nepravostmi dvora královského, a měl upřímnou vůli pomoci svému národu z hlubokého úpadku. K tomu však nedostávalo se mu sebedůvěry, rozhodnosti a vytrvalosti; nemaje v ničem samostatného úsudku, obracel se ve všem ke svým rádcům. Manželka jeho Marie Antonie, dcera císařovny Marie Terezie, ve mnohých věcech vynikala nad něho jasností úsudku a dosti často zasahovala do státních záležitostí, čímž však vzbudila si u dvora četné nepřátele.

- První kroky panování Ludvíka XVI. byly dosti šťastné. Mezi ministry nově od něho povolányi byl mladý, ale důmyslný Turgot, který k odstranění velkého státního dluhu předložil králi řadu významných návrhů: u dvora zavedeny rozsáhlé úspory, vývoz obilí a mouky měl býti opět dovolen, vnitřní cla zrušena, šlechtě i duchovenstvu měly býti uloženy daně dle velikosti jich pozemků, za to měla býti daň z hlavy zrušena. Král schválil tyto zákony a vymohl i osobním zakročením (lit de justice) vregistrování jich pařížským parlamentem. Avšak nevole privilegovaných brzo zlomila pevnou vůli královu; Turgot již roku 1776 byl propuštěn, a zákony jeho zůstaly neprovedeny. Král povolal pak za správce financí státních bankéře Jakuba Neckra, rodilého Ženevana, který z nepatrných začátků stal se millionářem a jehož veřejné mínění označovalo jediným osvoboditelem z finančních nesnází. Necker dovedl sice získati státní pokladně nový úvěr, ale trvalé nápravy nezjednal; ano dluh státní ještě se rozmnožil, když Francie se připojila k válce za osvobození osad severoamerických. Necker, nevěda si jiné rady, ve veřejném výkazu („Compte rendu“) žádal, aby omezena byla vydání při dvoře královském. Tím popudil na sebe veškeré dvořanstvo a předešel svůj pád, požádav za propuštění (1781). Za jeho nástupců bylo ještě háře, zvláště když ku správě financí byl povolán pověstný intendant a vyděrač lidu Calonne, který jal se plnýma rukama rozhazovati peníze mezi dvořany, aby prý takto povznesl státní úvěr. Když však lehkomyšlné jednání jeho bylo prohlédnuto, pokladna prázdná a úvěr vyčerpán, nezbylo Calonnovi, než vážně přemýšleti o opravách, i uchýlil se k návrhům Turgotovým. Se svými návrhy Calonne obrátil se ku sjezdu notabltův, to jest shromážděným princům, zástupcům šlechty, vyššího duchovenstva a velkých měst. Tito vesměs privilegovaní, jak se dalo předvídati, opřeli se rozhodně pokusu o zrušení privilegií, a Calonne byl nucen vzdáti se úřadu (1787).

Nástupce jeho Brienne, arcibiskup toulousský, rovněž nedovedl notablů pohnouti, aby se svých privilegií vzdali, a rozpustil je. Jediné, čeho od nich byl dosáhl, bylo zřízení provinciálních, okresních a obecních shromáždění, do kterých třetí stav vysílal tolik zástupců, jako šlechta a duchovenstvo dohromady, a ve kterých hlasovalo se podle hlav; úlohou jejich bylo, vyměřovati a roztržďovati státní daně i jiná břemena. Bylo to neblahé zařízení, vedoucí k ochromení veškeré vládní moci; neboť vedle těchto shromáždění potrval úřad intendantův a jim podřízených úředníků, a tudíž se nevědělo, kdo má vlastně právo vybírat daně. Zmatek pak byl dovršen tím, že stará nerovnost v placení daní zůstala, a zástupcové třetího stavu vždy příkře stáli v této otázce proti privilegovaným. V tomto zařízení jeví se první trhliny monarchické ústavy a zárodek potomní revoluce.

Odpor notablův působil nákažlivě; neboť když Brienne z Calonnových zákonů chtěl provésti aspoň všeobecný poplatek kolkový a daň pozemkovou, pařížský parlament odepřel zapsati je ve své registry a dát jim tak zákonnou platnost, a když Ludvík XVI. v „královském sezení“ vregistrování vynutil, ohlásil předseda parlamentu protest proti tomu, což bylo dosud neslycháno; krom toho parlament, odvolávaje se na „rozum a lidská práva“, žádal za svolání obecných říšských stavů, kteří prý jedině jsou oprávněni povolovati nové daně. Nic neprosnělo, že král všechny členy parlamentu vypověděl z Paříže do Troyes; volání po říšských stavech stalo se všeobecným, takže král konečně slíbil svolati je na den 1. května 1789 a propustiv Brienna, který zakončil úřadování ohlášením státního úpadku, povolal opět Neckra ku správě finanční.

§ 52. Říšský sněm. Vítězství třetího stavu nad privilegovanými.

(Od 1. května do 27. června 1789.)

Veřejné mínění zabývalo se tehdež nejvíce otázkou, jak budou jednotliví stavové v říšském shromáždění zastoupeni. Kdežto třetí stav žádal, aby po příkladě zřízených již provinciálních shromáždění měl tolik poslanců, kolik šlechta a duchovenstvo dohromady, a aby se hlasovalo dle hlav, privilegovaní naproti tomu chtěli, aby každý ze tří stavů měl po 300 zástupcův, a hlasování aby se dělo rozděleně podle stavů. Požadavku lidu dodávaly důrazu na tisíce stížností, ke dvoru zaslaných, a krom toho četné spisy, z nichž nejslavnější

stala se brožura „Co jest třetí stav?“ (Qu'est-ce que le tiers état?), kterou napsal abbé Sièyes, a která za krátko rozlétila se po Francii ve statistických výtisků. „Co jest třetí stav?“ táže se Sièyes, a odpovídá: „Všechno.“ „Čím byl posud?“ „Ničím.“ „Co chce třetí stav?“ „Něčím býti,“ a dovozuje, že všechna privilegia šlechty a duchovenstva jsou hrůchou proti lidskému právu i rozumu a že se mají odstraniti. Z toho měl Necker, jemuž byla od krále dána veškerá moc, poznati, že dlužno těmto požadavkům s veškerou rozhodností vyhověti. Jemu však nedostávalo se v pravý čas odvahy a sáhl k polovičatému opatření: přiřkl sice třetímu stavu 600 zástupců, tolik co šlechtě i duchovenstvu dohromady, ale při tom nerozhodl, má-li se hlasovati společně podle hlav, či odloučeně podle stavů, nýbrž ponechal rozhodnutí o tom říšským stavům samým. Jeho nerozhodností částečně byl zaviněn a urychlen výbuch revoluce.

1789

Dne 4. května 1789 konal se slavnostní průvod shromážděných stavů říšských z Paříže do Versailles. Dne 5. května říšské shromáždění zahájeno poprvé po 175 letech — ve velkém sále Versailleském řečí královnou, ve které však nebylo zmínky o nové ústavě ani o hlasování dle hlav, toliko vyslovena naděje v dobrou vůli šlechty a duchovenstva, že se vzdají dobrovolně svých výsad. Spůsob hlasování ponechán říšským stavům samým, a tito hned při zkoušce plnomocenství (verification des pouvoirs) dostali se do sporu, má-li se porada o nich díti společně a hlasování dle hlav, jak chtěli zástupci třetího stavu, či rozděleně a dle stavů, jak žádali privilegovaní. Přes úsilí hrab Mirabeau nebylo sjednáno narovnání; zatím již v Paříži i na venkově jevily se první stopy nepokojů, lid trpící nedostatkem slídil po obilních zásobách, dům pověstného yévody Orleanského, Palais Royal, stal se dostaveníčkem luzy, štvané nebezpečnými demagogy. Vidouce nepovolnost šlechty i duchovenstva, zástupci třetího stavu prohlásili se dne 17. června na návrh Sièyesův za samostatné národní shromáždění (assemblée nationale). Na zprávu o tom vláda dala dosavadní sněmovnu zavřítí; avšak poslanci třetího stavu sešli se v princovské míčovně, kdež zvolivše si za předsedu učeného Bailly, zavázali se společnou přísahou, že se dříve nerozejdou, pokud nedají říši ústavu na nových trvalých základech (20. června). Když pak bratr králův, hrabě z Artois, i míčovnu dal zavřítí, shromáždili se v chrámě sv. Ludvíka, kde připojila se k nim již většina farářův, odtrhnuvších se od vyššího duchovenstva. Tato usnesení však král návodem Neckrovým prohlásil ve slavném shromáždění všech poslanců (23. června) za neplatná a slibiv odstranění některých zlořádů rozkázal přítomným,

17. června

aby ihned dle stavů rozešli se do vykázaných jim místností. Po těch slovech král se vzdálil, a šlechta i vyšší duchovní ihned uposlechli jeho rozkazu. Avšak zástupci třetího stavu se nehýbali se svých míst, a když k tomu byli královským ceremoniářem opětně vybidnuti, odpověděl za všechny hrabě Mirabeau, že neopustí svého místa v této sněmovně, leč by musili ustoupiti bodákům; na jeho návrh pak shromáždění vyslovilo zákon o neporušitelnosti poslanců. Tato odhodlanost měla za následek, že i velká část šlechty přešla k národnímu shromáždění, a král, vida svou slabost, rozkázal již 27. června i ostatním privilegovaným, aby se rovněž připojili.

§ 53. Výbuch revoluce a činnost sněmu ústavodárného.

(Od 27. června 1789—30. září 1791.)

Útok na bastillu 14. července. Zatím co národní shromáždění ve Versailles radilo se o nové ústavě na základě Rousseauovy „Společenské smlouvy“ a jiných spisů, zavrhujících vše stávající, jevily se v Paříži již první stopy hrozícího bezvládní. V „Palais Royal“ divočí demagogové, mezi nimiž vynikal výmluvností 19letý Camille Desmoulins, rozněcovali v lidu touhu po násilných převratech; nepokoje se stupňovaly, když docházely zprávy o důrazném vystupování národního shromáždění proti vládě i privilegovaným, jmenovitě o porážce vlády dne 23. června, a když také mužstvo královské gardy počalo se vzpouzeti proti svým důstojníkům. Když pak král piklemi dvorské strany dal se pohnouti ku svolávání pohraničních pluků, v nichž měli převahu vojáci němečtí, švýcarští a valonští, do tábora nedaleko Paříže, a když 11. července propustil Neckra a jiné ministry, na místě nich pak dosadil muže od lidu nenáviděné, zmocnilo se celé Paříže zimničné rozčilení. Francouzští gardisté přešli z velké části k rozzuřeným davům, které z rána dne 14. července vypáčivše invalidovnu a ozbrojivše se odtud 32.000 puškami, vydaly společné útočné heslo: „Na bastillu“. Byla to silně opevněná budova, která stala se předmětem všeobecné nenávisti, ježto v ní dříve uvěznění byli političtí provinilci na základě libovolných zatýkacích listů (lettres de cachet). Velitel nepatrné posádky invalidův a švýcarských gardistů De Launay nekladl útočícím davům velkého odporu a vzdal se francouzským gardistům, kteří se byli k útočnickům přidali. Sotva byl však z bastilly vyveden, vrhl se rozzuřený lid na něho i na ostatní mužstvo posádky, vyrval je z rukou gardistův a povraždil, bastillu

pak rozbořil. Skutek ten byl pokládán za první projev svobody lidu a vzbudil nejen ve Francii, nýbrž po celé Evropě veliké vzrušení.

<Převrat společenský. Dobytím a rozbořením bastilly zahájeno bylo v Paříži a odtud po celé Francii několikaleté bezvládí, provázené hrozným řáděním rozpoutané luzy. Královská moc pozbyla poslední opory odpadnutím vojska. Rozvážná část občanstva pařížského hleděla obnoviti pořádek zřídivši stálý volební výbor k opatření veřejné správy a městskou čili národní gardu, jejíž mužstvo samo si volilo své důstojníky. Bailly, vážený předseda národního shromáždění, stal se mairem (starostou) pařížským, Lafayette, proslulý účastenstvím ve válce za svobodu obcí amerických, jehož návrh na prohlášení lidských a občanských práv přijat byl v národním shromáždění za první článek nové ústavy, byl jmenován velitelem národní gardy, jejíž odznakem zavedl barvu bílou, červenou a modrou (barva královského rodu spojená s barvami města Paříže), čímž povstala francouzská trikolora. Ale tato opatření, jichž bylo po venkovských městech i vesnicích všeobecně následováno, nedovedla zastaviti mocného hnutí revolučního. V Paříži byly i potom bez překážky vražděny nenáviděné osobnosti, na venkově selský lid jal se pleniti a páliiti šlechtické zámky, na jejichž vlastnicích páchány hrůzoplňné násilnosti. Privilegia rázem pozbyla platnosti, placení daní z velké části zastaveno, správní moc rozličných státních úředníků přešla na volební výbory, na místě královského vojska zřizovány národní gardy. Národní shromáždění potvrdilo tento skutečný stav věcí, prohlásivši v památném nočním sezení ze 4. na 5. srpen na návrh vévody de Noailles všechna privilegia za neplatná, pro příště všechna práva i povinnosti měly mezi stavy stejně býti rozděleny. Ale prohlášení to neodstranilo bezvládí ani zmatků na venkově; lid selský nepřestal zuřiti proti šlechtě a na mnoze zmocnil se i jejich statků. Následkem toho šlechta i členové královské rodiny (Artois, Condé, Conti a j.) houfně se stěhovali do ciziny.

Útok luzy na krále 5. října. Brzo potom také v Paříži strhla se nová bouře. Demagogové a placení náhončí zvrhlého vévody Orleanského, který zamýšlel vraždou krále zmocniti se trůnu, rozhlásili po Paříži klamnou zprávu, že královští gardisté ve Versailles pošlapali při hostině trikoloru, a že královský dvůr zavinil zdražení mouky a chleba ve městě. Rozeštvaná luza vyrazila z rána 5. října ve velkých davech z Paříže do Versailles, a Lafayette, velitel národních gard, nezabránil tomu z hněvu, že král odepřel potvrzení jeho návrhu o lidských a občanských právech. Král se svou rodinou

ohrožen jsa luzou, musil slíbiti, že onen zákon potvrdí a že se přestěhuje trvale do Paříže. Teprve na tento slib Lafayette vzal jej v ochranu a obsadil zámek Versailleský svými gardisty. Jeho ostrážitostí také se podařilo zmařití pokus najatých vrahův o zavraždění královny. Již dne 6. října král se svou rodinou musil v hrozném průvodu luzy odebrati se do Paříže, kamž za čtrnácte dní i národní shromáždění své sídlo přeneslo. Král i sněm octli se pod dozorem městské rady a národní gardy, jež zase byly čím dál tím více ovládány luzou pařížskou.

Nová ústava. Podlomení moci královské. Zatím národní shromáždění vypracovalo první základy nového státního zřízení. Uznána monarchie, dědičná v mužském potomstvu královského rodu; ale král zbaven byl všech téměř dosavadních práv; nesměl ani svolávati ani odročovati ani rozpouštěti národního shromáždění ba ani jemu zákonů navrhovati; zákonodárství příslušelo výhradně národnímu shromáždění, které se skládalo z jedné komory; jediné právo bylo mu ponecháno, odepřítí totiž svým vetem potvrzení zákona, ale toto veto mělo míti platnost pouze na dvě zákonodárná období. Darmo snažil se Mirabeau zabrániti tomuto úplnému ochromení královské moci; protivníci jeho, bojíce se jeho mocného působení, provedli i zákon, že žádný člen sněmu nesměl zároveň státi se ministrem. Ale nejen zákonodárná, nýbrž i výkonná moc králova byla úplně podlomena. Francie rozdělena na 83 departementů, tyto na kantony, a ty zase na obce; všechny měly si voliti samosprávné výbory, jimž svěřena netoliko veškerá politická správa, nýbrž i vybírání daní pod vrchním dozorem národního shromáždění. Poněvadž pak tytéž okresy volily si (na šest roků) i své soudní úředníky, ba i národní garda své důstojníky, kteří zase musili poslouchati obecních samosprávných úřadů, byla králi i ministrům odňata všeliká možnost provozovati v zemi výkonnou moc, poněvadž neměli k tomu podřízených státních úřadů. Podobně stalo se s církevním zřízením: departementy měly býti zároveň biskupskými diocesemi, jež rozděleny na farnosti; biskupové i faráři měli býti většinou hlasli voleni. Aby se pomohlo státu od velkého dluhu, přijat návrh Talleyranda, biskupa autunského, dle něhož měly všechny církevní statky býti rozprodány, kláštery zrušeny, z výtěžku měl se zaplatiti státní dluh a dávatí plat duchovenstvu. Poněvadž pak prodej byl spojen s velkými překážkami, vydány prozatím papírové poukázky (assignáty) na návrh Mirabeauův s počátku v ceně 400 mill. franků. Dekretem ze dne 12. července 1790 nařízeno, že všichni faráři, staří i nově

zvolení, mají na novou ústavu složit přísahu, kdož by se pak zdráhali, že mají býti úřadu zbaveni. Toto nařízení vzbudilo po veškeré říši bouři nevole. Většina farářův odeřřela přísahu, a když byli sesazeni, lid venkovský, nedotknutý dosud nevěreckou naukou encyklopaedistů, zůstal jim věren a raději se scházel po lesích a skrýřích, nežli by byl poslouchal nově dosazených duchovních. V některých krajích vypukly vzpoury a krvavé války náboženské. Nepřisežné kněžstvo uvnitř Francie, spolu s emigranty za hranicemi, stalo se hlavním odpůrcem revoluce.

Kluby demagogické. Naproti tomu byli lidé, kterým ani tyto dalekosáhlé převraty nestačily. Robespierre, člen národního shromáždění, vystoupil s veškerým důrazem proti usnesení, že má býti aktivní i passivní právo voličské vázáno na jakýsi census. Stal se zástupcem nejnižřích tříd lidu (čtvrtého stavu), a když nedocházel valného souhlasu ve sněmě, založil s některými stoupenci klub jakobínský, nazvaný dle zrušeného kláštera Jakobínského, kde měli své schůze. Klub ten rozvětřil se brzo úžasnou měrou po venkově; již koncem roku 1790 měl na 200 odborů místních a stal se při malomocnosti vlády nejmocnějším a nejlépe organisovaným sdružením, jež záhy ovládlo veškeré veřejné mínění ve Francii. Příbuzného směru byl o něco později založený klub cordelierský, v jehož čele byli vášniví demagogové Danton a Marat, který zvláště svým časopisem „Ami du peuple“ neustále štvál nejnižří vrstvy nejen proti šlechtě, nýbrž proti veškerému majetnému občanstvu.

Pokus králův o útěk 21. června 1791. Působením těchto živlů nabývalo republikánské smýřlení převahy, zvláště když smrtí hraběte Mirabeau (2. dubna 1791) monarchie ztratila hlavního svého zastance. Při tom státní dluh, k jehož odstranění stavové řířřiti se byli seřřli, netoliko že nebyl odstraněn, nýbrž ještě povážlivě vzrostl; národní shromáždění zruřřilo totiž všechny daně nepřímé (ze soli, nápojů, vnitřní cla, monopoly), přímé pak scházely se pro těžkopádnost nového zřízení velmi nepravidelně; assignáty hlavně pro odpor nepřisežného kněžřtva klesaly rychle v ceně. Tento stav konečně stal se králi nesnesitelným; ač bedlivě hlídán Jakobíny ujel tajně s královnou i dětmi z Paříže (21. června) k východním hranicím, ale nejsa dosti opatrným, byl v St. Menehouldě poštmistrem Drouetem poznán, ve Varenách zadržěn a k návratu donucen. Národní shromáždění prohlásilo jej za zbavena výkonné moci, pokud nebude ústava dohotovena a schválena. Rozhodní Jakobíni, Robespierre, Danton a Marat žádali, aby král byl ihned sesazen, tomu však opřřeli se rozvážnějši

mužové, a vidouce, že jest svrchovaný čas učiniti dalšímu revolučnímu hnutí přítrž, založili nový klub „přátel ústavy“ čili feuillantův. Když pak lid, poštváný od Jakobínů, srotil se na poli Martově, aby podal hromadnou petici za sesazení královo, Lafayette dav několikrát do zástupů vystřeliti, rozehnal je a pokoj obnovil (17. července). Král Ludvík XVI. pak, složiv (14. září) přísahu na novou ústavu, byl ve svou hodnost opět dosazen. Dne 30. září skončil porady své sněm ústavodárný, přijav mezi jiným ještě návrh Robespierřův, že žádný z jeho členů nesmí býti členem příštího sněmu zákonodárného, čímž odňata byla nejčelnějším a nejzkušenějším mužům možnost, účastniti se další činnosti zákonodárné.

§ 54. Sněm zákonodárný.

(Od 1. října 1791 do 21. září 1792.)

Girondisté a Jakobíni. V počtu 745 poslanců, kteří zvoleni byli do zákonodárného shromáždění, měli sice monarchisté ještě většinu, za to však levice, jež zahrnovala v sobě odpůrce moci královské, vynikala nad ně výmluvností, důrazností a bezohledností v jednání. Levice dělila se na mírné republikány, zvané Girondisty, ježto většinou pocházeli z jižní Francie, ohnivé řečníky, jako byl Vergniaud, Brissot, Guadet a j., z nichž žádný neměl dostatek státnického důmyslu, vytvořiti něco trvalého. Největší váhy ve sněmě nabyli Jakobíni, ne sice svým počtem, nýbrž rozhodností. Pevnou organizací svých klubů, jichž počet během roku 1792 vzrostl na 1792 26.000, domohli se toho, že jejich přívrženci zvoleni byli v okresích do nejdůležitějších úřadů správních i soudních; v Paříži strhli na sebe veškeru správu; Pétion stal se mairem, Danton zástupcem předsedy v departementu pařížském a také ostatní čelní Jakobíni, Robespierre, Marat, Desmoulin a j. dosáhli důležitých postavení; Lafayette donucen byl složití velitelství gard, a tak octlo se i vojsko v jejich moci.

Vypovězení války. Po nešťastném pokusu králově o útěk rozmnožila se nedůvěra k němu, a pozornost Jakobínův i Girondistův obracela se vždy více za hranice, kdež emigranti s hrabětem Artois v čele, jenž měl nádherný dům v Treverách, pokoušeli se, ač marně, přemluvit císaře Leopolda II. a krále pruského Bedřicha Viléma II., aby Francii vypověděli válku. Demagogové pařížští šířili podezření proti Ludvíkovi XVI. i královně Marii Antonii, že jsou s emigranty

v tajném dorozumění, zvláště když král položil své veto proti dvěma usnesením zákonodárného shromáždění, ve kterých vyhlášeny byly přísné tresty proti emigrantům a nepřisežnému kněžstvu. Z toho vyzovali Girondisté v národním shromáždění, že je třeba, aby Francie sama vyhlásila ostatním státům válku a je tak donutila k odstranění emigrantův a k uznání nové ústavy francouzské; také pohnuli krále, aby si vybral z nich nové ministerstvo: Roland, jehož manželka hostila ve svých salonech náčelníky Jakobínův a Girondistův, jmenován ministrem vnitra, Dumouriez ministrem války. Zatím zemřel obezřelý císař Leopold II. (1. března 1792), a nástupci jeho Františkovi II. podáno ultimatum, chce-li zrušiti smlouvy namířené proti Francii a odvolati vojsko do pole postavené. Když vláda vídeňská odmítla tyto požadavky, král Ludvík XVI. donucen byl učiniti v zákonodárném shromáždění návrh (20. dubna) na vypovězení války „králi českému a uherskému“. Ale hned první útok nezřízeného vojska francouzského na hranice nizozemské byl od rakouského vojska poputně odražen, a jenom nesvornost mezi Pruskem a Rakouskem, vzniklá v příčině nastávajícího dělení Polska, zabránila, že Francie již tehda nebyla napadena cizím vojskem.

Král sesazen a uvězněn. V Paříži Jakobíni zadržovali vždy hustší síť kolem osoby královy, a Girondisté jim v tom bez rozvahy pomáhali. Ku konci května národní shromáždění přijalo tři dekrety, kterými 1) nařízeno rozpuštění tělesné stráže královy, 2) pohrozeno nepřisežným kněžím deportací a 3) měl býti zřízen tábor 20.000 ozbrojených mužův u Paříže, ježž mínili ovládnouti Jakobíni k provedení svých záměrů. K prvnímu král dal své svolení, ale proti ostatním dvěma položil své veto a přese všechny hrozby demagogův od něho neupustil. I odhodlali se Jakobíni učiniti na krále nátlak veřejnou demonstrací; Danton ve srozumění s náčelníky národní gardy (Santerre, Alexandre a j.) uspořádal na 20. červen, výroční den přísahy v míčovně, slavnostní průvod luzy, která v počtu 20.000 lidí vtrhla nejdříve do sněmovny a odtud valila se do Tuilerií; velitel národních gard, ježž byly na strážích kolem zámku, propustil davy až k hlavní bráně, která, neví se kým, byla otevřena; luza vhrnula se až do vnitřních komnat králových a obklopila v hlavním sále Ludvíka XVI., hrozcíc mu zbraní. Král však se nelekl; po dvouhodinném lomození luza se vzdálila, neodváživši se sáhnouti na jeho život. Rozhořčen tímto pohaněním osoby panovnickovy Lafayette odebral se z vojenského tábora do Paříže a žádal za potrestání vinníků,

k čemuž však národní shromáždění nepřivolilo. Náčelník Girondistů Vergniaud obvinil krále, že vždy jednal proti prospěchům národa.

Zprávy, že vojsko rakouské a pruské blíží se již k hranicím říšským, rozněcovaly zimničně mysl obyvatelstva, a národní shromáždění vyzvalo obyvatelstvo veškeré země, aby se chopilo zbraně; sešel se však velmi nepatrný počet dobrovolníků. Rozčilení Pařížanů dosáhlo vrcholu, když Bedřich Vilém II., král pruský, vyhlásil Francii válku, a Ferdinand Brunšvický, vůdce pruského vojska, než překročil hranice, vydal manifest (25. července); v němž pohroženo Paříži úplným zničením, bude-li králi neb jeho rodině, v nejmenším ublíženo. To bylo Jakobínům vítanou záminkou obrátiti hněv lidu proti králi, a učiněny k jeho sesazení dokonalé přípravy. Dosavadní městská rada svržena, na její místo zvolena „revoluční kommuna“. Velitelem gard stal se zuřivý Jakobín Santerre, za jehož dozoru průvod ozbrojené luzy (sansculottův) * valil se na Tuilerie (10. srpna). Král přesvědčiv se, že mu nelze na věrnost vojska spoléhati, uchýlil se i s rodinou pod ochranu národního shromáždění; švýcarští gardisté, kteří se odhodlaně postavili luze na odpor, musili se na písemný rozkaz králův vzdáti a byli od národních gard postříleni; jen malý zbytek jich uvězněn. V národním shromáždění na návrh Vergniaudův prohlášeno dočasné sesazení (suspendování) krále Ludvíka XVI. (21. září), který uvězněn byl i s rodinou v Templu, bývalém domě řádu templářského. Kromě toho usneseno, aby všeobecným hlasováním zvolen byl národní konvent, aby národní shromáždění jmenovalo vychovatele dauphina a nové ministerstvo. 10. srpna

V novém ministerstvu zasedli již tři přívrženci Hory (Jakobínův), z nichž Danton stal se ministrem spravedlnosti, kdežto Robespierre hleděl do svých rukou dostati správu komuny pařížské, na jejíž usnesení nejvíce působil Marat svými články časopiseckými, volajícími po krvi „podezřelých“ občanů. Lafayette, který chtěl z ležení u Sedanu vtrhnouti do Paříže, byl od vojska opuštěn a uprchl za hranice, kdež byl od rakouského vojska zajat a uvězněn nejprve v Magdeburce, potom v Olomouci (do r. 1797, pak propuštěn).

Zpráva, že Prusové oblehli Verdun (31. srpna), byla podnětem k novým hrůzám: dne 2. září počato vedením Dantonovým nelidské a hromadné vraždění uvězněných kněží, švýcarských gardi- 2.—9. září

* Tento název má původ svůj v tom, že Jakobíni zavrhlí dosavadní kroj, totiž punčochy a krátké kalhoty až ke kolenům sahající (culotte), a zavedli na jejich místě dlouhé kalhoty (pantalony).

stův a jiných podezřelých občanů, kteří byli obviňováni z dorozumění s Prusy, a pokračováno v něm do 9. září; přes 1000 nevinných obětí bylo zahubeno. Za těchto hrůz děly se volby do konventu, a v Paříži zvoleni převahou náčelníci Hory; ale na venkově vyšli z voleb většinou umírnění republikáni, zvláště Girondisté.

Zatím Prusové dobyli (2. září) Verduna, a z Nizozemska táhlo jim na pomoc vojsko rakouské. Velení francouzského vojska na místě Lafayettea svěřeno Dumouriezovi, který byl od spojenců nebezpečně sklíčen, ale podvůdce jeho Kellermann odrazil v Argonnském lese u Valmy útok vojska pruského (20. září), které se dalo na zpáteční pochod; nedůvěra mezi dvorem vídeňským a berlínským zmařila všechny další úspěchy.

§ 55. Zřízení republiky a hrůzovláda konventu.

(21. září 1792 — 28. července 1794.)

Zrušení monarchie. V národním konventu, který se sešel 21. září, měli Girondisté číselnou převahu nad Jakobíny (Montagnardy čili přívrženci Hory, jakž nazváni podle vyvýšených sedadel, jež zaujímali na levici). Ale nátlakem luzy, která s gallerií sledovala všechny porady sněmovní, náčelníci Jakobínů pokaždé provedli, že návrhy jejich byly přijímány. Hned v prvním sezení prohlášeno království za odstraněné a zrušena ústava z r. 1791; podobně odmítnut byl návrh Girondistův, aby byli potrestáni původcové vražd zářijových. Zpupnost přívrženců Robespierrových neznala mezí, když došly zprávy o vítězném postupu francouzského vojska na všech stranách: generál Custine dobyl totiž Špýr, Vormsa, na čas i Mohuče a Frankfurta. Francouzi vítáni obyvatelstvem jak osvoboditelé od zlořádův. Na jihu dobyto Savojska a Nizy, a Dumouriez stkvělým vítězstvím u Jemappes opanoval celou Belgii proti Rakousku. Na tyto zprávy konvent vyhlásil válku „všem tyrannům“.

Král popraven. Potom veškeré úsilí Jakobínů neslo se k tomu, aby co nejrychleji provedli soud nad králem Ludvíkem XVI. Vášnívý St. Just navrhoval s Robespierrem a jinými, aby byl „Ludvík Capet“ ihned popraven. Nicméně Girondisté dosáhli, že zvolen byl z konventu 21členný výbor k vypracování obžaloby; král pak měl býti předvolán před konvent a hájiti se. Přes stkvělou obhajovací řeč mladého Deséza zamítnut byl návrh Girondistův, aby konvent rozhodl jen o vině králově, v příčině trestu pak aby rozhodl
1793 národ všeobecným hlasováním (appel au peuple). Dne 16. ledna 1793

odhlasován většinou jediného hlasu (361 ze 721) trest smrti, a rozsudek proveden 21. ledna. Král zachoval se mužně až do posledního okamžiku. Poprava jeho přijata po celé Evropě s projevy nevole a úžasu. Dvůr anglický i španělský vykazali ihned francouzské vyslance ze země; konvent odpověděl oběma vyhlášením války, taktéž stalo se Hollandsku. (První válka koaliční.) Dumouriez pojal podobný záměr, jako kdysi Lafayette: obsadití Hollandsko a s vítězným vojskem táhnouti na Paříž, rozehnati konvent a Dauphina provolati králem. Ale v bitvě u Neerwind, ve které na rakouské straně poprvé se vyznamenal arcikníže Karel, byl od vojska rakouského poražen a musil Belgii vykliditi (18. března). I chtěl záměr svůj proti Jakobínům provésti aspoň pomocí vojska rakouského; tomu však opělo se jeho vlastní vojsko, a Dumouriez, aby ušel komisařům konventu, kteří jej chtěli zatknouti, uprchl k Rakušanům a odtud do Anglie.

Záhuba Girondistů. Poprava králova vzbudila však i uvnitř Francie odpor velké části obyvatelstva; na venkově, jmenovitě v krajině Vendée, vypuklo nebezpečné povstání. Avšak Jakobíni byli odhodláni k nejkrajnějším prostředkům: nařízeny nové odvody vojska, k uhrazení nákladu vydáno nových assignátů za 800 mil. fr. Proti Girondistům v Paříži provedli zřízení výborů veřejného blaha a veřejné bezpečnosti, jejichž úkolem bylo stíhati „podezřelé“, kteří pak poháněni na soud nově zřízeného revolučního tribunálu.

Pařížská kommuna sestavila si ze sansculottův revoluční armádu, jejíž velitelem jmenovala zvrhlého Henriota. Když takto všechny přípravy byly vykonány, proveden byl konečně od Jakobínův útok na Girondisty. Dne 2. června armáda 40.000 ozbrojených sansculottů valila se na Tuilerie, kde od nějakého času konvent zasedal, a vynutila zatčení a uvěznění 22 nejčelnějších Girondistů. Některým z nich podařilo se utéci na venek, kde rozšířili povstání proti hrůzovládě; ve Vendée a Bretagni rostly zástupy selských nespokojenců, v Marseilli, Lyoně a jinde občanstvo v krvavém boji zlomilo moc Jakobínův a popravilo jich náčelníky. Toulon prohlásil ústavu z r. 1791 a Ludvíka XVII. (dauphina) za krále, požádav anglického admirála za pomoc. Hrdinná dívka Charlotte Cordayova vloudila se do bytu Maratova a úkladnou vraždou zbavila francouzský národ nejohavnějšího původce dosavadních hrůz pařížských. To vše dohánělo však Jakobíny k novým důrazným opatřením. Vládní moc soustředěna ve výboru veřejného blaha, kde vedle Robespiera zasedali nejrozhodnější Jakobíni. Dne 17. září vydán zákon proti podezřelým, dle něhož sebe nepa-

trnější příznak nespolehlivosti vydával občany na soud revoluční. Vojenství svěřeno Carnotovi, který v tomto odvětví provedl rozsáhlé opravy, pokleslou kázeň napravil, vydal nový branný zákon, jímž všechna schopná mládež povolána do zbraně, a vybral svým bystrým okem četné důstojníky, kteří na základě jeho vojenských zásad stali se proslavenými veliteli.

Hrůzovláda. Zatím množily se oběti hrůzovlády. Nešťastná královna Marie Antonie, od níž už dříve násilím odtržen byl sedmiletý dauphin a odevzdán ku střežení surovému ševci Simonovi, byla křivě obviněna z nejhnusnějších zločinů; hájila se důstojně, ovšem marně, a klidně vstoupila na popraviště (16. října); 31. října odsouzeno a popraveno 21 Girondistů, potom bídný vévoda Orleanský, paní Rolandová, šlechtný Bailly, Barnave a mnoho jiných. Také na venkově prováděny nelidské tresty na pokořených povstalcích; Lyon, který se musil vzdáti, měl býti do základů zbořen, na tisíce lidí bylo hromadnou střelbou (mitrailady) popraveno; Toulona dobyté válečným uměním mladého dělostřeleckého důstojníka Napoleona Bonaparta, který donutil Angličany opustiti město; také mnoho lidí bylo tam krutě pobito na rozkaz vyslanců pařížského výboru „pro veřejné blaho“. Nejdéle trvala vzpoura ve Vendée a Bretagni, kde selské obyvatelstvo se bylo svorně vzepřelo proti odvádění nováčků dle nového branného zákona, ale i tam konečně povstání poveleno; na 15.000 lidí bylo za trest v Nantech postříleno nebo v Loiré utopeno.

Úsilí konventu a městské rady pařížské směřovalo též k vykořenění křesťanské víry. Neděle a svátky církevní byly odstraněny, kostely pozavírány, v některých departementech uvěznění všichni kněží bez rozdílu, v Paříži prohlášeno ctění nejvyššího rozumu, a chrám Notredamský zasvěcen tomuto kultu. Zaveden nový letopočet od zřízení republiky **1792** (22. září 1792), rok rozdělen na 12 měsíců s novými jmény*) po třiceti dnech, měsíc na tři dekády po 10 dnech; pět zbývajících dnů v roce zasvěceno slavnostem sansculottů. V tomto pustém řádění nemínil však tak daleko jíti Robespierre; proti Hébertovi, který byl původcem ctění rozumu, a maje v rukou správu městské rady, modlářství toto lidu vnucoval, vystoupil ve spolku s Dantonem a pro-

*) Jména ta vzata ze zjevů přírodních: vendémiaire (dle vinobraní, 22/9 až 21/10), brumaire (dle mlhy), frimaire (jíní), nivose (sníh), ventose (vítr), pluviöse (déšť), germinal (pučení), floreal (květ), prairial (senoseč), messidor (žně), thermidor (horko), fructidor (plody).

vedl v konventě zákon, jímž městská rada podřízena byla výboru veřejného blaha; pak odhlasováno mocným vystoupením St. Justa, hlavního důvěrníka Robespierrova, odsouzení a poprava Hebért a 20 jeho druhů (24. března 1794). Zatím však Robespierre a St. Just 1794 znepráčetili se i s Dantonem, Desmoulinsem a jich přívrženci, kteří žádali, aby se konečně ustalo v hrůzovládě, dali je zatknouti, a St. Just dosáhl v konventě, že byli oba popraveni (5. dubna). Výbor veřejného blaha ustanoven jedinou výkonnou mocí ve státě, tak že i konvent musil se mu podříditi, a Robespierre stal se v něm neobmezeným vládcem. Na jeho rozkaz konvent musil prohlásiti, že francouzský národ uznává „nejvyšší bytost“ a nesmrtelnost duše. Dne 8. června 1794 oslavena „nejvyšší bytost“ velkolepým průvodem a nádhernými obřady, při kterých Robespierre byl veleknězem.

Pád Robespierrovův. Ale Robespierrova moc ukázala se brzo potom mnohem hroznějším způsobem. Již 10. června (22. prairial) dal odhlasovati od ustrašeného konventu zákon, jímž rozšířena moc revolučního tribunálu tím, že odstraněn výslech svědkův a obžalovaným nepovolen obhájce. Následovaly hromadné popravy (grandes fournées), 50—60 osob denně, bez výslechu, bez obhájce, ano i bez zjištění osobnosti. Ani členové konventu neměli býti z tohoto zákona vyňati. Tu již vlastní stoupenci Robespierrovi opřeli se jeho hrůzovládě a dne 27. července obžalovali „triumviry“ Robespierra, St. Justa a Couthona z úkladů proti konventu. Robespierre se chtěl hájiti, ale byl přehlušen, a odhlasován zatýkácí rozkaz proti němu i oběma jeho druhům. Pokus městské rady a náčelníka národních gard Henriota, vysvoboditi uvězněné, byl zmařen rázným opatřením Carnotovým a některých členů konventu. Dne 28. července (10. thermidora) Robespierre, St. Just, Couthon, Henriot s mnohými přívrženci (mezi nimiž i pověstný švec Simon) byli revolučním tribunálem k smrti odsouzeni a téhož dne popraveni. Čtyři dny potom konvent zrušil zákon 10. června a zastavil prozatím činnost revolučního soudu.

§ 56. Druhé a třetí dělení Polska.

Pohroma, která stihla říši polskou r. 1772, vzbudila ve velké části šlechty i ostatního obyvatelstva přesvědčení, že je nutno přikročiti k odstranění zlořádů, zvláště pak svobodného veta na sněmě, a upevniti moc královskou. Strana vlastenecká, nabyta na sněmě převahy, a ve srozumění s králem Stanislavem vypracovala novou ústavu, která.

- 1791** dne 3. května 1791 byla většinou sněmu přijata: liberum veto bylo zrušeno, sněm měl usnášeti se o zákonech většinou, výkonná moc, zvláště velení nad vojskem a jmenování úředníků, vloženo do rukou králových; královská moc měla se státi dědičnou, a to (po smrti Stanislavově) v rodě saském. Pohříchu nalezly moudré tyto opravy odpůrce v jiné části šlechty, která si libovala v dosavadní nevázanosti. Náčelníci této strany, Felix Potocki a hejtman Branicki, založili ve srozumění s carevnou Kateřinou a pod ochranou ruského vojska konfoederaci v Targovicích (18. května 1792). Kościuszko byl v čele polského vojska poražen od Rusův u Dubienky (17. července), král donucen ku konfoederaci targovické, a konstituce 3. května prohlášena za zrušenou. Král pruský Bedřich Vilém II. přes daný slib, že bude hájiti neporušenosti Polska, učinil s Kateřinou II.
- 1793** (23. ledna 1793) v Petrohradě smlouvu o druhé dělení Polska: Prusku připadla největší část Velkopolska s Poznaní a Hnězdnem, pak města Toruň a Gdaňsk (55.000 *km*²), Rusku Ukrajina, Volyň, Podolí a velká část Litvy (220.000 *km*²). Rakousko tohoto dělení se nesúčastnilo. Polský sněm, shromážděný v Grodně, donucen byl bodáky a děly naň namířeny, dáti k tomuto násilnému skutku svůj souhlas.
- Z rozsáhlé kdysi říše polské zbyla již jen malá část, které Rusko dalo na sněmě grodenském jakousi samosprávu a obmezilo počet jejího vojska na 15.000 *m*. Ale vojsko polské opřelo se rozkazu tomuto a vzbouřilo se vedením Tadeáše Kościuszka. Povstání rychle se rozšířilo; z Krakova, Varšavy i z Vilna vypuzeny ruské posádky. Ale již se blížila záhuba ze dvou stran zároveň: král pruský Bedřich
- 1794** Vilém dobyl Krakova (15. června), a brzo potom (10. října 1794) poražen byl Kościuszko od Rusův u Maciejowic (nad Vislou); Suvarov pak útokem na Pragu dobyl Varšavy. Povstání polské tím bylo
- 1795** úplně povaleno a umlučeno třetí dělení Polska (1795), jehož tentokráte přes odpor Ruska účastnilo se také Rakousko: Rusko dostalo ostatek Litvy až k Němenu, Kuronsko a zbytek Volyně až po Buh, Rakousko území mezi Buhem a Pilicí s městem Krakovem (západní Halič), Rusko pak zemi mezi Vislou, Buhem a Němenem s hlavním městem Varšavou. Polsko zmizelo z řady států evropských.

§ 57. Konec konventu (do 26. října 1795) a direktorium (27. října 1795 až 9. listopadu 1799).

Poprava Robespierrova způsobila uvolnění veškerému obyvatelstvu francouzskému. Ale klid a pořádek vracely se jen pomenáhu. Roz-

vratem veškeré státní moci zaviněná anarchie v provinciích dlouho ještě potrvávala, orba, průmysl i obchod byly na mizině, ceny potravin stoupaly, na venkově i v Paříži zuřil hlad. Assignáty byly stále ještě rozmnožovány, tak že r. 1795 bylo jich v oběhu za 12.000 mill. fr., i staly se úplně bezcennými. Ale měšťanstvo, zbavené hlavního postřachu, probouzelo se k novému životu a chápalo se rázných prostředků. Mládež z lepších tříd (muscadinové, později „zlatá mládež“ — jeunesse dorée zvaná) ozbrojila a spojila se v kluby za účelem, aby vyhubila hrůzovládu. Rázným vystupováním vymohli osvobození vězňů, rozehnali klub Jakobínův a rozbili na sta sošek Maratových. Tím i v konventu rozváznější členové nabývali převahy: vypovězení poslanci girondističtí byli zpět povoláni, hlavní účastníci hrůzovlády pokud byli živi, odsouzeni k deportaci, národní gardy zřízeny na novém základě, příbuzným popravených vráceno konfiskované jmění, revoluční tribunal zrušen a kostely vráceny zase veřejným službám Božím.

Za těch okolností přívrženci monarchie (royalisté) doufali opět v obnovení království. Ale mladičkový dauphin (Ludvík XVII.) zemřel 6. června 1795, podlehnuv surovému nakládání, a strýc jeho hrabě 1795 provenceský (Ludvík XVIII.), který dlel v cizině, potkal se u většiny obyvatelstva s odporem. Za to vypracována v konventě osnova nové ústavy. Výkonná moc státní přenesena na pětičlenné direktorium, zákonodárná moc svěřena dvěma sborům radě pěti set nejméně třicetiletých, jež činila návrhy o zákonech, a radě starých (250 členů) aspoň čtyřicetiletých, která o návrzích těch bez debatty hlasovala; třetina jich měla se rok co rok obnovovati. Volební právo obmezeno na jistý census a na stálé bydliště. Aby se předešlo náhlým převratům, usneseno, že dvě třetiny členů nových sborů zákonodárných mají býti voleny ze starého konventu. Úřednictvo státní nemělo již býti od lidu voleno, nýbrž jmenováno direktoriem. Proti této ústavě vzbouřili se royalisté i jiní nespokojenci, kteří sebrali v Paříži na 30 000 mužů národních gard. Ale konvent povolal na rychlo řadové vojsko, generál Napoleon Bonaparte obsadil vchody Tuileríí a ostrou střelbou rozehnal útočníky (5. října). Pak se konvent rozešel, a 27. října sestoupily se oba nové sbory zákonodárné, od nichž zvoleni do direktoria: La Réveillère, Letourneur, Rewbell, Barras, Sièyes, a když tento odmítl volbu, na jeho místě Carnot.

§ 58. První válka koaliční (1793—1797).

Mír basilejský 1795. Ku zdárným opatřením vnitřním přidružily se úspěchy válečné. Roku 1794 Jourdan, poraziv vojsko rakouské u Fleurus (nad Sambrou), opanoval opětně Belgii, která odtud trvale byla připojena k Francii, a Pichegru v lednu roku 1795 zmocnil se jediným válečným pochodem spojených států hollandských, ze kterých zřízena republika batávská. Zároveň jiné vojsko francouzské dobylo v Porýní Kolína, Bonnu a Koblence a zatlačilo vojsko pruské na pravý břeh Rýna. Následkem toho Prusko, jsouc také zapleteno v třetí dělení Polska, učinilo s konventem na svůj vrub poplatný mír v Basileji (5. dubna 1795), jímž postoupilo Francii levého Porýní a zaručilo se za neutralitu severního Německa až po demarkační čáru, vedenou podél Mohanu. K tomuto míru přistoupilo ještě téhož roku Španělsko, i setrvaly ve válce proti Francii již jen Anglie a Rakousko, spojené s králem sardinským a neapolsko-sicilským.

Válka rakouská. Mír campo-formijský 1797. Úspěch zbraní francouzských dosáhl však svého vrcholu, když vrchního vedení války ujal se 26letý generál Napoleon Bonaparte (nar. 1769 v Ajacciu,*) který sňatkem s Josefínou Beauharnaisovou dosáhl přízně direktorův a byl od nich jmenován vrchním generálem italské armády. V záměrech svých důmyslný, do všech podrobností vypočítavý a střízlivý, v provádění jich jevil úžasnou rychlost a důraznost; hned v prvních bojích osvědčil své mistrovství, objevuje se bleskurychle na rozhodném místě vždy s přesilou co největší proti nepříteli, jak se tomu byl od Carnota naučil; od počátku vojsko lnulo k němu s láskou a důvěrou, neobmezená ctizádostivost doháněla jej k činům nejsmělejšími. Znaje dobře území, u Savony, kde je rozhraní mezi Alpami a Apenninem,

*) Rodokmen Bonapartoveč:

Carlo Bonaparte † 1785

Josef, král neapolský, později španělský, († 1844)	Napoleon I., císař, † 1821.	Lucian, kníže caninský, † 1840	Ludvík, král holandský, † 1846, m. tence, dcera Josefíny Beauharnais	Karolína m. Jáchym Murat † 1860, m. Katerína Viremberská	Jeroným, král vestfalský, † 1860, m. Katerína Viremberská
1. nevlastní děti: Eugen Beauharnais, místo král italský † 1824.	1. m. Josefína Beauharnais, 2. m. Marie Luisa Rakouská	2. Napoleon II., m. Ludvík ský, † 1832.	Ludvík, vévoda klevebergský († 1831).	Ludvík Napoleon III. † 1873	princ Napoleon m. Klotilda Savojská
				Napoleon (IV.) † 1879.	Viktor Ludvík

dal se z jara 1796 na pochod proti vojsku rakousko-sardinskému a 1796 poraziv je několikadenními potýčkami u Montenotte a Millesima, přinutil krále sardinského k míru, jímž tento vzdal se Savojska a Nizzy; potom zatiskl generala Beaulieua až k Addě, kdež si dobyl přechodu bitvou u Lodi, tak že Beaulieu musil ustoupiti až za Mincio. Bonaparte obsadiv Milán, a nešetře neutrality benátské republiky i Veronu, porazil ve třech bitvách novou armádu rakouskou vedením generala Wurmsera, který nucen byl uzavříti se v pevně Mantue. Vítězství tato způsobila všeobecný převrat. Za králem sardinským pospíšili si vévodové modenský a parmský učiniti mír za velké výkupné; Lombardie musila zaplatit 20 mill. franků. Když pak i třetí vojsko rakouské vedením Alvinciho ve dvou bitvách (u Arcole a Rivoli) bylo potřeno, a počátkem r. 1797 i Mantua se vzdala, přinucen byl také papež k míru v Tolentině, jímž vzdal Romagny.

Lépe vedlo se rakouskému vojsku na bojišti německém, kde během r. 1796 arcikníže Karel porazil francouzského vůdce Jordana u Amberka a Würzburga a přinutil jej i vůdce druhé armády Moreaua k zpátečnímu pochodu za Rýn. Vítěz povolán pak byl na bojiště italské, ale jsa v čele chatrného vojska nemohl Bonapartovi zabrániti dalšího pochodu. Francouzové obsadili Celovec a pronikli až k Lubnu. Tam umluven byl (18. dubna 1797) předběžný mír, 1797 jímž Rakousko vzdalo se Belgie i Lombardska, začež mělo obdržeti náhradou území republiky benátské, jejíž záhuby Bonaparte od delší doby připravoval. Povstání města Verony, jež vypuklo proti vyděračnému vojsku francouzskému, Bonaparte vzal si za záminku, že 1. května vypověděl velké radě válku a obsadil město i území vojskem. Podobný převrat stal se též doby v republice janovské, jíž nuceny řády demokratické a dán název republiky ligurské.

Všechna tato zařízení Bonapartova děla se výhradně z jeho vůle; mocný vojevůdce nedbal při tom souhlasu direktoria, jehož lehkomyslné hospodářství a neschopná správa uvedly Francii na pokraj finanční záhuby. Assignáty, jichž vydáno za ohromnou cenu 50.000 mill. franků, klesly na skutečné ceně tak, že za desítitisícovou poukázku nikdo nechtěl více již platiti než 30 fr., a direktorium konečně ohlásilo státní úpadek. V Paříži vzniklo nebezpečné hnutí komunardů, v jichž čele Babeuf připravoval spiknutí proti direktoriu. Bylo sice prozrazeno, Babeu popraven a druhové jeho vypovězeni, ale direktorium tím postavení svého nezlepšilo. Barthélemy, spojiv se s Carnotem, jal se tajně vyjednávat s Bourbony o obnovení monarchie. Bonaparte dovědév se o těchto záměrech, dohodl se s ostat-

ními členy direktoria, vypravil oddíl vojska do Paříže, jehož pomocí bylo mnoho poslanců jato a do Cayenna odvezeno (4. září 1797);

1797 Carnot zachránil se útekem do Ženevy.

Zbaviv se takto nebezpečných protivníků uvnitř, Bonaparte prováděl dále mocným způsobem vůli svou na venek. Zřídil z dobytých zemí hooitalských, Lombardska, Modenska, Bolognska, Ferrarska novou republiku cisalpinskou, kterou chtěl mítí základem potomního jednotného státu italského, a dal jí podobné zřízení, jaké měla Francie: pětičlenné direktorium a dvojí sbor

1797 zákonodárný. Brzo potom (17. října 1797) podepsán v **Campo Formiu** konečný mír, jímž Rakousko vzdalo se Belgie, Milánska i Mantuanska a Breisgovska, jež mělo připadnouti vévodovi modenskému; za to se mu dostalo Benátska až po řeku Adiži s Dalmacií a Istrií. Také držení levého Porýní bylo Francii potvrzeno; říšští stavové, kteří tam co ztratili, měli dostati náhradu v saekularisování duchovních panství. Rakousku tajným článkem míru povoleno zabratí arcibiskupství solnohradské. Ostatek Benátska (Bergamo a Brescia) přivtělen k republice cisalpinské, ostrovy Jonské připadly Francii. Na kongressu říšských stavů v Rastattě přes bouřlivé protesty kurfista mohučského a jiných knížat schváleny byly (počátkem 1798) podmínky Německa se týkající.

Ze všech států evropských jediná Anglie setrvala ve válce s Francií.

§ 59. Násilnosti direktoria a výprava Bonapartova do Aegypta (1798).

Veliký úspěch míru campoformijského živil ve Francii touhu po nových výbojích. V církevním státě bouřila se strana republikánská, jež docházela ochotné podpory u vyslanectva francouzského. V Římě došlo 27. prosince 1797 k pouličnímu boji mezi stranami, ve kterém byl zabit francouzský generál. Na zprávu o tom ihned direktorium

1798 vypravilo do Říma generála Berthiera s vojskem, shromáždění občané pod jeho ochranou prohlásili republiku; téměř osmdesátiletý papež Pius VI. odvezen za hrubých násilností do Sieny, kardinálové z Říma vypovězeni. Také ve Švýcarsku vznikla nespokojenost proti oligarchické vládě bernské, a když tato některé demokraty vypověděla, tito povolavše direktorium na pomoc, poskytli mu vítanou záminku k zakročení. Francouzské vojsko vtrhlo do Bernu, zmocnilo se státního pokladu 5 mill. fr. a provolalo helvetskou republiku o 22 kan-

tonech s novým demokratickým zřízením; Ženeva připojena bezprostředně k Francii.

Zatím Bonaparte konal horlivé přípravy ku pokošení úhlavního nepřítel, totiž Anglie. Největší ránu zamýšlel zasaditi jí výpravou do Aegypta, aby odtud vypudil Angličany z okolních držav, propokol šíji Suezskou a zabral důležitou tuto mořskou cestu výhradně pro obchod francouzský. Na oko konány blučné přípravy ku přepadení břehův anglických, ale potichu pracováno o vystrojení velkého loďstva, v jehož čele Bonaparte vyplul z Toulona (1798). Na cestě vzata Malta, kterou velmistr Johannitů Francii postoupil. Zatím anglický admirál Nelson dověděl se o výpravě, ale ačkoliv kříž na kříž proplul Středozemním mořem, přece mu Bonaparte unikl a přistál záp. Alexandrie na půdě aegyptské. Země tato ovládána byla mameluckými beji, kteří dle jména uznávali vrchní panství turecké. Bonaparte potkal se všude s tuhým odporem. Alexandrie dobyto po krvavém boji. Obtížným pochodem Napoleon dorazil až k pyramidám, kde porazil (21. července) hlavní vojsko mamelucké a slavil pak vítězný vjezd do Kaira. Ale zatím stihla ho strašlivá pohroma. Admiral Nelson přepadl (1. srpna) loďstvo francouzské u Abukira a zničil je ve velké námořní bitvě až na nepatrné zbytky úplně.

Bonaparte, jsa takto na dlouho odříznut od vlasti, nepozbyl myslí a především dokončil podrobení Aegypta až po Assuanský katarakt. Ježto pak zatím i sultan turecký Selim III. mu vypověděl válku, vypravil se (na počátku r. 1799) do Syrie, dobyl Jaffy, 1799 ale nadarmo obléhal po dva měsíce Acre a musil s velkými ztrátami vrátiti se do Aegypta. Tam ještě porazil u Abukira (2. srpna) velké vojsko turecké, které přistálo s pomocí loďstva anglického, ale na zprávy o nové válce evropské a o přehmatech direktoriův opustil tajně Aegypt a přeplavil se do Francie, zanechav hájení Aegypta generálu Kleberovi. Kleber bojoval hrdinsky, ale byl brzo potom jakýmsi fanatikem zavražděn. Zbytky francouzského mužstva byly pak, když se Angličanům zavázaly, že Aegypt vyklidí, převezeny do vlasti.

§ 60. Druhá válka koaliční (1799—1802). **Konsulát** (10. listop. 1799 až 2. prosince 1804).

Podnět k válce. Za nepřítomnosti Bonapartovy mnoho se změnilo v neprospěch Francie. Výprava aegyptská způsobila, že kromě Turecka

také Rusko přidalo se k jejím nepřátelům. Cař Pavel I., který po smrti matky své Kateřiny II. (1796) nastoupil na trůn, byl Johannitům neobyčejnou přízní nakloněn a později přijal také důstojnost jejich velmistra. Obsazení Malty od Francouzů přimělo jej, že učinil branný spolek s Rakouskem k válce proti Francii. Za to však zůstaly marnými pokusy obou spojených mocností, získati ku spolku krále Bedřicha Viléma III. (1797—1840) pruského, jehož ani křiklavé přehmaty francouzské v Porýní nedovedly z nečinnosti probuditi. Ostatní knížata německá nebyla lepší, ano kurfirst bavorský Maximilian Josef učinil s Francií přátelský spolek.

1799 Ku spolku mocností přistoupil také dvůr neapolský, kde za řízení rázné Marie Karoliny, dcery císařovny Marie Terezie a manželky slabého krále Ferdinanda IV., konány byly horlivé přípravy k válce. Ale francouzské vojsko porazilo neapolskou armádu a zinocnilo se Neapole. Dne 24. ledna 1799 prohlášeno království neapolské za odstraněné a proměněno v republiku parthenopaejskou. Královská rodina utekla se anglickou lodí do Palerma. Asi téže doby zbaven také Karel Emanuel IV., král sardinský, Piemontska.

Úspěchy spojenců. Hned potom vzplanula válka všeobecná. V jižním Německu Jourdan, který vtrhl do Švábska, byl poražen arciknížetem Karlem ve dvou bitvách u Ostracha (20. března) a Stockacha (25. března). Kongress rastattský, který až do této doby zasedal, za vřavy válečné rychle se rozešel; francouzští vyslanci na cestě k domovu byli sekelskými husary přepadeni, dva zabiti, třetí těžce zraněn, a listiny jejich odeslány do Vídně (28. dubna). Kurfirst bavorský přidál se ke spojencům.

Současně počata válka v Itálii. Mohutný ruský vůdce Suvorov, ač již 70letý, ale pln mladického ohně a ráznosti, ujal se vrchního velení nad vojskem rakousko-ruským, porazil francouzského vůdce Moreaua u Cassana (27. dubna) a zatiskl jej za Ticino. Milán i Turin padly spojencům do rukou, republika cisalpinská rázem rozmetena. Macdonald, který z Neapolska spěchal Moreauovi na pomoc, rovněž poražen v tří denní bitvě nad Trebbií (17.—19. června), a třetí armáda francouzská potřena přispěním rakouského vůdce Melasa u Novi (15. srpna). V Neapoli vypuklo povstání, a posádka francouzská musila se vzdáti. Podobně padla republika v Římě, kde na místě papeže Pia VI., jenž tehda v zajetí francouzském zemřel, ujal se prozatím panství král neapolský. Z celé Italie zbylo v moci Francouzů již jen město Janov a Riviera. General Massena, jemuž direktorium svěřilo vrchní

velitelství, musil veškeru moc vojenskou soustřediti k obhájení Švýcar, kam vtrhl arcikníže Karel s armádou rakouskou.

Nesvornost spojenců. Tak hrozila Francii, jejíž nejlepší vojevůdce dlel posud na březích nilských, záhuba se všech stran, a jen opětná nesvornost spojenců ji zachránila. Kdežto totiž cař Pavel naléhal na to, aby dobyté kraje v Itálii byly vráceny předešlým legitimním držitelům, kancléř vídeňský hrabě Thugut naproti tomu chtěl výboje podržeti až do skončení války, aby tím Rakousku pojistil lepší výminky míru. Tato roztržka způsobila, že cař Pavel rozkázal Suvorovu, aby z Itálie odtáhl do Švýcar druhému ruskému vůdci Korsakovu, sevřenému od Masseny, na pomoc. Zatím však Massena bitvou u Curycha skoro úplně potřel vojsko Korsakova, i nezbylo Suvorovu, než dáti se s vojskem na smrt zemdlým ze středních Švýcar na východ, takže dorazil do Feldkirchu jen s 15.000 mužů, bez děl, nábojův a zavazadel. Zprávy o pohromách ruského vojska přiměly caře Pavla, že vypověděl Rakousku spolek a vojsko domů odvolal. Také arcikníže Karel složil velitelství. Současně byl odražen od Francouzův útok anglo-ruského vojska na pobřeží hollandské, a tak vítězný s počátku úspěch zbraní spojeneckých obrátil se nenadále v dokonalý nezdar a způsobil všeobecnou nechuť k dalším podnikům. Pouze Itálie byla v moci rakouské armády, ale ne na dlouho.

Návrat Bonapartův. Státní převrat. Za tohoto stavu věcí Bonaparte vrátil se (9. října) z Aegypta do Francie. Obyvatelstvo všude s jásotem jej vívalo jako osvoboditele od nenáviděné vlády direktorův. Přibyv do Paříže, Bonaparte umluvil s dvěma členy direktoria, Sièyem a Roger-Ducosem, státní převrat. Zajistiv se věrností pařížských pluků, donutil ostatní tři direktory, že se poděkovali; rada starých většinou ukázala se mu povolnou, jmenovavši jej nejvyšším velitelem vojenské moci, a rada pěti set, postavivši se Bonapartovi s bouřlivými protesty na odpor, byla za přispění bratra jeho Luciana Bonaparta a Jáchyma Murata vojskem rozehnána (10. listop. 1799). Zbytek rady pěti set pak za předsednictví Lucianova odročil zasedání zákonodárných sborův až do 20. února příštího roku, vyloučiv z nich 57 opposičních poslancův, a výkonnou moc přenesl na prozatímný konsulat (10. listop. 1799 — 2. pros. 1804), jehož členy zvoleni Bonaparte, Sièyes a Roger-Ducos.

S pomocí Sièyesovou Bonaparte hned potom vybudoval novou ústavu. V čelo státu postaven první konsul, na nějž vznesena veškerá výkonná moc, právo jmenovati státní radu, ministry, důstojníky, soudce a veškeré úřednictvo státní; jemu po bok dáni dva spolukonsulové

s hlasem jen poradným. Úřad konsulský ustanoven na deset let s právem opětného zvolení. Prvním konsulem zvolen Bonaparte, jeho kollegy Lebrun a Cambacérés. Zákony navrhovati směla jen vláda, raditi se o nich měl tribunát, skládající se ze 100 členů aspoň 25letých, jichž pětina měla se rok co rok obnovovati; usnášeti se pak o zákonech měl konečně ale bez všeliké debaty sbor zákonodárný o 300 členech aspoň 30letých, rok co rok rovněž z pětiny obnovovaný; v něm hlasovalo se tajně. Strážcem ústavy stal se senát, jehož 80 členův, aspoň 40letých, jmenovaných doživotně zprvu od konsula, mělo se doplňovati kooptací; měl právo jmenovati členy tribunátu i sboru zákonodárného, konsuly a vrchní kassační soudce.

Ještě důležitějšími a trvalejšími byly zásluhy Bonapartovy o zřízení veřejné správy a obnovení pořádku státního. Dosaďadní volené úřednictvo zrušil a všechnu výkonnou moc přenesl na placené státní úřednictvo, prvním konsulem jmenované. Účinek toho objevil se záhy v povznesení státních financí. Tím, že příjmy státní počaly se pravidelně scházeti, povznesl se též veřejný úvěr. Emigrantům povolen návrat do vlasti, kněžím dříve sesazeným vráceny jejich fary, vypovězení domů povolání, Barthélemy přijat do senatu, Carnot jmenován ministrem války. Ve všem objevil Bonaparte neobyčejný důmysl, a obyvatelstvo vidouc, že se vrací do země pořádek, po němž tak dlouho marně toužilo, rádo trpělo sjednocení téměř veškeré moci státní v jedněch rukou.

Obrat válečný. Mír lunévillský 1801. Potom Bonaparte umínil si vymaniti Itálii z moci rakouské armády, jejíž velitel Melas sklíčil Massenu v Janově. Chtěje Janov zachrániti, postavil se v čelo nového vojska, převedl je mistrně přes průsmyk Velkobernhardský do nížiny Lombardské, a nežli Melas o jeho výpravě se dozvěděl, slavil již Bonaparte vjezd do Milána (2. června 1800) a obnovil tam republiku cisalpinskou. Odtud obrátil se proti hlavní moci Melasově, který zatím dobyv Janova položil se táborem v Turině. U Marenga srazila se obě vojska v celodenní bitvě, ve které s počátku Melas na celé čáře vítězil, ale jsa raněn odevzdal velení jinému vůdci a odebral se do Alessandrie, aby si odpčinul; zatím Napoleon sebrav všechny své síly, ostrou střelbou zastavil útok rakouského vojska a hrozící porážku proměnil ve stkvělé vítězství (14. června). Zdrčený Melas postoupil ihned vítězi veškerého území až po Mincio. Zatím došlo k rozhodnutí také na bojišti německém; francouzský vůdce Moreau, který byl vítězně pronikl až do Mnichova, vlákal armádu rakouskou, jejíž velitelem byl 16letý arcikníže Jan, do pastí u Hohenlindena

(mezi Isarou a Innem, 3. prosince) a způsobiv jí strašlivou porážku pronásledoval její zbytky až k řece Enži. Brzy potom umluven mír v Lunéville (9. února roku 1801), jímž potvrzeny výminky míru campoformijského, ale císař musil výslovně uznati Rýn hranicí mezi Francií a říší německou.

Mír amienský 1802. Opět zbývala Anglie jedinou mocností, která dosud nebyla pokořena, ano vítězstvími námořskými odňala Francouzům některé indické osady a Maltu, jejich spojencům pak, Hollandanům, Ceylon, Kapsko a Guyanu. I podařilo se Bonapartovi získati ceře Pavla ruského, jemuž slíbil opět vydati Maltu, a přiměti jej, že ve spolku s Dány, Švédy a Prusý vyhlásil Britům námořskou a obchodní válku. Ale Nelson v čele loďstva britského vítěznou bitvou vypnul na Dánech vchod do Sundu; touže dobou (1801) zavražděn byl cař Pavel. Syn a nástupce jeho Alexander I. (1801 až 1825) učinil s Anglií mír, v čemž ho ostatní spojenci následovali. Zbaven jsa takto hlavního spojence, Bonaparte svolil k vyjednávání o mír s Anglií, který konečně učiněn v Amiensu (25. března 1802): 1802 Aegypt měl býti vrácen portě, která k míru přistoupila, Malta Johannitům, ostrovy Ionské prohlášeny svobodnou republikou.

Změny v Německu 1803. Zbaviv se takto posledního odpůrce, Bonaparte mocně zasáhl do záležitostí německé říše. Mírem lunévillským, jako dříve campoformijským, určena byla náhrada oněm knížatům, která pozbyla statků na levém břehu Rýna, saekularisováním duchovních panství a svobodných měst. Prusko, Bavorsko, Badensko, Virtembersko a jiné čelnější státy pospíšily si učinit s vládou francouzskou zvláštní smlouvy, jimiž si zajistily co nejvíce náhrady, a císař František, bez jehož vědomí a proti jehož vůli to vše se dalo, musil konečně dáti souhlas k usnesení říšské deputace (25. února 1803), kterou Prusko nabylo některých biskupství, Bavorsko 17 říšských měst. Rakousko musilo se spokojiti s biskupstvím tridentským a brixenským, vévoda modenský podržel Breisgov, velkovévodovi toskanskému přiřčeno arcibiskupství solnohradské s Berchtesgadem. Z duchovních kurfirství podrželo samostatnost jen mohučské, z říšských měst pouze Hamburk, Bremy, Lubek, Frankfurt n. M., Norimberk a Augšburk. Velkovévodství toskanské dáno pode jménem království etruského infantovi parmskému. Bonaparte, zbudovav takto říši německou na zcela nových základech, bezděky přispěl k potomnímu jejímu sjednocení.

§ 61. Zřízení císařství ve Francii (2. pros. 1804).

Po míru amienském činnost prvního konsula francouzského nesla se dvojím směrem: jednak hleděl zvětšiti moc republiky, třeba proti znění smluv učiněných, jednak pečoval o upevnění vnitřního pořádku, což však mělo zase býti prostředkem k jeho povýšení za dědičného panovníka. Především uvedl v úplnou závislost republiky batavskou a cisalpinskou, která přezvána v italskou a jejíž praesidentem dal se 25. ledna 1802 prohlásiti. Jenom republice helvetské ponechal samostatnost.

Podobně upevňoval svou moc vnitřní. Moc tribunátu, který se některým ustanovením prvního konsula vzpíral, byla obmezena. Konkordátem, jenž smluven byl s papežem Piem VII. 15. července 1801, prohlášeno vyznání katolické za vládnoucí ve státě, biskupové i ostatní kněžstvo podřízeno papeži, jejich jmenování však vyhrazeno vládě francouzské, a papež krom toho musil uznati platným prodej církevních statkův a zrušení klášterů. Velkou péčí první konsul měl o školství, k jehož povznesení vypracoval rozsáhlou osnovu. Od zkušených právníků dal vypracovati občanský zákonník (Code civil). Průmysl i obchod zveleben byl zřizováním četných průplavův a silnic (přes Simplon, M. Cenis, M. Genèvre, z Janova do Marseillu a j.). Koloniální obchod Bonaparte mnil povznesti obsazením Louisiany a ostrova Haiti, ale černoši haitští se vzbouřili a založili dvě samostatné republiky.

1802 Roku 1802 byl Napoleon všeobecným hlasováním prohlášen za doživotního konsula. Již jediný krok chyběl, aby Napoleon Bonaparte, máje skutečnou moc v rukou, dosáhl také koruny panovnické. Proti tomu royalisté ještě jednou se pokusili o spiknutí, ale náčelník jejich byl zavčas zatčen a s 19 spoluvinníky popraven. Napoleon však pojal tehda podezření, ač úplně neoprávněné, též proti mladému vévodovi Enghienenskému, i dal ho v Badensku zatknouti a ve Vincennách zastřeliti.

Tyto události urychlily nové povýšení Napoleonovo. **1804** Tribunát přes odpor Carnotův předložil (30. dubna 1804) senátu přání, aby Napoleon Bonaparte byl jmenován císařem, a hodnost ta aby byla v jeho mužském rodě dědičnou; senát svolil k tomu a plebiscitem přijato císařství ve všech 107 departementech skoro jednohlasně. Císař, který se obklopil nově jmenovanými hodnostáři světskými, duchovními a dvaceti polními maršálky (Masséna, Jourdan, Berthier, Ney, Bernadotte a j.), byl 2. prosince 1804 i se svou man-

želkou Josefínou za nevidané nádhery od samého papeže pomazán a korunován. Částečnou změnou ústavy senátu svěřena péče o svobodu osobní a tiskovou (z čehož však vyňaty časopisy), zákonodárnému sboru pak vráceno právo rokovati o zákonech a jiných předlohách vládních. Za to tribunát byl ve své moci obmezen. Odstraněním republikánského letopočtu a zavedením Gregoriánského kalendáře vyhlazeny poslední vzpomínky na revoluci. Republika italská proměněna v království, Napoleon sám vstavit si v dómě milánském železnou korunu na hlavu (26. května 1805) a jmenoval pastorka svého Eugena Beauharnaisa místokrálem italským. Krátce potom také republika ligurská a Piemont připojeny k Francii.

§ 62. Třetí válka koaliční (1805).

Nenasytná touha Napoleonova, stále zvětšovati své panství, vyvolala proti němu nový spolek mocností evropských. S Anglií vypukla válka již opět r. 1803 pro nesplnění podmínek míru amienského, a následkem toho ještě téhož roku Napoleon dal obsaditi svými pluky Hannoversko. Slavný anglický ministr William Pitt mladší hleděl získati ostatní státy za účelem, aby byla moc Francie stlačena do hranic z r. 1792. Učinil především smlouvu o spolek s carem ruským Alexandrem I., který si vytkl šlechetný záměr, vrátiti vypuzeným panovníkům zase jich panství. Déle se rozmýšleli státníci rakouští, neboť říše byla předešlými válkami uvedena ve zbědovaný stav. Po prohlášení francouzského císařství také František II. přijal název císaře rakouského (11. srpna 1804); po přechvatech Napoleono-
vých v Itálii odhodlala se i vláda rakouská (9. srpna 1805) přistou-
piti ku spolku rusko-anglickému, jehož účelem bylo vybaviti Itálii, Hannover, Hollandsko a Švýcarsko z moci francouzské. Ku spolku získal Pitt také Švédsko, kde vládl král Gustav IV., a Dánsko; za to pruský král přese všechno úsilí ruského care zůstal v neutralitě, a Bavorsko umluvilo dokonce opět tajný spolek s Francií.

Přípravy spojenců k válce byly nedokonalé. Rusko, spoléhajíc stále ještě na pruskou pomoc, opozdilo se s vypravením vojska, Anglie obmezila se na příspěvek peněžitý, a tak Rakousko na počátku války zůstalo osamoceno. Velení v Německu svěřeno bylo neschopnému generálu Mackovi, kdežto arcikníže Karel poslán na bojiště italské. Mack domnívaje se, že nejprve rozhodne se na bojišti italském, zaujal pevné postavení u Ulma. Císař Napoleon vrhl se však tentokráte všemi silami (200.000 m.) do Němec, mistrnými obraty sklíčil náhle

se všech stran Macka v Ulmě a donutil jej k potupné kapitulaci, kterouž 23.000 vojáků rakouských upadlo do francouzského zajetí (20. října). Jen s malou částí vojska probil se arcikníže Ferdinand k Innu a spojil se tam s ruským vůdcem Kutuzovem, který s 50.000 muži přitřhl Rakousku na pomoc. Po porážce ulmské musil Kutuzov rychle ustupovati na Moravu, kam zatím přibyla druhá armáda ruská s cařem Alexandrem v čele. Zatím Napoleon slavil bez překážky vjezd svůj do Vídně (13. listop.), odkudž císař František uchýlil se do Olomouce ke schůzi s cařem ruským, a sjednotiv všechna svá vojska, položil se táborem u Brna. Kutuzov radil caři Alexandrovi, aby se vyčkalo příchodu arciknížete Karla, který se blížil z Italie. Také král pruský konečně se rozhodl udeřiti na Napoleona od západu a čekal jen na vyřízení posledního sprostředkujícího návrhu. Ale ruský cař hořel nedočkavostí sraziti se s nepřítelem. U Slavkova však (2. prosince 1805) dobyl císař Napoleon stkvělého vítězství nad spojeným vojskem rusko-rakouským. Císař František hned potom učinil s Napoleonem příměří, jímž odřekl se spolku s Ruskem. Také Prusko vzdalo se všeho nepřátelství s Francií, začež mu Napoleon postoupil Hannoverska. Zbaviv tak Rakousko všech spojenců, donutil je k míru v Prešpurce (26. prosince), jímž dosáhl úplné jeho vyloučení z Německa i z Italie: musilof postoupiti Benátska, Istrie i Dalmacie království italskému, Tyrol s Vorarlberskem, Brixenem i Tridentem Bavorsku, části Breisgova i zemí venkovských Virtembersku, ostatek zemí venkovských s Kostnicí připadl Badensku. Za to všechno dostalo se Rakousku Solnohradska, velkovévodovi toskanskému náhradou za ně Würzburgska. Bavorsko a Virtembersko odměněny názvem královským.

Naproti těmto stkvělým úspěchům na pevnině zastižena byla námořská moc francouzská těžkou pohromou: v bitvě u Trafalgarského mysu (21. října 1805, j. v. Cadiza) spojené loďstvo francouzsko-španělské poraženo bylo admirálem Nelsonem, který však v této bitvě padl. Moc Napoleonova tím ovšem neutrpěla valného ztenčení. Den po míru prešpurském prohlásil (v Schönbrunně) krále neapolského, který se byl také ke koalici připojil, za sesazena, na jeho místě jmenován králem bratr Napoleonův Josef. Republika batavská byla zrušena, a druhý bratr císařův Ludvík jmenován králem hollandským. Svat Napoleonův Jáchym Murat obdržel nově zřízené vévodství bergsko-klevské, zřízené z území odtrženého Prusku i Bavorsku, a tak podělování ještě jiní příbuzní a důvěrníci císařovi.

§ 63. Zřízení spolku rýnského (1806) a čtvrtá válka koaliční (1807).

1. **Zřízení spolku rýnského.** Potom císař francouzský obrátil zřetel svůj ke zničení Pruska, které svým dosavadním nerozhodným a obojetným chováním z velké části zavinilo pohromy spojenců, samo však ničeho nezískalo. Za to, že nabylo Hannoverska, musilo uzavřítí přístavy v Povezeří i v Polabí obchodu anglickému, čímž si způsobilo válku s Anglií a samo svůj obchod nejvíce poškodilo. Vyloučiv již dříve Rakousko z říše německé, Napoleon mínil podobný osud připravit Prusku. Dne 17. července 1806 podepsána od 15 států německých (Bavorska, 1806
Vrtemberska, Badenska, Bergu, Hessen-Darmstadtka a j.) smlouva o utvoření spolku rýnského a odtržení jeho od říše německé. Císař francouzský uznán jeho protektorem a přiručeno mu právo, po smrti každého knížete spolkového jmenovati jeho nástupce. Panovník badenský jmenován velkovévodou, všem členům spolku přiznána suverenita vnitřní. Všechna říšská města, drobnější říšská knížata, hrabata a rytířové mediatisováni, t. j. dáni pod přímé panství knížete, k jehož území příslušeli. Spolek rýnský byl zavázán císaři francouzskému vojenskými službami. Tak zanikla tisíciletá říše římsko-německá, a císař František již 10. srpna ohlásil, že skládá se sebe císařskou korunu.

2. **Čtvrtá válka koaliční.** Teprve z těchto událostí Prusko seznalo, jaké nebezpečí mu hrozí. Tajným vyjednáváním umluvilo (24. července 1806) spolek s Ruskem, a dne 9. srpna král Bedřich Vilém III. dal rozkaz k mobilisování pruského vojska. Císař Napoleon hleděl pouze vyjednávání na oko protáhnouti, až by měl pohotově všechno vojsko na hranicích pruských, a zároveň pohnul portu k válce s Ruskem, aby nemohlo vydatně Prusku pomáhati. Uznav pak příhodný k tomu čas, přerušil náhle všechno vyjednávání a vtrhnuv do Posálí zdrtil ve dvojité bitvě u Jeny a Auerstädt špatně zřízenou armádu pruskou.

Čtrnácte dní po bitvě císař francouzský slavil svůj vjezd do Berlína, královská rodina uprchla do Královce, mocné pevnosti Štětín, Kostřín, Magdeburk bez obrany kapitulovaly. Kurfirst hesský a Karel, vévoda brunšvický, vrchní velitel poražené armády, sesazení, kurfirst saský přistoupil ku spolku rýnskému a povýšen za krále. Z Berlína Napoleon zapověděl s Anglií veškeren obchod i dopravu poštovní a lodím z Anglie i z anglických kolonií všecken přístup do evropských přístavů. Každý Angličan, dopadený na pevnině, prohlášen zajatcem, zboží anglické za zabavené (kontinentální systém).

Koncem listopadu Napoleon prohlásil obnovení říše polské; 1. prosince francouzské vojsko obsadilo Varšavu. V Pověsli však Rusové poprvé zastavili vítězný pochod Napoleonův. Ve vražedné bitvě u Jílové **1807** 1807) Francouzi musili ustoupiti s nesmírnými ztrátami s bojiště. Teprve když Gdaňska bylo dobyto (25. května) a vojsko francouzské novými odvody doplněno, Napoleon dobyl nad Rusy vítězství u Fridlanda (14. června) a vtrhl dva dni potom do Královce. Cař Alexander, jemuž Anglie odepřela žádané podpory, svolil k vyjednávání o mír v **Tilži**, k němuž musil král pruský přistoupiti (7. července). Tajným článkem tohoto míru oba císařové smluvili mezi sebou rozdělení světového panství. Alexander uznal všechny výboje Napoleonovy, za to mělo Rusko zmocniti se Finska proti Švédům a Valašska i Multanska proti Turkům. Prusku odňata polovice území: 1. všechny země na západ od Labe i s Magdeburkem, z nichž Napoleon, připojiv ještě Hessko, Brunšvicko a část Hannoverska, utvořil království vestfalské a udělil nejmladšímu bratru svému Jérômovi; 2. pruské Polsko, z něhož zřízeno vévodství varšavské a dáno králi saskému; jen kraj bialystocký dán Rusku a Gdaňsk s okolím stal se svobodným městem. Zbývajícím zemím krále pruského (Braniborsku, Slezsku, Pomořansku a vých. Prusku) uložena ohromná válečná daň a do jejího zaplacení měly živiti 160.000 m. vojska francouzského. Rusko i Prusko přistoupily ke kontinentálnímu systému. K těmž zavázány byly i ostatní mocnosti pevninské, a když král švédský Gustav IV. se tomu vzpíral, vtrhlo vojsko ruské do Finska a zmocnilo se země. Revolucí šlechty ve Štokholmě Gustav zbaven trůnu a nástupce jeho Karel XIII. musil Finsko Rusům postoupiti a přidati se ku kontinentálnímu systému. Anglie mstila se za tato opatření přepadáním přístavů pevninských a zabavováním lodí. Jmenovitě Kodaň byl anglickou dělostřelbou z velké části v popel obrácen, a loďstvo dánské do Anglie odvezeno.

§ 64. Povstání španělské a opravy Steinovy v Prusku.

1808 1. **Povstání španělské.** Světové panství císaře Napoleona provázáno bylo čím dál tím krutějšími útisky a projevy čirého despotismu. Papež Pius VII., který nechtěl se podvoliti všem rozkazům jeho, byl oloupen (poč. r. 1808) o největší část církevního státu a obmezen na Řím s nejbližším okolím. Vrcholem libovůle byly kroky, které Napoleon podnikl ku podmanění poloostrova Pyrenejského. Již roku 1807 vyzval vládu portugalskou, aby Angličanům vypověděla

válku, zavřela jim všechny přístavy a anglické lodi v nich zakotvené zabavila. Poněvadž Portugalsko bylo veškerým obchodem vázáno na Anglii, znamenalo vyplnění tohoto rozkazu podvázat životní tepnu říše. Proto dvůr portugalský neuposlechl, a když císař Napoleon vypravil do Lisabona vojsko vedením maršálka Junota, královská rodina, sebravši co měla cenného, odplula pod ochranou anglického loďstva do Brazílie (27. listop. 1807). Napoleon prohlásiv již před tím rod Braganzský za zbavena trůnu, roztrhl Portugalsko na tři samostatných území. Ve Španělsku slabost krále Karla IV. (od roku 1788) a zvrhlost jeho prvního ministra Godoye ponechávala Napoleonovi již od delší doby neobmezené panství. Hned r. 1796 učiněn s Francií spolek proti Anglii; následek toho byl, že Španělsko v nešťastných námořských bitvách (zvláště u Trafalgaru) přišlo o veškeré své loďstvo. Obyvatelstvo jevilo nespokojenost s neblahým hospodářstvím, duchovenstvo se bouřilo, když Godoy sáhl i na církevní statky. Bylo sosenováno spiknutí, v jehož čelo se postavil sám princ Ferdinand, a dorozuměv se s Napoleonem, povolal na pomoc francouzské vojsko do země. Lid uvítal je s jásotem jako osvoboditele od jařma Godoyova; v Madridě vypuklo povstání, jímž král Karel IV. donucen byl Godoye propustiti a vzdáti se trůnu ve prospěch svého syna Ferdinanda VII. (19. března 1808). To však zase nebylo vhod Napoleonovi, a na osobní schůzi v Bayonně (10. května) donutil napřed otce, pak syna, že se vzdali trůnu v jeho prospěch, co zatím Murat krvavě potlačil vzpuru lidu v Madridě. Králem španělským ustanoven Josef, králem neapolským na jeho místě Jáchym Murat.

Tato zařízení však působila po všem národě španělském velikou nevoli. Došlo ku všeobecnému povstání, jež bylo vydatně podporováno pluky anglickými. S počátku vítězila pravidelná vojska francouzská proti necvičeným povstalcům, a v červenci 1808 doprovodila krále Josefa do Madrida, kde však ani jediný hlas neozval se k jeho uvítání, ano rada kastilská odepřela složití mu přísahu věrnosti. Ale záhy stíženi byli Francouzi prvními porážkami: Zaragossa, v jejíž čele byl hrdinný Palafox, a Valencia, odrážely útoky celé armády, generál Dupont u Baylena s 8000 muži sevřen od Španělův a donucen kapitulovati (21. července), a také maršálek Junot v Lisaboně vzdal se anglickému veliteli Arthurovi Wellesleyovi.

Císaři Napoleonovi neušlo, že povstáním španělským hrozí světové moci jeho vážné nebezpečí. Především pojistil si další spolek s cařem Alexandrem smlouvou v Erfurtě (12. října 1808), a přiřknul mu opětně právo k obsazení Multanska a Valachie. Potom vypravil se s ohromnou

armádou 250.000 mužů do Španělska, zničil rozptýlené čtyř po-
1809 vstalecké a již 4. prosince (1808) slavil vjezd do Madrida. Pomocné
 vojsko anglické bylo vypuzeno, a král Josef byl opět uveden do
 Madrida.

Španělové, vidouce že v otevřeném boji proti přesile ničeho ne-
 pořídí, zahájili drobnou horskou válku (guerillu); menší oddíly po-
 vstalců, rozložené po vesnicích, klášteřích a horských skrýších přepa-
 daly nepřítele, kde mohly, odebíraly mu zásoby potravní a všemožným
 způsobem jej poškozovaly. Od té doby vzpoura španělská již neutuchla,
 a jsouc znovu Anglií podporována, zasadila první citelnou ránu moci
 Napoleonově, který zatím zaměstknán byl válkou rakouskou.

2. **Opravy v Prusku.** Téměř neobmezenou byla moc Napo-
 leonova v Německu. Nejtíže dopadlo jho vítězovo na pokořené
 Prusko. Válečná daň, jejíž výše mírem tilžským nebyla určena,
 byla stále stupňována, a teprve když Prusko zaplatilo 140 mill. fr.
 a zavázalo se, že nebude udržovati více než 42.000 mužů stálého
 vojska, pluky francouzské vyklidily zemi, podrževše zárukou pevnosti
 Štětín, Hlohov a Kostřín. Když pak nový ministr pruský Stein jal
 se zaváděti v zemi důmyslné opravy, jimiž mělo dosud zpuchřelé
 ústrojí státní a vojenské býti zbudováno na nových základech, Na-
 poleon, vypověděl jej z Pruska, a Stein musil hledati útulku při
 dvore vídeňském. Ale opravy Steinem zavedené způsobily mocné vzpru-
 žení státu pruského.

§ 65. Válka rakouská r. 1809.

Povstání španělské vzbudilo nejmocnější ohlas a největší naděje
 v zemích našeho mocnářství. Obezřelý státník hrabě Filip Stadion
 a hrabě Metternich, té doby vyslanec rakouský v Paříži, hleděli se-
 siliti říši některými opravami ve vnitřní správě a především novou
 organisací vojska; během roku 1808 proveden záznam všech mužů vo-
 jenské služby schopných (zemská milice), ze které mělo stálé vojsko
 býti doplňováno. Oba státníci očekávali od povstání španělského dů-
 razný příklad ostatním národům ku střešení jha Napoleonova, zvláště
 pak doufali, jakmile Rakousko chopí se zbraně, ve všeobecné povstání
 Tyrolska, severního Německa a Italie. Vždyť již i ve Francii ozývali se
 rozvážní mužové proti neustálým válkám. *) Ačkoliv pak všechny po-

*) Talleyrand pravil (dle zápisků Metternichových) k caři Alexandrovi
 v Erfurtě: „Rýn, Alpy a Pyrenaeye jsou výbojem Francie, ostatek je výbojem
 císařovým, do toho Francii nic není.“

kusy Stadionovy, získati Rusko a Prusko ku společné činnosti, zůstaly marnými, odhodlal se přece císař František na počátku roku 1809 vyhlásiti Napoleonovi válku. Avšak svolání arciknížete Karla „k německému národu“ minulo se při tehdejší netečnosti Němců s očekávaným účinkem, pouze chrabrí Tyrolané, vedení Ondřejem Hoferem a Josefem Speckbacherem, vzbouřili se proti panství bavorskému a vytiskli Bavorsy i Francouze z Tyrol dříve ještě, než se rozhodlo na hlavním bojišti. Hlavní vojsko rakouské, vedené arciknížetem Karlem, překročilo Inn a obsadilo Mnichov, druhé pod arciknížetem Janem vtrhlo do Italie, třetí vojsko pod arciknížetem Ferdinandem posláno do Haliče proti Rusku, jež přihlásilo se za spojence Napoleona. Napoleon s obvyklou rychlostí přikvapil do Bavor, sloučil vojska francouzská i bavorská v mohutný celek, vrhl se s velkou přesilou na arciknížete Karla u Ekkmühla (jižně Řezna, 22. dubna 1809) a zatlačil jej na levý břeh Dunaje, odkudž vojevůdce rakouský ustoupil do Čech. Napoleon zaměřil rychlým pochodem podél Dunaje k Vídní, zmocnil se města (13. května) a přes ostrov Lobau překročil na levý břeh dunajský, kde zatím jej již očekával arcikníže Karel s vojskem znovu sjednoceným a doplněným. U vesnic Aspern a Essling strhla se dvoudenní bitva (21. a 22. května), z nejhroznějších v celém tomto období, ve kteréž mistrnému vedení arciknížete a osvědčené chrabrosti rakouského vojska podařilo se dobytí stkvělého vítězství, prvního, jehož Napoleon nad sebou zakusil. Zdrčen porážkou a ztrátou 40.000 mužů císař francouzský ustoupil na ostrov Lobau, kde zůstal plných šest neděl.

Aby porážku svou napravil, Napoleon sesílil své vojsko, zvláště když přirazil mu na pomoc z Italie Eugen Beauharnais, který zatlačil arciknížete Jana do Uher. V noci 5. června francouzské vojsko přešlo opět na levý břeh, a u Wagrama (6. června) strhla se druhá bitva; rakouské vojsko po tuhém a udatném odporu ustoupilo v úplném pořádku ke Znojmu. Tam chystala se nepřátelská vojska k novému zápasu, ale císař František učiniv s Napoleonem příměří, dal se ihned ve vyjednávání o mír.

Po vítězství wagramském Napoleon vypravil maršálka Lefebvra s vojskem do Tyrol potlačit povstání. Ale na dané znamení Hoferovo veškeren lid tyrolský chopil se opět zbraně a nepřítel s velkými ztrátami ze země vypudil; v Inšpruku zřízena byla zemská vláda s Ondřejem Hoferem v čele. Tu však Napoleon vypravil vedením Eugena Beauharnaisa armádu 50.000 m. do Tyrol, která třemi údolími

drávským, innským a adišským vnikla do země a vzpouru potlačila; Hofer byl potom v Mantui zastřelen.

Mír vídeňský. Konečný mír, jenž smluven byl ve **Vídni** 14. října 1809, byl ze všech, které kdy Rakousko učinilo, nejsmutnějším. Přes 100.000 km² s 3¹/₂ mill. obyvatel odtrženo od říše. Francii postoupeno Istrie s Terstem, hrabství gorického, Kraňska s krajem běláckým v Korutanech, a všeho Charvatska, pokud se prostírá po pravém břehu Sávy; z krajín těch Napoleon s připojením Dalmacie zřídil provincii illyrskou. Bavorsku dostalo se kromě Tyrolu též Solnohradská, čtvrti innské i hausrucké; západní Halič připojena k vévodství varšavskému, kraje tarnopolského postoupeno Rusku. Vedle toho Rakousko mělo přistoupiti ke kontinentálnímu systému, omeziti stálé vojsko na 150.000 m. a zaplatiti 85 mill. fr. válečné náhrady. Těžkou pohromou bylo úplné odloučení říše od moře. Smutný stav Rakouska objevil se zvláště ve zbědovaných financích státních, cena papírových peněz stále klesala a finančním patentem z roku 1811, jímž snížena cena bankocedulí na pětinu, ohlášen zřejmě státní úpadek.

Úmluvy vídeňské dovršeny sňatkem císaře Napoleona, který dal se se svou dosavadní manželkou Josefínou rozvésti, s arcikněžnou rakouskou Marií Luisou (14. března 1810), dcerou císaře Františka; po roce narodil se z tohoto manželství syn Napoleon, jemuž byl dán název krále římského.

§ 66. Napoleon I. na vrcholu své moci. Úspěch vzpoury španělské.

Jsa na vrcholu štěstí a moci, Napoleon ve své zpupnosti sáhl i na nejvyšší hlavu církevní. Když mu papež Pius VII. nechtěl býti ve všem povolným, zvláště když odepřel zavřítí přístavy svého státu Angličanům, Napoleon prohlásil jej z Vídně (1809) za zbavena světské moci a církevní stát přivtělil k Francii. Když papež odpověděl prohlášením klatby, byl zatčen a odvezen do Savony, později do Fontainebleau, kde po statečném odporu konečně musil podepsati (1813) konkordát, jímž se vzdal církevního státu a přijal od císaře roční zaplacení se sídlem v Avignoně. Také mírný a lidumilný bratr Napoleonův, král Ludvík holandský, zakusil záhy bezohlednosti Napoleonovy. Nemoha uchrániti obyvatelstva od velkého utiskování, složil 1810 korunu holandskou (30. června 1810), a Napoleon přivtělil Holland jako „naplaveninu francouzských řek“ přímo k Francii. Koncem roku pak

celý pruh Německa při Severním moři až po řeku Travu připojen rovněž k francouzské říši a rozdělen na tři departementy se zřízením a správou dle francouzského vzoru. Ano, až do Švédska zasáhla moc Napoleonova. Po náhlém úmrtí krále Karla XIII. (8. května 1810) Švédové přijali za jeho nástupce svata císařova maršálka Bernadotta, kterého byl zemřelý král nedlouho před svou smrtí adoptoval.

Toliko ve Španělsku veškeré úsilí Napoleonovo potlačiti povstání zůstalo marným, zvláště když Anglie povstalcům opět vypravila vojsko na pomoc, jehož vůdce Arthur Wellesley, později vévodou z Wellingtonu jmenovaný, připravil Francouzům porážku v dvou-denní bitvě u Talavery nad středním Tajem (27., 28. června 1809). Sněm říšský (cortes) prohlásil Ferdinanda VII. za řádného panovníka a postoupení jeho práv Napoleonovi za neplatné (24. září 1810). Když pak Napoleon k nastávající výpravě ruské část vojska ze Španěl odvolal, Wellington vystoupil útočně proti nepříteli, jehož několikrát porazil, a v srpnu r. 1812 za jáсотu lidu slavil vjezd do Madrida, kde prohlášena byla nová ústava s mnohými svobodami. Počátkem r. 1813 byli Francouzi vytištěni také ze severního Španělska, a král Ferdinand VII., jehož byl Napoleon již dříve na svobodu propustil, ujal se trvale panství.

§ 67. Válka ruská r. 1812.

Přátelský spolek s Ruskem, umluvený v Tilži (1807) a obnovený Erfurtě (1808), Napoleonem nebyl míněn upřímně; v bezmezné panství-chtivosti své zamýšlel spíše po pokoření Pruska a Rakouska i tuto mocnost si podrobiti a státi se tak pánem veškeré pevniny evropské. Proto také nemínil dostáti slibu v Erfurtě danému, že přispěje Rusku v dobývání Multanska a Valachie, naopak utvrzoval tajně portu v odporu proti ruským požadavkům. Podobnou hru císař francouzský prováděl v příčině Polska: na oko ujišťoval, že nikdy nepřivolí k obnovení říše polské, potají však budil ve šlechtě polské nejmělejší naděje, a když mírem vídeňským západní Halič přivtělena byla k vévodství varšavskému, viděl v tom cař Alexander zjevné porušení daného slibu. Kontinentálním systémem zamezen byl vývoz surovin ruských, hojný to pramen příjmů státních, i dovoz koloniálního zboží. To přimělo caře k nařízení ze dne 31. prosince 1810, jímž usnadněn byl dovoz osadního zboží neutrálními loďmi, za to na některé plodiny a výrobky francouzské uvaleno bylo vyšší clo. Míru ne-

přátelství dovršilo oloupení vévody oldenburského, blízkého příbuzného cařova, o jeho zemi; Alexander ohlásil proti tomuto bezpráví rozhodný protest a dal rozkaz k rozsáhlému zbrojení v západních zemích ruských.

Napoleon, jsa na roztržku s Ruskem již od delší doby připraven, vystrojil během r. 1811 armádu daleko přes půl millionu mužstva, sebraného z Francie i zemí podřízených, hlavně ze států spolku rýnského, Itálie a Polska. Král pruský musil zvláštní smlouvou povolití tomuto vojsku volný průchod svými zeměmi, přijmoutí francouzské posádky do Štětína, Berlína a jiných měst a postaviti pomocné vojsko nad Němenem za velení generála Yorka, který však byl podřízen francouzskému maršálku Macdonaldovi. Také Rakousko musilo poslati oddíl vojska na hranice haličské vedením knížete Schwarzenberka. Zatím však i Rusové získali spojence v Bernadottovi, korunním princí švédském, jemuž cař Alexander za ztracené Finsko slíbil náhradu v Norsku; touž dobou pak Kutuzov, skončiv vítězně válku s Turky, mírem v Bukurešti (28. května 1812) vynutil na nich postoupení Bessarabie a Multanska až po řeku Prut, tak že Rusko, nejsouc nikde jinde vázáno, mohlo všechny své síly soustřediti proti útoku francouzskému.

1812 Koncem května r. 1812 pluky všech téměř národův evropských byly rozestaveny v obrovském oblouku od hranic haličských až k Baltskému moři; císař Napoleon sám ujal se vrchního velení, maje k ruce nejčelnější své vojevůdce, jako byli Eugen Beauharnais, Murat, Berthier, Oudinot, Ney, Davoust a j. Dne 23. června překročilo hlavní vojsko pomezí řeku Němen, a již po pěti dnech Napoleon stanul ve Vilně, nenašed nikde odporu; s jásotem uvítán byl od Poláků, kteří očekávajíce od něho obnovení svého státu, hrnuli se pod jeho prapory. Ale již v Litvě ukázaly se hlavní nedostatky této veliké výpravy. Špatné cesty, rozmoklé několikadenními dešti, překážely rychlé dopravě zásob potravních i střeliva, zvláště když vojsko velmi rychle postupovalo, koně odkázáni jen na zelenou píci, podlehali moru a padali po tisících, vojsko hynulo horkem, nedostatkem potravy a lékařské pomoci. Ruské vojsko, nad nímž velel Barclay de Tolly a Bagration, jsouc číselně mnohem slabší, vyhýbalo se rozhodné bitvě, které si Napoleon toužebně přál, a ustupovalo opatrně až ke Smolensku. Tam strhl se (17. srpna) první boj. Francouzi dobyli města, ač liduprázdného, a Barclay de Tolly byl přinucen k ústupu směrem k Moskvě. Nebezpečí, jež odtud hrozilo starému hlavnímu městu, vzbudilo nespokojenost lidu a bouři nevole ve vojsku ruském proti

Barclayovi a jeho zdlouhavému vedení války. Cař jmenoval tedy velitelem osvědčeného Kutuzova a uložil mu, aby hleděl vším spůsobem Moskvu zachrániti. Kutuzov zastoupil Francouzům cestu u Borodina, kde se strhla bitva od nepaměti lidské ze všech nejvražednější (7. září); 50 000 Rusů, polovice všeho vojska, a 30.000 Francouzů pokrývalo bojiště, které Napoleon opanoval, ale pro úplnou zemdlenost vojska nemohl nepřitele pronásledovati; Kutuzov bez překážky dorazil do Moskvy. Nicméně vojsko jeho octlo se porážkou borodinskou v tak bídném stavu, že se neodvážil města hájiti; i ustoupil směrem ke Kaluze. Obyvatelstvo moskevské skoro úplně se vystěhovalo, a když Napoleon (14. září) vítězně vjel do Moskvy, našel město liduprázdné. Napoleon obral si za sídlo staroslavny Kreml, ale ještě téhož dne vypukl v několika čtvrtích najednou požár, kterému devět desetin města padlo za obět. Hrabě Roztopčin, guvernér moskevský, byl původcem tohoto hrozného skutku.

Císař Napoleon se domníval, že po dobytí Moskvy bude moci Alexandrovi diktovati mír za pokořujících podmínek. Ale nestalo se; cař odhodlal se vésti boj až do zničení. Tak ztrávili Francouzi plných pět neděl marným čekáním v Moskvě; teprve dne 18. října Napoleon odhodlal se ku zpátečnému tažení, doplniv valně prořídilé vojsko novými posilami z říše na 107.000 mužů. Pokus jeho, dáti se jinou cestou na Kalugu, byl Kutuzovem zamezen, a tak bylo vojsku táhnouti zase zpustošenou a mrtvolami pokrytou cestou na Borodin ke Smolensku. Tuhá zima a hlad krutě řádily ve vojsku, od Rusů pronásledovaném; sotva 40.000 m. dorazilo v bídném stavu do Smolenska (9. listop.). Za obtížného přechodu přes Berezinu u Borisova (28. listop.) přepadeni byli Francouzi na obou březích přesilou nepřátelskou; nepatrný zbytek 12.000 m. zachránil se na druhý břeh a sotva desetina jeho dosáhla hranic. Napoleon však ještě před tím (6. pros.) opustil vojsko a nastoupil kvapnou jízdu na saních přes Vilno, Varšavu a Dráždany do Paříže, kamž ku překvapení všech již 18. prosince dorazil. Přes půl milionu jeho mužstva nalezlo smrt na této výpravě, ale také Rusové počítali své ztráty na 300.000 lidských životů.

§ 68. Boj za svobodu (1813) a pád Napoleonův.

Spolek rusko-pruský. Následky pohromy Napoleonovy brzo se dostavily. General York, velitel pruského pomocného vojska, dorozumév se potají s králem Bedřichem Vilémem, učinil s ruským

- 1812 generálem Děbičem smlouvu o neutralitu, kdežto vůdce rakouského oddílu, kníže Schwarzenberk, ustoupil do Haliče. Král pruský, jsa ohrožen francouzskými posádkami v městech braniborských a pomoránských, odebral se (22. ledna 1813) s rodinou do Vratislavi, zatím co ve východních Prusích York pomocí důmyslného Steina zřizoval zemskou obranu. Hned potom vypsána všeobecná branná povinnost, četní dobrovolníci ze všech vrstev obyvatelstva a ze všech konců Německa hrnuli se nadšeně pod prapory pruské, hojně příspěvky peněžité sbírány na vystrojení armády. Dne 28. února došlo ku smlouvě v Kališi mezi Pruskem a Ruskem o branný spolek; král pruský vypověděl Napoleonovi válku a svoláním ze dne 17. března vyzval veškeren svůj národ do zbraně k svržení cizího jha. Vojenská moc pruská vzrostla záhy na 250.000 mužův, a vrchní velení její král svěřil 71letému, ale neobyčejně ráznému a podnikavému Blücherovi. Z Kališe vydal Kutuzov (25. března) svolání ke všem německým knížatům a jich poddaným, aby se připojili k boji za svobodu.

Tímto svoláním nedala se však knížata rýnského spolku pohnouti, aby odpadla od Napoleona, a zvláště král saský zůstal mu věrným. Zatím co vojsko rusko-pruské vtrhlo do Saska, Napoleon novými odvody zase zřídil velkou armádu, a vítězstvími u Lützena (2. května), a u Budišína (13. května) zatiskl je až do Slezska; již 1. června Francouzové obsadili Vratislav.

Rakousko přistoupí ku spojencům. V této tísní veškera naděje spojencův a pozornost Evropy obrácena byla k Rakousku. Důmyslný, ale nadměru střízlivý a vypočítavý státník hrabě Metternich (toho roku za knížete povýšený) odmítl sice všechny lákavé návrhy Napoleonovy, aby s ním spolek učinil, ale zároveň nedal se strhnouti důtklivým naléháním Pruska a Ruska, aby přistoupil k jich brannému spolku. Snaha jeho nesla se především za tím cílem, aby co nejdříve a co nejdokonaleji byla zřízena a vyzbrojena velká armáda rakouská, a zatím nabízel oběma stranám své prostřednictví ke zjednání konečného míru. Spojenci přijali ten návrh, a také Napoleon, ač vítěz, neodvážil se ho odmítnouti, poněvadž vojsko jeho nebylo v řádném stavu, a tak došlo (4. června) ku příměří, za kterého mělo se na sjezdě v Praze jednati o podmínky konečného míru. Spojenci chtěli se spokojiti s postoupením provincií illyrských a Tyrolů Rakousku, zrušením království vestfálského a vévodství varšavského i všech francouzských departementův na pravém břehu rýnském, tak aby jmenovitě Prusko nabylo rozsahu, jaký mělo před r. 1806; Metternich v památné rozmluvě dráždanské (26. června) snažil se Napoleona

pohnouti k povolnosti, ale tento nechtěl ničeho ze svých výbojů vy- **1813**
dati. Rakousko po uplynutí lhůty vyměřené sjezdu pražskému (10. srpna)
přistoupilo k brannému spolku Pruska a Ruska a vyhlásilo Napo-
leonovi válku. Totéž učinil korunní princ švédský Bernadotte
(Karel Jan), když mu zaručena byla za ztracené Finsko náhrada
v Norsku.

Rozhodnutí u Lipska. Dvoutměsíčního klidu obě strany použily
k novému rozsáhlému zbrojení. Napoleon doplnil své vojsko na
350.000 mužů, spojenci po připojení Rakouska byli aspoň o 100.000 mu-
žův silnější, měli lepší a četnější jízdu i dělostřelectvo, a také pě-
chota jejich byla vycvičenější nežli francouzští nováčci. Výhoda Na-
poleonova záležela v jednotném a mistrném jeho velení. Vojsko spo-
jenecké mělo tři velitele: Karel kníže ze Schwarzenberka velel
armádě české, Blücher armádě slezské a Bernadotte armádě se-
verní. Schwarzenberk, který již dříve v několika výpravách (1792,
1805, 1809) se vyznamenal, měl míti vrchní řízení, a náčelník gene-
rálního štábu rakouského, hrabě Josef Radecký (nar. 1766), vypra-
coval společný válečný plán, dle něhož ona armáda, která by byla
Napoleonem napadena, měla se obmeziti pokud možno na obranu,
ostatní armády však současným útokem na nepřitele měly jí pomá-
hati. Tak se stalo, že sice v bitvě u Drážďan (26. a 27. srpna),
Napoleonem řízené, spojenci byli poraženi, ale všude jinde nad jeho
maršálky zvítězili. Tyto menší bitvy měly větší účinek, než ojedinelé
vítězství Napoleonovo, a již 8. října král bavorský učinil s Metter-
nichem smlouvu v Riedě, kterou se zavázal přispěti vojskem spo-
jencům a postoupiti Rakousku Tyrol, Solnohradska a innské čtvrti za
náhradu v Německu. Napoleon musil před postupujícími armádami
spojencův ustoupiti až do Lipska, kamž zaměřil Schwarzenberk
z Čech, Blücher a Bernadotte od severu. Jsa takto se dvou stran
sklíčen, Napoleon svedl bitvu u **Lipska**, kde po dvou denních bo-
jích (16. a 18. října) byl poražen, když Sasové hromadně přešli ku spo-
jencům. Napoleon ustoupil do Lipska, odkudž potomního dne na-
stoupil spěšný pochod na západ, při čemž utrpělo vojsko jeho velké
ztráty. U Hanavy (nad Mohanem) zaskočilo mu cestu vojsko rakousko-
bavorské vedením generála Wrede, ale Napoleon poraziv jej, přešel
ještě se 70.000 muži přes Rýn. Počátkem listopadu mocnáři František,
Alexander a Bedřich Vilém III. slavili vjezd do Frankfurta.

Bitvou u Lipska shroutilo se rázem světové panství Napoleonovo.
Posádky francouzské v pevnostech od Rýna až k Němenu se vzdá-

1813 valy, Bernadotte obrátil se proti králi dánskému a mírem v Kielu donutil jej k postoupení Norska. Knížata spolku rýnského přidala se ke spojencům, začež jim Metternich zajistil samostatnost; království vestfalské prohlášeno za zrušené. Oddíl vojska rakouského dobyl provincií illyrských a zatiskl místokrále Eugena Beauharnaisa k Veroně. Také neapolský král Murat odpadl od Napoleona, vymínil si od spojenců, že podrží své panství. Anglický generál Wellington, poraziv Francouze v poříčí horního Ebra u Vittorie (v červnu 1813), vtrhl přes Pyrenaeje do Francie. Pruské a ruské vojsko vedením Bülowa dobylo Hollandska a princ Oranžský, přibyv z Londýna, ujal se tam panství.

Vpád spojenců do Francie a první mír pařížský 1814. Přes tyto stkvělé úspěchy spojenci vedli si opatrně a umírněně. Metternich nabídl z Frankfurta Napoleonovi mír, jímž měl podržeti panství francouzské po Pyrenaeje, Alpy a Rýn, ale Napoleon, zabývaje se již zase sbíráním nového vojska, odmítl. Usneseno tedy válku přenést za Rýn, a dne 2. prosince mocnářové vydali z Frankfurta manifest k Francouzům, jímž prohlásili, že nejdou válčit s národem francouzským, nýbrž pouze s Napoleonem, jediným rušitelem míru. O novém

1814 roce 1814 vojska spojenecká přešla přes Rýn na několika místech; rakouské vojsko vtrhlo do Švýcarska a prohlásilo jeho samostatnost. Napoleon s napjetím všech sil hleděl nepřátele zastaviti a dobyl ještě několika vítězství nad nimi na půdě francouzské. Ale vojsko jeho bylo ve velmi bídném stavu, pozbývalo nadšení pro věc císařskou, a v Paříži samé ozývala se již hlasitě touha po míru. Ministr Talleyrand vypravil tajně posla do tábora spojencův, aby vyjednával o svržení Napoleonově a o znovudosazení Bourbonův. Ještě jednou nabídnut Napoleonovi mír a panství, ovšem již jen s hranicemi z roku 1792. Když odmítl, vojska neodolatelným postupem dorazila k Paříži, dobyla útokem severního návrší Montmartreského, jehož hájili do posledního dechu maršálkové císařští, a donutivše město ku vzdání, mocnářové cař Alexander a Bedřich Vilém se Schwarzenberkem (císař František zůstal v Dijoně) slavili (31. března) vítězný vjezd do Paříže. Talleyrand svolal senát, který prohlásil Napoleona i jeho rodinu za zbaveny trůnu a sprostil národ i vojsko přísahy poslušnosti, k čemuž také zákonodárny sbor dal svůj souhlas. Následkem toho i někteří maršálkové veřejně se sřekli císaře, a když Napoleon ve Fontainebleau prohlásil, že se vzdává trůnu ve prospěch svého syna Napoleona II., neuznali to mocnářové za dostatečné, a tak donucen byl podepsati smlouvu (11. dubna), kterou se vzdal

všeho dosavadního panství, podržel doživotně název císařský a ostrov Elbu s 2 mill. fr. ročně, kamž se měl neprodleně odebrati. Jeho manželce Marii Luise i potomkům přiřčeno vévodství parmské a piacenzské, synu jejímu Napoleonovi dán titul vévody zákupského a statky v Rakousku († 1832). Prozatímní vládou, v jejíž čele byl Talleyrand, byl povolán na trůn Ludvík XVIII., nejstarší bratr popraveného krále, když se byl zavázal stvrditi ústavu mu předloženou a uznati převraty majetkové, revolucí vzniklé. Mocnářové učinili s ním mír v Paříži (30. května), jímž Francii dostalo se hranic z r. 1792 s nepatrným rozšířením. Anglie vrátila Francii všechny osady kromě ostrova Malty a některých ostrovů při střední Americe (Tabago). Spojenci již tehda sjednotili se na hlavních rysech příštího znovuzbudování Evropy, ale podrobné vypracování jich a vyřízení některých sporných záležitostí odloženo na společný kongress, který se měl konati ve Vídni.

§ 69. Hlavní ustanovení kongressu vídeňského (1815).

Kongress vídeňský sešel se v září r. 1814, a čelnější mocnářové evropští se svými ministry se ho účastnili. Předsedou byl kníže Metternich, vedle něho velkou váhu měl francouzský plnomocník Talleyrand a anglický Castlereagh. Většina otázek vyřízena byla hladce na základě požadavku Talleyrandem vysloveného, aby všechny země vráceny byly dřívějším rodům panovnickým (zásada legitimacy). Vážnější spor byl toliko o Sasko a Polsko. Sasko celé chtěli Prusové odňati králi Bedřichu Augustovi a potrestati jej tak za věrnost, Napoleonovi do poslední chvíle zachovanou. Polsko zase by byl rád celé zabral cař Alexander, slibuje, že dá Polákům svobodné zřízení. Obojí záměr byl proti mysli ostatním mocnostem, poněvadž se neshodovaly se zásadou legitimacy, a také by tím moc Pruska i Ruska příliš byla vzrostla na úkor druhých. Spor byl konečně vyřízen rozdělením obou zemí. Hlavní usnesení kongressu vídeňského, který skončil se na jaře r. 1815, byla tato:

1815

Rakousku dostalo se kromě illyrských provincií a Dalmacie s Istrií Benátska a náhradou za Nizozemsko i jiná ztracená území přiřčeno mu Lombardsko až po Pád, Ticino a Lago maggiore; Bavorsko musilo Rakousku vrátiti Tyroly, Solnohradsko a innskou čtvrt, začež dostalo se mu Rýnské Falce, Würzburgka a Aschaffenburgka.

1815 Prusku přiřčena severní část Saska (18.000 *km*² s 900.000 obyvateli), Porýnsko, Vestfalsko, západní Prusy s Toruní a Gdaňskem, část Velkopolska (Poznaňsko) a Přední Pomořansko s Ránou, Dánsku Lauenbursko. Švédsko, spojené personální unií s Norskem, na půdě německé ztratilo poslední zbytek panství. Hannoversko zvětšeno o vých. Frísko a část Münster-ska, povýšeno za království a vráceno královské rodině anglické. Anglii kromě Malty přiřčen Helgoland a protektorství nad nově zřízenou republikou ostrovů Ionských.

Království holandské vráceno rodu Oranžskému, zvětšeno o Belgii a část Gelderska; mělo býti pevnou hradbou proti výbojnosti francouzské na severu. Lucembursko spojeno s Holandskem v personální unií.

Švýcarsku navráčeny kantony ženevský, vallisský a neufchatelský, dáno mu nové foederativní zřízení a zajištěna neutralita pod ochranou všech evropských mocností.

V Itálii králi sardinskému přiřčeno území bývalé republiky janovské, Toskana Ferdinandovi, Modena Františkovi z Este, arcivévodům rakouským. Církevní stát byl obnoven. Neapolsko mělo zůstati dle smlouvy Jáchymu Muratovi, který r. 1814 byl se k spojencům přidal; když však r. 1815 opět pro Napoleona se prohlásil a s vojskem vtrhl do církevního státu a do Toskanska, byl od rakouského vojska poražen a k útěku donucen; králem obojí Sicílie stal se opět Ferdinand IV. Murat, pokusiv se ještě jednou přistáti v Calabrii, byl zajat a v Neapoli na rozsudek vojenského soudu zastřelen. Také na trůn španělský a portugalský vrátili se předešlí panující rodové.

Rusku připadla největší část vévodství varšavského; kraj tarnopolský vrácen Rakousku. Cař Alexander zřídil z veškerých zemí polských, Rusku patřících, království polské a obdařil je samosprávou i samostatným zákonodárstvím. Krakov s okolím prohlášen byl svobodným městem s republikánským zřízením.

Němečtí panovníci po dlouhém vyjednávání dohodli se o utvoření německého spolku. Plnomocníci všech 39 států německých (v nich 4 svobodná města: Hamburk, Brema, Lubek a Frankfurt nad Mohanem) úplně nezávislých měli v čas potřeby raditi se o společných záležitostech. Sídlem spolku byl Frankfurt n. M.; předsednictví přiřčeno zástupci Rakouska. Císařská moc v říši německé nebyla již obnovena.

§ 70. Návrat Napoleonův z Elby a druhý mfr pařížský (1815).

Jednání kongressu vídeňského bylo urychleno zprávou o novém **1815** státním převratu ve Francii. Tam totiž král Ludvík XVIII. nedovedl si zjednatí náklonnosti svých poddaných. Emigranti, které do země povolal, pomýšleli na obnovení všech ráďů před r. 1789, král dosazoval je v nejpřednější úřady, bývalí přívrženci císařství i revoluce byli úřadův i důstojnických míst zbaveni. O tom všem dostávalo se Napoleonovi na Elbu zevrubných zpráv*), a když krom toho dozvěděl se o neshodách mocností na sjezdě vídeňském, odhodlal se ještě jednou zkusiti svého štěstí. Nepozorován opustil Elbu s 900 granátníky, a 1. března 1815 přistál nedaleko Cannes na půdě francouzské. Obyvatelstvo s jásotem jej uvítalo, vojska proti němu vyslaná přidávala se k němu. Z Lyona prohlásil Bourbony za zbažené trůnu, vypověděl emigranty a rozpustil obě sněmovní komory. Již 20. března přibyl do Paříže, odkudž Ludvík XVIII. uprchl do Belgie.

Snahou Napoleonovou bylo především získati si mocností evropské, i prohlásil, že chce s nimi žíti v pokoji. Ale mocnáři, kteří tehda dleli ještě ve Vídni, vydali na něho acht a rozkázali armádám, které byly na pochodu domů, aby se opět obrátily do Francie. I nezbylo Napoleonovi, než pokusiti se ještě jednou o štěstí válečné, které však tentokráte bylo velmi pochybno; vojsko Napoleonovo, které s největším úsilím sebral (asi 200.000 mužů), ani z daleka se nerovnálo počtem vojskům spojenců, kteří opět několika proudy namířili na Paříž. Hlavní moč spojenců stála v Nizozemsku, anglické vojsko vedením Wellingtonovým a pruské pod Blücherem. Napoleon s veškerým svým vojskem tam se obrátil, porazil Blüchera u Ligny (16. června), dříve nežli mohl se s Wellingtonem spojití, a obrátil se s obvyklou rychlostí proti vůdci anglickému. U Waterloo (18. června) strhl se celodenní boj mezi oběma. Wellington již s posledními zbytky zničené své armády odolával útokům vojska francouzského; zatím však Blücher sebral na rychlo znovu své vojsko a doraziv ještě na večer na bojiště waterlooské, obrátil vítězství Napoleonovo v porážku.

V patách za poraženým Napoleonem anglické i pruské vojsko stihlo k Paříži, která již 3. července se vůdcům spojeného vojska

*) Z té doby pochází proslulý jeho výrok o Bourbonech: „Ničeho nezapomněli a ničemu se nenaučili.“

vzdala. Napoleon po druhé prohlásil, že se vzdává trůnu ve prospěch svého syna, ale dostal od vlády francouzské rozkaz, aby na připravené lodi odplul do Ameriky. Dlouhým váháním zmeškal však příhodnou dobu a upadl do zajetí anglického. Byl odvezen na ostrov sv. Heleny, kde r. 1821 zemřel. Ludvík XVIII. vrátil se do Paříže, kam zatím i druzí spojenci přibyli a učinili s ním druhý mír pařížský (20. listopadu 1815). Nepatrná část území, o které byla Francie v prvním míru pařížském zvětšena, byla jí odňata, krom toho odsouzena k válečné náhradě 700 mill. fr., a do jejích východních pevností vloženo 150.000 mužů na pět let; umělecké památky, pobrané za Napoleona ze všech končin Evropy, musily býti navraceny.

Po čtvrtstoleté bouři dostalo se konečně evropským státům trvalého míru. Cař Alexander, na nějž otřásající události působily hlubokým dojmem, podal císaři rakouskému a králi pruskému osnovu smlouvy, kterou mocnáři slavnostně prohlásili, že oberou si vodítkem svého chování uvnitř i vně svých států pouze předpisy křesťanského náboženství, spravedlivosti, lásky a mírumilovnosti. Tak vznikla Svatá alliance, ku které přistoupili všichni evropští panovníci kromě krále anglického.

Část čtvrtá:

Doba nejnovější.

Od kongressu vídeňského (1815) až po naši dobu.

Prameny a literatura: Silvio Pellico: *La mie prigione* (1833). Bulwer: *Life of Palmerston* — Graven: *Lord Palmerston, sa correspondance intime* (1879). Charrier: *Negociations de la France dans le Levant* (akta týkající se východní otázky, 1848—1860). Taková akta týkající se Anglie obsahuje sbírka „*Eastern papers*“. Sem patří přečtené memoiry, které vydali vynikající mužové (generálové Niel a Todleben o krmské válce, Thiers, Dupin, Claude, Guizot, Lamartine a j. o červencové a únorové revoluci, Košut, Görgey a Klapka o povstání uherském, Helfert a jini o roce 1848, Garibaldi o bojích za sjednocení Itálie, Gramont, Benedetti, Beust, Moltke o věcech nejnovějších). Z četných monografií o Bismarekovi: Köppen: *Fürst Bismarck* (1876). — Alfr. Stern: *Geschichte Europas seit dem Jahre 1815*. 1. sv. Flathé: *Das Zeitalter der Restauration und Revolution* (1883, v Onckenově sbírce). Viel-Castel: *Histoire de la restauration*. Nouvion: *Histoire de Louis Philipp* (1857). Hillebrand: *Geschichte des Julikönigthums* (1879). Helfert: *Gesch. Österreichs vom Ausgange des Octoberaufstandes*. Laube: *Das erste deutsche Parlament* (1849). Smitt: *Gesch. des polnischen Aufstandes* (1848). Jomini: *Etudes diplomatiques sur la guerre de Crimée* (1878). Jonquiére: *Histoire de l'Empire Ottoman* (1881). Hammer: *Gesch. des osmanischen Reiches*. Bogdanovič: *O krmské válce* (1878). Camille Rousset: *Histoire de la guerre de Crimée* (1878). Moltke: *Der russisch-türkische Krieg in der europ. Türkei*. (1877). Cogalniceano: *Hist. de la Moldavie et Valachie* (1837). Tocilescu: *Istoria Romana* (1889). Andrié: *Gesch. des Fürstenthums Montenegro* (1853). Cunibert: *Essai historique sur les Revolutions et l'Indépendance de la Serbie 1804—1850* (1885). Gilferding: *Istoria Serbov i Bolgarov* (1885). K. Jireček: *Dějiny bulharské* (1876). Ad. Beer: *Die orientalische Politik Österreichs seit 1774* (1883). Krones: *Die Stellung Österreichs zur orientalischen Frage* (1890). Kanitz: *Donau-Bulgarien u. der Balkan* (1875). Ollivier Ritt: *Histoire de l'Isthme du Suez* (1869). Weil: *La guerre d'Orient* (1879). Sarauw: *Der russisch-türkische Krieg vom J. 1877—78* (1879). Vacarescu: *Romaniens. Anthéil an dem Kriege. 1877 u.*

1878 (1888). Bamberg: *Gesch. der orientalischen Angelegenheiten 1851—1878* (1888, v Onckenově sbírce). — Sybel: *Napoleon III.* (1873). Delord: *Hist. du Second Empire* (1870). Martin: *Life of the Prince Albert* (manžel královny Viktorie, 1880). Bulle: *Gesch. d. neuesten Zeit 1815—1885* (1887). Týž: *Das zweite Kaiserreich* (1888, ve sbírce Onckenově). Martin: *Histoire de France depuis 1789* (1878). Rüstow: *Der italienische Krieg 1860*. Domenico Ghetti: *Storia della indipendenza Italiana* (1879). Mac Carthy: *History of our times 1837—1880*. Kératry: *L'empereur Maximilian, sa élévation et sa chute* (1867). Schneider: *Aus dem Leben Kaiser Wilhelms I.* (1888). Oncken: *Das Zeitalter des Kaisers Wilhelm* (1888, v Onckenově sbírce, tam udány jsou též prameny o době nejnovější). Treitschke: *Deutsche Gesch. im 19. Jahrh.* (1882). Sybel: *Entstehung des Deutschen Reiches*. Hertzberg: *Neueste Gesch. Griechenlands* (1879). Pauli: *Geschichte Englands seit 1814* (1864). Baur: *Kirchengeschichte des 19. Jahrhunderts* (1862). V české literatuře: Jan Krystůfek: *Dějiny nové doby, právě vycházejí; potom práce Toužimského, Srba a j. v Osvětě. Paměti J. V. Friče. Řeči a jednání Frant. Lad. Riegra.*

§ 71. Evropa po kongressu vídeňském. Odtržení osad středoa jihoamerických.

Po skončení kongressu vídeňského Evropa sice dosáhla všeobecného míru, ale všude byly patrný stopy pohrom válečných a velké poklesnutí hmotného blahobytu. K povznesení jeho bylo by třeba bývalo ve všech státech rozsáhlých a pronikavých oprav. Obyvatelstvo vesměs si přálo odstranění mnohých zastaralých zlořádův a provedení některých svobod politických. Ale právě toto očekávání bylo sklamáno. Panovníci a státníci evropští, v jichž čele byl rakouský státní kancléř Metternich, hleděli raději přísným policejním dozorem a obmezováním tiskové svobody potlačovati všeliké projevy života duševního, jmenovitě pak snahu o opravy politické.

V Rakousku stavové čeští a uherští naléhali na to, aby byly zase svolávány zemské sněmy a prováděny důležité opravy. Kancléř Metternich uznával sice, že by bylo oprav potřebí, tvrdil však, že doba k tomu není příhodna.

V Německu někteří panovníci, zvláště na jihu, dostáli slibu danému na kongresse vídeňském, a přes odpor Metternichův dali svým zemím nové svobodnější zřízení se stavovskými sněmy. Jenom v Prusku král Bedřich Vilém III. takového slibu nesplnil. Z toho množily se známky nespokojenosti; akademická mládež jala se zakládati tajné spolky, jichž účelem bylo domáhati se větších svobod politických a sjednocení Německa; mnohé však již podporovaly i snahy revoluční. Když pak německý básník Aug. Kotzebue proti tomuto hnutí vystoupil, byl prohlášen za zrádce a od jakéhosi pobloudilého

mladíka v Mannheimu zavražděn (1819). I svolal Metternich zástupce 1819 všech německých států na sjezd do Karlových Varů, který se usnesl omeziti svobodu tiskovou, postavití university pod přísný dozor a zakázati všeliké spolky studentské. Tím obnoven byl sice klid, ale myslí pobouřené se neupokojily.

V Itálii, rozkouskované opět na mnoho státův a území, vzpomínáno panství Napoleonova, za něhož národ cítil se sjednoceným a požíval občanské rovnosti i mnohých svobod politických; na útrapy oněch dob se zapomnělo. V zemích Rakouskem ovládaných pečováno aspoň o hmotný blahobyt, druzí panovníci však, zvláště král sardinský Viktor Emanuel, a neapolský Ferdinand IV., vzbudili nenávisť poddaných velkými útisky a nepořádky ve správě státní. Proti oběma vypukla r. 1820 vzpoura, a oba králové byli donuceni, povoliti svým 1820 zemím svobodnější zřízení. Povstáním vynutili si téhož roku také Španělové na králi Ferdinandu VII. (1814—1833) stvrzení ústavy z r. 1812 a podobných svobod dosáhli i Portugalci od svého krále Jana VI.*). Tam však bouře domácí měly ještě další následky. Kolonie středo- a jihoamerické, prohlásivše již za válek Napoleonových svou samostatnost, odtrhly se tehdaž úplně od zemí mateřských. Bolivar provedl spojení Venezuely a Nové Granady v republiku columbijskou, Ecuador a horní Peru (na počest „osvoboditele“ nazvané Bolivií) se připojily, také Chile se osvobodilo a v Mexiku prohlášeno samostatné císařství (1820—1824). V Brasilii pak uznán 1821 císařem Dom Pedro, syn krále Jana VI. (1821). Spojené státy severoamerické prohlásily, že uznávají samostatnost jihoamerických kolonií a že nestrpí, aby evropské státy míchaly se do záležitostí amerických (1823). Nezávislost oněch uznal též anglický kancléř Canning (1825), čímž získal pro obchod anglický velké výhody.

Proti bouřím na jihu Evropy mocnosti chopily se rázných opatření. Na návrh Metternichův konaly se sjezdy panovníkův a jejich

*) Rod Braganza v Portugalsku:

Jan VI. (+ 1826)		
Dom Pedro IV. (I.), císař brasílský (1822—1831) † 1834	Marie Isabella, vladařkou 1826—1828	Dom Miguel (králem 1828—1833)
Maria da Gloria † 1859, m. Fer- dinand Koburský	Dom Pedro II., císař brasílský, svržen 1889.	Miguel
Dom Pedro V. † 1861	Ludvík I. † 1889	
Karel I. Alfons. od r. 1889.		

plnomocníků v Opavě (1820), v Lublani (1821) a ve Veroně (1822), a na základě jejich usnesení rakouské vojsko vtrhlo do Piemontu i do Neapolska, porazilo povstalce; panovníci těchto zemí prohlásili ústavu za zrušenou, a nastalo kruté pronásledování viníkův. Poněvadž pak i v Miláně objeveno bylo spiknutí, nastalo i v Lombardsku přísné pokutování a věznění; vlaský básník Silvio Pellico s dvanácti druhy byl odvezen na brněnský Špilberk, kdež pobyl do roku 1830. Podobně zakročilo francouzské vojsko ve Španělech a v Portugalsku, kde rovněž ústava zrušena a staré řády obnoveny.

§ 72. Boj Srbův a Řeků za svobodu. Válka rusko-turecká (1829).

Zcela jiného rázu než na západě Evropy byla nespokojenost obyvatelstva na poloostrově Balkanském. Tam nešlo jen o svobody politické, nýbrž o vysvobození ze staletého jářma, které bylo křesťanským národům snášeti od sveřepého podmanitele, jenž původem, mravy i věrou od nich podstatně se lišil. Jenom Albanci a část šlechty bosensko-hercegovské hleděli osud svůj zmírniti přestoupením k islamu, ostatní setrvali v trpném odporu, který však časem vyšlehoval ve zjevné povstání.

První, kteří se odvážili chopiti zbraně, byli **Srbové**. Roku 1804 vzbouřili se vedením Jiřího Petroviče (Karadžordě, t. j. černý Jiří), a za příkladem jich povstala i Černá Hora a Hercegovina. Ale očekávané pomoci ruské se jim nedostalo. Turci zaplavili Srbsko, hrozně pálice a vraždíce. Teprve mírem bukureštským (1811) cař Alexander I. zajistil Srbům amnestii a samosprávu, když uznali poplatnost a přijali turecké posádky do svých pevností. Pokoje však trvalého nedocílono; za novými útlisky následovala nová povstání. Černý Jiří musil se utéci do Rakouska, v čelo povstání postavil se Miloš Obrenovič a vynutil na sultanovi nové uznání vnitřní samosprávy srbské (1815). Černý Jiří vrátil se opět do Srbska a hleděl Miloše získati k novému boji proti Turkům, byl však od něho zrazen, Turkům vydán a úkladně zavražděn (1817).

Ještě větších rozměrů boj za svobodu nabyl v **Řecku**. Řekové, zvláště na ostrovech, dosáhli velkého rozkvětu v obchodu i průmyslu, založili si novořeckou spisovnou řeč a literaturu, jinoši řečtí studovali na universitách západoevropských. Četné tajné spolky (hetaerie) připravily vzpouru, která vypukla na půdě multanské v Jasích vedením Alex. Ypsilanti (1822). Turci povstání potlačili a Ypsilanti utekl se na

přidu rakouskou, kde byl vězněn do r. 1827. Zároveň však povstali Řekové na Moreji vedeni statečnými vůdci, kteří prohlásili Řecko neodvislým. Vojsko turecké, které vtrhlo do Moreje, bylo poraženo a vytlačeno; sultan musil povolati na pomoc místokrále aegyptského Mehmeda Ali, jehož syn Ibrahim s hroznou zkázkou dobyl opět Moreje (1825). Řekové uchýlili se do pevného přístavu Missolongi, kde se chrabře hájili do r. 1826, a po nezdařeném zoufalém výpadu vyhodili pevnost do povětří, při čemž mnoho tisíc Turků zahynulo. Hrdinská mysl utlačovaných vzbudila nesmírné nadšení v Evropě; zástupy dobrovolníků hrnuly se ze všech končin do Řecka (mezi nimi i slavný básník lord Byron, který v Missolongi zachvácen byl smrtí r. 1824); v Anglii, Francii i Švýcarsku konány pro povstalce peněžité sbírky. Ruský cař Mikuláš I., který nastoupil po svém otci Alexandru I. r. 1825 na trůn, učinil s anglickým státníkem Canningem návrh, dle kterého mělo Řekům býti zajištěno volnější postavení pod vrchní mocí tureckou. Sultan Mahmud Řekům žádaných svobod povoliti odepřel. Tu na základě nové smlouvy, učiněné v Londýně, ku které přistoupila také Francie, společné loďstvo všech tří mocností veplulo do moře Ionského a zničilo námořskou moc turecko-aegyptskou v bitvě u Navarina (20. října 1827).

Ve hněvu nad touto pohromou sultan Mahmud vypověděl z Cařihradu všechny křesťany a konal rozsáhlé zbrojení. Ale také cař Mikuláš neváhal a vypověděl portě válku (1828). Generál Děbič, poraziv Turky, dobyl Derstera, posud marně obléhaného, a překročiv Balkán, slavil (1829) vítězný vjezd do Drinopole. Zatím také druhý ruský vůdce Paskěvič porazil v Armenii Peršany, s Turky spojené. Na všech stranách sklíčen, sultan konečně přistoupil k míru drinopolskému (14. září), jímž Rusko získalo ostrovy v ústích dunajských, některé přístavy na východě Černého moře (Poti) a část Armenie; porta zavázala se otevřítí Bosporus a Dardanely obchodu všech národův a podrobiti se všemu, na čem by se zástupci Ruska, Anglie a Francie v příčině Řecka usnesli.

O této záležitosti konaly se porady v konferenci londýnské, jichž výsledkem bylo, že 3. února r. 1830 prohlášena byla samostatnost Řecka až po čáru od ústí Aspropotama po ústí Spercheia. Knížecí koruna řecká byla nabídnuta Otovi, synu krále Ludvíka bavorského, který však si vymínil titul královský a rozšíření hranic na sever až po záliv Volský a Arský. Když k tomu velmoci svolily, vypraven byl princ Ota do Řecka a byl od obyvatelstva nadšeně uvítán (1833).

§ 73. Červencová revoluce 1830.

Ve Francii za Ludvíka XVIII. (1815—1824) nastalo rozštěpení stran příkrě proti sobě stojících: 1. přívrženců Charty, t. j. svobod ústavních, jinak liberálů zvaných, a 2. royalistů, v jejichž čelo postavili se bývalí emigranti. Nastalo kruté pronásledování bonapartistů („bílá hrůza“); mezi jinými také slavný maršálek Ney byl k smrti odsouzen a zastřelen. Rozhořčení stran vzrostlo, když jakýmsi vášnivcem zavražděn byl vévoda z Berry, synovec králův, za účelem, aby byl královský rod Bourbonů vyhuben (1820). Stav ten ještě se zhoršil za bratra a nástupce Ludvíkova Karla X. (1824 až 1830). V čelo zápasu proti kněžstvu a šlechtě postavili se mužové, kteří také ve vědě razili dráhu novým myšlenkám, jako Guizot, Thiers a Mignet. Darma snažila se vláda odvrátiti pozornost veřejného mínění od vnitřních věcí k výpravě alžírské (1830), která měla za následek obsazení této země od Francouzů. Kníže Polignac odhodlal se konečně k důraznému, ale nerozvážnému kroku: přes výstrahy zahraničních státníků (Metternicha a ceře Mikuláše) vydal (26. července 1830) patero ordonancí, jimiž prohlášeno bylo zrušení tiskové svobody, rozpuštění komory poslanecké, jejíž počet i práva byly obmezeny, a změna volebního řádu na základě zvýšeného censu. Bouřlivý odpor proti tomu vzbudil červencovou revoluci. Náčelníci revoluce prohlásili Karla X. i jeho potomstvo za zbavena trůnu a nabídli korunu vévodovi Orleanskému (synu pověstného Filipa Egalité), který po dlouhém rozmyšlení ji přijal. Karel X. s rodinou i přívrženci svými byl vypovězen i odebral se do Anglie, potom do Rakouska, kde r. 1836 v Gorici zemřel.*) Nový král Ludvík Filip I. (1830—1848) musil svoliti ku značnému rozšíření práv komory poslanecké na úkor moci královské.

§ 74. Následky červencové revoluce mimo Francii.

Červencová revoluce vzbudila po celé Evropě mocné otřesení a jmenovitě dala podnět k povstání v Belgii, Polsku, v Itálii i v některých státech německých.

1. **Belgičané** lišíce se od Hollandanů řečí, dějinným vývojem a zvláště náboženstvím, od počátku toužili po samostatnosti. Na zprávu o revoluci pařížské vypukla v Bruselu vzpoura všeho lidu, zřízena

*) Vnukem jeho, hrabětem Chambordem, vymřel r. 1883 rod Bourbonský.

národní garda, město bylo opevněno a zvolena prozatímní vláda, která prohlásila odloučení Belgie od Holandska a sesazení rodu Oranžsko-Nassavského. Král Vilém počal proti povstalcům zhoubný boj, ale mocnosti ujal se Belgičanův, a v konferenci londýnské (20. ledna 1831) uznána samostatnost jejich; Lucemburk přiřčen králi Vilémovi. Belgičané v kongresse brusselském zvolili si za krále Leopolda Koburského, který složil přísahu na novou ústavu. 1831

2. **Poláci**, kteří byli pod panstvím caře Alexandra I., požívali na základě ústavy r. 1815 jim dané tolik svobod a blahobytu, jako nikdy před tím. Ale nemohouce zapomenouti roztržení své vlasti, nejevili očekávané vděčnosti, čímž cař rozmrzen obmezoval a odvolával poskytnuté výhody. Nespokojenost se množila, když nastoupil na trůn ruský Mikuláš I. (1825), jehož bratr, velkokníže Konstantin, jsa místokrálem polským, bezohledně s Poláky zacházel. Zprávy o revoluci pařížské urychlily vzpouru (1830). Povstalci zmocnili se Varšavy i druhých důležitých měst polských, vojsko k nim přešlo, a na říšském sněmě (25. ledna 1831) rod Romanovců prohlášen za zbavena trůnu polského. Cař Mikuláš vypravil proti povstalcům Děbiče s mocným vojskem, který po tuhém odporu zvítězil nad nimi u Ostrolenky (nad Narvem, 1831). Tak vzpoura udušena, vůdcové její rozprchli se do ciziny, ústava z r. 1815 zrušena, a nastaly četné konfiskace

3. Také v **Italii** na několika místech (v Modeně, Parmě, církevním státě) vypukly vzpoury, podporované vládou francouzskou. Janovan Josef Mazzini založil spolek „Mladou Itálii“, jehož účelem bylo sjednocení celé Italie v jedinou republiku. Ale papež Řehoř XVI. povolal na pomoc vojsko rakouské, které všude zase zjednálo klid a pořádek.

4. Podobný účinek měla červencová revoluce v **Německu**. V některých státech povstaly nepokoje, a knížata musila povoliti novou ústavu. Liberální strana vzrůstala, v literatuře zavládl nový směr, hlavním zástupcem jeho byl nadaný básník Heine, který se posmíval zastaralým řádům německým a vychvaloval společenské řády francouzské. Na sjezdech demokratů konaly se porady o sjednocení Německa, tajné spolky měly spojení s Josefem Mazzinim, který, byv z Italie vypuzen, kul revoluční pikle proti všem trůnům evropským. Metternich ve shodě s pruskou vládou vystoupil přísně proti těmto nekalým rejdům; spolkovým usnesením obmezeno bylo právo spolčovací i tisková svoboda, university dány pod přísný dohled, mnoho spiklenců bylo potrestáno kázníci a vězením. Heine uchýlil se do

Paříže. Větší význam pro budoucnost, než tyto revoluční pokusy, měl celní spolek, který založilo Prusko, a ku kterému časem přistoupily skoro všechny státy německé; v něm jeví se zárodek k potomnému sjednocení Německa (1834).

5. Té doby ani **Anglie** neubránila se vnitřním převratům. Vynalezení parního stroje mělo za následek povážlivé změny v lidské společnosti. Na tisíce dělníkův octlo se bez práce, shlukovali se a dávajíce vinu bídy své novým vynálezům, přepadali továrny, zapalovali je a stroje ničili. Důmyslný vůdce dělnictva William Cobbett hleděl odvracet je od zločinův a snažil se zjednatí zlepšení jejich stavu zákonitou cestou, zejména vymáháním všeobecného práva volebního do parlamentu. Tomu se však i vláda i torystická většina obou sněmoven houževnatě vzdíraly. Oprav bylo potřebí také v jiných odvětvích veřejného života, i zahájil je důmyslný státník Robert Peel, jehož král Jiří IV. (1820—1830) do ministerstva povolal. Dělnictvu povoleno svobodné stěhování a sdružování, obilní cla snížena, aby byl chléb lacinějším, krutý trestní řád byl zmírněn. Tehda také katoličtí Irové, kteří posud neměli žádných práv, počali se o ně hlásiti; v čele irského hnutí byl Daniel O'Connell, zakladatel četných katolických spolků. V zápase tom dobyto bylo důležitého úspěchu: Robert Peel přiměl krále Jiřího, že podepsal (1829) zákon, jímž dostalo se katolíkům přístupu do parlamentu a s některými výjimkami i do státních úřadův.

Červencová revoluce neměla v Anglii velkých účinků. Jenom Irové, kruté utiskovaní a vyssávaní duchovenstvem i velkostatkářstvem anglickým, se vzbouřili; vůdce jejich O'Connell za příkladem Belgie hlásal odtržení Irska od unie. Anglická vláda za krále Viléma IV. (1830—1837) provedla některé opravy, ale ty nepostačily. Lépe se dařilo opravě volebního řádu. Přijat návrh lorda J. Russella, jímž obmezeno bylo právo volební menších starodávných městeček a zvětšen počet poslanců za velká průmyslová a obchodní města (1831). Velkým pokrokem bylo odstranění otroctví černochů v anglických osadách (1833) a zákon na ochranu dětí, zakrňujících v továrnách (1834). Kolek novinářský snížen, a tím se tisku uvolnilo; školství obecné i vysoké zvelebeno, a v Londýně založena universita (r. 1835). Železnice poněmáhlu spojily všechna veliká města, počet parníků rozmnožen, stav dělnictva se zlepšil, obchod a průmysl se povznesl. Za nástupkyně Vilémovy královny Viktorie (od r. 1837) nastal ještě větší rozkvět duševní i hmotný. Vědy, zvláště přírodní, a umění básnické povznesly se na vysoký stupeň. R. Peel po hou-

ževnatém odporu velkostatkářů provedl zrušení obilního cla (1846). Zahraniční záležitosti spravoval obezřelý státník lord Palmerston. Když Čína, se kterou r. 1834 zahájeny byly styky obchodní, zakázala si dovoz opia, vypovězena jí válka, a čínská vláda donucena (1842) postoupiti Anglii město Hongkong a otevřítí britskému, později francouzskému a americkému obchodu pět přístavů. Roku 1846 učiněna smlouva se Spojenými státy, dle kteréž ustanoven hranicí mezi oběma 49° s. š. Tehdáž obsazen též N. Seeland, r. 1848 podrobena Kafersko a Dánům odkoupeno Zlaté pobřeží. V Přední Indii dobyto bylo Pendžabu (1845) a připojeno město Lahore. Za to však marnými zůstaly pokusy, zmocnití se z Indie Afganistanu a získati Persii pro zájmy anglické; v těchto stranách nabývalo Rusko vždy větší převahy.

6. Ve Španělsku vypukla tehdáž zhoubná válka občanská. Král Ferdinand VII. totiž, nemaje synů, proti dosavadnímu řádu ustanovil za svou nástupkyni dceru Isabellu II., za jejíž nezletilosti po smrti Ferdinandově (1833) ujala se poručnické vlády královna vdova Marie Kristina; aby si získala lid, prohlásila konstituční vládu. Avšak o trůn se hlásil bratr zemřelého krále Don Carlos, který zdvihl se svými přívrženci (karlisty) dlouholetou válku, vedenou s obou stran s velkými hrůzami a ukrutnostmi. Teprve r. 1840 karlisté byli zatištěni do Francie a Isabella byla prohlášena za samostatnou panovnici (1843), ač jí bylo teprve 13 roků.

7. Nezkalenému míru těšilo se té doby císařství **Rakouské**. Císař František I. (1792—1835) byl u všeho obyvatelstva velmi oblíben pro svou lidumilnost, prostý život rodinný a svědomitost, s jakou pracoval v rozličných odvětvích veřejné správy. Pečoval o zvelebení financí, válkami hluboko pokleslých, a zachováním míru od r. 1815 podařilo se to do té míry, že již r. 1830 státní příjem rovnal se vydání. Hornictví a průmysl továrnický nabyly za příkladem jiných zemí velkých rozměrů, k čemuž přispěly technické školy, založené v Praze (1806), Hradci Štýrském (1811) a ve Vídni (1815). Také obchod se povznesl stavbou silnic, mostů, lodí i železnic. R. 1830 založena byla podunajská paroplavební společnost, r. 1825 koňská dráha z Lince do Budějovic. Vědám zřízena nová sídla založením universit v Olomouci, Inšpruku a Štýrském Hradci a museí ve všech téměř hlavních městech. Za tohoto klidného rozvoje šířilo se jmenovitě uvědomění v českém národě. Již r. 1792 dosaženo toho, že zřízeny byly stolice jazyka českého při vysokém učení v Praze a ve Vídni; roku 1804 pak změněn řád národních škol v tom směru, že dostaly se pod dozor duchovenstva a že aspoň na nejnižším stupni vyučovalo se jazykem mateř-

ským. Vynikající mužové prací vědeckou a činností básnickou dali podnět k obrození české literatury a horlivému pěstování českého jazyka spisovného, který téměř již za vyhaslý byl pokládán.

Syn a nástupce Františkův, císař Ferdinand I. (1835—1848, † 1875) nazvaný pro svou lidumilnost Dobrotivým, ve vnitřní i vnější správě kráčel ve šlepějích otcových, podržev si hlavním rádcem knížete Metternicha. Hned po nastolení prohlásil milost četným politickým provinilcům. Obchod se povzněl stavbou železnic, z nichž první byla severní dráha císaře Ferdinanda, počatá r. 1836; záhy byla Vídeň spojena železnicí s Prahou, Drážďanami, Terstem a Mnichovem; z Milána vystavěna dráha do Benátek. Také telegrafní spojení se šířilo. V Terstě založen Rakouský Lloyd, společnost ku provozování námořského obchodu. Vědy pěstovány ve Vídni císařskou akademií věd, založenou r. 1847, v Praze královskou českou společností nauk, založenou hned ku konci 18. století.

Na venek byla říše rozšířena o nové území. V Krakově vypuklo povstání za účelem obnovení polské říše, bylo však potlačeno, a město s okolím za souhlasu Ruska i Pruska připojeno k rakouské Haliči (1846).

§ 75. Únorová revoluce v Paříži (1848).

Král Ludvík Filip I. (1830—1848) pozbyl velmi mnoho na své vážnosti, přijav korunu z rukou revoluce. Mocnosti evropské teprve po některém otálení jej uznaly. Mnozí pak, nejsouce spokojeni s výsledkem červencové revoluce, zřizovali tajné spolky, jichž účelem bylo obnoviti republiku. Pokud vedl státní správu rázný a obezřelý Casimir Perier, zachován byl jakž takž pořádek; když však r. 1833 zemřel cholerou, která té doby strašlivě řádila v celé Evropě, spiklenci nabývali vždy větší smělosti a podnikli několikráte i úklad na život králov. Také na venek francouzská moc klesala. V Alžírsku Abdelkader, emir maskarský, drobnou válkou horskou připravil Francouzům citelné porážky. Teprve statečný generál Bugeaud pokořil

1843 Abdelkadera a dovršil podrobení Alžírsko (1843).

Ke hnutí republikánskému přidružil se socialism (viz § 87.) a oboje hnutí, republikánské a sociální, spojilo se v jediný mocný proud. Básníci Victor Hugo a Lamartine, romanopisci Eugen Sue a Balzac přiklonili se k novému směru a razili mu svými spisy dráhu, četné noviny šířily jej ve všech vrstvách obyvatelstva. Ale nejen v republikánech, nýbrž i v monarchistech měl Ludvík Filip protivníky; neboť vedle těch, kteří jej uznávali (orleanisté), byli tu přívrženci Bour-

bonů (legitimisté), kteří pomýšleli na návrat hraběte Chamborda, vnuka Karla X., do země. Ještě větší naděje na trůn si činili Bonapartovci, ježto uctívání památky Napoleona I. nabývalo vždy větších rozměrů. R. 1841 sama vláda dala podnět ku převezení ostatků velikého císaře do Paříže. Syn jeho Napoleon II., vévoda zákupský, sice již r. 1832 zemřel, byl tu však jeho synovec Ludvík Napoleon, syn bývalého krále hollandského, muž plný odvahy a ctižádosti. Hodlaje použití nadšení lidu, odebral se z Anglie do Boulogne, aby svrhl rod Orleanský s trůnu. Byl však zatčen a uvězněn v Hamu, odkudž se mu teprve po pěti letech (1846) podařilo uniknouti.

V poslanecké sněmovně vzrůstala opposice proti vládě i navrhla zákon o rozšíření volebního práva; když zákon ten potkal se s odporem jak vlády tak většiny poslanců, demokrati jali se pořádati četné bankety s hlučnými průvody. Když takový „reformní banket“ ohlášen byl zase na den 21. února 1848, a studenti, národní garda i dělníci mínili účastniti se průvodu, vláda banket zakázala. Zákaz ten byl podnětem k nepokojům, které král hodlal utišiti propustiv Guizota z ministerstva (23. února). To však nestačilo náčelníkům tajných spolků, toužících po republice; ještě téhož dne večer vyvolána srážka dělnictva s vojskem, vzpoura ve všech částech Paříže rázem rozdmýchána, dláždění vytrháno a přes noc na sta barrikad vystavěno. Ráno dne 24. února revoluce byla v plném proudu. Vojsko, chatrné a počtem skrovné, po krátkém odporu podlehlo, povstalci ve spojení s národní gardou dobyli Tuillerií, vydrancovali je a trůn královský spálili. Král Ludvík Filip uprchl do Anglie, kdež r. 1850 zemřel. Poslanecká sněmovna zvolila prozatímnou vládu, která (27. února) prohlásila odstranění království a zřízení republiky. Socialisté, v jichž čele byl Louis Blanc, hleděli uchvátiti veškeru moc, ale umírnění republikáni, zvláště Lamartine, zabránili tomu, a ministr války Cavaignac potlačil krutým pouličním bojem novou vzpouru (23. června). Z nových voleb do národního shromáždění vyšla značně sesílena strana monarchická, která přiklonila se k Ludvíku Napoleonovi; tento také brzo potom (10. prosince) zvolen byl všeobecným hlasováním za presidenta republiky.

§ 76. Následky únorové revoluce v Německu. Sněm frankfurtský.

Ještě mocněji nežli r. 1830 zasáhla pařížská revoluce r. 1848 ostatní státy evropské.

V Německu od delší doby připravovala se půda pro sjednocení říše. Básníci opěvovali tuto myšlenku ve svých písních, učenci pořádali

sjezdy a přednáškami o německém právu a jazyku živili touhu po jednotě. V novinách projevováno již přání, aby po celém Německu zavedeny byly jednotné míry, váhy, mince, obchodní vlajky a společné právní řízení. Naděje ve splnění těchto přání rostly, když v Prusku r. 1840 nastoupil král Bedřich Vilém IV. (1840—1861), který prohlásil, že jest hotov postaviti se v čelo jednotného Německa. Záhy však upustil od těchto záměrů, poznáv nemožnost jejich provedení. Tím ovšem veřejné mínění bylo sklamáno a klonilo se vždy více k hlasatelům zásad demokratických, kteří slibovali, že proti vůli panovníků provedou úkol sjednocení, a čekali jen na první podnět k tomu.

1848 Tento podnět byl dán únorovou revolucí. Ve mnohých městech, zvláště v Berlíně (18. března), vypuklo povstání a krvavé srážky lidu s vojskem, které utiřily se teprve slibem rozsáhlých svobod politických. Ve Frankfurtě sešel se (18. května) sněm volených poslanců z celého Německa, prohlásil dosavadní zřízení spolkové za neplatné a radil se o nové říšské ústavě. Usneseno, že má ústřední moc říšská býti svěřena prozatím říšskému správci, jemuž dáno právo jmenovati zodpovědné ministry; takovým správcem zvolen byl (29. června) arcikníže Jan, který si přibral na čas Schmerlinga za ministerského předsedu. Ale tato ústřední vláda neměla žádné skutečné moci, poněvadž většina státův odepřela jí poslušenství. Stavové šlevicko-holštýnští, zachvácení touhou po jednotě s Německem, vypověděli dánskému králi Kristianovi VIII. poslušnost a povolali ústřední vládu a Prusko na pomoc. Pruské vojsko vtrhlo do Šlesvicka a porazilo v několika bitvách vojsko dánské, ale na zakročení druhých mocností, zvláště Anglie a Ruska, musilo zemi zase vykliditi, a povstalci uvedeni opět pod panství dánské.

1849 Porady frankfurtského sněmu o nové říšské ústavě neměly žádoucího účinku. Bylo sice usneseno zřídi ti dědičné císařství a přenést korunu na krále pruského (28. března 1849), avšak Bedřich Vilém IV. odepřel přijati tuto hodnost z rukou revoluce a znepřáteliti si Rakousko. Frankfurtský sněm vydal pak provolání k národu, aby veškerou svou braunou mocí hleděl uvésti ústavu v platnost. Následkem toho došlo na mnohých místech (v Drážďanech, Karlsruhe, Rýnské Falci a j.) ku vzpourám, jež však pruským vojskem byly potlačeny. Říšský sněm vystoupením mírnějších poslanců zmenšil se na 105 členů (z 550) a necítě se bezpečným ve Frankfurtě, přeložil své sídlo do Stuttgarta (30. května „kusý parlament“), kde však byl brzo potom virtemberskou vládou rozehán. Tak skončil se žalostně tento pokus o sjednocení Německa; arcikníže Jan ještě téhož roku vzdal se hod-

nosti správce říšského. Knížata říšská s králem pruským v čele pokusila se sice pak sama provésti jednotnou správu říšskou, ale po dlouhých a spletitých poradách o ničem se nedohodla, a nevědouc si jiné rady, vrátila se (1852) zase ku zřízení německého spolku z r. 1815, v němž Rakousko přese všechny protivné snahy pruské zůstalo v popředí.

§ 77. Vzpouřa proti Rakousku v Itálii a v Uhřích. Revoluční hnutí v Praze a ve Vídni.

Radecký v Itálii. Také v Itálii vzrostla touha po sjednocení, jsouc živena četnými tajnými spolky „karbonářů“. Nové naděje vzbudil mladý král sardinský Karel Albert (1830—1849), který se prohlásil pro samostatnost Itálie („l'Italia farà da se“ — Itálie bude za sebel jednati), a ještě větší nadšení způsobil v církevním státě nástupce Řehoře XVI. papež Pius IX. (1846) důležitými opravami a zavedením svobodnějších rádt. Následkem toho vypuklo povstání ve Florencii, v Palermě zřízena prozatímná vláda, jež prohlásila nezávislost Sicílie; nepokoje vznikly též v Benátkách a v Miláně, kdež 82letý velitel rakouského vojska, maršálek Radecký, prohlásil stav obležení, ale nemaje dostatečné podpory z Vídně, musil ustoupiti do Verony. V Benátkách povstalci zmocnili se arsenalu i císařského loďstva a prohlásili republiku. Král Karel Albert, vrhnuv s 30.000 mužů do Lombardska, dobyl veškeré země až po Adiži. Ale Radecký, obdržev konečně žádané posily, porazil jej (6. května) u S. Lucie, a ještě rozhodněji (25. července) u Custozy; pak zmocnil se zase Milána a 1848 veškerého území až po Ticino.

Revoluce v Uhřích a ve Vídni. Zatím v Rakousku nastala doba velmi nebezpečná i v jiných stranách. V Uhřích od několika let vzbuzeno bylo mocné hnutí na prospěch nových svobod politických. Mužové umírnění, jako byli Štěp. Szechenyi, Lud. Bathiany, Frant. Déak a j. usilovali o hospodářské povznesení země a zavedení jazyka maďarského na místě latiny. Ale vedle nich byli mnohem rozhodnější vůdcové, především vášnivý a ctizádnostivý advokát Ludvík Košut, který za příkladem francouzským konal veřejná shromáždění a na sněmě žádal provedení rozsáhlých oprav, plnou samosprávu pro Uhry, zrušení roboty a j. Roku 1844 byla maďarština zavedena výhradnou řečí úřední a vyučovací, ostatní národnosti byly bezohledně potlačovány, proti čemuž zvláště Charvati rozhodně se opřeli. Zprávy o únorové revoluci dodaly Uhrům ještě větší odvahy; hromadná deputace vypravená do Vídně, kde zatím vzpourou lidu Metternich donucen

1848 byl (13. března) k odstoupení, vymohla samostatné ministerstvo pro Uhry, každoroční sněm v Pešti, zrušení robot a desátků, censury i vrchnostenského soudnictví a ještě jiné svobody. Sasové i Rumuni byli přinuceni uznati unii Sedmihradska s Uhrami, za to tím důrazněji Čarvati se svým bánem Jelačičem žádali odloučení trojediného království od Uher a úplnou samosprávu; rovněž Srbové uherští, svolavše národní shromáždění do Karlovic, prohlásili svou samostatnost pod žezlem rakouským.

Revoluce v Praze a říšský sněm ve Vídni. Také ve Vídni bouře vzrůstala, neboť vojsko, které bylo pohotově, bylo odesláno do Itálie Radeckému na pomoc. Povstalci utvořili národní gardu, a ústřední výbor, který si osvojil všechnu vládní moc, vynutil na ministerstvu volební zákon bez censu a na základě toho vypsál volby konstitučního národního shromáždění. Císař Ferdinand za těchto zmatkův odejel (7. května) do Inšpruka. V Praze utvořil se národní výbor za předsednictví Frant. Palackého, který úspěšně vyjednával s císařským dvorem o samostatné zřízení zemí koruny české a na den 2. června svolal kongress slovanských národností k poradě o společných záležitostech. Zatím však lid pražský, pobouřen jinými vůdci, opřel se (12. června) veliteli posádky pražské, knížeti Windischgrätzovi, který ohroziv město s blízkého návrší Letenského dělostřelbou, donutil je ku vzdání a prohlásil v Praze stav obležení. Národní výbor i slovanský kongress se rozešly s nepořízenou. Také konstituční říšský sněm, který se 23. července ve Vídni sešel, mnoho nepořídil; zdárným činem jeho bylo, že prohlásil zrušení selského poddanství i jiných břemen.

Sněm v Kroměříži. Císař František Josef. Vzpouřa v Uhřích nabývala vždy větších rozměrův, a sněm peštský návodem Košutovým vypověděl vládě vídeňské veškeru poslušnost. Ale bán Jelačič, jemuž císař svěřil velitelství vojsk uherských, sebrav vojsko vtrhl přes Drávu do Uher; 3. října prohlášen sněm peštský za rozpuštěný. Hned potom sněm uherský vypověděl císaři poslušnost a zvolil výbor pro obranu země, jehož předsedou stal se Košut. Demokrati vídeňští, kteří byli s uherskými povstalci v dorozumění, zdvihli novou vzpouru; ministr války hrabě Latour byl luzou zavražděn, a císařský dvůr uchýlil se do Olomouce (7. října), uloživ Windischgrätzovi potlačení vzpoury. Windischgrätz spojiv se s Jelačičem, udeřil na Vídeň, po tuhém zápase města dobyl (1. listopadu) a náčelníky vzpoury dal popravit. Nový říšský sněm sešel se v Kroměříži, a v Olomouci 2. prosince r. 1848 císař Ferdinand vzdal se trůnu ve prospěch synovce svého Františka Josefa.

Pokoření revoluce v Uhřích. Nová vláda rozpustila sněm kroměřížský a dala vyhlásiti pro veškeru říši společnou ústavu. S Uhry císař vyhledával s počátku mírného vyrovnání, slíbiv zachovati jim jejich zřízení, pokud by se nepřičilo ústavě veškeré říše a pokud by se připustila rovnoprávnost ostatních národů. Když však nechtěli se poddati, byl proti nim zahájen boj na několika stranách: Windischgrätz od západu dobyl Pešti (5. ledna 1849), odkudž Košut i se sněmem odstěhoval se do Debrecina; Srbové vytiskli Maďary z Banátu i Báčky, v Sedmihradsku Rumuni spojili se s císařským vojskem. Uhři opět se vzchopili a vedením Görgeyovým zatlačili Windischgrätze k rakouským hranicím. Tím osmělen Košut prohlásil v Debrecíně (14. dubna) Uhry za samostatné a panovnický rod Habsbursko-Lotrinský za zbavený trůnu. Ludvík Košut zvolen od sněmu presidentem vlády uherské. Tu již vláda neváhala chopiti se důrazných prostředků: osvědčený generál Haynau jmenován velitelem vojsk císařských, a zároveň přijata pomoc nabízená ruským carem Mikulášem I., který vypravil Paskěviče s vojskem do Uher. Oba vojevodcové porazili Uhry v několika bitvách, a Görgey se zbytkem vojska vzdal se Rusům u Vilagoše (13. srpna). Košut utekl do Turecka, 13 vyšších důstojníků popraveno v Aradě, Bathyaný zastřelen v Pešti, Görgeyovi darován život a byl uvězněn v Celovci. Uhry zbaveny svého samostatného zřízení a jako ostatní korunní země podřízeny společné vládě vídeňské.

Pokoření vzpoury italské. Ještě než pokořena byla vzpoura uherská, rozhodl se také v Itálii boj ve prospěch vítězných zbraní rakouských. Slavný maršálek Radecký, překročiv na pravý břeh Ticina, porazil vojsko sardinské u Novary (23. března 1849); Karel Albert zdrcen těmito neúspěchy, vzdal se trůnu na prospěch svého syna Viktora Emanuela II., který v míru učiněném vzdal se veškerého území východně Ticina. Brzo potom vzdaly se i Benátky. Lombardsko i Benátsko připojeny opět k panství rakouskému. Podobně i v ostatní Itálii vzpoura utlumena.

§ 78. Vznik druhého císařství ve Francii (1852).

Nově zvolený president francouzské republiky Ludvík Napoleon nabýval vždy větší moci. Většina sněmovny, skládající se z umírněných republikánů, obávala se vzrůstu strany výstřední (socialistů) a vkládala tedy do rukou presidentových prostředky k jejich potlačení; bylo to zejména zostření zákona tiskového a společovacího a

- obmezení všeobecného hlasovacího práva. Zároveň však Ludvík Napoleon stal se velmi oblíbeným u lidu a zvláště u vojska; on sám na svých častých cestách po Francii dovozoval, že povznesení blahobytu, zakládání silnic, železnic a průplavů lze provésti jen za úplného míru, jehož nejlepší zárukou bylo by obnovení monarchie. Když takto veřejné mínění bylo dosti připraveno, provedli přední důvěrníci Napoleonovi, mezi nimiž bylo 20 generálů, státní
- 1851** převrat (2. prosince 1851): hlavní odpůrci monarchie (Thiers, Cavaignac a j.) byli zatčeni, národní shromáždění rozpuštěno a prohlášena nová ústava, kterouž ustanoven byl prezident hlavou státu na deset let, zákonodárny sbor a senát (podobně jako r. 1799). Národ francouzský všeobecným hlasováním (plebiscitem) schválil všechny tyto změny ohromnou většinou $7\frac{1}{2}$ millionů hlasů. Když pak po roce
- 1852** zákonodárny sbor i senát navrhli národu (4. listopadu 1852), aby byla obnovena císařská hodnost v osobě Ludvíka Napoleona, dědičná v jeho rodě, byl i tento návrh všeobecným hlasováním přijat. Nový císař obmezil práva zákonodárného sboru a zavedl přísný pořádek, podřídív všechna odvětví veřejné správy v obcích i departementech neobmezené moci státních úřadů. Evropské mocnosti ochotně (jen cař Mikuláš po některém zdráhání) uznaly nové císařství.
- Císař **Napoleon III.** (1852—1870) hleděl však také za hranicemi zvýšiti moc Francie a k tomu, zdálo se, že vhodnou příležitost poskytnují zápletky na Východě.

§ 79. Zápletky na Východě a válka krimská (1854—1856).

Říše turecká byla ve velkém úpadku. R. 1833 vzbouřil se proti sultanovi Mahmudovi II. (1808—1839) místokrál aegyptský Mehmed Ali a odňal mu celou Syrii. Poněvadž i Malá Asie byla jím ohrožena, požádal sultan caře Mikuláše za přispění, jehož prostřednictvím Mehmed Ali donucen spokojiti se se Syrií. Za to však sultan zvláštní smlouvou přikl Rusům vrchní moc nad Multanskem a Valašskem a zavázal se nepovoliti válečným lodím druhých mocností přístupu do Dardanell. Tohoto vzrůstu ruské moci na Východě ulekly se ostatní mocnosti evropské: Angličané obsadili r. 1839 Aden, a když ještě téhož roku sultan Mahmud II. zemřel, ujali se nástupce jeho Abdula Medžida (1839—1861), kdežto Francouzi majíce v rukou obchod aegyptský, podporovali Mehmeda Aliho. Anglický ministr Palmerston dohodl se však s Ruskem, Rakouskem a Pruskem a donutil Mehmeda, aby se Syrie vzdal, začež mu přičteno dědičné držení Aegypta;

r. 1841 všechny mocnosti, i Francie, učinily smlouvu o mořské úžiny, dle které Dardanely i Bosporus uzavřeny byly válečným lodím všech mocností a Turecku přiznána poprvé neporušenost jeho území.

Tímto neúspěchem nedal se však cař Mikuláš odstrašiti. Roku 1849 obnovil se sultanem smlouvu o vrchní moc v Mul- **1849**
tansku a Valašsku. Tu však objevil se Rusku nový nepřítel v osobě císaře Napoleona III., který hodlal povznést svou moc zasažením do záležitostí východních. Proti caři, který pojal záměr zničití panství turecké v Evropě, Anglie spojila se s Francií, a obě mocnosti vypravily loďstvo do Dardanell na ochranu Turecka. Ruské vojsko, překročivši Prut (v červenci 1853) obsadilo knížectví multanské i valašské, a když porta turecká následkem toho vypověděla válku, ruský admirál zničil (30. listopadu 1853) turecké loďstvo u Sinope. Po marném vyjednávání o smír také Francie s Anglií vypověděly Rusku válku (v dubnu 1854), kdežto Rakousko na ochranu **1854**
podunajských knížectví postavilo 30.000 mužů na hranicích sedmihradských. Válka vedla se s počátku v Podunají, když pak Rusové zase ustoupili za Prut, přenesena na Krim (odtud válka krimská). Cař Mikuláš konce jejího se nedočkal, zemřel 2. března 1855, a **1855**
po něm nastoupil syn jeho Alexander II. (1855 až 1881). Spojenci oblehli Sebastopol, jehož obranu s velkým úspěchem řídil generál Totleben; po nesmírných ztrátách na obou stranách a po jedenáctiměsíčním obléhání konečně bylo města dobyto. Mírem, jenž podepsán byl v kongresse pařížském (30. března 1856), Černé **1856**
moře prohlášeno bylo za neutrální, válečné loďstvo ruské ztenučeno, Rusko uznalo podunajská knížectví za samostatná a postoupilo jim část Bessarabie i ústí dunajská; r. 1859 Multansko i Valašsko spojily se v jednotné knížectví rumunské pod panstvím knížete Alexandra Cusy. Turecko slíbilo udělení poddaným křesťanům žádaná práva a svobody, slibu však nedostálo. Křesťanské národnosti jen ponenáhu se vymaňovaly z odvěké poroby. Srbský kníže Michal III. Obrenovič (1860—1868) obmezil r. 1862 právo tureckých posádek na čtyři pevnosti (mezi nimi Bělehrad). Bulhaři pomocí Ruska dosáhli jmenování svého exarchy a zavedení služeb božích v domácím jazyku. V Řecku vypukla vzpoura proti neschopnému králi Otovi a povolán do země princ Vilém Dánský, který pode jménem Jiřího I. nastoupil v panství (1863), a jsa spřízněn s panovnickým rodem anglickým dosáhl, že ostrovy Ionské byly Řecku postoupeny.

§ 80. Válka rakouská (1859) a sjednocení Itálie (1860).

Křímskou válkou povznesena byla moc Francie na venek. Císař Napoleon staral se také o zvelebení vnitřní: zakládány železnice a průplavy, silnice opravovány, holá pohoří zalesňována, bařiny vysušovány, výnosnost půdy stoupla (výtěžek vína z 28 na 60 mil. hl.); obchodu otevřely se nové dráhy smlouvou s Anglií, kterou sníženo bylo clo ze všeho zboží, které si obě říše navzájem dodávaly.

Pokořiv moc ruskou na Východě, Napoleon III. obrátil zřetel k zeslabení rakouské moci v Itálii. V této snaze podporoval jej Camillo Cavour (nar. 1810), neobyčejně obratný státník a přední ministr krále sardinského Viktora Emanuela, který moudrými opravami, obchodními smlouvami se sousedními říšemi, stavbou železnic (r. 1857 počato s prokopáváním M. Cenisu) získal si důvěru všeho obyvatelstva italského a budil tím touhu po sjednocení Itálie pod žezlem sardinským. Cavour učinil s Napoleonem tajnou smlouvu, dle které Francouzi měli přispěti k vypuzení rakouské vlády z Lombardie i Benátska, začež měl král sardinský postoupiti Francii, Savojska a Nizzy. Zároveň Cavour dorozuměl se s Garibaldim, aby připravil povstání ve všech státech italských; v Modeně, Parmě a v Toskaně panovníci vypuzeni, a vojska těchto zemí povolala za svého vrchního pána Viktora Emanuela. Rakouský generál Giulay poražen byl od spojeného vojska francouzsko-sardinského, v jehož čele byl císař Napoleon, u Magenty (3. června 1859) i musil ustoupiti až za Mincio. Po tuhém boji u Solferina (24. června) spojenci zvítězili podruhé. Nicméně ani Napoleon III. necítil se dosti silným k dalšímu boji a učinil v osobní schůzi s císařem Františkem Josefem ve Villafrance (12. července) mír, jímž král sardinský získal Lombardsko (vyjma Mantuu a Peschieru), za to však musil Francii postoupiti Savojska a Nizzy.

Odtud sjednocení Itálie nedálo se již zastaviti. Garibaldi v tajném dorozumění s Cavourem přistál na Sicilii, vzbudil povstání obyvatelstva, dobyl Palerma a dal prohlásiti připojení Sicílie ke království sardinskému (3. srpna 1860). Odtud podnikl výpravu do Neapolska a také tam vzbudil vzpouru proti králi Františkovi II., který byl prohlášen za sesazena; všeobecným hlasováním povolán za krále Viktor Emanuel, který brzo potom (7. listopadu) slavil za jáсотu obyvatelstva vjezd do Neapole. Také v církevním státě vypukla vzpoura, a velká část jeho odtrhla se od panství pape-

žova. R. 1861 sešel se italský parlament, který dal sjedno- 1861
 cené Itálii (kromě Říma s okolím a Benátska) společnou ústavu, a
 Viktor Emanuel, který přenesl své sídlo do Florencie, přijal název
 krále italského, což bylo časem ode všech mocností evropských
 uznáno. Toho roku zemřel Cavour, zakladatel sjednocené Itálie.

§ 81. Mexiko a Unie severoamerická.

1. Výprava mexická a smrt císaře Maximiliana 1867. Po vítězné
 válce s Rakouskem císař Napoleon III. dosáhl veliké moci, a slovo
 jeho stalo se v Evropě rozhodujícím. Nemaje však na tom dosti,
 snažil se založiti panství nad střední Amerikou, a příležitost k tomu
 zavdaly mu zmatky v Mexiku. Tento stát zmítán byl od počátku
 své samostatnosti státními převraty. R. 1860 zmocnil se vlády v zemi
 Benito Juarez a svolav kongress do Mexika, dal se prohlásiti pre-
 sidentem republiky. Poněvadž však přidržuje se novějších zásad
 liberálních, zrušil četné kláštery a zavedl občanský sňatek, vzbudil
 tím nevoli velké části obyvatelstva, které chtělo zůstatí věrným církvi
 katolické a toužilo po zřízení monarchie. Náčelníci této strany hle-
 dali pomoci u dvorův evropských a našli ji u císaře Napoleona.
 Ježto pak Juarez dopustil se i některých násilností proti Evropanům
 a zastavil placení státního dluhu, přidaly se s počátku také Anglie
 a Španělsko k válce proti Mexiku. Napoleon nabídl mexický trůn
 bratru císaře rakouského, arciknížeti Maximilianovi, který pro
 svou lidumilnost byl všude velmi oblíben; Maximilian po bedlivém
 uvážení návrh ten přijal s výminkou, bude-li na trůn povolán platným
 usnesením národa mexického. To se také stalo: francouzské vojsko
 dobylo hlavního města Mexika, a shromáždění důvěrníci prohlásili
 Maximiliana za císaře. Ale vláda anglická i španělská nechtěly k tomu
 přivoliti a odvolaly svá vojska. Zatím francouzské vojsko rozličnými
 zlořády popudilo lid mexický proti sobě, a když Maximilian přibyl
 do Mexika (1864), nenalezl dostatečné opory, kdežto vojsko Juare-
 zovo stále rostlo. Vůdce francouzský Bazaine se neosvědčil, a když
 krom toho zástupce Spojených států důrazně žádal, aby Francouzi
 opustili Mexiko, Napoleon nedbaje proseb nešťastné choti Maximi-
 lianovy Charlotty, vojsko z Mexika odvolal. Císař Maximilian od-
 hodlal se vytrvatí; po tuhém boji obležen byl v Queretaru, zradou
 pohnut ku vzdání se a na rozkaz Juarezův zastřelen na pahorku
 Cerro de las Campanas u Queretara (19. června 1867) a republika 1867
 obnovena. Vážnost Napoleona III. utrpěla první pohromu.

2. **Rozkvět Spojených států.** Nesnáze jiného druhu bylo překonati Spojeným státům severoamerickým. Území jejich se rychle šířilo. Kolonisace, podporovaná velkým množstvím evropských přistěhovalců, šířila se s úžasnou rychlostí na západ: pralesy pilně mýceny, pracovníci Mormoni (náboženská sekta) vnikli až k Slanému jezeru a umělým zavodňováním proměnili pustou tamější krajinu v kvetoucí zahradu. Původní obyvatelstvo indiánské bylo bezohledně hubeno. Zlato nalezené v naplaveninách řeky Sacramenta přilákalo osadníky až k břehům Tichého oceánu (San Francisco), kdežto bohatství kovů, kamenného uhlí a petroleje v Alleghanech způsobilo rozkvět světových měst při Atlantském oceáně (N. York, Boston, Filadelfia a j.). Kupci, statkáři (farmáři) a živnostníci stali se jádrem obyvatelstva na severu.

Válka otroká 1861—1865. Zcela jinak bylo na jihu; tam pěstovalo se rozsáhlé plantážnictví (tabák, rýže, cukrová třtina a především bavlna) pomocí otroků z Afriky dovážených; středního stavu nebylo, nýbrž jen bohatí plantážníci a zubožení negři. Severní státy jaly se záhy všemi prostředky pracovati o zrušení otroctví, čemuž se jižní státy mocně vzpíraly, bojíce se hospodářského úpadku. Otrokáři dovedli dlouho udržeti si většinu v kongressu, čímž si zabezpečili také volbu svého presidenta. Když však r. 1861 zvolen byl presidentem Abraham Lincoln, odpůrce otroctví, jižní státy (J. Karolina, Florida, Alabama, Georgia, Louisiana, Texas) odtrhly se od Unie a prohlásily zřízení konfoederace. Po čtyři léta veden byl rozhořčený zápas mezi severem a jihem, až konečně generálové severu Grant a Sherman několika vítězstvími pokořili jižní vojsko (1865). Vášnivost stran dosáhla té míry, že Abraham Lincoln byl úkladně zavražděn. Ale dílo jím zahájené dočkalo se plného zdaru: 31. ledna 1865 kongress prohlásil úplné zrušení otroctví. Odtud počíná se nový rozkvět Spojených států. Roku 1867 koupěna od Rusův Aljaška, r. 1869 dokončena první pacifická dráha. Nyní má Unie 44 státy, 6 teritorii a 1 distrikt.

§ 82. Vzdůst moci pruské.

1. *Válka dánská (1864) a prusko-rakouská (1866).*

V Prusku po smrti Bedřicha Viléma IV. (1861) nastoupil na trůn bratr jeho **Vilém I.** (1861—1888). Král Vilém svěřil správu vnitřní i řízení zahraničných záležitostí již r. 1862 výtečnému stát-níku Otovi Bismarckovi, který od počátku usilovně pracoval za

dvojím cílem: zbavití Rakousko vůdčího postavení v Německu a sjednotiti Německo pod vrchním vedením Pruska. Byl před tím vyslanec v Petrohradě, obratným chováním zabezpečil Prusku stálé přátelství caře Alexandra II., čímž nabytí vydatné opory proti Rakousku i Francii, proti nimž připravoval Prusko k válce; za tou příčinou provedeno řízením generála Moltka rozmnožení a zdokonalení vojska pruského.

Zakročení v Dánsku a válka prusko-rakouská r. 1866. Příležitost k provedení záměrů Bismarckových brzo se naskytla. Stavové šlesvicko-holštýnské již od r. 1848 domáhali se samostatnosti, a když král Kristian IX., který r. 1863 v Dánsku nastoupil na trůn, schválil sloučení Šlesvicka s Dánskem, požádali německý spolek za pomoc. Prusko a Rakousko vyzvaly vládu dánskou, aby dala spojenému Šlesvicku a Holštýnsku zvláštní ústavu a samosprávu, a když Dánsko odepřelo, vtrhlo spojené vojsko prusko-rakouské do Šlesvicka a porazivši několikrátě Dány, obsadilo celý poloostrov Jutský (1864). V míru vídeňském Dánsko musilo se vzdáti 1864 obou vévodství i s Lauenburským, tato pak byla společně od spojenců obsazena. Poněvadž však Prusko obě země chtělo podržeti zvláště proto, aby tím rozšířilo moc námořskou, Rakousko pak naproti tomu chtělo z nich utvořiti samostatny spolkový stát, došlo ku sporu mezi oběma mocnostmi a konečně i k vypovězení války. Prusko bylo k ní úplně připraveno: netoliko že vojsko jeho bylo sesíleno a dokonale vyzbrojeno nově vynalezenými puškami (jehlovkami), nýbrž Bismarck zajistil se i neutralitou císaře Napoleona III., který doufal, že bude ze sporu toho těžiti, ano získal i krále italského pro spolek s Pruskem, slíbiv mu nabytí Benátska. Pouze jižní státy německé se Saskem a Hannoverem připojily se k Rakousku. Toto musilo svá vojska rozdělit: jižní armáda proti Itálii svěřena arcivévodovi Albrechtovi, který dobyl nad Vlchy stkvělého vítězství u Custozzy (24. června), kdežto rakouský admirál 1866 Tegetthoff porazil vlaského Persana v námořní bitvě u ostrova Visa (20. července). Ale úspěchy ty byly vyváženy pohromou na severu. Pruská vojska (skoro 300.000 mužů) vtrhla třemi proudy do Čech, a poněvadž rakouský vůdce Benedek opomenul hlavní armádě (korunního prince Bedřicha Viléma) zabrániti vstup průsmyky Krkonošskými, spojila se bez překážky v horním Polabí, a rakouské vojsko spojené se Sasy poraženo bylo v hlavní bitvě u Králové Hradce (3. července). Prusové obsadili Prahu a naměřili nejkratší cestou na Vídeň. Poněvadž pak současně i vojsko hannoverské a

o něco později bavorské v Pomohani bylo poraženo, podepsán byl prostřednictvím Napoleona III. předběžný mír v Mikulově (26. července) a potvrzen mír v Praze (23. srpna): Rakousko vzdalo se nároků na Šlesvicko i Holštýnsko, přivolilo ke zrušení německého spolku a zaplatilo Prusku 30 milionů zlatých válečné náhrady. Itálie ač poražena, nabyla Benátska. Prusko zmocnilo se kromě Šlesvicka a Holštýnska také Hannoverska, kurfirství heského (s Kasselem), Nasavyska a Frankfurta n. M.; území jeho rozšířilo se o $4\frac{1}{2}$ mil. obyvatelů a o 65.000 km^2 . Šestnácté států německých severně Mohanu sestoupilo se ve spolek severoněmecký, jehož náčelníkem stal se král pruský. Výkonná moc svěřena spolkové radě, jejíž předsedou byl spolkový kancléř, jmenovaný od krále pruského; zákonodárnou moc měl říšský sněm o 300 poslancích, přímo od lidu volený. Také jižní státy (Bavorsko, Virtembersko a Badensko) učinily spolek, s nímž však brzo potom Bismarck, kancléřem severoněmeckým jmenovaný, učinil smlouvu o spolek na výboj i obranu pro případ války.

2. Válka francouzsko-německá (1870—1871).

Vnitřní úpadek ve Francii. Témito událostmi zklamáno bylo očekávání Napoleona III., že bude moci na úkor poraženého Pruska zvětšiti svou moc na levém břehu rýnském. Když vítězné Prusko všeliké návrhy jeho o připojení Belgie anebo aspoň Lucemburska k Francii odmítlo, Napoleon jal se pomýšleti na válku. Bylo mu třeba upoutati pozornost národa francouzského na venek, neboť nespokojenost s jeho vládou se rok od roku vzrůstala, přívrženci republiky, v jejichž čelo se postavil mladý advokát Léon Gambetta, nabývali vždy více půdy v lidu. Proto císař spěchal upokojiti toto hnutí povolením větších svobod ústavních a provésti dle návrhů maršálka Niela rozsáhlé opravy ve vojště, které však pro odpor sněmovny potkaly se jen s částečným úspěchem, takže vojsko francouzské, ač vyzbrojené puškami nově vynalezené soustavy (chassepotkami), nevyrovnalo se ani počtem ani vnitřním zřízením vojsku severoněmeckého spolku. Napoleon III. hořel touhou po válce a chopil se první záminky k ní, která se mu naskytila ze sporu o obsazení trůnu španělského.

Podnět a počátek války. Ve Španělsku obnovily se té doby neblahé zmatky. Zlořády při dvoře královny Isabelly budily nespokojenost lidu. R. 1868 vypukla vzpoura; královna se synem Alfon-

sem uprchla do Francie. Vláda madriidská nabídla trůn španělský Leopoldovi, princí hohenzollernskému, který po některém rozmýšlení nabídnutí přijal, vyžádav si k tomu svolení svého strýce, krále Viléma pruského (28. června 1870). To právě bylo vítanou záminkou 1870 císaři Napoleonovi III., aby vystoupil proti rozšíření moci pruské v Evropě. I když princ Leopold brzo potom trůnu španělského se vzdal, Napoleon žádal od krále pruského osobní dostiučinění, a když se mu ho nedostalo, vyhlásil Prusku válku, ovšem jsa k tomu doháněn rozechvéním ve veřejném mínění francouzském. Přes nedostatečné přípravy pokládal své vítězství za jisté, neboť doufal v pomoc Rakouska, Itálie i jižních států německých (nevěda o smlouvě jejich s Bismarckem) a ve vzbouření krajů nedávno k Prusku připojených. Ale ve všech těchto nadějích byl zklamán; Francie zůstala v této válce osamocena, kdežto Bismarck, předvídav dávno tuto válku, provedl válečné sjednocení veškerého Německa, a důmyslný Moltke již r. 1869 vypracoval podrobný plán válečný. Převaha německá nad vojskem francouzským chatrně zřízeným objevila se hned od počátku. V počtu 400.000 mužů vojska německá, rozdělená na tři armády, překročila Rýn, v bitvách u Weissenburka (4. srpna) a u Wörtha (6. srpna) korunní princ Bedřich Vilém roztříštil nepatrnou armádu Mac Mahonovu a dobyl průsmyků Vogesských. Na dalším postupu potkalo se vojsko německé s vydatnějším odporem, ale jsouc ve velké přesile vítězilo a krvavou bitvou u Gravelotte (18. srpna) dokonalo úplné sevření vojska Bazainova v Metách. Obležení Met svěřeno princí Bedřichu Karlovi pruskému, kdežto ostatní vojsko namířilo na Paříž. Zatím Mac Mahon sebral nové vojsko v Chalonsu, při němž byl i císař Napoleon, a pokusil se oklikou na sever přispěti Bazainovi k vybavení. Ale záměr ten byl předčasně prohlédnut, a řízením Moltkovým bylo vojsko francouzské u **Sedanu** zaskočeno. Němci celodenním bojem (1. září) zmocnili se výšin kolem města a namířivše děla na pevnost, donutili veškeré vojsko francouzské (84.000 m. a 600 děl) ke kapitulaci (2. září). Napoleon III. vzdal se osobně králi pruskému, a vykázán mu za sídlo zámek Wilhelms-höhe u Kassela. Maršálek Bazaine současně se pokusil o proražení řetězu jej svírajícího, ale byl odražen a ještě těsněji sevřen.

Napoleon III. sesazen. Třetí republika. Mír frankfurtský. Události ty způsobily převrat v Paříži: Napoleon i jeho rod prohlášen za sesazena (4. září), lid s Gambettou v čele provolal zřízení republiky. Vojska německá se přiblížila a dobyvše Versaillů, obklíčila Paříž (19. září). Gambetta dostav se ballonem do Toursa, zřídil tam novou

vládu, v jejíž čele stál inženýr Freycinet, a oba neunavnou činností sebrali nové vojsko (loirskou armádu), jehož mužstvo však nemělo dostatečné kázně ani cviku. Prusové přinutili hladem Bazaina v Metách se 173.000 mužů ke kapitulaci. Marně Francouzi napínali všechny své síly. I Bourbaki, vypravený na východ k vybavení Belforta, musil ustoupiti na půdu švýcarskou, kdež vojsko 1871 jeho bylo odzbrojeno (1. února 1871). Také všechny výpady, které vůdce posádky pařížské Trochu podnikl, byly odrazeny; a tak podepsána kapitulace Paříže (24. ledna). Gambetta chtěl sice i potom setrvati v odporu, ale národní shromáždění bordeauxské, uznavši marnost dalšího prolévání krve, zvolilo náčelníkem výkonné moci rozvážného Adolfa Thiersa, který (26. února) učinil předběžný mír, potvrzený později ve Frankfurtě (10. května). Francie vzdala se Elzasu a části Lotrinska s Metami a zavázala se zaplatiti 5000 mil. franků válečné náhrady; do zaplacení zůstala část pluků německých na půdě francouzské.

Zřízení německého císařství. Před tím již stalo se ve Versaillesh důležité prohlášení. Říšský sněm severoněmecký totiž usnesl se proměnití spolek států německých v jednotnou říši, a jižní státy daly k tomu své přivolení. Na základě toho prohlášen pruský král Vilém I. za přítomnosti knížat na návrh krále bavorského za císaře německého (18. ledna). Novému císařství německému dáno podobné zřízení, jaké měl severoněmecký spolek: společné záležitosti (vojsko, válečné loďstvo, zahraničné záležitosti, clo, poštovníctví) řídí ve jménu císařově říšský kancléř, zákonodárství svěřeno říšskému sněmu, volenému všeobecným hlasovacím právem, a spolkové radě, složené ze zástupců všech států německých. Do společných záležitostí pojata též správa nově nabytého Elzasu a Lotrinska.

Vzpouora pařížské komuny. Francii bylo přestáti po všech pohromách válečných ještě krvavou dohru v Paříži. Výstřední strana kommunardů, kteří toužili po zřízení republiky se zrušením všech posavadních práv majetkových, zmocnila se za přispění národních gard vlády v Paříži, zřídila revoluční tribunál a výbor bezpečnosti a obnovila hrůzovládu; nastalo hromadné vraždění odsouzených, celé ulice polévány petrolejem a zapalovány, mnohé umělecké památky a budovy, jako sloup vendómský, Tuilerie, palác čestné legie, částečně i Palais Royal lehly popelem anebo byly zbořeny. Teprve po dvouměsíčním vandalském řádění byla tato revoluce od Mac Mahona útokem na město a krvavým bojem pouličním potlačena (28. května), vinníci potrestáni smrtí, vězením neb deportací a pořádek obnoven.

Zasloužilý Thiers zvolen (31. srpna 1871) presidentem nově zřízené republiky. Za jeho obezřelého vedení Francie brzy se zotavila ze své pohromy, státní úvěr její vzrostl tak, že již na podzim poslední splátka válečné náhrady byla odvedena, a německé vojsko zemi úplně vyklidilo.

§ 83. Státy evropské po roce 1871.

V říši německé, sotva sjednocené, vypukly povážlivé spory náboženské. Říšský kancléř Bismarck hleděl obmeziti moc katolického duchovenstva a uvésti je pod tužší dozor státních úřadův, a vydal za tím účelem v květnu r. 1873 čtvero zákonů (májových); hned potom byli **1873** Jesuité a řády jim příbuzné z říše vyloučeni a zaveden občanský sňatek. Proti těmto novotám opřeli se však důrazně poslanci katoličtí na říšském sněmě (centrum), vedeni Windthorstem, a nastal po mnoho let tuhý „zápas kulturní“, do kterého zasáhla též kurie papežská. Bismarck konečně pohnut byl zvláště důmyslným vyjednáváním papeže Lva XIII, nástupce Pia IX. (od roku 1878), povoliti a většinu zákonů církvi katolické protivných zase odvolati. Na venek hrozilo pak Německu dlouho ještě nepřátelství Francie, která toužila po znovudobytí Elzasu a Lotrinska, a proto v obou říších stále rozmnožována moc vojenská. Poněvadž pak časem i Rusko odcizilo se Německu a klonilo se k Francii, Bismarck r. 1879 smluvil s **1879** rakousko-uherským zahraničním ministrem Andrassym spolek na obranu, ku kterému roku 1881 přistoupila také Itálie (trojspolek). Roku 1888 zemřel císař německý Vilém I. Syn jeho Bedřich III, **1888** který po něm nastoupil, od delší doby byl těžce churav a zemřel ještě téhož roku. Od té doby vládne syn Bedřichův, císař Vilém II. Jedním z prvních jeho činů bylo propuštění Bismarcka z kancléřského úřadu.

Itálie dovršila své sjednocení, dobyvši za války francouzsko-německé Říma (20. září 1870), který stal se hlavním městem říšským. R. 1878 nastoupil po Viktoru Emanuelovi syn jeho Humbert.

Ve Španělsku po nezdařeném pokusu, povolati prince Hohenzollernského na trůn, zvolen byl Amadeo, druhý syn Viktora Emanuela, za krále, setkal se však v zemi s takovými zmatky, že již po dvou letech trůnu se vzdal (1872). Zmatky však potrvaly, až konečně do země povolán byl pak Alfons XII., syn vypuzené královny Isabelly, který za krátko získal si uznání a vážnost všeho lidu (1874). Po jeho předčasně smrti (1886) manželka jeho Marie Kristina,

rakouská arcikněžna, ujala se prozatímné vlády ve jménu nezletilého syna Alfonsa XIII., a důmyslné správě její podařilo se po dlouhých letech zjednati v zemi konečně klid a pořádek.

Francii bylo po nešťastné válce překonati mnohé nesnáze. Ohromný státní dluh (18 miliard) uvalil na obyvatelstvo těžké břemeno daní, které se ještě stupňovaly stálým rozmnožováním vojska a zaváděním zdokonalované zbraně. Proti trojspolku zřízenému Bismarckem francouzští státníci hleděli zjednati si oporu ve spolku s Ruskem.

Rusko po neblahé válce krmské (1856) oddalo se opravám vnitřním, jimž cař Alexander II. věnoval velkou péči. Stavbou železnic a zřizováním průplavů zvelebován obchod i průmysl, univerzitám dána větší volnost, městům povolena samospráva, při soudech zavedeny poroty; nejdůležitějším však bylo vybavení sedláků z do-savadního nevolnictví (1861). Také tužbám polským hleděl cař Alexander II. vyhověti a úkazem z r. 1861 udělil Polákům rozsáhlou samosprávu. Ale právě tyto ústupky vzbudily ve šlechtě polské touhu po úplné samostatnosti; r. 1863 vypuklo povstání polské. Vzpouza byla však záhy potlačena, náčelníci její přísně potrestáni, samospráva zrušena, Polsko rozděleno na deset gubernií a splynulo s ostatním Ruskem v jeden celek; od té doby počalo se násilné porušování školství i úřadův, a také práva církve katolické byla obmezena. I kraje pobaltické, které měly dosud ráz německý, byly porušovány.

§ 84. Zmatky na poloostrově Balkanském a válka rusko-turecká (1877).

Turecko za sultana Abdula Aziza (1861—1876) špatným hospodářstvím a přepychem u dvora upadlo do dluhův a velké bídy peněžní. Úředníci a důstojníci nedostávali platu i hleděli si zjednati náhradu krutým utiskováním křesťanských poddaných. Z takových ukrutností vznikla vzpoura lidu bosenského a hercegovského (1874), podporovaná četnými dobrovolníky ze Srbska a z Černé Hory. Roku 1876 vzbouřili se i Bulhaři; v Cařihradě vypukly nepokoje, za kterých Abdul Aziz byl svržen a dosazen na trůn Murad V., po jeho pak brzkém sesazení Abdul Hamid II. Z toho osmělila se knížata Milán srbský a Mikuláš černohorský a vyhlásila portě turecké válku. Srbové byli přesilou tureckou poraženi a povolali rychle caře ruského Alexandra na pomoc. Zástupci velmocí, kteří se sešli ke konferenci v Cařihradě, žádali, aby ve všech křesťanských provinciích

porta dosadila křesťanské guvernéry, když pak porta zamítla, vyhlásilo Rusko válku (1877). S Rumunskem, kdež od r. 1866 vládne obezřelý Karel Hohenzollernský, učinil ruský cař smlouvu o spolek; ruské vojsko překročilo Dunaj, dobylo Nikopole, a general Gurko, zmocniv se balkanského průsmyku Šipky, táhl již na Drinopol. Zatím však porta se vzbopila k nenadálému vydatnému odporu; sebráno na rychlo dvojí vojsko: s jedním Sulejman paša zabránil další pochod Gurkovi, kdežto Osman paša v čele druhého obsadil pevnost Plevno a ohrožoval ruské vojsko v týlu. Všechny útoky na Plevno byly odraženy. Rusové musili vojsko sesílití a pomocí rumunskou město se všech stran sklíčiti, takže teprve po pětíměsíčním obležení Osman donucen byl hladem se vzdáti se 40.000 mužů (10. prosince). Potom ruské vojsko vedením Gurkovým podruhé překročilo Balkán za nesmírných svízelných a dobytých Drinopole 1878 (19. ledna 1878), postupovalo na Cařihrad. Turci žádali za mír, který s nimi učinil vyslanec ruský Ignatěv ve Sv. Štěpáně (3. března). Turecko svolilo ku zřízení poplatného, ale jinak samostatného knížectví bulharského o 150.000 km² a 5 mil. ob., jež se mělo prostíratí od Dunaje až k Aegejskému moři. Ale proti tomu vystoupilo Rakousko i Anglicko; zástupci všech velmocí sešli se na kongress do Berlína (13 června), kde prostřednictvím Bismarckovým docíleno bylo narovnání: zřízeno samostatné, Turecku poplatné knížectví bulharské s hl. m. Sofíí (od Dunaje k Balkánu), vedle toho pak Vých. Rumelie se samosprávou a guvernérem, jmenovaným od porty na pět let. Rakousko-Uhersku svěřeno obsazení a správa Bosny a Hercegoviny. Na dolním Dunaji prohlášena svobodná plavba za obchodem. Rumunsko dostalo Dobrudžu, začož postoupilo Rusku část Bessarabie. Srbsko rozšířeno o území nišské, Černé Hoře dostalo se Nikšiče, Podgorice, Spuže a Baru. Řecko později (1881) získalo největší část Thessalie až po Olymp a jihových. Epirus (až po ř. Artu). Rusku musila porta zaplatiti válečnou náhradu a postoupiti mu v Asii důležitý přístav Batum a část Armenie s Karsem. Anglie smlouvou s Tureckem získala ostrov Cypr za roční poplatek. Brzo potom přidělily si Rumunsko (1881) a Srbsko (1882) veřejným prohlášením titul královský.

S velikým odporem obyvatelstva mohamedanského setkalo se vojsko rakouské, když mělo obsaditi Bosnu a Hercegovinu. Po tuhých bojích generál Filipovič dobyl Sarajeva (19. srpna 1878) a Jovanovič Mostaru (6. srpna). Teprve pozdě na podzim byly obě země pokořeny, a správa jejich svěřena společnému říšskému ministru financí.

Největší obtíže však působila nehotovost státního útvaru v Bulharsku a ve Vých. Rumelii. Alexander Battenberský, zvolený (1879) na návrh Ruska knížetem bulharským, urovnal především zmatky v zemi a dal Bulharům ústavu dle vzoru evropského (sněm čili sobranje o dvou komorách). Záhy však toužil po úplném vybavení z moci ruské a tím vzbudil si nepřátelství ceře Alexandra III., který nastoupil po otci zavražděném úklady nihilistů (1881). Spor ten se zostřil, když roku 1885 ve Vých. Rumelii prohlášeno bylo spojení s Bulharskem. Také Srbsko nepřálo si tohoto zvětšení moci bulharské, a král Milan vypověděl válku; Bulhaři však zvítězili nad Srby u Slivnice (17. listopadu), a na zakročení Anglie i Rakousko-Uherska byl kníže Alexander uznán i od Ruska generálním guvernérem ve Vychodní Rumelii. Ale brzo potom vypuklo v Bulharsku samém spiknutí, v jehož čele Cankov donutil 1886 knížete, aby se poděkoval a ze země vzdálil (1886); Alexander byl sice opět do země povolán, nedosáhnuv však uznání ruského, sřekl se trůnu na dobro a odešel ze země. Roku 1887 zvolen byl knížetem bulharským Ferdinand Koburský, který dav svého novorozeného syna Borisa na pravoslavnou víru, dosáhl uznání své hodnosti od Ruska a tím i od ostatních mocností (1895). V Srbsku donucen byl r. 1889 král Milan k odstoupení, po něm stal se králem syn jeho Alexander I. Turecko vzbudilo si velkými útlisky a nepořádky povstání křesťanů v Armenii (1895) a na ostrově Kretě (1896). Řecko dalo se tím svěsti k zakročení ve prospěch kretských a způsobilo si tím válku s Turky (1897), ve které bylo poraženo. Prostřednictvím evropských mocností byl mír opět obnoven.

§ 85. Význačné události v Asii a v Africe v druhé polovici 19. století.

1. **Asie.** Neúspěchy, jež zažilo na poloostrově Balkanském, Rusko vynahradiło si sverchovanou měrou vítězným postupem v Asii. Již r. 1855 učinilo smlouvu s Japonskem, kterou Rusům otevřeny byly přístavy japonské a postoupen jim uhlím bohatý ostrov Sachalin. Čína pak smlouvou r. 1858 postoupila jim celého levého Poamurí (600.000 km²). Hned po válce krímské Rusové dobyli Kavkazska a zřídili loďstvo na Aralském jezeře. Generál Černajev dobyl Taškenda (1865) a již r. 1868 generál Kaufmann slavil vjezd svůj do Samarkandu. Rusové zabrali západní Turkestan, chivský, bucharský i khokaudský chan stali se jejich vasally. R. 1881 gen. Skobelev svými

vítězstvími proklestil ruskému panství cestu až k městu Mervu. Rusové své výboje provázeli šířením evropské vzdělanosti mezi podmaněnými, zakládajíce nová města a v nich školy, stavějíce silnice a železnice. Roku 1887 dokončena zakaspijská dráha až do Mervu, nyní pak dostavuje se dráha sibiřská, která bude důležitým pojtkem mezi Evropou a pobřežím Tichého oceánu.

K tomuto šíření moci ruské v Asii Anglie hleděla od počátku s velikými obavami, zvláště když dobytím záp. Turkestanu ohrožen jest Afganistan a tím i panství britské v Přední Indii. R. 1857 vypukla v Indii všeobecná vzpoura, která teprve r. 1859 byla potlačena. Tehda byla správa Indie odňata Východoindické obchodní společnosti a přenesena na královnu anglickou, zastupovanou místokrálem.

Téhož času Anglie ve spolku s Francií zdvihla válku s Čínou pro zavraždění evropských missonářů. Spojené loďstvo dobylo Kantona (1857), a r. 1860 Evropané poprvé vtrhli do Pekingu. Prostřednictvím ruským učiněn mír (15. října 1860): evropským státům povoleno míti vyslance v Pekingu, Tientsin a jiná pobřežní města čínská otevřena evropskému obchodu. Čína pak učinila s Ruskem, Anglií, Francií i druhými evropskými státy obchodní smlouvy.

R. 1885 Angličané dobyli také horní Birmy, kdežto východní pobřeží zadoindické (Kambodža, Kočínčina, Anam a Tonkínsko) zabrali po tuhých bojích Francouzové.

Ještě přístupnějším vlivu evropskému stalo se Japonsko; zdokonalilo svůj průmysl, školství i vojenství. Převaha jeho nad Čínou ukázala se ve válce r. 1895 o Koreu, ve kteréž Japonci stkvěle zvítězili a donutili Čínu postoupiti jim Formosy a uznati neodvislost Korey.

2. Afrika. O osazení Afriky závodí v nejnovější době téměř všechny státy evropské, zvláště od té doby, co nitro africké bylo bedlivěji prozkoumáno. Livingstone (1813—1873) procestoval jižní Afriku od Loandy až k ústí řeky Zambezi, Speke (1827—1864) oblast velkých jezer, Stanley (nar. 1841) poříčí Konga. Nesmírná úroda některých těchto krajin, jinde zase hojnost zlata lákaly Evropany k výbojům a k zakládání kolonií. Již r. 1848 vystěhovalo se mnoho boerů (holandských sedláků) z Kapska a založili republiku transvaalskou; krom toho vznikla republika oranžská. Angličané roku 1877 obou republik se zmocnili a připojivše je ke Kapsku, utvořili „jihoafrickou konfoederaci“. Odtud vedeny tuhé boje se Zulukafry, jichž král Cete-wayo byl roku 1882 pokořen a zajat. Také Bečuanska zmocnili se Angličané, za to však Boerové v Transvaalsku se proti nim vzbou-

řili a dobyli si samostatnosti; Krüger zvolen byl presidentem obnovené republiky (1883).

Touže dobou počali také Němci pilně zakládati osady v Africe: r. 1882 obsazena Angra Pequena (mezi Oranjem a Malou rybí řekou), r. 1884 Kamerunsko, odkudž podnikají se výzkumné cesty dovnitř. Také na východním pobřeží africkém, zvláště mezi Zanzibarem a velkými jezery Němci hojně se usazovali vedle Angličanů; spory o toto území urovnány r. 1890 smlouvou, dle které Němcům připadly krajiny od mysu Delgada až po horu Kilimandžaro a odtud na západ až po jez. Tanganjika, ostatek panství na severu (Witu Somali) postoupili Britům, dostavše v náhradu ostrov Helgoland. Roku 1885 smluvily se mocnosti evropské o zřízení státu konžského se svobodnou plavbou na řece Kongu; protektorát tohoto státu převzal Leopold II., král belgický.

Na severu africkém největší důležitosti nabyl Aegypt, zvláště od prokopání průplavu Suezského (1869), jež provedl Francouz Ferdinand Lesseps. Místokrál (khedive) Ismail vedl si úplně samostatně, ano roku 1873 vymohl si i právo dědičnosti, takže zbyl pouze závazek poplatku, odváděného portě. Upadnuv však do dluhů, nucen byl prodati všechny akcie Suezského průplavu vládě anglické, kteráž odtud rok co rok nabývala vždy větší moci a převahy nad vlivem francouzským. Roku 1879 Ismail byl od sultana sesazen a prohlášen místokrálem syn jeho Tewfik, vládce neschopný, za něhož cizinci, zvláště Angličané a Francouzi vládli v zemi a dopustili se i na lidu neschopného vydírání. Z toho vypukla vzpoura lidu, v jejíž čelo se postavil Arabi paše; 11. června r. 1882 povražděno v Alexandrii od luzy mnoho Evropanů. Angličané vzpouru potlačili, a od té doby jest správa Aegypta v jejich rukou. Státní dluh aegyptský postaven pod dozor komise, která se skládá ze zástupců všech velmocí evropských. Zmatků v Aegyptě použil sudanský náčelník (mahdi) Muhamed Achmed ku vzpouře a zmocnil se Darfura, Kordofana i Senaar. Anglický generál Gordon pokusil se o zachránění hlavního města nubijského Chartuma, ale mahdi dobyl města a Gordon padl v boji (1883).

Vláda francouzská pozdě poznala chybu, že zanechala Aegypt v rukou anglických. Za to získala území nad Senegalem, pokořila krále dahomejského, uvedla Tunis pod své vrchní panství a r. 1896 podrobila si ostrov Madagaskar.

Také Itálie pokusila se založiti panství v Africe; r. 1885 obsadila Massavu při Rudém moři, a odtud podniknuty výpravy ku podrobení Habeše. Roku 1896 však Menelik, král habešský, zvítězil nad Italy u Aduy a tím další jejich postup úplně zastavil.

§ 86. Vnitřní vývoj Rakousko-Uherska za panování císaře Františka Josefa I. (od r. 1848).

Důležitá změna ve zřízení státním našeho mocnářství stala se (r. 1860) prohlášením říjnového diplomu a (r. 1861) patentu únorového, jimiž dosavadní absolutní vláda proměněna v konstituční: zákonodárství přeneseno na sněmy zemské a na říšskou radu, která se skládá z panské a poslanecké sněmovny. Členy panské sněmovny jmenoval panovník, do poslanecké voleni byli zástupci zemských sněmů. Uhři však ani s tímto zřízením nebyli spokojeni a žádali vedením Frant. Deáka za úplnou samosprávu. Této žádosti vyhověl panovník po válce pruské r. 1867: Uhry se Sedmihradskem, Charvatskem a Rékou obdržely své zodpovědné ministerstvo a samosprávu kromě společných záležitostí (zahraničných, vojenských a státního dluhu). Podobného postavení domáhali se též Čechové vedením Frant. Palackého a F. Riegra, avšak pokus o to zmařen byl odporem Němcův a Uhrů (1871). Od roku 1873 zavedeny jsou pro poslaneckou sněmovnu přímé volby ze čtyř skupin v každé zemi: z velkostatku, obchodních komor, ze skupiny městské a venkovské. K tomu zřízena r. 1896 ještě pátá skupina voličů s všeobecným právem hlasovacím, čímž vzrostl počet poslanců na říšské radě z 353 na 425.

Obě polovice říšské vyvinují se vedle sebe, zdokonalujíce všechna odvětví veřejného života. Velkou výhodou jest, že od r. 1866 země naše nebyly přepadeny zbraní nepřátelskou. Tím umožněny jsou veliké pokroky, kterými naše říše závodí s ostatními státy evropskými v průmyslu, obchodě, ve vědách i v umění.

Část pátá.

Vzdělanost od r. 1789 až po naši dobu.

§ 87. Zřízení státní a společenské.

Názory encyklopaedistů, boj obcí amerických za svobodu a francouzská revoluce způsobily, že všechny vrstvy společenské toužily po účastenství ve správě státní, t. j. po konstitučním zřízení, a po celé Evropě šířila se hluboká nespokojenost proti útiskům absolutních vlád. Nespokojenost všeobecná konečně propukla v obou revolucích r. 1830 a 1848, které měly za následek, že téměř ve všech státech evropských bylo poněmáhle zavedeno konstituční zřízení. Německo a Itálie dosáhly pak svého sjednocení.

Tak dosáhl třetí stav splnění svých tužeb. Hned za ním však vystoupil se svými požadavky stav čtvrtý, čili dělnický. Svobodomyšlná zřízení státní od r. 1848 podporovala hnutí dělnické, rozličné snahy, vybavití dělnictvo z hmotné bídy, vzbudily palčivou sociální otázku, kterou přes četné pokusy nepodařilo se dosud rozřešiti.

Učení socialistické má své kořeny již v době předrevoluční. Encyklopaedista abbé Morelly učil, že musí všecken osobní majetek přestati, a statky že mají se státi společným majetkem. Tyto zásady rozvinul hrabě Saint Simon. Učil, že základem všeho štěstí lidského jest práce, která má býti tak rozdělena, aby každý dle svých schopností mohl se jí užíviti.

Stoupenci St. Simonovi rozštěpili se ve dva tábory: socialisty, kteří jeho zásady zachovali dosti neporušené, a komunisty, kteří zašli mnohem dále a žádali majetkovou rovnost všech lidí. Vedle toho vystoupil abbé Lamennais (1782—1854) poprvé s programem křesťanského socialismu, žádaje, aby církev sama na základech demokratických ujala se společenských oprav. Pierre Proudhon (1809—1869) ve spise „Qu'est-ce que la propriété?“ („Co jest majetek?“ 1840), nutnost anarchie hlásal. Současně dokazoval

Louis Blanc, že jest povinností státu, starati se o dělnictvo, zřizovati továrny, určovati zákonem mzdu a dobu pracovní, a čistý výtěžek z továrních podniků částečně věnovati na podporu onemocnělých a sestárlých dělníků Hnutí v dělnictvu pařížském, vzniklé z těchto hesel, urychlilo únorovou revoluci r. 1848.

V Německu Ferdinand Lassalle (1825—1864), zakládal četné dělnické spolky a v nich hlásal nenávisť netoliko proti majetku, nýbrž i proti státu, náboženství i svazkům rodinným. Jiný vůdce dělnictva, Karel Marx († 1883) hlásal, že dělnictvo má se zříci i své národnosti. R. 1866 konán kongress v Ženevě, kdež stoupenci nového směru (sociální demokracie) přijali za hlavní zásady svého programu: hospodářské vybavení pracujících tříd, zrušení všelikých práv jednotlivých stavů, zrušení všelikých rozdílů v národnosti i náboženském vyznání; rozšíření práv politických, jmenovitě zavedení všeobecného hlasovacího práva do zákonodárných sborů; konečně prohlášeno za povinnost státu, zřizovati společenstva k řízení továrních podniků.

Jednotlivé státy, uznávající v zásadě potřebu nápravy, učinily v té příčině některá vhodná opatření: dětská práce skoro všude byla zapovězena, ustanoveni dozorcí nad přesným prováděním živnostenského řádu, zřízeny nemocenské pokladnice, jichž členem musí se státi každý dělník, a úrazové pojišťovny, které dělníku, přišedšímu v práci k úrazu, vyplácejí mzdu po čas jeho neschopnosti k práci.

§ 88. Vědy.

V tomto období učiněny byly ve všech oborech lidského vědění ohromné pokroky.

1. **Filosofie.** Novější filosofie založena jest na dvou spisech Immanuela Kanta (1724—1804). Ve spise „Kritik der reinen Vernunft“ (1781) zkoumá poznávací schopnost, která se jeví ve smyslech, obrazotvornosti a rozumu; dochází k závěru, že nelze nám dospěti k poznání skutečných věcí. Také popírá možnost dojítí k poznání nadpřirozeného. — Ve druhém spise „Kritik der praktischen Vernunft“ (1788) pokládá praktický rozum za tvůrce mravního zákona, který má pro všechny nezvratnou platnost. Tento zákon má původ svůj v Bohu, proto jest povinností člověka, uvéstí ve shodu s tímto zákonem svou vůli a své jednání (Kategorický imperativ).

Nástupci Kantovi, J. G. Fichte (1761—1814) a F. G. Schelling (1775—1854), nezdědili již ani jasnosti ani logičnosti jeho úsudku.

Idealism Kantův dostoupil vrcholu v učení Fr. Hegla (1770 až 1831), proti němuž vystoupil Jan Herbart (1771—1841) a snažil se sestrojiti svět nikoli z abstraktní věty, nýbrž v souvislosti se skutečností. Herbart vyvinul v mravouce patero mravních idejí.

Arthur Schopenhauer (1778—1863) stal se původcem zhoubného pessimismu. („Die Welt als Wille und Vorstellung“ r. 1819.)

Ve Francii v této době působil Fr. Comte (1798—1857) naukou, kterou nazval positivismem, a jejíž jádrem jest, že zjev lze pozorovati jen ve vzájemném poměru jich k sobě a nikoli jejich příčiny a podstatu. V mravouce postavil proti egoismu (sobectví) altruism (lásku k bližnímu).

V Anglii přírodopysce Charles Darwin (1809—1882) dovozoval, že všechny organismy povstaly z několika prvotvarů, Bohem stvořených, neustálou změnou, kterou působí jednak stálý boj o život, v němž slabší zárodek podléhá silnějšímu, jednak přirozený výběr druhů mezi sebou. Také podnebí, strava a jiné okolnosti mají značný účinek na vývoj organismů.

Této descendenční theorie chopili se někteří filosofové němečtí (Karel Vogt, Ludvík Büchner), vyvozující z ní důsledky, na které Darwin nikdy nepomýšlel. Dokazovali totiž, že duše a všechno jednání lidské jest výronem hmoty (materialism) a popírali i jsoucnost Boha.

Neznabožství nabývalo vždy více půdy. Teprve v nejnovější době někteří filosofové důrazně a se zdarem vystoupili proti materialismu. Ed. Hartmann (nar. 1842) ve spise „Philosophie des Unbewussten“ (1869) položil vývoji světa za základ božskou prozřetelnost. Lange († 1875) v „Dějínách materialismu“ vložil vratkost tohoto učení, a Dubois-Reymond, professor na universitě berlínské († 1895), v díle „Die Grenzen des Naturerkennens“ (1872) dokazoval na základě nauky Kantovy, že poznání přírody nikdy nedospěje k tomu konci, aby pochopilo duševní činnost z hmotných podmínek. K těmž závěrku dospěl slavný anglický přírodopysce Huxley (nar. 1825).

Vychovatelství nový směr dal Jan Pestalozzi, rodem z Cürcha (1746—1827). Hlavní myšlenkou jeho, kterou přejal od Komenského, bylo, že vyučování nemá vzbuzovati jen některé dovednosti, nýbrž vzdělávati celého člověka. Žáky jeho byli Fröbel (1782—1852), zakladatel dětských školek, a Diesterweg (1790 až 1866), který zvelebil obecné školství. V Čechách velké zásluhy o vychovatelství získal si G. A. Lindner (1828—1887).

2. Přírodní vědy. Po Linnéovi, který dal botanice nové vědecké rozdělení, Cuvier (1769—1832) na základě srovnávací anatomie roztrřídil živočišstvo na čtvero hlavních skupin a založil též novou vědu geologii. Mohl (1805—1872) a po něm jiní němečtí botanikové vyvinuli teorii o vzniku rostlin z buněk a dokázali, že tvoření buněk jest základem pro vývoj všech organismů. Přírodní vědy obohatil nesmírně Alex. Humboldt (1775—1859) a Čech Purkyně.

Objevení jehlových staveb v Curyšském jezeře (1854), hrobů hallstattských v Solné Komoře (1847—1864) a j. daly podnět k soustavnému studiu pravěku lidského (archaeologie).

Astronomii povznesli Laplace (1749—1827) a Gauss (1777 až 1855). Fraunhofer (1787—1826) prozkoumal temné čáry ve vidmu slunečním (Fraunhoferovy čáry, 1814), Galvani, professor v Bologni, r. 1789 první pozoroval zjevy elektřiny galvanické a Alex. Volta v Pavii r. 1800 sestrojil první galvanickou baterii. Dán Kristian Oersted (1777—1851) objevil účinek elektrického proudu na střelku magnetickou, čímž položil základ k vynálezu telegrafie.

Velké pokroky učinila tehdejší také chemie, jejíž novým zakladatelem byl Lavoisier. Vyslovil poprvé zákon, že hmota jest nezničitelná, a vysvětlil podstatu hoření. Před ním ještě Angličan Priestley objevil kyslík. Analytickou chemii povznesl J. Liebig (1803—1873).

Výzkumy Oerstedovy v oboru elektromagnetismu doplnil Francouz Ampère (1775—1836), a anglický fysik Faraday (1791 až 1867). Gauss prozkoumal zemský magnetism a působení jeho na střelku (inklinaci, deklinaci). V optice Arago a Fresnel důležitými objevy (polarisací světla a j.) dokázali správnost teorie o vlnění světla (undulaci) naproti Newtonovu mínění o emanaci.

Rob. Mayer (1814—1878) vyslovil zákon o příbuznosti všech sil přírodních a pronesl větu o rovnocennosti (aequivalenci) práce a tepla; v pracích jeho pokračoval Joule. — Helmholtz (nar. 1821), Kirchhoff (1824—1887) a Bunsen (nar. 1811) docílili velkých pokroků v akustice a v optice. Důmyslným zkoumáním vidma slunečního (Fraunhoferových čar) z velké části zjistili, ze kterých prvků známých i dosud neznámých, se tělesa nebeská skládají (spektrální analýze).

3. Zeměpis, dějepis, jazykověda. Zeměpis obohacen byl nesmírně výzkumnými výpravami do všech dílů světa i do krajin polárních; vnitro Afriky, Brasílie, Australie i rozsáhlých planin asijských jest z velké části prozkoumáno, při čemž se účastní odvážní cestovatelé

všech národův evropských. Z rakouských výprav nejdůležitější jest, kterou podnikli r. 1872 Payer a Weyprecht do severního ledového moře, kdež objevili zemi Františka Josefa (s. v. Spitzberk). Nejdále k točně (k 86° 14' s. š.) pronikl roku 1896 Frithjof Nansen. K. Ritter (1779—1859) založil srovnávací zeměpis, poukázav na to, jak účinkuje povaha sídel a podnebí na duševní vývoj národů. (Viz mapku I.)

V dějepiscectví myšlenky encyklopaedistů, Voltaira a Montesquieua, spůsobily, že bylo dbáno bedlivěji vnitřního života národův a obrácen tak zřetel k dějinám kulturním. V Anglii v tom směru psal Gibbon o dějinách římských. V Německu Winkelmann podal obraz o starověkém umění. Výpravou Napoleonovou do Aegypta vzbuzen zájem o řeč a dějiny východních národův, nález nápisu rosettského (uveřejněn 1803) v písmě aegyptském i řeckém dal podnět k luštění hieroglyfů, které provedl roku 1822 J. Champollion (1791—1832), a klínového písma, jež první vědecky prozkoumal Grotefend († 1853). Kopáním v Řecku (Schliemann, 1822—1890) a v Přední Asii podány v novější době velebně přispěvky ku poznání dějin a vzdělanosti národů starověkých. V římském dějepiscectví Niebuhr (1776—1851) snažil se, ač ne s plným zdarem, vymýtiti báječné příměsky, Schlosser (1776—1861) zvláště v „Dějínách 18. století“ postavil do popředí ideu mravnosti, Raumer (1781 až 1873) „Dějínami Hohenstauffů“ vzbudil v Německu oblibu pro vlastenecké dějiny, zvláště středověké. Uměleckým slohem a souhrnným pojetím ducha časového nade všechny vrstevníky vynikl Francouz Aug. Thierry (1795—1856), kdežto Fr. Mignet (1796—1884) podal v „Dějínách francouzské revoluce“ vzor lapidárního slohu a přesně pragmatického spojení dějinných událostí. Adolf Thiers († 1878), který psal o témže předmětu, dal se příliš uchvátiti nadšením a líčí krásně, ale ne všude spolehlivě. Guizot († 1874) vynikl jako kulturní historik, Leop. Ranke (1795—1886) kladl důraz na nestranné (objektivné) líčení a nalezl v tom směru nejvíce stoupenců. Gervinus (1805—1871) zabýval se dějinami německé literatury v 19. století. Anglický historik Grote (1794—1871) bádál s úspěchem v dějinách řeckých. Z českých dějepisců té doby vynikli Fr. Palacký (1798—1876) „Dějínami českého národu“ a Pavel J. Šafařík (1795—1861) „Slovanskými starožitnostmi“, z uherských Majlath († 1855), z polských Lelewel (1786—1861), z ruských Karamzin (1765—1826) a Solovjev (1820—1879). Anglické dějiny nového věku krásným slohem napsal Macaulay (1800—1859).

Thomas Buckle (1822—1862) v „Dějínách civilisace anglické“ (1861) poukázal znovu k důležitosti dějin vzdělanosti (kulturních). Studiu historickému dostalo se nového vzpružení a prohloubení pátráním po listinách, nápisech, mincích a jiných pramenech, jich zkoumáním a uveřejňováním (pomocné vědy historické). W. Giesebrecht (1814 až 1889) napsal dějiny německého císařství (dokonč. 1875), L. Häusser (1818—1867) novější dějiny německé od Bedřicha II., Jindř. Sybel (nar. 1817) o křížových výpravách a francouzské revoluci. Th. Mommsen (nar. 1817) a Max Duncker (1811—1869) psali o dějinách starověkých, Arneth (1819—1897) a Tomek (nar. 1818) o dějinách českých a rakouských, vedle něho Goll (nar. 1846), Rezek (nar. 1853), Kalousek (nar. 1838), Emler (nar. 1836) a V. Brandl (nar. 1834); Bobrzyński (nar. 1849) o dějinách polských. Pierre Lanfrey (1828—1877) ve svém díle o Napoleonovi I. (1867) vystoupil proti nesmírnému oslavování tohoto panovníka, H. Taine (nar. 1828) důkladným studiem osvětlil dobu francouzské revoluce.

Také pěstování jazykovědy a literární historie nabylo velkého rozsahu zvláště šířením národního uvědomění. Fr. Bopp (1791—1867) vycházející ze sanskritu a jda po stopách příbuznosti jeho s ostatními řeči indoevropskými, založil novou vědu, srovnávací jazykozpyt, jímž osvětleny ve mnohé příčině nejstarší dějiny lidstva. Pilným badatelem v německý řeči a literatuře byl Jakub Grimm (1785—1863), maje na pomoc bratra Viléma. Francouz Villemain založil srovnávací literární historii. Aug. Schleicher (1821—1868) pronesl na základě Darwinovy descendenční teorie mínění o jediné prařeči, proti čemuž však vystoupili Aug. Pott (1802—1887) a Max Müller (nar. 1823). U nás v jazykozpytu vynikli Josef Dobrovský (1753—1829), Josef Jungmann (1773 až 1847), nověji Hattala (nar. 1821), Gebauer (nar. 1838) a Kvíčala (nar. 1834). Chvatné mizení starých krojův a zvyků daly podnět k horlivé sběratelské činnosti v oboru národopisném; kroji, zvyky, písněmi a dialekty českými obírá se jmenovitě Frant. Bartoš (nar. 1837), historickým jich vývojem Zikmund Winter (nar. 1846).

§ 89. Vynálezy.

Ku zdárné činnosti vědecké druží se nepřehledná řada vynálezů, jež působily převrat všeho veřejného i soukromého života.

Roku 1768 anglický tkadlec Jakub Hargreave vynalezl první přádelný stroj. Francouz Charles Jacquard vynalezl mezi

r. 1799—1819 stroj na spracování hedbáví a povznesl tím hedbávnický průmysl v Lyoně. R. 1790 Thomas Saint sestavil první, ač nedokonalý šicí stroj, jemuž teprve r. 1846 Američan Elias Howe dal nynější podobu.

James Watt (rodem Skot, 1736—1819) sestavil roku 1773 první parní stroj. Od té chvíle strojnictví vyvinulo se netušenou měrou a založilo moderní velkozávody v oboru průmyslovém.

Již r. 1769 Francouz Cugnot sestrojil vůz, jež uváděla pára v pohyb, ale četné nedostatky nedovolovaly užití ho v praktickém životě, až teprve Jiří Stephenson (1781—1848) pomohl této myšlence k plnému vítězství; roku 1814 podařilo se mu sestrojiti první lokomotivu. Z prvních železnic na pevnině evropské byla v Rakousku severní dráha císaře Ferdinanda (1837).

Ještě dříve rozřešena byla záhada paroplavby. Američan Fulton (1765—1815) zřídil pomocí stroje Wattova první parník. Paroplavba potom byla zdokonalena lodním šroubem, jež vynalezl roku 1828 Josef Ressel (1793—1857), Čech rodem z Chrudimi.

Roku 1783 zhotovili bratři Montgolfierové první balony, naplněné zahřátým vzduchem. Charles pak plnil balony vodíkem. Gay-Lussac, vystoupiv r. 1804 do výše 9000 m, prozkoumal vědecky vrchní vrstvy vzduchové. Ale pro život praktický větroplavba posud nenabyla velké důležitosti.

Epochálními jsou vynálezy v oboru elektřiny. Moravan Prokop Diviš a krátce po něm Benj. Franklin (1760) objevili hromosvod. Oerstedův objev, že elektrický proud vychyluje magnetickou strelku, dal podnět ku zdokonalení telegrafu, který už před tím byl sice znám, ale ve stavu velmi nedokonalém.

V oboru knihtiskařském důležitým se stal Robertův stroj na vyrábění papíru (1799). Roku 1814 byly poprvé anglické noviny „Times“ tištěny Königovým rychlolistem. Před tím již (r. 1790) Pražan Sennefelder vynalezl v Mnichově lithografii.

Francouzové Niépce a Daguerre upozorovali účinek slunečního světla na halové soli stříbra; tam, kam dopadne paprsek slunečný, vyloučí se stříbro a ono místo sčerná; na základě toho zbudovali daguerrotypii, t. j. zachycování obrazů na kovových deskách praeparovaných chloridem nebo jodidem stříbrnatým (1839). Na podobných základech spočívá fotografie, později (1850) objevená.

Anglický badatel Davy roku 1822 poprvé důkladně vyzkoumal světelné účinky elektřiny. Na základě jeho pokusů docíleno

elektrického osvětlení. Američan Edison (nar. 1847) objevil r. 1880 lampu žárovou, Čech Křižík zdokonalil lampu obloukovou.

Spojení telegrafického se zámořskými zeměmi dosaženo podmořskými lány čili kabely (= kábl).

Ještě rychlejšího a pohodlnějšího spojení nežli telegraf, poskytuje telefon, k němuž základy položil frankfurtský fysik Reis (1861); ale v té podobě, jak se ho nyní užívá, sestavil jej Američan Graham Bell (nar. 1847), kdežto Edison zvýšil činnost telefonu nově (1878) vynalezeným mikrofonom. Edisonův fonograf (zdokonalen 1891) zachycuje na voskovaných válcích mluvené slovo, zpěv, hudbu, a opětuje tytéž zvuky věrně třeba po mnoha letech.

Ve stavbě lodí staly se rovněž v posledních letech velké pokroky. Za krimské války se poznalo, že dřevěné lodi neposkytují ochrany proti dělům nové soustavy, i zavedeny byly poprvé od Napoleona III. válečné lodi pancéřové. Torpeda mají za účel vyhoditi nepřátelskou loď do povětří. V puškách největší změna stala se vynalezením zadovky (Lefauchaux r. 1832), a nemine takřka roku, aby se v soustavě puškové nestal nový vynález.

Poněvadž parní stroje vyžadují velkého nákladu i prostoru, prokázána jest menším závodům velká služba vynalezením motorů, při kterých místo páry zastává ohřátý vzduch nebo plyn; plynový motor vynalezl Francouz Lenoir r. 1860.

Pokrok v různých oborech lidské činnosti znázorňují výstavy. První průmyslová výstava na evropské pevnině byla v Praze r. 1791, druhá v Paříži r. 1798. První světová výstava, která podala příležitost všem vzdělaným národům závoditi výrobky průmyslovými uspořádána byla r. 1851 v Londýně. Velkolepostí vynikla pak světová výstava ve Vídni r. 1873, v Paříži 1889 a v Chicagu 1893. V Praze konána byla zdařilá výstava průmyslová i hospodářská r. 1891 (jubilní) a národopisná r. 1895, v Pešti milleniová r. 1896, na památku tisíciletého trvání říše uherské.

§ 90. Literatura.

Volnější myšlenkový ruch 18. století spůsobil také změnu v krásném písemnictví. Rozeznáváme v něm dvojí směr: 1. klassicko-romantický, 2. realisticko-naturalistický.

1. **Směr klassicko-romantický.** V Anglii Cowper († 1800) a ve Skotsku především Rob. Burns (1759—1796) razili dráhu novému směru básnickému; hleděli vniknouti do ducha národní poesie a po-

dali ve svých básních prostý obraz svého vnitra. Burnsovi podobá se irský básník Thomas Moore (1789—1852), jehož písně („Irské melodie“) mají národní ráz; krom toho vynikl v satíře. Také Walter Scott (1771—1832) v lyrických básních jeví účinek Burnsova směru; ale záhy jeho mysl obrátila se do romantické minulosti, a tu stal se předním tvůrcem historického románu. Pravým obrazem tehdejší nespokojené doby byl lord Jiří Byron (1788—1824, zemřel v Missolonghi). Jeho básně (Manfred, Don Juan, Kain a j., do češtiny přeložil Sládek) jsou věrným ohlasem jeho rozervaného vnitra, a až vynikají neobyčejnými krásami, přece postrádajíce mravního základu, působily škodlivě na mladší dorost básnický, který jej po celé Evropě horlivě napodoboval.

Ve Francii na počátku revoluce Beaumarchais († 1799) psal veselohry, Bernardin de St. Pierre († 1814) napsal krásnou idyllu „Pavel a Virginie“. V lyrice zasluhuje zmínky marseillaisa, hymna revoluční, kterou r. 1792 složil Rouget de l'Isle. V době prvního císařství psala romány madame de Staël, dcera Neckrova († 1817), u níž poprvé probleskuje cíl bojovatí za společenskou samostatnost žen. Chateaubriand (1768—1848) kloní se již ve svých dílech k romantičnosti („Attala“ přeložil Jungmann), zároveň však byl nadšeným obhájcem křesťanské mravnosti. Lamartine (1790—1869) poutal čtenáře blouznivým líčením krás přírodních. Veliké obliby v lyrice dosáhl Béranger (1780—1857), stejně dojíraje srdce lidské lehkým humorem i vřelostí citu. Jeho vlastenecké písně založily přílišné oslavování Napoleona I.

V Německu rozervanost politická byla příčinou, že literární plody 18. století nemají rázu tak čistě národního, jako v Anglii nebo ve Francii. Za to však ve mnohých básnických dílech obráží se snaha po povznesení mravnosti a lidskosti. Myšlenky encyklopaedistů daly s počátku podnět k bouřlivému směru (Sturm und Drang) v poesii, jemuž na čas podlehl Goethe (Götz von Berlichingen 1773, Werther 1774) i Schiller (Loupežníci 1779). Tento směr však u nich nepotrval. Goethe (1749—1832), uveden byv spisy Lessingovými a Winkelmannovými do studia klassického básnictví i uměleckých památek starověkých, záhy spojil antickou dokonalost formy s národním rázem obsahu (Ifigenie Tauridská, Egmont, Tasso, Faust). Také Schiller (1759—1805) uveden byl studiem klasikův a dějepisu na pravou dráhu básnické činnosti. Kdežto však Goethe vytvořil nejlepší díla v lyrice a klidném vypravování epickém, Schiller osvědčil neobyčejnou sílu dramatickou a dostupil

v tom směru mezi Němci vrcholu (Don Carlos, Wallenstein, Panna Orleanská, Marie Stuartovna, Vilém Tell). Kdežto Goethe vždy a všude stojí na půdě skutečnosti, z ní teprve vytvořuje umělecké dílo a jemu vdechuje ideu, Schiller naproti tomu ideu pojatou a pročitěnou odívá rouchem skutečnosti. Oba však vhodně se doplňují, povznesli německé básnictví na nebyvalou výši dokonalosti.

Romantický směr Byronův našel ve Francii mnoho přívrženců, v jichž čelo se postavil Victor Hugo (1802—1887); v jeho lyrických básních i románech (Notre-Dame, Bídníci) střídá se úchvatná obrazotvornost, zabíhající často až do pravděnepodobnosti, s chladnou, logicky vypočítavou reflexí, provázenou bohatstvím myšlenek. Lyrik Alfred de Musset (1810—1857) dal se ještě více uchvátiti chorobným směrem Byronovým, jehož základem byla mravní lehkost, nevěra a popírání veškeré autority. George Sand (baronka Dudevant, 1804—1876) psala romány namířené proti tehdejšímu řádu společenskému. Balzac (1799—1850) v novellách a románech mistrnou drobnokresbou vylíčil chorobné zjevy společenské z posledních let občanského království. Touze po romantičnosti a dobrodružstvích uměli dobře vyhovovati Alex. Dumas starší (1803—1870) a Eugen Sue (1804—1857), jichž sensační romány (Tři mušketýři, Monte Christo, Věčný žid) zaplavily záhy celou Evropu a povzbuzující svým úspěchem k hojnému napodobování, kazili vkus čtoucího obecenstva. Mnohem zdárněji působil Eugen Scribe (1791 až 1861), původce intrikánské veselohry, která jest vybudována na náhodě a vtipně zapletené intrice („Sklenice vody“, 1842).

V Německu zakladateli romantismu byli bratři Schleglové, Vilém († 1829) a Bedřich († 1845), a Ludvík Tieck († 1853); hlavní jich zásluhou jest zdařilý překlad dramát Shakespearových. Jejich žáci (Werner, Brentano, Hoffmann, Fouqué) zabředli až v chorobné citlivůstkářství. Klassický směr hleděli zachovati Platen († 1835) v lyrice a Grillparzer († 1872) v dramate („Zlaté rouno“). Mezi pěvci, kteří povzbuzovali lid k boji za svobodu (1813), vynikli Körner († 1813), Schenkendorf († 1817) a Arndt († 1860). Romantikem byl též L. Uhland (1787—1862), ale jeho písně a ballady mají ušlechtilý národní ráz. Ve Vídni psal lidové činohry Ferd. Raimund (1790—1836), které jsou posud oblíbeny („Marnotratník“). V Paříži žili Börne († 1837), spisovatel satirický, a Jindř. Heine (1799—1856), básník neobyčejně nadaný, který však často z nehlubšího citu přecházel v lehkovážnost, urážející vše posvátné.

Bedř. Rückert (1788—1866) vložil do svých básní velké množství myšlenek a obrazů, jež čerpal namnoze ze studia východní poesie.

Doba únorové revoluce (1848) vytvořila v Německu politickou píseň, jejíž pěstiteli byli Geibel (1815—1884), Hoffmann von Fallersleben (1798—1874) a Freiligrath (1810—1876). Podobným směrem pěstoval K. Gutzkow (1811—1879) činohru („Die Karlsschüler“). Z rakouských básníků té doby byli Anast. Grün (1806—1876) a Mik. Lenau (1802—1850). Mor. Hartmann (1821 až 1872) a Alfr. Meissner (1822—1885), oba narozeni v Čechách, čerpali látku k svým básním z českých dějin (Meissnerův „Žižka“, 1846). Činohra byla tehda v úpadku, veselohru se zdarem ve Vídni pěstoval Bauernfeld (1802—1890).

V Itálii zakladatelem nové školy básnické vedle jiných byl Alfieri († 1803), jenž psal tragoedie povzbuzující k vlastenectví, ale rázu pochmurného. Jemu podobá se Leopardi († 1837), zoufající nad rozervaností své vlasti; jeho básně jsou rázu ušlechtilého a mravného. Alex. Manzoni (1784—1873) pěstoval vlasteneckou činohru a historický román dle vzoru Scottova („Snoubenci“, 1825).

Také na španělské básnictví této doby působil nejvíce Byron. Don Mariano de Larra (1809—1837), který v mladém věku skončil sebevraždou, Don José de Espronceda (1810—1842), který pro revoluční pikle byl ze Španělska vypovězen a jako dvacetiletý mladík bojoval na barrikádách pařížských, a Don José Zorilla (1817—1893): všichni se potáceli mezi touhou po rozkoších a zoufalstvím, které se odřívá Boha i světa. Zorilla teprve později opustil tuto dráhu a dosáhl velikých úspěchů v dramatech i v lyrice.

V Dánsku zavedl romantický směr Oehlenschläger († 1850), ve Švédsku Tegnér († 1846, „Frithjofsaga“ 1825, přel. Sládek). Jiný dánský básník Andersen (1805—1875) dosáhl i za hranicemi zvukného jména svými pohádkami.

Také v Uhrách počalo se již v této době samostatné tvoření básnické: kolem r. 1800 působili básníci Szabo a Kisfaludy, později Vörösmarty (1800—1855) a Petöfi (1823 až 1849), který vytvořil uherskou píseň dle vzoru lidového. V tom směru působil také v Čechách F. L. Čelakovský (1799—1852) a Jan Kollár (1793—1852), hlavní pěstitel slovanské literární vzájemnosti; předním stoupencem romantismu Byronova byl K. H. Mácha (1810—1836) a ze žijících básníků nejčelnějším zástupcem ryze romantického směru je Julius Zeyer (nar. 1841).

V polském básnictví Adam Mickiewicz (1798—1855) byl rovněž romantikem, ale uchránil se škodlivých účinků tohoto směru; jeho epické básně dýší čistou láskou k vlasti a k náboženství (Konrad Wallenrod, Pan Tadeusz a j.) a Mickiewicz jich vnitřní hodnotou vyniká nade všechny své vrstevníky. Vlasteneckou poesii pěstovali též Słowacki (1809—1849) a Krasiński (1812—1859), román dle vzoru Scottova Kraszewski (1812—1887), veselohru Fredro (1793 až 1875). — V Rusku počali národním duchem básnit Děržavin († 1816) a Karamzin († 1826); díla jejich jeví patrné stopy Goethovy a francouzských encyklopaedistů. Žukovský († 1852) získal si velkou zásluhu překladem vynikajících básníků německých a Byrona, který i zde mocně působil. Ruské písemnictví dostoupilo vrcholu Alex. Puškinem (1799—1837, padl v souboji). Byl vychován v Petrohradě v lehkovážné společnosti a pro některé posměšné básně vypovězen od ceře Alexandra I. na jižní Rus. „Eugenij Oněgin“, veršovaný román a hlavní jeho dílo, jeví stopy působení Byronova. Témuz směru podlehl i Lermontov (1815—1841). Díla Lermontova jevila veliké nadání, ale smrt jeho v souboji zničila náhle všechny naděje do budoucnosti.

2. **Realism a naturalism.** Nejméně zdomácněl Byron na domácí půdě anglické. V poesii nenalezl znamenitějších stoupcův, a romanopisci přidrželi se směru Scottova. Edv. Bulwer (1805—1872) došel velké obliby plyným vypravováním a mistrnou charakteristikou osob. Američan Cooper (1789—1851) pravdivě a úchvatně líčil život námořský a velkolepou scenerii préríí a pralesův. Tomáš Carlyle (1795—1881) obral si za předmět studia čelnější básničky německé a překladem uvedl je v širší známost svých krajanů. Nový směr realistický (líciti život, jakým skutečně jest) zavedl v románu Charles Dickens (jinak Boz, 1812—1870). Ostřejším v satíře byl Thackeray (1811—1863, „Tržiště života“). V epickém vypravování i v reflexivní lyrice vynikl Alfr. Tennyson (1809—1892); „Enoch Arden“ a jiné jeho básně přeloženy jsou do češtiny od Sládka. Básně Američana Longfellowa (1807—1882, Evangelina 1847, Hiawatha 1855) dýší vznešeným a ušlechtilým klidem, kdežto vrstevník jeho Edgar Poë (1811—1849) proniknut byl pessimismem a básně jeho („Havran“) i novelly jsou výplodem pochmurné obrazivosti.

Ve Francii směr realistický zahájili Alex. Dumas ml. (1824 až 1896) a Victor Sardou (nar. 1831). Založili činohru nového druhu, kterou neprávem nazvali „komoedii“ a ve které hledí napjetí děje co možná stupňovati, až konečně nenadálá příhoda přivedí katastrofu.

Realism uslechtilějšího rázu pěstují hlavně v belletrii Octave Feuillet (1812—1890) a Alf. Daudet (nar. 1840); líčí sice vše, i špatné, dle skutečnosti, při tom však mají přece na zřeteli dobro a krásu. Naproti tomu Emil Zola (nar. 1840) zavrhl všechny dosavadní zákony aesthetiky a opovrhuje vším, co nepokládá za přirozené. Tento směr (naturalism) nalezl mnoho stoupenců.

V Německu zaveden byl realism především do historického románu, jehož vnitřní cena povznesena horlivým studiem kulturních dějin. Viktor Scheffel (1826—1886) v „Ekkehardu“ věrně vylíčil starší dobu německou, kdežto Jiří Ebers (nar. 1837) obrátil se k dějinám starověkým, zvláště egyptským (Uarda, Homo sum). Současné proudy společenské dobře zachytil Gustav Freytag (1816 až 1896) v činohře (Žurnalisté, 1853) i v románu („Soil und Haben“ 1855). Společenské romány píše též Spielhagen (nar. 1829). Z mladších dramatiků vyniká Sudermann (nar. 1857, Čest, Domov) a Gerhard Hauptmann (nar. 1862) věrným líčením stinných stránek lidské společnosti („Tkalci“).

V ruském písemnictví směr realistický založil Mikuláš Gogol (1808—1852). Spojoval melancholii maloruského pěvce s neodolatelným humorem. V povídkách (Mrtvé duše, 1842) líčí pravdivě a dopodrobna ruský život, veselohra „Revisor“ (1836) jest věrným obrazem úplatnosti v tehdejší ruském úřednictvu. Gogolem dospěl směr realistický k největší dokonalosti. Jeho stoupencem byl Ivan Turgeněv (1818—1883). Také on hleděl vylíčiti svou dobu hlavně ve stinných stránkách a řešiti palčivé otázky sociální. Již jeho „Zápisky lovcovy“ a „Šlechtické hnízdo“ (1852) odhalovaly duševní i hmotnou bídu ruského nevolnictva. Následkem toho cař Mikuláš vypověděl ho z Petrohradu. V jiném díle „Otcové a děti“ (1861) staví staré pokolení proti mladému, jež nazval nihilisty, poněvadž brojili nejen proti samovládě cařové, nýbrž i proti veskerému státnímu pořádku. Ještě temněji líčí Dostojevský (1818—1881) bídu nižších stavů (Vina a smír, 1861). Nemilosrdným mravokárcem jest též Lev Tolstoj (nar. 1828), který ve svých dílech (Válka a mír, Anna Karenina) spojuje všechny přednosti realistického líčení.

Z novějších českých básníků Vítězslav Hálek (1835—1874) náležel ještě k pěstitelům romantismu (Večerní písně, Z přírody), kdežto K. J. Erben (1811—1870) v balladách a romancích pěstoval směr čistě národní. V realismu první dílo vysoké umělecké ceny podala Božena Němcová (1820—1862) v „Babičce“, jež jest přeložena do mnoha řečí evropských. V poesii tímto směrem šel Jan

Neruda (1834—1891), který zdokonalil též českou prozu. V činohře ve starší době byl činným Klicpera (1792—1859), nověji Em. Bozděch (1841—1889) a Jeřábek (1836—1893). Lyriku a epiku na vysoký stupeň dokonalosti povznesli Svatopluk Čech (nar. 1846) a Jaroslav Vrchlický (Emil Frida, nar. 1853). Onen je hluboký, tento mnohostranný. Z ostatních básníků českých vynikli: Eliška Krásnohorská (nar. 1847), J. V. Sládek (nar. 1845), Adolf Heyduk (nar. 1836), z nejmladších J. S. Machar a Ant. Klášterský. Historický román se zdarem pěstuje Alois Jirásek (nar. 1851).

§ 91. Výtvarné umění.

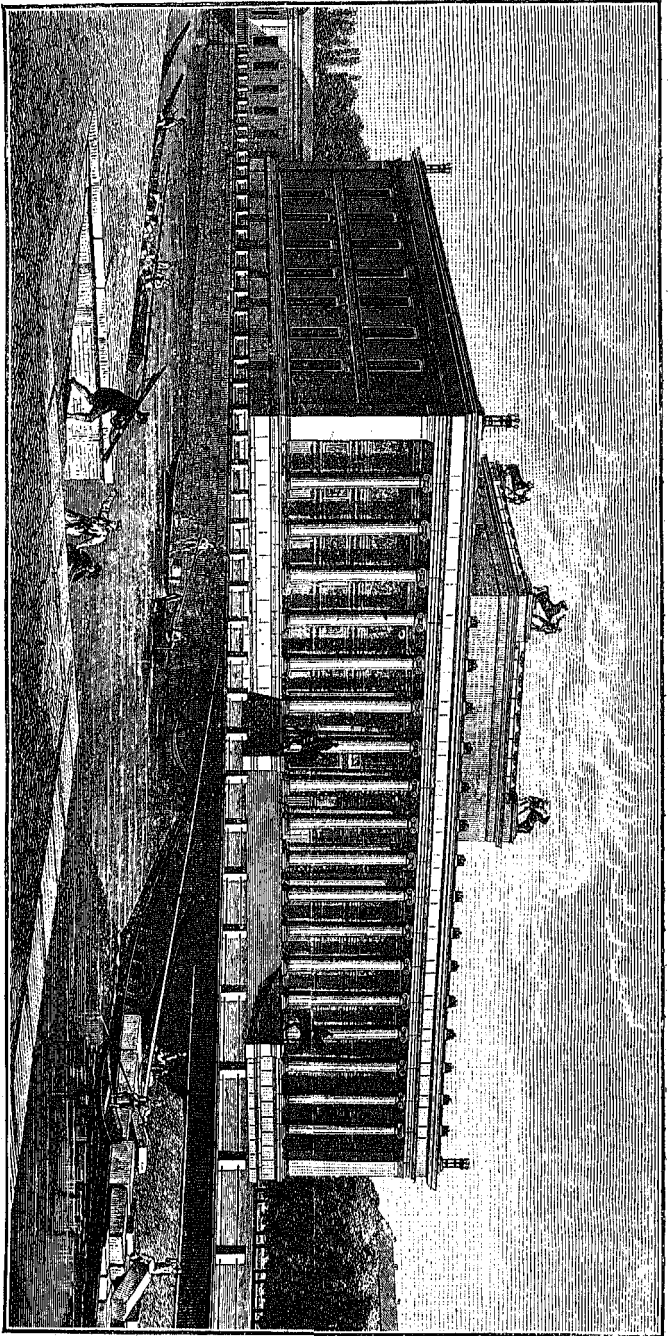
Ke konci století 18. nastal ve všech oborech umění potěšitelný obrat k lepšímu. Jako v literatuře, tak i v umění, ač již ne tak patrně, rozeznáváme směr klassicko-romantický a realistický.

V Německu poprvé Winkelmann poukázal v „Dějínách starověkého umění“ na „ušlechtilou jednoduchost a klidnou velikost“ antického umění a spůsobil, že umělci všímali si více než dosud památek klassických.

V malířství vynikli Rafael Mengs († 1779), jehož obrazům nedostává se oživujícího ducha. Výše stojí Carstens († 1798). Francouzský mistr J. David (1748—1825) velmi zdařile podal některé výjevy z dějin a pověstí římských. Z jeho žáků nejznamenitějším byl F. Gérard (1770—1837), který čerpal z dějin francouzských. Byl také zručným portrétistou.

V sochařství první, již se vybavili z pout barokového slohu, byli Vlach Ant. Canova (1757—1822), Angličan Flaxmann (1755 až 1826), Němci Schadow (1764—1850) a Rauch (1777—1852), Francouz Chaudell (1763—1810). Nejvýše z nich dospěl Dán Alb. Thorwaldsen (1770—1840), v jehož dílech jeví se antika spojena s přírodou v lehou harmonii.

Také ve stavitelství jevil se vliv studia klassických slohů. Za prvního císařství Vignon vystavěl chrám sv. Magdaleny v Paříži dle vzoru řeckého. V Německu prvním architektem své doby byl Karel Schinkel (1781—1841); s počátku klonil se k románskému slohu, ale později obrátil se výhradně k antice a vystavěl v Berlíně řeckým slohem divadlo a museum (1822—1830, obr. č. 17.). V témže slohu dal bavorský princ Ludvík vystavěti mnichovskou glyptotheku, pinakotheku a nedaleko Řezna Walhallu (1830), v níž umísťovány sochy a poprsí znamenitých Němců. Stavby ty provedl Klenze (1787—1864).

Obt. 17. Nové museum v Berlíně.

Záhy objevil se účinek romantismu také v umění, především v malířství. Touha po středověkém rytířství a vřelejším náboženském citu byla příčinou, že bylo pátráno po starých uměleckých památkách a tyto pak byly napodobovány. Francouzští malíři té doby vynikli nad německé větší dokonalostí formy a zvláště tím, že přidržíce se přírody, ocenili plnou měrou význam barev (koloritu). Vynikali Ingres (1780—1867) a zvláště žák jeho Flandrin (1809 až 1864). Z historických malířů vynikl Horace Vernet (1789 až 1863) svými výjevy z válek Napoleonových. K největší dokonalosti novověké malířství francouzské povznesl Pavel Delaroche (1799 až 1856). Nad ostatní malíře francouzské povznesl se netoliko tím, že si osvojil dokonalost formy a úplné ovládnutí barev, nýbrž především hloubkou a opravdivostí myšlenky. Tak spojil v sobě předností školy francouzské i německé. Z jeho žáků mistrovi nejvíce se přiblížil Arn. Meissonier (1813—1891).

V německém malířství romantism zahájil Overbeck (1789 až 1869). Studoval Rafaela i některé starší malíře německé a tvořil spolu s některými jinými (Cornelius, Jul. Schnorr) novou školu romantickou, jež zobrazovala hlavně výjevy z písma svatého a ze života středověkého. Cornelius (1783—1867) vyzdobil freskami mnichovskou glyptotheku a pinakotheku. Dokončil fresky v nové vystavěném chrámě sv. Ludvíka (ve slohu romanském) a dovršil svou uměleckou tvorbu roku 1835 velkým obrazem „Soudného dne“.

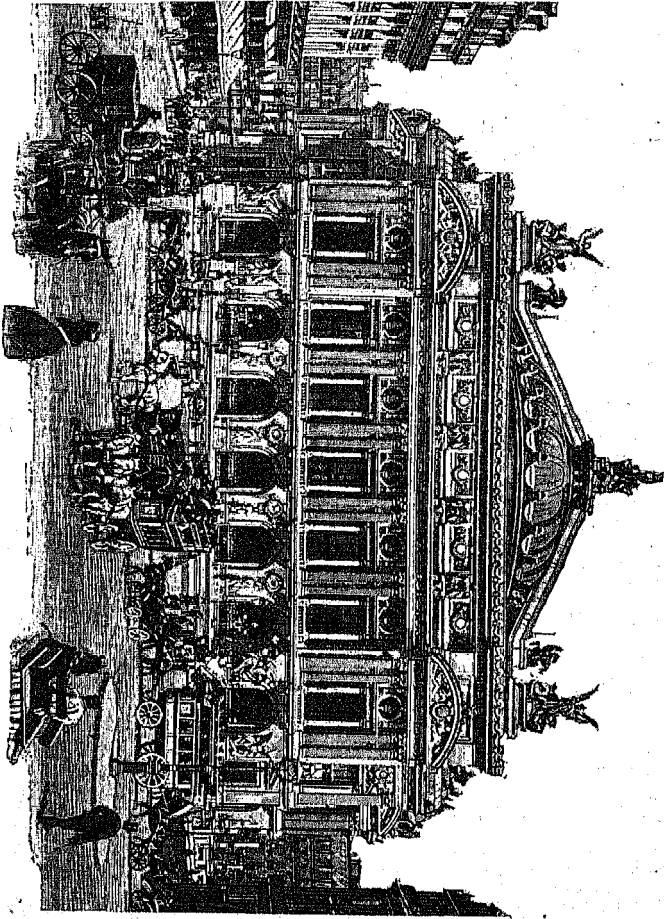
V sochařství směr romantický nejevil se již tak patrně jako v malířství. V Mnichově Schwanthaler (1802—1848) vytvořil veliké množství soch.

Ve stavitelství romantický směr jen potud působil, že obracen byl zřetel ku středověkým slohům, zvláště romanskému a gotickému.

Již kolem r. 1830 umělci opouštěli poněmáhlu půdu romantiky a dávali se směrem realistickým. Podnět k tomu dán byl především od malířů francouzských. Starší mistři dbali při tom stále vznešenosti a hloubky myšlenkové, ale v mladším dorostu již za druhého císařství nastal úpadek.

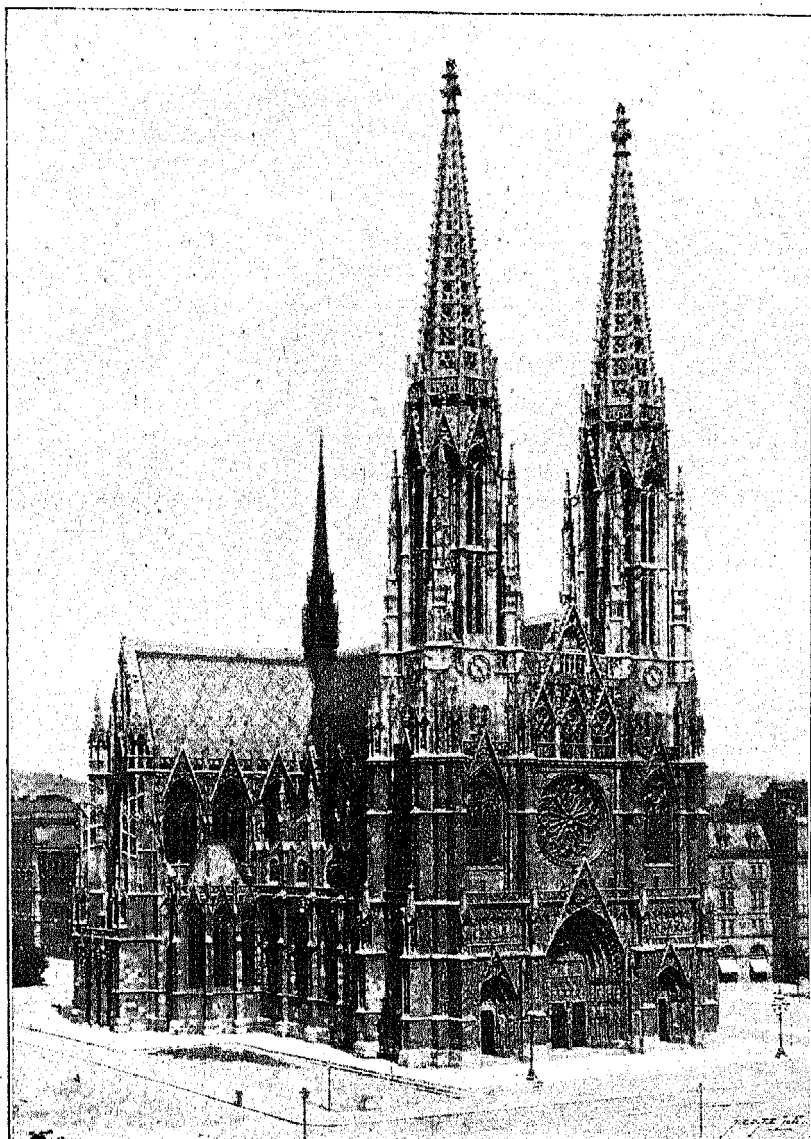
V německém malířství přechod k realismu prostředkoval Vilém Kaulbach (1804—1874). Zdařilé jsou jeho satirické ilustrace ku Goethově básni „Reineke Fuchs“ a k Shakespearovi. Kaulbach ozdobil nástěnnými malbami berlínské museum a novou mnichovskou pinakotheku. K. Lessing (1808—1880)razil dráhu realismu v histo-

rickém malířství („Husitské kázání“ a „Hus před koncilem“, 1842). Rahl (1812—1865), od r. 1850 professorem akademie ve Vídni, založil tam malířskou školu, Piloty (1826—1886) založil realistickou školu v Mnichově; jeho obrazy vynikají mistrným a podrobným pro-

Obr. 18. Pařížská opera.

vedením všeho zevnějšího dle skutečnosti, ale nedostává se jim často vnitřního života. Mnohem výše stojí Adolf Menzel (1815—1896), který již r. 1837 vzbudil pozornost dvanácti lithografiemi, výjevy dějin pruských od Bedřicha II. až po bitvu u Lipska. V historické malbě, jež spojovala realnost i sílu životní, nabyt zvučného jména,

Obr. 19. Votivní chrám ve Vídni.

a jeho škola v Berlíně stala se první v Německu. Náboženskou malbu pěstuje Gabriel Max (narozen 1840 v Praze, „Dokonáno jest“), krásu tělesnou H. Makart (1840—1884), oba žáci Pilotyho, historickou malbu a genre (drobný výjev ze života) tyrolský malíř Defregger (nar. 1835, „Hoferova poslední cesta“).

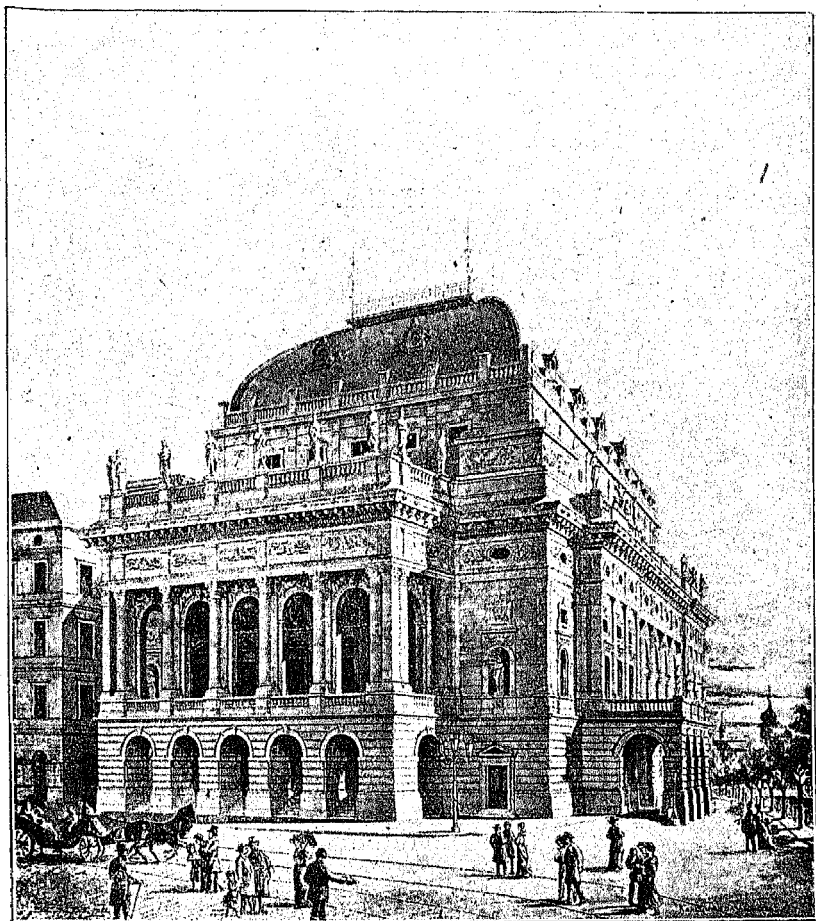
Z polských malířů vynikl Jan Matejko (1838—1892) v zobrazování výjevů z dějin polských; vedle něho Siemiradzski (narozen 1843). Z uherských malířů Mich. Munkacsy (nar. 1844).

Novější české malířství vyšlo ze školy pražské, ale působila na ně škola mnichovská, a ještě větší měrou pařížská. Většina českých malířů dala se záhy směrem samostatným, čerpajíc z národního života. Zakladatelem novodobého malířství českého zvatí lze Josefa Mánesa (1822—1870), jeho pak nástupcem Mik. Aleše (nar. 1852). V historické malbě vyniká Václav Brožík (nar. 1851); obrazy ze slovanského jihu proslavil se Jar. Čermák (1831—1878), malbami nástěnnými a portréty František Ženíšek (nar. 1849); dále V. Hynais (nar. 1854). V krajinomalbě neobyčejnou jemností kresby proslul Julius Mařák (nar. 1835), zachycením krajinné povahy Ant. Chittussi (1847 až 1891).

Také v sochařství zavládl v novější době realism, nepřekročil však nikdy mezi krásna a zachoval se vždy na jistém stupni ideálnosti. Hlavním znakem jeho jest neobyčejná živost skupin jednotlivých soch. Ve Francii David d'Angers († 1856) byl zakladatelem tohoto směru. Z jeho žáků nejvíce vynikl Carpeaux (1827—1875), který svým sochám dovedl vdechnouti překypující sílu životní. V Německu jest hlavním zástupcem realismu Reinhold Begas (nar. 1831), jehož zdařilým dílem jest pomník Schillerův (1869), a v Rakousku Kašpar Zumbusch (nar. 1830), žák Schwanthalerův, od něhož pochází nejvíce monumentálních soch ve Vídni (Beethoven, Marie Terezie, Radecký) a V. Tilgner († 1896). Z českých sochařů vynikli Václav Levý (1826—1870), L. Šimek (1837—1886), Boh. Schnirch (nar. 1845) a nade všechny Jos. Myslbek (narozen 1848).

Umění stavitelské nejméně bylo zasaženo moderními proudy. Z romantismu se brzo vybavilo tím, že odvrátilo se od středověkých slohův a obrátilo hlavní zřetel k renaissanci. Ve Francii proslul Charles Garnier (nar. 1825), který roku 1861 vystavěl pařížskou operu, z nejnádhernějších staveb novější architektury, k jejímuž vyzdobení přispěli přední malíři a sochaři francouzští (obr.

č. 18.). Ale také jiné slohy, zvláště gothický, nalézají ve Francii horlivé pěstitelé. V Německu zakladatelem nové renaissance byl Gottfr. Semper (1804—1879); vystavěl v Drážďanech divadlo a museum, ve Vídni dvorní museum. Jeho žáci van der Nüll a

Obr. 20. Národní divadlo v Praze.

Siccardsburg († 1868) provedli ve Vídni stavbu arsenálu a dvorní opery, Ferstel († 1883) universitu, Hasenauer (nar. 1833) dvorní musea a dvorní divadlo. Znameníť Hansen († 1874) je původcem budovy říšské rady ve Vídni. Vedle renaissance nejvíce

pěstitelů nalezla gothika, k čemuž hlavní podnět zavedlo dokončení velebného domu kolínského. Bedř. Schmidt († 1891) přenesl tento směr z Kolína do Vídně a obnovil tam stavbu chrámu sv.-Štěpánského; také stavba vídeňské radnice pochází od něho. Rovněž Ferstel se zdarem pokusil se v gothice a vystavěl ve Vídni votivní chrám (obr. č. 19.). V Čechách prosluli v renaissanci Jos. Zítek (nar. 1832), dle jehož plánu postaveno Národní divadlo v Praze (obr. č. 20.), kolonáda v Karlových Varech a museum výmarské, a Jos. Schulz (nar. 1840), stavitel zemského musea; v gothice Jos. Mocker (nar. 1835).

§ 92. Hudba.

1. **Hudba.** Po Mozartovi Lud. van Beethoven (1770—1827) dosáhl v symfonické hudbě vrcholu umělecké tvorby. Karel Maria Weber (1786—1826) zavedl směr národné-romantický (Kouzelný střelec 1821, Oberon 1826). Gasparo Spontini (1774—1851) žil v Paříži za prvního císařství; jeho opery (Vestálka 1806) působily více vnějším dramatickým výrazem, stupňovaným mocnou instrumentací a nádhernou scenickou úpravou, než vnitřním obsahem. Proto se Paříž brzo od něho odvrátila, a vrchu nabyl Giacomo Rossini (1792—1868) svými líbeznými melodiemi (Lazebník sevillašský, Vilém Tell 1829). Frant. Schubert (nar. ve Vídni, 1799 až 1828) stal se tvůrcem písně, procítěné v národním duchu. Lyriku se zdarem pěstoval též Robert Schumann (1810—1856). Národní ráz jeví ve svých skladbách Polák Fr. Chopin (1809 až 1849) a uherský skladatel Frant. Liszt (1811—1886).

Ve směru romantickém zákem Webrovým byl Felix Mendelssohn (1809—1847), který složil četné symfonie, písně beze slov, ouverturu ke „Snu v noci svatojanské“ a j. Ve Francii proslul Fr. Auber (1782—1871) operou „Němá z Portici“ (1828), jež se rozšířila po celé Evropě. Jakub Meyerbeer (1791—1864) operami „Robert Ďábel“ (1831), „Hugenotti“ (1836), „Prorok“ (1849) docílil velkého úspěchu, ale snaha po zevnějším efektu, která se jeví mocnými výkony orchestru, byla často na újmu vnitřní kráse.

Nový obrat ve vývoji hudby spůsobil Richard Wagner (nar. v Lipsku, 1813—1883) Snahou jeho bylo vytvořiti národní drama hudební, v němž by byl obsah slovný hudbou vyjádřen; za tím účelem zavedl musikální deklamaci („nekonečnou melodii“), jejíž pojítky jsou „vůdčí motivy“ (Leitmotive). Arie, sborové i solové

zpěvy, dosud obvyklé, pozbývají tu svého významu, a orchestr, jehož činnost Wagner neobyčejně zvýšil, má sdělovati s posluchačem veškeru náladu nejen citovou, nýbrž i dějovou. Tento směr vzbudil hned s počátku prudký odpor, ale našel též četné stoupence; ve Francii podobným směrem šel H. Berlioz (1803—1869) a také přední vlaský skladatel Giuseppe Verdi (nar. 1813), který s počátku pěstoval melodii v ryzím slohu národním (Trovatore), vstoupil později v šlépěje Wagnerovy (Aida, Othelo).

V Čechách přiklonil se k Wagnerovi Bedřich Smetana (1824 až 1884), ale při tom neopominul čerpati z bohatého zdroje české národní písně, v jejímž duchu vytvořil pravé stkvosty hudební; jeho symfonie (Vltava, Vyšehrad) i opery (Prodaná nevěsta 1866, Hubička, Tajemství, Dalibor) oplývají bohatstvím melodií i mistrnou harmonisací.

Také Antonín Dvořák (nar. 1841) má nyní slávu světovou jako hudební skladatel v duchu národním. Mimo opery (Šelma sedlák, Dimitrij a j.) proslavil se zvláště překrásnými skladbami orchestrálními (symfonie a symfonické básně) a komorními. Vedle Smetany a Dvořáka sluší jmenovati Karla Bendla (1839—1897) a Zdeňka Fibicha (nar. 1850; zvl. opery).

Z ruských skladatelů vynikl Glinka (1804 až 1857) operami „Život za caře“, „Ruslan a Ludmila“ a nejnověji Petr Čajkovský (1840—1893), jehož opery jsou složeny v duchu maloruské národní písně a činí mocný dojem svou zádumčivostí, místy i pochmurností.

Zvláštní druh lehké opery, fraškovitého obsahu a často chatrné ceny, založil pařížský skladatel Jacques Offenbach (1822—1881) s názvem operetty, která našla u širšího obecenstva velkou oblibu, ale porušila tím značně jeho hudební vkus.

Výslovnost některých cizích slov.

Albuquerque, špan. (Albukěrke)	Byron, angl. (Bajrn)
d'Alembert, franc. (Dalamběr)	Cambacérés, franc. (Kānbaséře)
d'Angers, franc. (Danžé)	Camoės, portug. (Kamoéns)
Bacon, angl. (Běkn)	Canning angl. (Kényng)
Bailly, franc. (Bají)	Caracci, ital. (Karáčí)
Barebone, angl. (Běrbon)	Carignan, franc. (Kariňan)
Baudry, franc. (Bōdrý)	Carpeaux, franc. (Karpó)
Bazaine, franc. (Bazén)	Carlyle, angl. (Kharlail)
Beauharnais, franc. (Boarné)	Cauvin, franc. (Kovén)
Beaumarchais, franc. (Bōmaršé)	Cavaignac, franc. (Kavaňák)
Béranger, franc. (Běranžé)	Cecil, angl. (Sésil)
Bernardin de St. Pierre, franc. (Bernardén de Sēn Piér)	Cenis, franc. (S'ný)
Berthier, franc. (Bertjé)	Cellini, ital. (Čelíny)
Boileau, franc. (Bōaló)	Civitavecchia, ital. (Čivitavekia)
Bothwel, angl. (Bōsvel)	Claudet, franc. (Klōdě)
Bourbaki, franc. (Burbaký)	Colbert, franc. (Kolběr)
Bourges, franc. (Būrž)	Coligny, franc. (Koliňi)
Brun, franc. (Brün)	Collot d'Herbois, franc. (Kolō Derboá)
Buckle, angl. (Bŭkl)	Condorcet, franc. (Kondorsé)
Bulwer, angl. (Búlner)	Cook, angl. (Kūk)
Burghley, angl. (Bórlý)	Cooper, angl. (Kháper)
Burke, angl. (Bŭrk)	Cowper, angl. (Khaupr)
Burns, angl. (Bŭrns)	Corneille, franc. (Korněj)
	Corregio, ital. (Korédžo)

- Courtray, franc. (Kúrtrē)
 Cranmer, angl. (Krenmr)
 Cugnot, franc. (Kyňō)
 Culloden, angl. (Khöllodōn)
 Cusin, franc. (Kysēn)
 Custin, franc. (Küstēn)
 Cuvier, franc. (Kyviē)
 Darnley, angl. (Dárnli)
 Daudet, franc. (Dōdē)
 Dauphin, franc. (Dofén)
 Davis, angl. (Dévis)
 Delaroche, franc. (Delarōš)
 Delaware, angl. (Delévēr)
 Denis, franc. (Deni)
 Descartes, franc. (Dēkárt)
 Desmoulins, franc. (Dēmulēn)
 (Charles) Dickens angl. (čárlz) díknz
 Diderot, franc. (Dydrō)
 Dyck, flam. (Dajk)
 Drake, angl. (Drēk)
 Dubarry, franc. (Dybarry)
 Dubois-Reymond, fr. (Dübōā Rēmōn)
 Dumas, franc. (dymā)
 Dumouriez, franc. (Dūmuriē)
 États généraux, franc. (ētā ženerō)
 Feuillet, franc. (Fějē)
 Fleurus, franc. (Flōrū)
 Fontainebleau, franc. (Fontēnblō)
 Fulton, angl. (Fōltn)
 Gay-Lussac, franc. (Gēlysak)
 George Sand, franc. (Žorž sán)
 Germain en Laye, franc. (Žermēn an
 Lej.)
 Gêrôme, franc. (Žerōm)
 Gray, angl. (Gré)
 Guise, franc. (Gís)
 Guizot, franc. (Gizō)
 Hargreave, franc. (Árgrāv)
 Hawkins, angl. (Hōákins)
 Henriot, franc. (Anriō)
 Hudson, angl. (Hōdsn)
 Hugo, franc. (Ůgó)
 Hume, angl. (Jám)
 Huxley, angl. (Hōxly)
 Chambord, franc. (Šambór)
 Champagne, franc. (Šampaň)
 Charleroi, franc. (Šarlroā)
 Charte, franc. (šart)
 Chateaubriand, franc. (Šatōbriān)
 Château-Cambresis, franc. (Šātō Kan-
 bresi)
 Chaudell, franc. (šoděl)
 Chéruel, franc. (Šeryěl)
 Chiari, ital. (Kiari)
 Churchill, angl. (Ččrčí)
 Ingres, franc. (Ingr)
 Jacquard, franc. (žakár)
 James, angl. (Džéms)
 Jemappes, franc. (Žemáp)
 Jeunesse dorée, franc. (Žónés dorē)
 Jourdan, franc. (Žurdān)
 Juan, špan. (Chúan)
 Juarez, šp. (Chuarez)
 Just, franc. (Žúst)
 Knox, angl. (Noks)
 Laboulaye, franc. (Lablilē)
 Lamartine, franc. (Lamartýn)
 Laménais, franc. (Lamenē)

- Languedoc, franc. (Langdok)
 Laplace, franc. (Laplás)
 Laud, angl. (Lôd)
 Launay, franc. (Lóně)
 Lavoisier, franc. (Lavoásiě)
 Law, angl. (Lô)
 Lebrun, franc. (Lebrón)
 Lefauchaux, franc. (Lefušě)
 Leicester, angl. (Lěstr)
 Letourneur, franc. (Leturnó)
 Lit de justice, franc. (li de žústys)
 Livingstone, angl. (Líwingstn)
 Locke, angl. (Lok)
 Longfellow, angl. (Longfélō)
 Louis Blanc, franc. (Lui Blánk)
 Louvois, franc. (Luvoá)
 Louvre, franc. (Lúvr)
 Macaulay, angl. (Mákhōly)
 Macchiavelli, ital. (Makjavěji)
 Magelhaens, portug. (Mageljaens)
 Maintenon, franc. (Mentnon)
 Marat, franc. (Mará)
 Marignano, vlas. (Mariňano)
 Marlborough, angl. (Mólbörō)
 Maryland, angl. (Merylend)
 Massachusetts, angl. (Mesečusec)
 Maureilly, franc. (Mōrelý)
 Mazarin, franc. (Mazarěn)
 Meissonier, franc. (Měsoniě)
 Menchould, franc. (Menúl)
 Mignard, franc. (Miňár)
 Mignet, franc. (Miňě)
 Mignons, franc. (Miňön)
 Michel Angelo, ital. (Mikel Andžělo)
 Mirabeau, franc. (Mirabó)
 Monk, angl. (Mönk)
 Montagne, franc. (Montáň)
 Montanban, franc. (Montōbān)
 Montesquieu, franc. (Mōnteskjō)
 Moore, angl. (Mōr)
 Moreau, franc. (Moró)
 Mounier, franc. (Múniě)
 Murat, franc. (Múrá)
 Murrey, angl. (Mōrrě)
 Musset, franc. (Mysě)
 Naseby, angl. (Nězby)
 New-Hampshire, angl. (Nju-hemšír)
 New-Jersey, angl. (Nju-žersý)
 Newton, angl. (Njntn)
 Oudenarde, franc. (Údenard)
 Overijssel, holl. (Overajsl)
 Palafox, špan. (Palafós)
 Palais Royal, franc. (Palě Roujál)
 Palmerston, angl. (Pámrstn)
 Peel, angl. (Pīl)
 Perrault, franc. (Perról)
 Petition of right, angl. (Petyšn ov rajt)
 Pichegru, franc. (Pišgrú)
 Polignac, franc. (Poliňák)
 Proudhon, franc. (Prúdón)
 Quesnay, franc. (Kesněj)
 Quixot, šp. (kychót)
 Rabelais, franc. (Rablě)
 Racine, franc. (Rasin)
 Raleigh, angl. (Rěilě)
 Rambaud, franc. (Rambó)
 Ramillies, franc. (Ramiliě)

- Ravailiac, franc. (Ravaják)
 Réveillère, franc. (Révejér)
 Rhode-Island, angl. (Rod-Ajland)
 Richelieu, franc. (Ryšljó)
 Rinuccini, ital. (Rinukčiny)
 Robespierre, franc. (Robespjër)
 Roger-Ducos, franc. (Rožé Dúkó)
 Rochefort, franc. (Rošfór)
 Roi-soleil, franc. (Roa solej)
 Rouget de l'Isle, franc. (Ružé de líl)
 Rousseau, franc. (Rusó)
 Royer Collard, franc. (Roaié Kolár)
 Ruysdaell, holl. (Reúsdal)
 Ruyter, holl. (Rojtr)
 Saint-Quentin, franc. (Sen Kantén)
 Sanssouci, franc. (Sansúsi)
 Saumur, franc. (Sómýr)
 Shakespeare, angl. (Šěkspír)
 Sieyès, franc. (Sjejé)
 Souche, franc. (Súš)
 Speke, angl. (Spík)
 Staël, franc. (Stél)
 Stanley, angl. (Stenly)
 Stephenson, angl. (Stívensn)
 Sue, franc. (Sú)
 Sully, franc. (Syly)
 Szechényi, maď. (Séčeni)
 Taine, franc. (Tén)
 Talleyrand, franc. (Talérán)
 Tartuffe, franc. (Tartýf)
 Tennyson, angl. (Tényzn)
 Texas, špan. (Techas)
 Thackeray, angl. (Thákeré)
 Thibeaudeau, franc. (Tibódó)
 Thiers, franc. (Tyér)
 Tuileries, franc. (Tüilry)
 Turenne, franc. (Tyren)
 Turgot, franc. (Türgó)
 Valois, franc. (Valoá)
 Vanquelin, franc. (Vöklén)
 Vecellio, ital. (Večellio)
 Vendée, franc. (Vandé)
 Vendôme, franc. (Vandóm)
 Verdun, franc. (Verdén)
 Vergniaud, franc. (Verňjó)
 Vespucci, ital. (Vespuči)
 Villars, franc. (Vilár)
 Villemain, franc. (Vilmén)
 Villeroy, franc. (Vilroá)
 Voltaire, franc. (Voltér)
 Watt, angl. (Wót)
 Walpole, angl. (Vólpöl)
 Wheatstone, angl. (livítston)
 Warren Hastings, angl. (Wórn Hästingz)
 Washington, angl. (Vóšingtn)
 Watlings, angl. (Votlings)
 Watteau, franc. (Vató)
 Wellesley, angl. (Vélzly)
 Wellington, angl. (Vélingtn)
 Whig, angl. (Hwig)
 Ximenes, špan. (Chýmenes)
 Yorktown, angl. (Jórkaun).